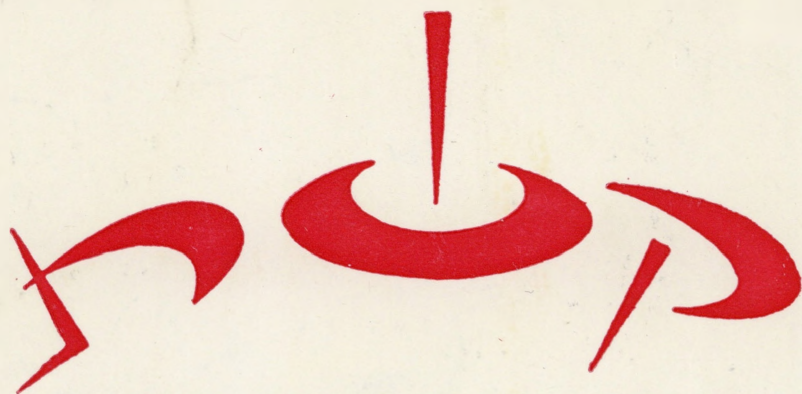

רבעון

ספרות עיון בקורת

סא

סתיו -
חורף 1973/74

קשת

ק ש ת

העורך:
אהרן אמיר

חברי המערכת:
אברהם ב. יהושע
יהושע קנז
בן-עמי שרפשטיין

קשת מופיע אחת לרבע-שנה בהוצאת עם-הספר בע"מ, רח' ביאליק 9, תל-אביב, טל. 53040. דמי חתימה לשנה: 24 ל"י; בחוץ-לארץ: \$ 8.00. חוברת בודדת: 8.00 ל"י; בחוץ-לארץ: \$ 2.50. מחיר המודעות: 500 ל"י לעמוד שלם; 300 ל"י לחצי עמוד; 180 ל"י לרבע עמוד. כתבי-יד לא יוחזרו אלא אם כן תצורף אליהם מעטפה מבוילת ועליה כתובת השולח. המערכת אינה נושאת באחריות לכתבי-יד שלא הוזמנו. כל הזכויות שמורות להוצאת עם-הספר בע"מ.

שנה שש-עשרה, חוברת א, סתיו-חורף 74-1973
דפוס "חדקל" בע"מ-תל-אביב

התוכן:

טיטוס ליוויוס: סקיפיו אפריקאנוס משיב לחניבעל	4
איתן איתן: בור הסיד (שיר)	5
אבישי בן-צבי: על החיים ועל המוות	8
מיכאל נעימה: אחי (שיר)	57
ברוך נאדל: חליל-הקסמים	58
גד אנזינגר: שני שירים	62
עמי ליבנה: תמרון בארץ רחוקה	63
מירה מאיר: שני שירי נוסחה	70
גבריאלה אלישע: שני שירים	71
גרשון ויילר: על הפרשנות	72
אייסופוס: השועל קצוץ-הזנב	77
אריה זקס: 4 סונטות לוו. נאבוקוב	78
יורם ורטה: בלי אחרית (שירים)	80
שולמית לוי: התאבדות (שירים)	81
נפתלי ה. טוקר: ראשי-פרקים לקורות איש קטן מסכן	82
פנחס יסעור: תריסר שירים קטנים	94
מנחם פניאס: בגידה	96
עמוס לוין: כדרך הכלבים (שירים)	107
יעקב שביט: האורחים	109
שלומית כהן: חמישה שירים	119
שלמה בן-אלקנה: מימצאים חדשים למוצאה של משפחת אל-חוסייני	121
ישראל זמורה: ממסכת "כתובים"	136
במת קוראים	143
טובה רז; איתן איתן; יוסף מכמן-מלקמן	
בקרורות קצרות	152
המשתתפים בחוברת	170

טיטוס ליוויוס: סקיפיו אפריקאנוס משיב לחניבעל לפני קרב־זאמה

...על כך השיב המצביא הרומאי בדברים מעין אלה: "לא בעלם ממני, חניבעל, כי מתקוות בואך הפרו הקרתאגנים גם את שביתת הנשק שבעין, גם את תקוות השלום; וודאי הוא שגם אתה אינך מסתיר כי מתנאֵי־השלום משמיט אתה כל דבר אלא המצוי בידינו זה זמן רב. אך כשם שעניינך הוא שיחושו בני ארצך מה גדול הנטל ממנו הונח להם בגללך, כן עלי להתאמץ שלא יושמט מתנאֵי־השלום דבר שהסכימו לו בני ארצך, ויהי להם כפרס על בגידתם. אתם, שאינכם כדאיים שיהיו אותם תנאֵי־שלום מזומנים לכם, מבקשים אתם להפיק תועלת ממרמתכם. בסיקיליה לא אבותינו היו ראשונים לצאת למלחמה ובהישפאניה לא היינו אנו ראשונים לצאת למלחמה; סכנת בעלי־בריתנו, המאמרטינים, באותם הימים, והשמדת סאגונטום בימינו־אנו, הן שחגרוננו נשק של חובה וצדק. בהתקפתכם מודה אתה בעצמך, ועדים לה גם האלים, אשר במשפט וצדק שמו קץ למלחמה ההיא ובמשפט וצדק שמים הם, גם ישימו, קץ למלחמה הזאת.

אשר לי, זוכר אני את חולשת האדם, גם משיב אני אל לבי את עצמת הגורל, ויודע אני כי כל מעשינו כפופים לאלפי מקרים. אך כשם שמודה הייתי כי ביוהרה ובחמס אני נוהג אילו בטרם עברתי לאפריקה מרצונך היית אתה פורש מאיטליה, ולאחר העלאת צבאך אל האניות מעצמך היית בא לבקש על השלום ואני הייתי דוחה אותך, כן עתה, שכמעט בפרוס הקרב גררתך לאפריקה כשממאן וחומק אתה, עתה אין כל חובה להדור פניך. לפיכך, אם על התנאים לפיהם דומה היה כי ייעשה השלום תוסיפו דבר כפיצוי על האניות הטעונות צידה, אשר לכדתם בזמן שביתת הנשק, ועל החמס שנהגתם בשליחינו, כי אז יש בידי דבר להביאו אל המועצה; אך אם גם בזאת תראו חומרה יתירה, היפוננו למלחמה, כיון שנבצר מכם לשאת בשלום".

וכך, בלא שנעשה שלום, חזרו מן הוויעוד אל אנשיהם, והודיעו כי שווא היו המלים: עליהם להכריע את הדברים בכוח הנשק ולקבל את מנת חלקם, אשר זימנוה להם האלים.

איתן איתן: בור הסיד

פֶּרַח יִסְמִין בְּשַׁעֲרֶיךָ וּמִנְיַנֶת גִּיפֶךָ
מִבְּצָר מְלֵא תִרְדְּמָה
וְחֹשֶׁף מְלֵא וְאֵיִם תְּנוּעַת אֲבָנִים בְּחֹשֶׁכָה
וְקִלּוּחַ זְרִימַת רְגָלִים
וּבֹר הַסִּיד שֶׁל הָאֵמָה הַרְוּגִים הַרְוּגִים
וּבֹר הַסִּיד שֶׁל הָאֵמָה בְּעִבּוּעַ דְּמָמָה דְּקָה שֶׁל פְּנוּעֵי אֲבָרִים וּכְרוּתִים
מֵת סֶפֶר חַיִּים מֵת סֶפֶר מֵת חַיִּים
נֶעַר שְׁלֵא חַי עֲשׂוּרֵי שָׁנִים וְלֹא טָעַם וְאֵב לִילְדִים וְיִלְדִים בְּבוֹר הַסִּיד
וּפֶרַח יִסְמִין בְּבוֹר הַסִּיד וּמִנְיַנֶת גִּיפֶךָ קְרוּעָה
מֵה מִבְּצָר מֵה תִרְדְּמָה מֵה מְלֵא

עַל מְלֵאת הַיּוֹנִים
הַיּוֹנִים עַל מְלֵאת
אֲבָנִים קָמוֹת עַל חַיִּים
עַל הַרְוּגִים קָמוֹת
וּפְצוּעִים מְדַדִּים
מְדַדִּים פְּצוּעִים
נְמְלֵא נְמְלֵא בֹר הַסִּיד
בֹר הַסִּיד נְמְלֵא נְמְלֵא
אֶרֶץ נְמְלֵאת בֹר הַסִּיד
בֹר הַסִּיד מְמֵלֵא אֶרֶץ

ורעם השריון במרחק מטסים ואבק מתקרר ועוטף
 חרדת אב וקמילת אם וחזה אשה ילדה מתרומם בבכי
 מגיח וקם הנוחת והנוחת מגיח וקם בעני עשן וריח קרב
 מה התמון הנקתל חמוש ומציית עומד מול מותו ורואת במותו ולא זו במותו דבוק
 לאבן דבוק לחול דבוק ברעד פגזים ואבק ונהם מטסים עור
 תמון מול תמון נקתל קתל מול קתל נקתל חמוש מול חמוש נקתל
 ומזמות ודבורים בחדרים מלאים עשן
 וחול מטפטף מן הקירות והתקרות חמש לאחד אחד לחמש
 נער מטל מת חמוש מאבק תחת שמי כוכב
 מחר השקט הנורא השקט ונער מטל מת תחת שמי כוכב קרים בהירים

יד משפת הים משפת החול ביים נרטבת מתכסה נערמת
 ומה מות בהמון הנקתל חמוש ומיבב יורת ומיבב
 מה מות בהמון הנקתל חמוש יורה מחול מגאות מרמס
 ואיש זקן מדליק גרותיו לילה בודק גרותיו המצחיבים בידי הרועדות
 ואשה מקריבה מים וקפה וחמור נעור לנחר בחצות הלילה
 ופסי האש בלילה נותנים באפלה
 פגזים עוברים במכונות עוברים ביד אדם עוברים לאדמה עוברים
 ובכי תינוק גולד סמוך תרחור קטוע יד וילד קטוע רגל וכבוי כווי
 האדמה אשר נחלנו לנו האדמה אשר לנו נחלנו אשר הנחלנו לה שנגחלה

שְׁקָטָה וְאִדִּישָׁה מְרַעֶשֶׂת וְרוֹעֶדֶת שְׁקָטָה וְאִדִּישָׁה רוֹעֶדֶת מְרַעֶדֶת
וְאִנִּי שָׁט בַּמַּיִם הַשְּׁחֹרִים חוֹתֵךְ בְּאִפְלֵה יוֹרֵק פְּגִזִּים שֶׁל אִשׁ טִילִים שֶׁל אִשׁ עַל
אֲנָשִׁים בְּמִדְחָפֵיו חוֹתֵךְ עַל אֲנָשִׁים טוֹבְעִים בְּמַלְחַת הַמַּיִם קְרוֹעִים צוֹעְקִים
זוּזָה הַיְבֵשֶׁת זוּזָה תַּחַת אֲנָשִׁים זָוִים

אָדָם בְּאָדָם, לֹא פְלָדָה בְּפְלָדָה, אָדָם בְּאָדָם לְקַחַת
בְּכַח לְקַחַת, לְקַחַת בְּכַח, וְהַרוּגִים וּפְצוּעִים, לֹא בְטוֹחַ בְּקַתְלִים חֲמוּשִׁים
לֹא תַפְאֶרֶת נוֹתְרִים בְּחַיִּים

מֵה תַפְאֶרֶת בְּדָם מֵה תַפְאֶרֶת בְּסִיד

בְּבוֹר הַסִּיד שֶׁל הָאֵמָה

בְּנַעֲיִמִים וּמְלֵא תַעֲנוּגִים לֹא תוֹלְעִים רוּחֹשׁוֹת

מֵעַל רוּחֹשׁוֹת הַנְּמוּשׁוֹת כּוֹתְבוֹת רוּשְׁמוֹת מְדַפְּיִסוֹת מְתַקְתְּקוֹת אֲצַבְּעוֹת תְּהַלֵּה
וּפְאָר כּוֹזֵב וּגְבוּרָה כּוֹזֵבֶת בְּרִית דָּם בְּרִית דָּם גְּמֵלָא

עַל זִיעַת הַמְּצַחֲיָנִים בְּרֵכֵב אִשׁ עִם רֵכֵב אִשׁ

עַל מְלֵאָת

בְּלִילָה הַמְּלֵא חֲרָדָה הוֹלֵךְ הַנְּעַר הַמֵּת עִם אֲבוֹתָיו צְחוּקוֹ עִם אִמּוֹ בְּגִדָיו עִם אִמּוֹ

לֹא זָכְרוּ עִם אֲבִיו הוּא הַנְּעַר הַמֵּת עִם אֲבִיו הוֹלֵךְ הוֹלֵךְ הַנְּעַר הַמֵּת

הַתְּרוּג בְּלִי תְּהַלֵּה וּפְאָר מִמְּשִׁיף לְלַכֵּת הַנְּעַר הַתְּרוּג שְׁנוּפוֹ עֹזֵב אֶת

רוּחוֹ שְׁמִמְשִׁיף לְלַכֵּת

רוּיַח הַיָּם הוֹלְכֶת וּבָאָה וְהוֹלְכֶת רַעַד בְּגֹב בְּרִגְלִים

רַעַד בְּנִתְיָבֵי הַמַּיִם

אבישי בן־צבי: על החיים ועל הכוונות

תָּאָר לךְ שהארץ שקטה — הפסקת־אש עדיין—ויופי של שבת פתאום באמצע החורף : ארץ שנשטפה ונרחצה בגשמים, שמיים כחולים ואור... יוצאים לטייל, כמובן, אתה וכל המשפחה : אבא, אמא, מורדי—כבר בכנפי צנחן, יודקה—כיתה ז', אפילו ריקה. למה לא ? כבר ילדה גדולה ריקה, שנתיים־וחצי כמעט. יכולה לנסוע. העיקר, יוצאים. נדחקים לפולקסוואגן החדשה, מודל 73, והצידינית והתרמוס וכל השאר כבר בתא־המטען, ויוצאים ונוסעים. נוסעים ונוסעים. אבא שר כל הזמן ליד ההגה "תך־תך־תך—מזמר תת־מקלע פה" ו"האמיני יום יבוא", ורב מדי־פעם עם אמא לאן נגיע בסופו של דבר. אתה מספר ליודקה איך הקיפו אתכם בתרגיל הפלוגתי ואיך הצלחתם אתם להתחמק ואיזה "קאדר לא נורמלי" זה היה. יודקה מקשיב לך בעיניים גדולות, אמא מרקידה את ריקה על הברכיים וצוחקת על משהו, ואבא מצטרף אליה למרות הריב. יופי של יום. באמת. כל־כך יום, כל־כך שמש ואור, כל־כך כחול הכל, טהור, עד שקשה לתאר בכלל שבצד השני של כדור־הארץ לילה ; שהלילה זוחל לקראת היום... מרחבים פתוחים בלא עשן—שרים, מדברים, צוחקים—ונוסעים. רק כשעוברים את עכו לנהריה—משם הם יצאו, מנהריה—את מנסה שוב, מיתממת :

"רגע, לאן נגיע סוף־סוף ?"

אבל אבא משיב לך. "מה זאת אומרת לאן ?" הוא משיב לך, "לכפרי, לשיחזור של קרב־השיירה. ואחר־כך נחזור לכביש סעסע ונסע למבצר יחיעם"... לא הועילה ההיתממות. ל"מגדל שלום" לא רצה לנסוע, ועכשיו העקשנות הזאת... לא תצליח לקנות כבר את התמונה ההיא בצפת ולהסתובב קצת בסימטות העיר העתיקה. "המפקד תמיד צודק", טוען מורדי. גברים. משפחה של גברים יש לך. עולם של גברים סביבך—ואת אשה אַת...

מול שדרות־הגעתון בנהריה אתה מפנה את המכונית ימינה—כאן הם עברו. ממש כאן, במקום שעובר עכשיו הכביש, אולי רק קצת יותר ימינה, קרוב יותר לגעתון... "והנה כאן מושב בן־עמי—רואה, בן ?" ומיד הצטלבות־כפרי, ושוב ימינה לכיוון של נתיב השיירה. אתה מסיע את המכונית קצת הלאה, נוסע ומגיע מיד למעביר־המים שמעל הגעתון, מאותת לימין ועוצר ומחנה—וזהו. יורדים. הגיע זמן, לא ? מתמתחים, מחלצים את העצמות המכווצות, מסתכלים סביב : יפה, מה יש לדבר ? גבול בין שפלה והרים. ירוק הכל סביב ופתוח בתכלת זוהרת עד חומת הרי הגליל העליון במזרח. אמא מוליכה את ריקה הצדה... גם כאן הם עברו, לצד הנחל... והמשיכו הנה—לשם. שם־שם, למטה, לרגלי הגבעה...

הכל נראה לך ברור כל־כך היום—כל אורן בחורשה שליד שיחזור הקרב, כל כותרת של כלנית אדומה או סגולה בשדה... ושם אבא משוטט לו, וכאן מורדי נשען על

המכונית ומעשן ומפטפט עם יודקה, והנה ריקה נמלטת, בורחת—אמא אחריה... הופ, שלחה יד, תפסה אותה... אפשר למשש ממש את גבולות הדברים, את המקום שמסתיים צבע אחד ומתחיל אחר, לאתר ולנגוע בעין, לנגוע בפועל, בדיוק במיתאר הגבול שבין מחטי הארנים בחורשה שם, למשל, ובין השקיפות הצלולה של החלל. גבולות ברורים לגמרי. אבל הנה למעלה, מעל לגבעות במזרח, עפה לה ציפור—ענץ נצי, כנראה, לפי הבטן הלבנה—טסה בגבהים ומוטות כנפיה פרושות בלי נייע, ותאר לך לרגע שאתה במקומה. תאר לך שאתה הוא שדואה שם באותה שלנה גבוהה וצופה משם למטה.

...פתאום הכל נראה אחרת: השטחים מתרחבים במבט מלמעלה, גדלים לאין שיעור, והם זורמים תחתך בשטף רחב וכביר ואטי כמו נהר עצום של גבעות מצומרות באלה ובאלון, של שדות ירוקים, של קבוצות בתים פה-ושם... היכן האנשים? איפה אבא, אמא, מורדי, ריקה?... אלה הם? שם? יא כמה קטנים! איך הם חולפים גמדיים בשטף האדיר של העולם! איך טושטשו צבעיהם בין צבעי האדמה והשיחים והסלעים, אבדו בהם כמעט. לפתע ארץ ענקית—וכתמי אדם. רק הגדות הרחוקות ניצבות בתוך השטף, מאיימות ודוממות אי-שם במרחק המעורפל... פחד... אך תאר לך שאתה מניף גפיים עוד והלאה, מתרומם יותר... יותר... יותר... כל כמה שיש בכוחך... אלוהים אדירים, הארץ מתכסה שמיים! אין גבולות פתאום... אין עץ ובית, אדם ואדמה, אין ים ואין יבשת—שום גבולות, שום קווים ושירטוטים. יקום אחד וזהו. הוויה אחת שלמה, שלוה ואדירה של ארץ ושמיים ואדם...

אבל מה? אנחנו הרי חיים בארץ—לא בשמיים, והיום אנו חיים—לא בראשית. ובליל פברואר אחד באלף תשע-מאות ארבעים-ושמונה—כלומר היום, עכשיו, ברגע זה, כי שום דבר ממה שיסופר פה לא התרחש אז בפועל... ובכן, בליל פברואר בהיר אחד, בארבעים-ושמונה, יצאה מחלקת-פלמ"ח מן השער בנהריה—"חמור"—עץ עטור-תיל—והראשונים מיהרו ורצו שפופים ובכבדות—כי תרמילי-הגב והחגור והכדורים—רצו וחצו את הכביש בזהירות—אנגלים בארץ—ודילגו על התעלה לצד הכביש וקצת הלאה ממנה, וכרעו וציפו לבאים שחפזו והגיעו וכרעו אחריהם. שומר אחד ליד השער כמו צללית באור הכוכבים—כובע-נוטרים אוסטרלי ושינל וקנה רובה מעל שכמו—שאל בהיגוי של יקה "לאן חברה?" ואך הם המשיכו ועברו וידעו—ליחיעם!—ושתקו לו משום-מה בפניו. רק מישחו, דני כמדומה, זרק לו בחיקוי צווחני קצת של יקה, "לבאב אללה", וזרק ומיהר ועבר אף הוא, ועוד ועוד מיהרו וחלפו—שלושים-ושבעה בחורים, מחלקה שלמה—ואל מעבר לכביש, והתמזגו שם עם הארץ הכבדה והשחורה ועם החלל הכחלחל ושמיים מכופכים—ונעלמו...

אולי יש לזה צילצול של סיפור ישן-נושן, ובכל-זאת מתרחש היום, עכשו—עובדה: הנה הם הולכים כבר. ממש. אפשר לראות אותם: שורה ערפית, שני גששים לפנים, מפלסים דרך בין שלדי הטיזן לאורך הגעתון, והגבעולים היבשים והמתים שנתרפכו מטל משתשבשים להם בין הרגליים. הולכים... הגוף מתרגל לכובד התרמיל, הכתפיים מתחילות להסתדר עם הרצועות, המתגיים משלימות עם החגור; אתה חוזר לעצמך,

לנוף-הלילה החרפי והחלק, להליכה. מישהו-רן?—זיהה בחושך המכופב דבקה, התכופף וקטף את שושנת-העלעלים והשליך אותה על זה שלפניו ועלעליה דבקה למכנסיו בלי שהרגיש. השתעשעו. ההליכה עצמה הפכה, אחרי הכל, הַרְגֵל, והלילה היה רענן ויפה, בלי עננים, והבחורים—רק אתמול עוד החזיקו בסינר של אמא... וכבר צמחי-מים על גדת הנחל: קנים, פטל, ומה זה שם בחושך, קיקיון או הרדוף? והריח של המים וצמחי-המים, של קרקע כבדה רוויה גשם—כמעט נעים. למרוח הכל נעים.

אבל מה?—עייפים. אמת. אתה הולך ונדמה לך פתאום שחלום הכל. מין משקל מצטבר במוח ומערפל אותו ומטשטש אותו—מה זה פה סביב? מה אנחנו עושים כאן? לאן אנחנו לעזאזל? ומה ריח העשן הזה? כפר? פברי?... וכבוד לפתע... לא הספנה. גם לא כל-כך החגור או התרמיל או הרובה האנגלי או אפילו הפרן. כובד אחר. חדשים אתה מהלך כך. שנים. כך הלכת לפני ימים-מספר לפעולת התגמול בבלד-א-שייד; כך פסעת לפני כן לח'סאס—ממש כך: אותו לילה, אותה ארץ, אותם שמיים ואותו חגור, אפילו שהכל היה אז לכאורה אחרת; כך צעדת עוד לפני כן אי-אז ב'ליל-הגשרים', אף כי היה אז ירח; ולפני 'ליל-הגשרים' הלכת בא"ש-לילה בחי"ש, ולפני החי"ש הלכת בגדנ"ע, ולפני הגדנ"ע הלכת... ולפני-לפני... מיום שנולדת. הולך והולך והולך, וצעדי בעליך הגבוהות, המסומרות, מצטברים כביכול ונאספים, נאספים ומכבידים, כאילו מישהו נסתר עובר אחריו וכף-סיידים בידו ומלקט אותם מן הקרקע אל איזה שק שעל תרמיל-הגב... עוד צעד ועוד פסיעה ועוד שעל, והשק מכביד ושוקע, מתמזג עם התרמיל העמוס, עם החגור, עם הנשק, חודר לגוף, נכנס לנשמה... לכאורה קלים כולם—ילדים: גבול אזור הסכנה, והנה מיהר קובי והשיג את חיריק ופסע לצדו, תוקע לו מרפק פתאום בצד, לוחש לו משהו—וצחקוקים. ענין של גיל, מה יש לדבר?—עשן של כפר ערבי—כפרי או אל-ראבסיה—לא ישתיק בדיחה בין בני-עשרים. ועם זאת, כבד. גם בגיל עשרים, כבד. עמוס לעיפה פסיעות של ימים, של חדשים, של שנים—של דורות, כמעט אמרתי. עד אנה? עד מתי? עד אנה?

פתאום—תמיד זה בא פתאום, משום-מה... הם טיפסו באחד המדרונות לקראת הרכס, הלכו מהר, שקועים כליל בהליכה ומוזעים על אף הקור: כבר שחר, מאוחר, ויחיעם קרובה—לפתע-פתאום נפל עליהם גיהנום. גיהנום, אני אומר לכם. צרור מקלע השתרשר וגמשך, מתיו נתזים צווחים ומהדהד הדי אוויר שהתנפצו במרחק. וכאילו דמויות-תופת מיתולוגיות ירקו עליהם אש מהרכס שלמעלה. ומיד גדי המ"ם-מ"ם... אלוהים! הנה הוא לצד השביל, פיו נפער—נסגר, נפער-נסגר, כמו דג ביבשה, ודם... ורימונים... מפץ ויללת הרסיסים ו"חובש-חובש" מכל עבר. ודודיק בפל כאן, ממש כאן, ועוד מישהו שם מאחור—קובי? זה קובי?—התכווץ לפתע וגנח וכשל הצדה, ורן וקרני וחיריק ונקי וארליה... שחיטה, אני אומר לכם... שחיטה היתה פה... כל המחלקה כמעט. "הסתער!" עלתה אז שאגה צרודה, שזורת, אמנם נימי היסטריה, ובכל-זאת, ואולי דווקא משום כך, התרוממה זועקת לקרב

מעל ילל הריקושטים, מעל ייבוב הכדורים, גניחות הנפצעים והצעקות "חובש-חובש"; מעל הקרקע ההררית החשופה, חסרת המסתור והעוינת, זעקה של "על-החיים ועל-המוות", של יהיה-מה-שיהיה—הסתער! ומוטי המ"ם-מ"ם—מיתאר הראש עטוף כפיית ה"לגיון" והכתפיים והגוף הכבד מסתמנים בחלל השחרי האפור, הרענן—דילג שם באמצע השורה מעל הגופה המקרטעת של בני, ורץ לאט, שפוף קדימה, לקראת הרכס החשוך והיורה. קוציק נודמן לרגליו, שוכב וראשו באדמה, הוא בעט בו: "קום נבלה", ושילח צרור לפני ראשו—"קום!" וקוציק אמנם קם, הקטנצ'יק, התבונן רגע בבהלה לצדדים, והצטרף אל השאר ורץ. "קדימה קדימה", צעק מוטי, מפנה ראשו לאחור, מנפנף בימינו בסטן, ומזרו ודוחק. ואחרים, שלא נפגעו בכדור או בנתז או בהלם, הזדרזו מתורגלים לימינו ולשמאלו, וכבר הם בשורה חזיתית, רצים ומשתחררים תוך כדי ריצה מתרמילי-הגב, מתקדמים במדרון התלול בין סלעים, ועולים וצועקים הוראות ויורים ונופלים וקמים. תרכ, לצדו של מוטי כרגיל, דרך את הפרץ והתחיל לירות בו מהמותן, רץ במעלה המדרון... נעצר, ירה צרור—ושב ורץ, ויוסקה נגרר אחריו ברובהו. ישרוליק נכשל בצד בזיו-סלע, הנה הוא גופל—אך לא נפל. התרומם תוך ריצה, התישר, נעצר רגע תוהה סביבו, מבולבל—וירה ודרך וירה והמשיך בריצה קדימה... שוב רימון ושוב... מוליק... נפל-נכרת, נקצר כמאחרי חרמש, התמוטט והתגלגל על כדורי סירות קוצניות.

"רימונים!" התרומם שוב הבס הצרוד של מוטי.

ומיד תיסתס מטר של פתילי אש באוויר המאפיר בקשתות ארוכות כלפי מעלה. ונפל מסתחרר ומתפוצץ, בין הסלעים ושיחי הקידה השעירה והאלונים, בין צלליות אדם מתרוממות לברוח...

וששה או שבעה בחורים, שרידי המחלקה, בלועות פעורים, בשאגות-פרא של טרזנים מהיער, בלי לתת כבר את הדעת על עצמם ועל חבריהם ועל העולם, ורק קדימה על הנבלות המטונפות, על הערבושים—הסת-ער! וטיפסו, רצים על פני הרכס ובתוך הבתה, ירו על הבורחים, ירו בכל שיח חשוד, בכל זיו-סלע, והלאה והלאה—לשטוף את הרכס. דני גילה מרחוק גופת איזה מחמוד שרועה לצד נשקה והתקדם אליה במרוצה וירה ושוב ירה בה, וקרבו ובא ונעצר ועמד עליה מתנשף ומתנשם, והגופה מקרטעת כבר קירטועי גסיסה, כיון כלפיה את נשקו. צועק "מוטי-מוטי, בוא הנה, בוא תראה", הפך אותה בחוד נעל מהבטן אל הגב. "קדימה קדימה!" שאג עליו מוטי בס זועף מרחוק, "אל תתישב כבר על התחת!" ודני הצטרף אל השאר.

אחר-כך נעצרו, ובמקום שנעצרו שכבו. רק תרפ ויוסקה עשו את דרכם לפקודת מוטי, לתפוס עמדה בטיראסה שהלבינה שם בצד. יוסקה הלך והשתעל וכיחכח וירק את נשמת חזהו, ישרוליק שכב בנסיק הערוץ, מבודל קצת מהשאר, סחוט לגמרי, נושם-נושף כאילו חפץ לבלוע ולהקיא את כל אוויר העולם. דני ישב על סלע, גופו הצנום והארוך מתמוטט על זרועותיו והראש רפוי בין הכתפיים. קוציק

השתופף על ברכיו לא רחוק מגוויה של מת ערבי נוסף והקיא בלילים ריריים, ושיהק ושב והקיא וידו מגששת אחרי המימיה. אפילו מוטי התישב לנזח רגע, משעין זוג מרפקים אחורה על איזה סלע ורגליו מתוחות לפנים. הנצחון היה ברור. כמדומה, ואך הוא לא היה חשוב כלל ברגע זה. שום דבר, בעצם, לא היה חשוב עכשיו—לא גודל הסכנה שחלפה ולא האור העולה ומסכן הכל מחדש, לא המתים השותקים שם מפוזרים לאורך המדרון ולא הפצועים הגונחים ומתפתלים על ידם; שום דבר—רק אוויר למפוח הריאות המתפוצץ... לתת רגע מרגוע לגוף ולתת לו חמצן—וזה כל החיים; לנשום ולנשוף ולהזיע בשקט. זהו, לא שום דבר נוסף.

...משונה. לפני רגעים אחדים בלבד נראו הסלעים והשיחים במיפגש המדרון והרכס כנורא באַתגרים: תוהו של גושי-סלע אפלים וחודי גבעול וסבך בדים, בתה פראית שהתפרצה עליהם מתוך השאול... וכמה תמים הכל פתאום כשמתבוננים מאחור. סתם סלעים גדולים. והעלעלים המשווננים של שיחי-האלון באור הצונן של השחר, והענפים החדים והזקופים של קידות שעירות פה ושם—כמה דוממים כולם! כמה הם שלווים! כאילו לא מכאן נשלחה לפני דקות ספורות אש טורפת. אין נייע. אין זיזה. והאוויר מצטלל והולך ושמיים כחלתלים-אפרפרים למעלה וריח של אדמת הרים... עולם משונה: רגע, תופת—וכבר הוא משפיע נועם ומרגוע... רק שלא הוא חשוב עכשיו: לנשום אוויר בשקט. תנו לנו כמה דקות לנשום...

מסתבר שלא נתנו להם. לפתע—תמיד לפתע!—אי מאיין... השד יודע—מקלע הגיהנום שהובס וחדל לכאורה... שוב צרור ארוך... נמשך ונמשך, ואש רובים ורימון פתאום—והכל עליהם, היישר עליהם; כאילו דרקון שילח בהם לשונות ארס אדומות או כמו חוטי גורל זוהרים שבווערים ובווערים ואינם אופלים. ומיד דני בצריחה היסטורית: "דם... דם... אמל'ה דם... הצילו!... מוטי, הצילו!... חגיית!..."—בסופראן של נקבה נשחטת. ותוך שצרח—צנח, או אולי בכוונה הפיל את עצמו על הקרקע, שכב על הבטן, ראשו מופנה הצדה בתנוחה בלתי-טבעית, וצווח עוד והלאה, וכאילו אל האדמה צווח דם. ואחר-כך בקול נחלש ומתיכב: "אל תעזבו אותי, אני נוזל... אני נשפך החוצה..."

מה יש להאריך? ארבעה ניצלו מכל המחלקה: קוציק... רץ, קטן כזה, רזה, הולצת-החאקי גדולה ממידתו וחגורת הכדורים והמימיה מיטלטלות לו על הבטן. "שכב, נבלה!" צעק עליו מוטי, "קציצת חרא. תפסיק לברוח!" כלום. רץ זקוף כמו איזה גפרור, רק ראש-הציפור שלו עם כובע-הגרם שמשוך לו עד מאחרי האזניים מכווץ בין כתפיו, רץ בצעדים קטנים כאלה, אינטליגנטיים, לא הולמים את ההרים האלה, את הסלעים, ברח בזיגזגים—ועד השטח המת... תרפ, שנמלט מהטיראסה והיא יורקת אש, דהר בכל המטר-ותשעים של גופו, מחזיק את הברן בימינו והדורגל פתוח, שפוף כולו לפנים, אינו מבחין כלל שיוסקה נופל לצדו... ישרוליק. בערוץ. מוטי ברח כבר גם הוא, רץ קדימה בחיפוי של תרפ וכדורים מזנבים בעקבותיו. דילג מעל הנקיק—וישרוליק פתאום שוכב לו תחתיו על הגב, אמת-ידו על המצח ועיניו עצומות.

"הי ישרוליק!" טילטל אותו מוטי. הוא חזר-זחל לערוץ בתוך כל השריקות וייבוב הכדורים שמסביב כרע שפוף לצדו וטילטל אותו בכתפו: "מה קרה?"
 "אין כוח", לחש ישרוליק. "נמאס!"

לחש, ופקח על מוטי זוג עיניים כחולות, ענקיות, ותהומות שלמים של תום רוגשים בעכרוריתם העייפה. מוטי קפא. רצח שונא וקר ניצת בעיניו. אחר-כך, בלי לומר מלה, זחל אל דופן הערוץ, התעכב רגע לבחון את הסביבה הגועשת, כיוץ ברך ימין ב"היכון לקפיצה" והפנה את פניו לישרוליק... "מצדי, שתתפגר", אמר לו וזינק קדימה. ישרוליק, מבוהל ומבולבל, בלי שים לב לכדורים סביבו, תפס את הרובה ומיהר ורץ בעקבותיו.

הנה כי כן, הארץ היתה תוהו-ובוהו, ויהי אור. אמנם השמש לא זרחה עדיין, אבל האור עלה, ועם האור התגלו המרחקים. החלל שהתפשט והלך שיקף את ממדי הארץ, והארץ את עצמת המרחבים, ובין שניהם חשף האור את הגבולות: ארץ-גליל הררית וטרשית ושמי-בוקר חרפיים בלא ענן. קוציק ומוטי, ישרוליק ותרפ, עייפים עד מוות, שבו לגשש דרך על-פני הארץ, תחת השמיים—ליחיעם.

ב

בתשע בבוקר בערך ישבו ארבעתם מאחרי מחסה סלע גדול, לצד גב-מים ושיח-אֵלה. מרגיו ממש. חצי שעה של הליכה ממקום המארב והיו מגיעים ליחיעם, והנה הם עדיין על גבנון האופף הזה—והמבצר נשקף משם, מדרום הפעם. האיזור שרץ אויב. ביזבוז זמן כשהם שוכבים על הקרקע, צמודים איש לסלע או לשיח-אלון מכורסם ועוצרים נשימתם: כיתת אויב בוואדי בשורה ערפית או קבוצת פלחים מזוינים מהלכים להם אספסופית ומתווכחים בקול שאון, או סתם רועה תמים ועדר. החליטו לעקוף ולהגיע ליחיעם ממזרח. הלכו לאט-לאט, בזהירות, מסתתרים כל הזמן... והמבצר! מכל מקום שעברו בו, שהתעכבו לרגע, ששכבו עליו קפואים וחוששים—ראו את המבצר. קרוב-קרוב, הושט ידך וגע בו, ועם זאת רחוק, צופה מפסגה נישאה ורמה כמו איזה צוק פורץ לשמיים. בקיצור, הם כאן ויחיעם שם, ועוד הדרך רב.

נחו נסתרים בין הסלע ושיח-האֵלה. תרפ שלף את הבריח מהברון, הניחו על פלגלית "פורבייטו", השחיל את המשחולת בקנה ומשך אותה ונאנק, משך ונאנק. "שמע", זרק לו קוציק והמשיך מיד בלי פסיקים וגקודות, "אם יפלו עלינו ערבים פתאום תצא נגדם עם הבריח ויהיה יופי: תפול חלל בגב הזה ותיהפך לז"ל—זלזל מזלזל מדולדל ומטולטל". תרפ המשיך ומשך את המשחולת ונאנק. "צנח לו זלזל בשלולית וידום", דיקלם קוציק בקול טנורי נעים-מהיר, "וירוהו הבוץ את הדם..." ונקטע פתאום והזדקף גבהל: אגרוף כבד נחת לו על הרגל. "מה אתה רוצה, בעצם, תרפ?" פנה אליו בהבעה מיתממת, "יהיה לך יופי בשלולית—חם ונעים כמו תחת הפסת של רותי..." והגניב מבט זריז לעבר ישרוליק... "או כמו על גופה החטוב של רחלה". ישרוליק, שבהה בעיניו הכחולות אי-לשם והירהר, "לפני

חודש למ"ד-ה"א... היום למ"ד-זי"ן... הפנה אליו ראש. "מה?" שאל, טופח בכף-ידו על אזור החזה ומושך ומוציא מכיס חולצת-החאקי קופסת סיגריות "לטיף", "מה אמרת על רוחלה, קוציק?"

מוטי ישב עד כה בצד ועל פניו—עגולים, איכריים כאלה—ארשת מאובנת. עתה הכריז לפתע הכרזה שלא נגעה כלל לענין: "כאן אנחנו מתמקמים!" אך הכרזתו הפסיקה באחת כל פעילות אחרת. "מה קרה? מה פתאום?" העלה ישרוליק שתי שאלות-תם רצופות. קוציק זרק במוטי מבט קצר-רוח. רק תרפ המשיך בעיסוקו במקלע כאילו אין כאן מה לשאול והכל ברור. "אין ברירה!" פסק מוטי והושיט זרוע קופית שעירה ומשך סיגריה מתוך הקופסה הלבנה והמעוכה של ישרוליק ו"הי"—אל תרכ, שנטל ידיים משומנות במימי הגב, "אל תלכלך לי את המים כאן. מה תשתה אחר-כך?"

"ויסעו מרפידים ויחנו בפיתום", מילמל קוציק, מחפש כביכול משהו על הקרקע: "למה פתאום?—רעמסס!"

מוטי התעלם ממנו. סקר את חבריו בעיניים כחולות מימיות, אדומות עייפות. האויב שורץ בכל השטח, הסביר והרכין גוף מלא לקבל אש מישרוליק. בסיוור שערך קודם הבחין שוב בקבוצת פלאחים. אם ימשיכו בהליכה, יתגלו בסופו של דבר, ואם יתגלו בזמן ההליכה אין להם סיכוי. מצד שני, ההר הזה יכול לשמש עמדה מצוינת גם למחבוא וגם להתגוננות. אפילו יתגלו, טען, יוכלו להחזיק מעמד עד הערב. ואם יחיו עד הערב, יחיו מחר ומחרתיים.

"אז למה לא הולכים?" מילמל קוציק שוב, חושש עדיין לחלוק על אוטוריטה. "שמע, קוציק", ניסה מוטי לתפוס את מבטו, "אל תזמזם לי באוזן כמו יתוש. דבר שישמעו".

"לא יתוש", השיב קוציק והישיר אליו מבט רגע ומיד הפנה אותו לישרוליק, "הבן-אדם שואל למה לא הולכים. אתה הסברת למה נשארים". מוטי: "טוב, שפוך את הארס ונגמור עם זה".

"רוש, לא ארס", הזדקף קוציק ופניו החדים והעיניים הזריזות והצרות והחוטם המושחז כביכול והשפתיים הדקות—רגישות ומעודנות בעצם—עטו באחת ארשת של ענין רציני. "מכאן ועד יחיעם", דיבר בקול נעים-נרגש, "ענין של שעה ביום רגיל, לא יותר". נגיה שיפגשו ערבים ויסתתרו שעתיים. לעומת זאת, אם יישארו כאן ויפרשו את הזמן לאורך יום שלם, יש להם סיכויים רבים להתגלות. "כדאי לקבל את הסיכון וללכת", טען כמתנצח.

"ממתי נהיית לי אריה?" התעוות חיוך בפניו של מוטי.

"לא אריה", השיב קוציק, "בן-אדם... הבן-אדם הולך, תמיד הולך".

ומוטי: "אתה את פיתום ואת רעמסס אתה מכיר לי היטב, אבל את ארץ-הגליל תחת הרגליים—לא כל-כך. אמנם השעה שלך היא באמת שעה, אבל השעתיים הן ארבע, והסיכון—התאבדות".

"להיפך", הרים קוציק קול שנידקק כדי צווחה. "להיפך", לחש אחרי שצעקו עליו

לא לצעוק. "הזמן תמיד דופק אותנו". והתרומם קצר-רוח לקום, אך נעצר בעוד-מועד: "תמיד!" חזר. "אילו יצאנו מנהריה בזמן, אילו לא התעכבנו חצי שעה בהתיעצות מפקדים בשעת ההליכה, עוד כמה אילואים כאלה, כבר היינו ביחיעם כולנו".

"החרא הזה שובר אותי", הגיח תרפ את הפרן הצדה והזדקף מלוא מחצית גופו הענקי, "שובר אותי", חזר, וחטמו המעוגל כאף איל ירד לו על השפה העליונה בטינה עוינת. "אתה תעשה מה שאומרים לך, וזה הכל!"

"תביט, תרפ", הפנה אליו קוציק קול טנורי, נרגע כביכול, "עד עכשיו עשיתי כמוד. מה שאמר מוטי עשיתי, הלכתי אחריו. כולנו הלכנו. תראה איפה אנו עכשיו". "אנחנו חיים, נבלה!" התהדקו לסתותיו של מוטי וארשת האיפר המאובנת החמירה. "והדם... הדם הזה..."

"אתה עובר את הגבול!" אמר לו גם ישרוליק.

"אני מוכרח!" השיב, "אם לא אעבור אותו עכשיו אני עלול להישאר בו לתמיד... רוצה לחיות".

"לא רק אתה!" זרק מוטי, ותרפ הסתכל בן בתמהון, במין אכזבה אפילו.

"זהו-זהו!" הסכים קוציק בזריזות.

"זהו-זהו!" חיקה אותו מוטי נגרר-לועג בבס צרוד. אבל נעימת דיבורו שלו היתה כבדה, מיכנית, אדישה כמעט. הוא גם לא פקד מיד פקודה ברורה ולא קם להראות בלי ויכוחים לאיש ואיש את עמדתו. קוציק הפעיל מיד את כל כשרונותיו: שאפשר ללכת בדרך הוואדי ההוא ולעקוף ולהגיע ליחיעם מהצד ולהתגנב משם—שאפשר, שבטח, שלא יפגשו שם אפילו רועה; שאסור להתעכב, שעובדה: התעכבו בגלל המחסניות בנהריה, בגלל הגנרלים בדרך—ותראו מה יצא... והתרגש והלך, והתפתל על מקומו, והוציא פתאום ממחטה לבנה מהכיס והחזיר אותה מהר... מוטי, בחיור של עליונות נפגעת, זרק לו שאלות מעליבות, והדם כלה והלך מפניו. תרפ מילמל כל הזמן: "זה חרא זה... שובר אותי". ישרוליק ישב ועקב אחר הוויכוח בעיניים גדולות שאינן מבינות מה מתרחש פה, בעצם.

הכל התפרט והפך זוטות—משפטים מושחזים, עקצים משתלחים ומושבים וחוזר חלילה—תיפלות. שוב שאל קוציק: "למה?" וחזר על "לא להישאר", "לא לשבת", "ללכת—ללכת". שוב ליגלג מוטי: "למה ללכת?—לרוץ! ראינו כבר היום איך קיפלת זנב". וקוציק: "אתה לא ברחת?"

ולפתע הס. רק סיים "לא ברחת", ומוטי החוויר. עכשיו ממש החוויר. לסתותיו המעוגלות, הכבדות, התהדקו בכוח, בכל הכוח. במתיחות מאיימת השעין את גופו המלא על זרועותיו ואת הזרועות על אגרופיו ועל הקרקע. שוב היה זה מוטי. יותר ממוטי... בשיניים החשופות קימעה, בארשת-הפנים הקרה-כביכול, המרוכזת. "מה בדיוק אמרת?" שאל בבס שקט, מפחיד... אבל גם קוציק חזר לפתע אל עצמו—שמכבר: "מה יש?" השיב לו, "כולנו ברחנו, לא?... אני לא מתבייש בזה—ואתה?... מוטי זינק כמו זאב. מיד היה רכון עליו, מחזיק בחולצתו בשתי ידיים

תחת הצווארון, מטלטל אותו קדימה ואחורה, קדימה ואחורה, וראש-הציפור של קוציק כאילו ציר הצוואר נשבר לו-נשמט הצדה, נהדף פתע לפניו. "קציצת חרא!" לחש מוטי לחש צרוד, נחנק, והמשיך וטילטל אותו, פניו סמוכים אל פניו, "בגללי אתה חי... בגללי... אני בעטתי בתחת המסריח שלך, אני הקפצתי אותך על הרגליים... הקפצתי אותך... הקפצתי אותך..." הכוון לקפיצה! קפוץ! קדימה!... הסתער!... לטרוף ולבלוע, לנעוץ, לחתוך, לקצוץ את הבשר החי... "טינופת קצועה! בגללי, אתה שומע? יכולת להיות כבר פגר קצוץ. היו קוצצים אותך שמה. כמו את דני..." כמו את דני... כמו את דני... שוכב שם על הסלע, דני... מפרפר כבר, מחרחר: "הצילו... דם... חגית". והערבי ההוא... רץ.. שחור מטונף! כמו בקולנוע רץ-בכפיה מתנפנת, בשפריה... הנה הוא מגיע, הנה הוא מתנפל... הוא חותך את דני, קוצץ אותו. אמא, הוא קוצץ אותו... ושאגתה של אמא... זעקת אמו השכולה של ידלין... ה"לא-לא" ההוא, "לא-לא" מכל אטומי הגוף והנפש, מכל נקבוביות העור, מתוך לועי העיניים הריקות-"לא-לא-לא"!... הדם הוזה... דם של חדשים, של שנים, דם צעיר, רותח בהימהום של תהומות-ים, דם כמו לפה פורצת מעמקי שאול-האדמה ונשפכת... דם נשפך, מתבובז, דם מיטלטל והולם ואובד ואובד ואובד... הדם הוזה... הדם...

אחר-כך היתה דממה כמין אפסות אימים, כאילו הקיאו את הכל-ואין כבר מה להקיא: הפה נפער במאמץ, החזה מתכווץ והגרונ מתכווץ-אך הקיבה ריקה. כל הזוהמה הוטלה מסביב והמתים שכבו בתוכה זבי-דם, מקשיבים ושומעים ושותקים. "הסתכלו בשמש", מילמל אליהם ישרוליק בקול רועד, "הסתכלו בה, אולי מחר לא תראו אותה... הסתכלו בשמש", חזר שוב ושוב, עיניו משוטטות מאיש לרעהו בלי לראותו: הפנים נעלמו לפתע. רק כובעים ושער. כפיית ה"לגיון" האדומה של מוטי קשורה אחרי ערפו ושני קצותיה מושלכים על הגב כמו מטפחת-ראש של מושבניקית; השער המקורזל של תרפ; הגרב האפור של קוציק שהושם לראשו אחרי שנשמט ממנו, והוא נשכח ועלוב כבעליו...

"הסתכלו בשמש", תזר ישרוליק כלוחש לחש-השבעה... "רבים... מצאו זמן לריב..." "איפה?" התעורר לפתע תרפ בקול נבהל ומטומטם והסב פנים לשמיים... ומיד רווח להם קצת: תרפ נשאר תרפ, למזלם. "אתה עצום!" אמר לו ישרוליק בכנות גמורה והקריין אליו חיוך מהסס שהאיר את כל פניו הגדולים, אפילו את הנחיריים הגסים ואת השפתיים העבות, באור חם ואנושי. "בחיי אתה עצום!" חזר ואמר לו ומחה דמעה בגב ידו.

ככה זה. וכבר תשע-וחצי בבוקר, תארו לכם, ואנחנו עדיין חיים.

...ולפתע בדידות ודממה ומרחביה גלילית הררית ושמיים שותקים על ההרים. מיליוני שנים חלפו מאז התמקמו פורמניפרים מתים בתחתיות הים והפכו סלע, או מאז עלה הסלע מהים קבל-ארץ-ושמיים ונקמט והיה להרים, או מאז החל קיבוץ של אנשים נע ונד כאן... מיליוני שנים, אך העבר הוזה למול עינינו: הנה הם ההרים

והסלעים והשמיים, ואיש מול הריו וסלעיו ושמייו ואיש עם אבני לבבו. רק רימון, שניצרתו אולי סגורה אולי פתוחה, מתסתם בחשאי מעל הראשים ורסיסיו ועשנו צפונים בחובו. לבת התוהו הוקפאה. בינתיים, לפחות.

מוטי, שביקש סליחה רפה מקוציק, שכב במרום הפסגה מול מדרון האוכף במערב. שוב הסתבר לו שההר הזה נוח להגנה ולמסתור: במבט מלמעלה נראה כמו חצי-אי מוקף משלושה עברים ואדיות, ורק המדרון שלפניו ירד באטיות נוחה. הפסגה היתה מכוסה כולה סלעים וסבך סירות קוצניות, ואפשר יהיה להסתוות ולהסתתר ולהתגונן בה בנקל, אם יהיה צורך. שוב אישר לעצמו שאם יגיע אויב—רק מכאן, מהאוכף, יגיע—או, במקרה בלתי-צפוי, מן הטיראסות בדרום. לכן טוב עשה, חשב, שהשאיר את תרפ עם המקלע במחבואם הקודם אחרי הסלע הגדול, צופה גם הוא על-פני אותה גיזרה... יושב שם ולועס כבר פכסם ממגת-הקרב. גם קוציק עם הרובה הוצב במקומו אחרי עמדת טיראסה בדרום. רק ישרוליק נסתר ממנו בשטח מת, ולא טוב. גם זה שהחליף את הסטן שלו ברובהו של ישרוליק... אבל הוא לא חשש שיעלו עליו משם: המורד בצפון-צפון-מזרח היה תלול מדי.

שכב נשען במרפקיו על הסלע ששימש לו עמדה, רגליו בנעלי-הספורט משוכות ישר ולאחור, כוסס גבעול של תלתן-בר וצפה על הגיזרה שלו. המדרון התפשט וירד לפניו לאט-לאט וכמאתיים מטר ושב-טיפס, תלול קצת יותר, על גבנון-ההר מנגד. חרדלים זקופים בצהוב, חרציות בעלעלים מסורגים וכבר מעוטרות פקעות, רקפות לצד סלעים משיקים לשביל, ועל הכל—סירות קוצניות. אבל מה?—הירק רק הבליט את השלד העתיק של הקרקע, את העצמות הזקנות שפרצו מהבתה וטישטשו אותה. אפילו עסיס הצמחים החי נשא בחובו, כמדומה, משהו מחשיפות האבן ונוקשותה. "אדמה זונה", הירהר מוטי, "מזינה את הסירות הקוצניות בסלעים".

קוציק ניצב כורע על ברכיו אחרי הטיראסה שנמשכה לאורך הרכס. ניסה לשבת על הקרקע, ואי-אפשר היה: לא רואים, קיר האבן גבוה מדי; לעמוד או לשבת על הטיראסה עצמה—אסור, הוא עלול להתגלות. נשען רגע-שת על שוקיים, ורע: רגליו נמתחו מדי, גם שדה-הראייה איננו מספיק אז. נשען במרפקיו על אבני הטיראסה, גופו רכון קצת לפניו. אמנם גם כך לא נוח, אבל מילא... אחרי גבו הזדקרו סוליות געליו המסומרות ומשום-מה נראו גדולות מדי על הרגליים הצנומות והגוף הקטן. כובע-הגרם האפור, שבקיפוליו תקע ענפי סירה קוצנית להסוואה, היה משוך לו עד מאחרי אזניו, ואיזה אינאונים נשקף מן הגבחת המגורבת הזאת ומעצמות העורף הדקות והשער החום והחלק שלא סופר. ראשו נע כל הזמן, כל הזמן, כמו ראש ציפור: מציץ לשם, משיב פניו הנה, מקפצץ לכאן. רגע שהה מבטו על הטיראסות שירדו לפניו משטחים צרים וגבוהים, זרועים שעורה דלה או חיטה עד הוואדי. והזף—ואל מדרון ההר שאחרי הוואדי—גם הוא מדורג טיראסות, ואל פסגתו החשופה והטרשית, ומיד מהפסגה למטה ואל הטיראסה התחתונה—נהרסה ואבניה שפוכות ומפוררות, מהגשמים כנראה. ומה זה שם?—הה, כלניות... פלא-טבע... והזף והלאה עם הוואדי—ועד להיעלמו בין ההרים בדרום. "שום כלב",

זרמו בו מלים, "לא כלב, לא עז, לא ערבי—לרעמסס ניתנה ארץ", והציץ חופו בשעון—עשר-וחמש, והופ אל המבצר. והמבצר עומד במקום שעמד, והוא גדול כשהיה ותמים כשהיה, מתנשא בחומותיו על פסגת ההר כמימות-עולם. חומות הומות-אפרפרות כאלו וצריחים ואשנבי-ירי עתיקים. "חרבת-קסם", הירהר קוציק, "נוגעים בה—חיים, לא נוגעים בה—מתים... והרשות נתונה". ושוב תחושת הבחילה התמידית, כאילו אין כבר מה להקיא, מלווה מיתח פנימי, כמין דחיפה לנגוע כבר, לקום וללכת, מיד, ברגע זה—לרוץ, להגיע, להישען על החומות הכבדות, העתיקות, ולנוח סוף-סוף, לנוח... "צדק צדק-תרדוף", זימזם בו משפט מעולם רחוק, מצחיק כזה, תפל—זימזם ונעלם. "מדוע לא לעזאזל? מי מפריע? מדוע כל רעמסס קטן, דון-זואן מחורבן...?"—התחיל לנוע באי-שקט, מעביר את כובד הגוף מברך אל ברך. "הרי יכולנו להיות כבר באמצע הדרך... הרשות נתונה... הרשות נתונה!" ומעין תנועת קימה חופזת—אך לא, בכל-זאת לא. משיכת-כתף מהירה, עצבנית: "אין... אח... הבלים..." והדקירות האלו בברכיים—אבנים וחפצים, ותחושת כובד הגוף הגשען עליהן—לא נוח... לא נוח... ושוב בחילה בחזה, בגרון—והופ קיפצץ שוב הראש הקטן והחד-שם... שם-שם, משמאל, במעלה ההר—פרצה טיראסה. אפשר יהיה לשבת. לפחות לשבת. השיב את פניו, ומיד ומהר, במין חפזון אובד כזה, העביר את הרובה, שהיה מוטל לימינו על הקרקע, אל ידו השמאלית, הרחיק ברך ועוד ברך מן הטיראסה, זרק מבט במוטי... "אני לא...", הירהר קוציק, "הסליחה—סליחה, אבל אני לא... כל הזמן על הברכיים?" סקר רגע את השטח, מנסה למצוא איזה שביל בסבך הסירות הקוצניות—ואין שביל. אולי בכל-זאת? קיפצו עיניו הנה ושמה לשווא. רגע חשב לקום וללכת זקוף וגלוי קבל-הר-וחלל, ודחה: מסוכן, אחרי הכל, עלול להתגלות. הניח את ימינו הערומה על שיחי הסירה הקוצנית, הסיגה רגע אחור בבהלת קוצים—ושב הניח. התחיל להתקדם על ארבעותיו בזהירות של בן יחיד, מושך והולך על הכדרורים הירוקים, הקפיציים... הרובה הסתבך בסעיפי הקוצים. הוא התרומם על ברכיו ומשך אותו—ושוב ושוב, בכוח, הוציאו והעבירו לימין, ובכוונת העליונה שבקצה הקנה מתפתלים גבעולים ואגודות עלעלים. שב וירד, שב והתקדש משתרך בסבך, בשרט ומופה. שוב זרק מבט במוטי, ומוטי שוכב לו בנחת, גבעולי חרדל וקחונים תקועים לו בכותפות החולצה להסוואה, כפיית ה"לגיון" מרפדת את הקרקע מתחתיו—וחמים לו ונעים לו וטוב לו... "רעמסס קטן! אפילו כאן, אפילו עכשיו הוא בבית. אולי דווקא כאן ועכשיו". נגד ישן ועמוק התפרץ בו פתאום על אף הגבורה המופרה של מוטי, או דווקא בגללה: "אני על הברכיים לא אעמוד לו! לא אני! אלף סליחות—ולא אעמוד. שימצא לו תרפים!" ובתנופת-זעם הרים זרועו להתקדם, ו"אי" גרתע אחורה מפני שלד יבש של חוז קוצני שטפח על זרועו. "אפילו האדמה, אפילו ה... השד..." פנה לעקוף את הגבעול היבש שהזדקר זקוף מבין כדרורי הסירות, "לרעמסס ניתנה ארץ. הכל לרעמסס—ארץ וחזיה". והרים ראש וגילה פתאום ברור וקרוב את הפירצה שאליה חתר להגיע, וקפא. כי הנה הקרקע ירדה אליה במדרון תלול מדי, אם ישכב בה

יהיו רגליו למעלה והראש למטה—לא נוח וגלוי לעין אויב בהר שמעבר לוואדי. התבונן רגע בפירצה מלוא שתי עיניו, צרות כאלו, ממוגלות בזוויותיהן, אחר-כך התישב, ושפתיו הדקות, הרגישות, התקשתו בחיוך של מיאוס: "מגיעים סוף-סוף לסוף הטוב, מה? פתאום הסוף הוא התחלה, והטוב..." השלימו עיניו וגילו בפירצה: קוצים זקופים של קידה שעירה, זיזי סלע... ישב כך עייף על מצע קוציצי סירות, מבטו בוהה, אינו גותן כבר את הדעת על הדקירות. "סופי הדרכים המה רק געגוע—לא מקום ולא זמן".

...ודני משום-מה פתאום—דני חי יושב לו על מדרגות הבטון בפתח חדרו בצריף שבקיבוץ, מתבונן בבחורים המשחקים כדורגל ברחבה לפניו, מתבונן ושר בליווי תנועות ידיים כמו מנצח-מקהלה:

סוסים אַצים רצים רצים
כל עוד בם נשמה
בַּרְגַל הַד, ט—ט—ט טַרְח
תרעד האדם—אַה...

"צודק—מה יש לדבר?" מסכים אתו קוציק, "רק לא סוסים", מכניס תיקון. "פש-פשים!... גם לא בדיוק רצים—מתרוצצים כל עוד בם נשמה. משום מקום לשום מקום מתרוצצים, משום זמן לשום זמן: סופי הדרכים המה רק געגוע..." ושוב דני, דם, חגית...—אני נוזל, אני נשפך החוצה... ו"די דני, אין דני, נגמר דני—לא דני, לא רן, לא קובי, לא חיריק... אין. הלכה מחלקת 'עין-השחר'—אין כבר שחר...—וזכר הבעיטה ההיא—ברגל הך—והצרור לפני הראש, ומפץ הרימונים והאימה... האימה הנוראה ההיא... והשמיים פתאום חלל סתמי שהולם בפרצוף במלוא ריקותו, במלוא אימת זרותו המפחידה, ותחושת האפסות וחרדת האפסות מעבר לכל מוטי ולכל עלבון ולכל בחילה, מעבר לכל מה שהיה מוכר עד כה: אפסותו של העולם המקיף, אדישותו המוחלטת לעצם חיך. "לא, בן-אדם—אל תתחיל שוב... רק לא זה... לא עכשיו..."

"גולם!" טפח ישרוליק כף יד על מצחו. כל הנחלים מוליכים אל הים, הים מוליד אל האופק והאופק מוליד לשמיים—כל האפקים מוליכים אל השמיים, אך השמיים עצמם אין בהם אופק ואין בהם נחל, אין בהם כיוון ואין בהם כלום, רק גודל וזוהר ותכול. "ופתאום מפתח-הצינורות הזה", התפשט חיוך מעיניו הכחולות והקרין ליגלוג על פניו הגדולים, על הנחיריים והלחיים והשפתיים. "השמיים האלה... כל מרחבי השמיים האלה, ומפתח-הצינורות שנתן לי רן ושכחתי להחזיר לרוביק... גולם!" ושוב הכובד הכוסס בלב, כל הזמן הכובד הכוסס בלב—זה ורוחלה.

הוא שכב על מעין רצפת סלע. המדרון צנח לוואדי לפניו בטרשים אפורים וגדולים חמישים-שישים מטר, תשעים מעלות כמעט. הוואדי התפתל מטה לשמאל ולימין. לשמאל, במערב, התרחב לבקעונת שגבלה באוכף והצמיחה חיטה דלילה, והמשיך והתפתל הלאה בין רצועות הרים... ואל הים, ואל האופק. לימין התפתל הוואדי ונמשך... ושם, רחוק-רחוק, חומת הרי הגליל העליון בסגול-כחלחל וחלל מאיר

מעליה, מאובק כלשהו ומעורפל, כי מזרח והמבט מול השמש. רק מולו, מעבר לגיא מזה, על-פני רכס נמוך, השתרעה לה חורשת זיתים חרישית, ובקצה, מבודד קימעה, שתיל צעיר בירוק כספי שצמרתו כפולה. רק בהתבוננו בה כמו שלוו עליו המרחקים. ישראלית התרומם קצת מעל רצפת הסלע לשנות פשוט את התנוחה ולנוח קצת, ומבטו קלט פתאום במדרונו, שמאלה קצת ולמטה ממנו, לא רחוק, גומחה כמעין מערונת מוסווית בפיה בשיח אלון... ורגע, מה זה? נחליאלי? בחיי, נחליאלי. שם, בין בדי השיח, וכבר והנה כאן, על הסלע הקרוב. שוב הוא מנתר... נעצר... מקפיץ זנב זרין, מריס-מוריד אותו, מריס-מוריד, והראש סוב-סוב מהר, בתנועות חדות, נעצרות לרגע, ובאחת הוא מדלג, ופרח אל אוויר החורף הכחול, פורח-טס, מרפרף בזוג כנפיים זריוות על-פני הוואדי, ממשיך וטס ומתרומם ועולה והלאה והלאה, על-פני חורשת הזיתים אל השמיים—ונעלם בהם... ושוב השפירי הענקי מתרומם מהאופק ועולה ומתפשט לחלקת תכלת אדירה ופתוחה, חסרת גבולות, צלולה וצוננת-חמימה. ולרגע מתמוטט הכובד בחזה, והרגשה של חום עד בכי כמעט: "אלוהים אדירים, מוטב כבר היה אתו... אתם... להתרומם כך אל תוך היופי השל, למרחבי השקט, להתמוג עמו, להיעלם..." ותחושת הגורל הישנה והמסתורית: "מדוע דווקא אנחנו נשארנו? מדוע זה אני?"

באמצע הדרך בחזרה לעמדתו הקודמת גילה קוציק אבן נוחה לישיבה, מרובעת וקצותיה מעוגלות. התישב עליה ורגע ארוך בחן את השטח. "טבע מאונש", שבו לו מלים, כשהתבונן בשריגי הגפן הערומים הזוחלים ומבהיקים בשמש החרפית על המדרגות בהר מולו, "אינוש פרימיטיבי אולי, ובכל-זאת אינוש". אחר-כך נשם עמוק, הניח את הרובה על הקרקע שלא יבלוט, הסיר בתנועה חטופה את כובע-הגרם ובתנועות מהירות טיפל בגבעולי הסירה הקוצנית שאחיותם בקיפולים התרו-פפה, השיבו לראשו בתנועה מורגלת, ומבלי משים משך אותו בשתי ידיו עד מעבר לאזניים. התרווח קצת, השעין אמות-ידיו על אבני הטיראסה ונדמה שנוח לו סוף-סוף. "יגעתי ומצאתי", הירהר, "אבל מה? לא מאמין". והבחין לפתע למטה, בלי משים, בשדה הכלניות. "זה משהו", התעכב עליו, "אדום ולא דם, אפילו לא דגל... כלניות-אנו-אחיות-כולנו... שיר של תינוקות: אדומות, לבנות, כחולות, סגור-לות... לא, כי רק אדומות כאן בעצם... פלא-טבע, לא?—סתם כלניות". ואיזו ריגשה ישנה-נושנה פרצה פתאום מהתזה... "הי-הי, מה זה? עוד תתחיל לילל כאן, התיכתי..." ועיניו דלגו—ואל נקיק הוואדי ולארכו. "כך צריך להיות", הירהר, "אבנים, אבנים, אבנים..."

ותרכ נאנק. ישב אחרי הסלע הגדול מטר-מטר יחצי מעל הקרקע, ויוצא ממנה לאורך כארבעה מטרים ושב ונכנס כמו קשת, ומעוגל כולו ומוצק ועשוי מקשה אחת דוממת ומושרשת עמוק באדמה... דחק את המימיה לנרתיקה ונאנק. לא מכאב, ממאמץ. כאילו קשה היה ללחוץ באצבעות את המימיה לתוך גרתיקה-הבד הצמוד לחגור. סיים ורכס. שהה רגע. התמתח—כפות-ידיו משולבות ומורמות למעלה כלפי חוץ והגוף הגדול כמו נמשך אחריהן—ושוב נאנק אנקה כבדה ממעמקי החזה. כביכול גם

לשם חדר לו סלע גדול והוא מתאמץ-מתאמץ להזיז אותו, לסלקו מהתזה-מתאמץ ונאנק. "אדמה זונה", חשב מוטי, "מזינה את הסירות הקוצניות בסלעים". "זה אמת", הירהר קוציק, "זו האמת... שום פלא. סתם כלניות, שיר של תינוקות". אך מוטי צחק לו. עמד ליד מכונת-הבטון, מושיט את הדלי וצוחק צחוק פתוח כזה מלוא חזהו, בחשיפת שיניים. לא כדי ללעוג צחק אבל דווקא זה שהרגיזו. וחגית לפתע. "גם את צוחקת, מה? אפילו את?"—"גורל", הירהר ישרוליק, ועיניו של קוציק נמשכו, כאילו משהו בפנימו מכוון את עצביהן בעל כרחן אל תחתיות ההר שממול ואל מעל הוואדי, אל המים הגנובים האלה: "מה יש?" חשב, "מי יאמר לי לא?"

בין אבני הוואדי לבין מפולת הטיראסה התחתונה שאימה לכסות ולדרוס; מתחת למסת ההר המתנשא מולו במדרגות למעלה וגבוה ומפחיד... באמצע. פתאום... שדה מחייך לו בנועם פנים, חלקת אלוהים אדמונית. אונות עלים ירקרקות מקיפות גבעולים, ומתפרצות מהן ולמעלה עשרות-עשרות כותרות במשי אדום, ברוך לזהט ומעודן בלועי אבקנים שחרחרים. וכמו פיות של תינוקות צוחקים אל השמיים, המון-המון פיות של תינוקות צוחקים אל השמיים. גיע-רוח קל, וכל הראשים—כולם כאחד לפנים, ומיד סיחרור עדין ורך—ולאחור. להקת-באלט של גופות-גבעול ירקרקים ופיות אדמוניים-שחורים; מקהלה כנסייתית מרננת חרש ואל-על "אווה מאריה"...

רחוק-רחוק למטה, טהור-טהור. שמימי.

קוציק בכה. בקול חנוק בכה, בצוויחות דקות, מתפרצות בעל-כרחו ומושתקות ב"הרא!" "דרק!" "בובליה של אמליה!" ובכל-זאת בכה, ובדמעות בכה. "לא רוצה ליחיעם—רוצה הביתה. זה לא שלי כל זה. זה לא אני". בכל כוחו השתדל לעצור את עצמו, תפס הצצים מהטיראסה והידק אותם באגרופים רזים מחווירים ממאמץ. ואך הריגשה הזאת מילאה את חזהו לבלי הכיל: "למה?" בכה, "למה ההתרוצצות הזאת תמיד? העלבונות האלה, המכות, המלחמות? אין לי כוח, אמא. אני מרים ידיים. לא רוצה את זה. אני רוצה כלניות... כלניות אני רוצה..." והשתק באחת. שהה רגע... הפנה ראש לימין ואל תרפ, הציץ בו והשיב פניו לשמאל ולמעלה אל מוטי, ושב החזיר עצמו לגיזרתו. משך באפו משיכות-משיכות וקינחו בשרוול החולצה. הבחין בכתם מיץ-אף על השרוול ומיהר ושלה ממחטה מהפיס, לבנה במפתיע ומגוהצת—ומחט חטמו. הדמעות נשרו-הוסיפו, מחליקות חרש מן העפעפיים על הלחיים הצנומות. "זה חטא?" מילמל בקול כמעט, "זה חטא להסתכל בכלניות? לבכות מהן? ... אז בשביל מה, לעזאזל כל הטבע הזה? ובשביל מה הוא מאונש?" והמשיך בשלו: "אם זה חטא, מדוע הוא הציל אותי? מי ביקש ממנו לבעוט? מי ביקש ממנו להציל? מדוע לא נשארתי שם עם כולם?"—"גורל", הגה ישרוליק, "נעלם ונורא". אולם אז, לפתע-פתאום, תקפו מלים אחרות את קוציק. כשהוא מוחה את הדמעות במטפחתו מן הלחיים, תקפו אותו כנחיל של גמלים שנהרס עליהן השביל לקן: אובדות-דרך, תועות, מתרוצצות חופזות ובהולות, מרירות, עוקצניות ארסיות—
 צסה רק להושיט אצבע למי מהן. "אין לא-חטא", נשכו בו נחילי המלים, "בעולם המזוהם הזה, תחת השמיים הריקים האלה—עצם חיך הם חטא: שגולדת וגדלת

וחונכת והתגייסת לפלמ"ח—הכל... כי החברה הזאת—גם בחוץ וגם בפנים—מטונפת
 ביסודותיה, כי היא עצמה היא חטא—הגדול בחטאים... אז הפסק כבר ליבב. היבבה
 הזאת היא באמת חטא, אולי החטא האנושי היחיד. "מלים-מלים-מלים", הגה
 ישרוליק, וכף-ידו של קוציק התקמצה על המטפחת לאגרוף ולסתותיו הצנומות
 נחשקו ומבעו קפא. נשם נשימה ועוד נשימה עמוקה מאד, והתרפה. נגמר לכאורה.
 אולם בלי שהתכוון לכך הבחין שוב בחלקת הכלניות למטה, והכותרות האדמוניות
 האלו, המון פיות התינוקות הרכים, הסתחררו לנגדו—ואור פתאום, זוך של אש ושל
 טוהר לוהט. ויפחה בלתי-צפויה אף לו עצמו נצטווחה מפיו, מין ציוץ מיבב—ונעצרה
 מיד. "זה לא בידי", פירפר בו משפט אובד, "זה מעבר לבחירה שלי... הבכי הזה
 מעבר לבחירה שלי". והבעת אינאונים של ילד מפונק שאבדה דרכו ריבכה את פניו
 החדים. שוב התחיל לבכות: "לא איכפת לי... שישמעו, שיצחקו, שיגיע אפילו לאויב.
 לא איכפת לי. כלום לא איכפת לי". והרכין את ראשו על זרועותיו ועל אבני
 הטיראסה וייבב כילד קטן: "הבחירה שלי היא כלניות... הבחירה שלי היא כלניות..."
 "מה זה משנה כבר", הירהר ישרוליק, "שלושים-ושבעה... זאת-אומרת לא, כלומר
 שלושים-ושלושה... שלושים-ושלושה בחורים—כל המחלקה... מתה הכשרת 'עין-
 השחר'. וכמו לפתע נתגלה לו—רק עכשיו!—שברגע אחד ובלי כל אזהרה מוקדמת
 סילקו כך בפשטות מהעולם את כל הבחורים ששנתיים כמעט, שעם חלק מהם מילדות
 בעצם... רן, דני, קובי, חיריק—כולם... גדי... גם גדי איננו. "ואולי בכל-זאת?...
 לפחות מישוהו. הרי לא כולם נפגעו. תמיד יש איזה נס. מישוהו... התחבא, אני
 יודע?... " אבל זכר פניו המאובנים-החיוורים של מוטי כשחזר מהתצפית, והדי
 היריות שהתלוו אליהם כשברחו—ואיזה פיכחון עייף: "מה זה משנה כבר:
 עוד אחד, פחות אחד—גמור, אבדה ההכשרה". ניסה להתקומם, לחרוק שיניים:
 "אידיוט! תאָר לך שאחרים ניצלו; תאָר לך שעליך הם אומרים 'פחות אחד, יותר
 אחד'—עליך". אך שוב הפיכחון העייף: "מה זה משנה עכשיו? מה אתה יכול
 לעשות?" ושוב תחושת הגורל המופרת, שהיתה עולה בו בדרך-כלל על סף יציאה
 לפעולה: ברגע זה הוא מופקע מרשות עצמו ונכנס לתוך מסגרת אחרת, שונה;
 שמעתה כל החלטה שיחליט וכל מעשה שיעשה כתוצאה מהחלטתו משמעותם שונה
 לגמרי מזו שבחיי יום-יום, חשובה לאין ערוך יותר. אך בה-בעת—שמשהו גדל עליו
 פתאום כמו שגדולה עליו כל ההוויה שמקיפה אותו סביב—משהו ענקי, עצום, מבהיל:
 לפתע-פתאום נעלמו ואינם שלושים-ושלושה בחורים שעד לפני שלש שעות חיו
 כמוך. "שלושים-ושלושה בחורים", חזרו בו שוב ושוב מלים, ונקטעו. "מלים",
 הירהר, "הכל מלים. הלכו להביא, כמו שאומרים הפורמנים. לאן הלכו? מה יביאו?
 מלים-מלים-מלים". רק הכובד הכוסס בלב, הלחץ הממשי הזה, הוא והנעלם הנורא,
 החלל הריק... שהנה עד לפני רגע, שהלא... ש... גדי ורן ושמוליק וחיריק וכולם. זה
 הכל. "שלושים-ושלושה בחורים זה כבר מספר... מלה... גילגול... תרגום". מוצלח
 יותר, מוצלח פחות—להקל מהכובד, לעמעם את הנעלם. "הבל-הבלים הכל הבל—
 אמר קוהלת, וגם זה מלים. אפילו אתה עצמך מלים..." וכאילו משהו בפנים נחתך

ונקרע, ואין לאחתו עוד. והשמיים הענקיים שאין לתפוס אותם בעיניים, שהן תועות בהם, אובדות, תוהות; "מדוע דווקא אנחנו נשארנו? מדוע אני? מי קבע? איך קבע? למה קבע?"

במורד הוואדי במזרח, רחוק מאד, התגלתה לפתע לישראל קמחלקת אויב, וכף-יד כבדה הונחה על כתפו של קוציק. "הירגע", דיבר לצדו בס צרוד, מופר, שנוא ונערץ בעל-כרחו. ישראל קפא בעמדו ועקב. קוציק הפסיק לבכות באחת וכתפיו סמרו. "יהיה בסדר, מוטי", דיבר מתוך זרועותיו, "גמרתי עם זה", אולם נשאר עדיין בזרועות עצמו. מחלקת האויב התקדמה והלכה.

"כלניות יופי שם למטה, ראית?" אמר מוטי בשביל לומר משהו. קוציק מחה את הדמעות במטפחתו, קינה את האף ושתק. "תאר לך שהארץ שקטה ויוצאים למסע", המשיך מוטי, "אפשר היה להכין זרי מלכות ל'נולקס'".

קוציק התקפד וכתפיו הרזות התקשתו. "נדמה לי לפעמים שאנחנו חיים בשתי ארצות שונות", אמר. "אותה ארץ", השיב מוטי מיד, "אותה סירה ואותו אוקינוס: שנינו עלולים לטבוע באותה מידה".

קוציק: "ובכל-זאת שני קווים מקבילים. לא ניפגש, כנראה, לעולם". מוטי הרים בשתי ידיו אבז מאבני הטיראסה, גדולה למדי, וזרק אותה ובתנועה כבדה ומיומנת על שיחי הסירה הקוצנית. "יש לך סיגריה?" שאל טופח יד ביד להתנקות, משפשפן במכנסיו, מושיט זרוע ונוטל סיגריה מקופסת-הפח שהושיט אליו קוציק, קופסה בעלת עיטורים צהבהבים של Seven Seven Seven ומצית אותה באש גפרור שהושיט לו קוציק. אחר-כך התישב על האבן, שאף את העשן והתחיל להשתעל פתאום, מנפנף בידו להרחיק את העשן מפניו. "היי", מלמל נחנק. כתפיו המלאות משתעלות עם חזהו, מתבונן תוך כדי שיעול בסיגריה, "זה באמת סוון סוון סוון... מה אתה שותק?"

קוציק שתק.

"תביט, קוציק", פתח מוטי אחרי שנרגע שיעולו, "אללה בערף... קרה מקרה... דווקא אנחנו נשארנו—אולי רגעים, אולי שעות, אולי... אם השרצים לא יזחלו לי הנה עד הלילה—מי יודע? אולי נתחכך עוד ימים ושנים על אותה ארץ, נוציא עשן. אבל זה לא בטוח. פתאום הם עלולים להגיע לנו... מה דעתך שנעשה 'סולחה'? אחרי הכל, למה לך לסחוב אותי מת שמעלה לך עשן בפנים? למה לי לסחוב אותך, פגר של קיפוד? בוא נישב את הענין. הרי שנינו יודעים: לא רק ההחלטה שלי להישאר כאן משחקת—החשבון ארוך".

מחלקת האויב המשיכה בהתקדמות. אך מול מוטי וקוציק שררה עוד דממה. מרחבים הרריים שתקו שלווים וצופנים רוז. קוציק הצית אף הוא סיגריה והפנה ראשו לראשונה אל מוטי. "קיבלתי מהבית... מאמי", אמר, "וגם זה חשבון". שוב התלחחו

עיניו דמעות, אבל עכשו לא ניסה להסתיר ולא התקפד. "הורגים האחרונים של האויב ושלך מפעילים לי את הבלוטות", חייך חיוך דק, מלוחלח-דמעות, "זיין תחת עיני". האויב התגלה כבר ברור לעיני ישראל: שורה ערפית, רובים, חאקי וכפיות לבנות. עשרים-וחמישה איש בערך. "להזעיק?" הצטעקה בו מלה, "אולי יפנו שם בעיקול?" מוטי שלף את מימיתו והגישה לקוציק, הוציא טבלת שוקולד מן ה"פאוץ", קרע את העטיפה, חצה את הטבלה המחורצת לשנים והגיש את המחציה לקוציק, ושניהם אכלו ושתו ועישנו לסירוגים. ולרגע היתה רוח אחרת סביב. הוואדי למטה כמו התפתל לאיזה מחוז קסום ומסתורי ורחוק. מוטי מילמל שבאמת נרגז לשבת כך מול יחיעם בלי להתקרב, וקוציק—פיו מלא עיסת שוקולד חומה—אמר "נבו", והמרחביה הגלילית ההררית התרחבה לפתע הרבה מעבר להר המטורס מולם—גבהו להם שמי-שמיים, והדממה שהצפינה בחובה רזי אימים ועתידות לא טובים, עטתה את שניהם במעטה שלו ומרגיע ועמוק. רגע הכירו שניהם ששרידים הם, שרידים מאד, ובודדים—בעל כרחם בודדים, ומעבר לכתפם, בלי שהבחינו בכך, הציצה מופתעת רעות...

"טסט!" תיסתס ישראליק את סימן האזעקה המוסכם ושמע איך עובר תיסתוסו מתרפ אל קוציק, וחש איך נמתח גופו ונמתחת נשמתו: האויב עבר את עיקול הוואדי האחרון והמשיך בהתקדמותו לעברם. הוא נלחץ כולו אל רצפת הסלע עליה שכב, הבליע את ראשו, נדחק עוד ועוד ורק עיניו עוקבות. מוטי זרק את שרידי השוקולד, תפס בידיים דביקות את הרובה וזחל מהר על ארבע, דהר ממש על סלעים ועל קוצים ועד לעמדתו. "שם—שם", הורה לו תרפ בידו לעבר גיזרת ישראליק. מוטי הפנה ראשו אך לא ראה דבר—שטח מת. רגע בהן—והשיב פניו. שוב היו ארבעתם קפואים בעמדותיהם, צופים קדימה איש מול גיזרתו, מצפים להתרחשות שאולי תקבע את גורלם בלי שיוכלו הם לקבוע את גורלה.

הערבים עברו כבר ממש מתחת לעמדתו של ישראליק. מקרוב נראו אפילו מגוחכים: פסעו בנזיק הוואדי כמו במיצעד צבאי, מטלטלים ידיים שמאל ימין, שמאל ימין, מכירים מאד בחשיבות ההליכה. האחרון פיגר קצת, רץ להשיג, קרא להם משהו—"חכו—חכו", כנראה, "מה בוער?" לא הפנו אליו מבט, המשיכו... התרחקו, והוא בעקבותיהם מהר, וכבר הגיעו להתרחבות הוואדי, לבקעונת בגורת תרפ ומוטי, הלכו שם בשולי מדרון האופף, התרחקו הלאה, נעלמו מעיני ישראליק... גם האחרון. תרפ הרים את קת המקלע אל כתפו בשקט, הקנה מוצב על הסלע הגדול, הוליך אותו עוקב אחריהם, אך הם הלכו והמשיכו למטה בגבול שבין החיטה הדלילה ובין המדרון השומם של האופף—ולא טיפסו למעלה. תרפ ומוטי המשיכו עמם בעיניהם עד שנעלמו אחרי כתף גבנונו של ההר השני. אחרי שהסתלקו הוריד תרפ את המקלע מהסלע, שלא יבלוט, והניחו בזהירות בצד. הוא נאנח אנתה כבדה והסב ראשו אל מוטי, שסימן לו מרחוק נצחון בבוהן כלפי-מעלה. תרפ חייך אליו וניפנף לו יד. אחרי כך השיב פניו, התגרד רגע בראשו והתחיל לטפל בקופסת-סרדינים. "תודה, אלוהים", מילמל ישראליק בלי להאמין בו ביותר, כששמע את תיסתוס ההרגעה "תודה על הדקות הנוספות..."

מוטי, שסימן לו מרחוק נצחון בבוהן כלפי-מעלה. תרפ חיך אליו וגיפנף לו יד אחר-המושלכת, "אמרתי לך: הסיכויים טובים".

"נבהלתי", מילמל קוציק, "ממש נבהלתי".

"מי לא נבהל"?—ביסבס אליו מוטי, וקוציק חש איך חודר בו הבס הזה ונכנס ומרגיע—בעל-כרחו מרגיע. "מה יש? פוחד!" התריס לפתע—כנגד עצמו? כנגד הבס המרגיע?—"זה חטא?" המשיך מול מבטו המופתע של מוטי. "לא מסוגל לשמור על צלילות-דעת כשבא עלי פתאום... פוחד... לא מסוגל להרוג—זה חטא?"—"חטא?" משך מוטי כתפיים, "מי מדבר על חטאים?" ובמקום שפרע שם התיר את כפתורי מכנסיו ושם התחיל להשתין.

"זאת הצרה שלך, מוטי", המשיך קוציק להתריס אל צדודיתו, "משתין..."

"אסור כבר להשתין בגיזרה הזאת?"

"...דופק חברה", המשיך קוציק בתוך דבריו, "ובאותו זמן משתין על חבר..."

"הה, זה", לא הפסיק מוטי עד שסיים. אבל אחרי שרכס את כפתוריו, ואחרי שהתישב על האבן, התחיל להתעניין משום-מה דווקא בנעלי-ההתעמלות שלו. "מה לומר לך, קוציק?" התיר שרוך-נעל, "יש לך באמת כשרון לתקוע מכות לא צפויות תחת החגורה".

"לא מכות", השיב קוציק כבר בקול טבעי, נעים-מהיר, "אמיתות. אני אומר לך אמת פשוטה, ובשבילך זאת מכה תחת החגורה. מה לעשות, מוטי? האמת שלך מסתרת שם".

"בסדר!" גמר מוטי לשרוך את נעליו והרים ראש והתבונן היישר בקוציק בעיניים כחולות-מימיות, "רוצה אמת?—קח אמת".

"...רחלה, בחיי", גילה פתאם ישרוליק מחדש את עץ-הזית הצעיר בקצה ההורשה. רגל-גזע-חום, גוף-עלון בירוק כספי מעל הגזע, ובעיקר מעין צמרת נוספת על עפאי העץ כמין ראש אדם... רחלה! כמעט כמו לפני דורי-דורות במסע הפלוגתי במדבר-יהודה, כשרק התלקחו אוהבים. איך הלכה עמו אז יחד במדבר! כל אשל רחוק נראה כדמותה הצופה בו, צוק שהתרומם מהר-ראשה המביט, שתי רצועות-הרים שנפגשו ונמשכו כאופף אחד—רחלה שוכבת במבט מלמעלה. היא מילאה את המדבר, החייתה אותו, ריפכה את עמל ההליכה המפרך, הקלה את משא תרמיל-הגב. אהבה קוראים לזה... עוד מלה... אבל המתיקות ההיא כמין דבש-לב, והזוהר שהאיר על המדבר—על ההרים החשופים, התצצים, על תהומות הקניונים, על ים-המלח הרחוק... פניה—מלאים, כבדים משהו, שחרחרים, ועתרת שער שחור ומעופה גולשת על כתפיה; העצב החום במבטה, עצב עמוק, רציני-גלותי כמו שאומרים, יהודי כמו שאומרים. רחלה-אשוויץ קראו לה בהכשרה, אחרי שהצטרפה ועברה אליה מחברת-הנוער-העולה, והיא—אדרבה, נדמה היה לישרוליק שבמובן מסוים היא אפילו גאה בשם, נכנסה אל מוטי לחדר המ"ם-מ"ם כשמילא פעם את מקום גדי. ישרוליק לא היה במשק אותו ערב. עם ישרוליק יצאה בערב אחר, בהרבה ערבים אחרים בעצם, לדשא הרחוק שבקצה הקיבוץ. התישבה על הספה והזמינה את מוטי

לשבת על-ידה. "רוצה שלושה ימי חופש", אמרה לו בניב הפולני שלה שהופך חי"ת לה"א. "בשביל מה?" שאל, "להגיע אל ישראל העירה?"—"גם בשביל זה", השיבה, "גם חופש ממך קצת". ותקעה בו מבט והפשיטה אותו כפי שלא הפשיט איש לפניו—לא אמא, לא אבא, לא הוא עצמו—עירום ועריה. עד הקרקעית. והתחילה ללטף את ירכו החשופה במכנסיים הקצרים, מחליקה ביד רכה, חמה ומסעירה... "היא תלך לאיבוד בלעדי", עלה משפט בישרוליק: מגע ידה חם כזה, כבד, מוצק, מסעיר לכאורה—ועם זאת תינוקי כל-כך, רך, מגשש להיאחו. עיניה החומות מתבוננות בו, שוקעות בו כמו אז בדשא, ושאלת-התמיד מובלעת בהן. והתחושה הזאת של "מה היא מבקשת ממני, בעצם? למה היא מצפה?" וכמין אשם על חטא שאיננו יודע מהו, או קריאת-חובה למעשים שאיננו מביין את פשרם. "ואולי בגללה נותרתי? אולי יש עוד צדק?" הייאוש העמוק בפניה המוטלים על הדשא לאור הירח. "בלעדי היא תלך לאיבוד... אם אני מת—אני אשם כלפיה"... "בשביל חופש ממני מוכנה לשלם לי כמו באושוויץ, הן?"—"שאל מוטי מניח יד על ידה. "חשבתי שיש לך—איך קוראים לזה אצלכם—דם, לא?"—"היה שוב המבט הזה תקוע בו: "דם, לא מוסר". "מדוע אלוהים, מדוע?" התקומם ישראליק. "מדוע אין גם לה זכות לחיות כמו לכולם? מדוע אין לה זכות לחיות יותר מכולם, כי היא הרי סבלה יותר מכולם?" ומיד: "אנגלים מטונפים, אימפריאליסטים מזוהמים—הכל הם, הנפט שלהם. מוכרים את הדם של רחלה, את הדם שלי, את הדם של כל היישוב—הכל בגלל נפט. שיהיה לבוין השמן מה לשתות. זונה! זונות! אלה יעזבו את הארץ כשיבוא משיח. לחינם אנחנו נלחמים..."—"דם, לא מוסר", נקב עד תהום-הים מבטה במוטי, עד לקרקעית הסלע, והגיע שם לבה רותחת. באחת חבק אותה, נשק, ושוב ושוב, גילגל אותה על הספה. "הי, כפה את החשמל", אמרה לו, "...והדלת". את כל ה"חכמות" ידעה ותחושה של אי-נוחות עלתה לפתע בישרוליק, כמו בזמן שהיה אומר שטות בנוכחות קהל ומרגיש בכך תוך כדי אמירתה, "אלוהים, כמה תמים הייתי!" חשב, "איזה טלה קטן ולבן וטיפש באמצע הביצה!"—"לא, ישראליק!" אמרה לו שוכבת ועתרת שיערה מפוזרת על הדשא, מבהיקה באור הירח. "עוד לא שכבתי עם בת", אמר לה. "מחר-מחרתיים אני עלול להיהרג", אמר לה עוד. "לא!" השיבה, "לא, ישראליק, לא!" והייאוש הזה בעיניה, ייאוש-אימים, ייאוש-דורות... שום נפט שבעולם, שום בוויין, שום אימפריאליזם לא יוכלו למצות את הייאוש הזה בפניה של רחלה המוטלים על הדשא לאור הירח—שום פוליטיקה. אפילו לא אושוויץ, אפילו לא היטלר... לא את ייאושה ולא את הכובד הכוסס בלב, ולא את ריקנות הנעלם. "הגידי לי, איך זה את... איך זה ש...זאת אומרת שאת והפם-חוכם הזה, ישראליק?" שאל מוטי, בעודם ערומים שניהם. "תם-חוכם?" קפאה רגע ארוך, "לא רע... תם-חוכם", והתרוממה על מרפקה, מתבוננת בו. "בן-אדם!" אמרה לו.—"בן-אדם?" תהה, "אם הוא בן-אדם—מה אני?"—"חיה" השיבה בפשטות, ובתנועה רכה נטלה קווצה אחת מעטרת שיערה הסתור, כיסתה בה את פיה ואת אפה כמו רעלה, ובצחוק מתגרגר הסמיכה ראשה אל ראשו וכיסתה את פניו במחלפותיה, מנענעת את עטרתה הכבדה, מדגדגת אותו.

"חיה מהג'ונגל", אמרה לו, והזיית טרזן מופרת עלתה לפתע בישראל. הוא, כלומר ישראל, עירום למחצה ורק אזור-עור על המתניים, מזנק מעץ אחד לעץ אחר בג'ונגל, נאחו בשתי ידיים בענף ארוך, טס ושואג את שאגת-הקרב—אץ לעזרת רוחל'ה שנשבתה בין אוכלי-אדם. "אלוהים", מילמל, "איזה תמים הייתי! איזה טומטום! בן-עשרים—וילד!"—"חיה מהג'ונגל!" אמרה רחל'ה... בחלום?... החלומות גוססים... הסיסמות הישנות—הכל גוסס ומת... "חיה מהג'ונגל!" אמרה. את כל ה"חכמות" הכירה, בת-הזנוגים, ואת החופש שלה קיבלה—בדיוק שלושה ימים. "תאמין לי או לא, קוציק", אמר מוטי, "לא אני דפקתי אותה, היא דפקה אותי." "כמו שאמר נפוליאון", ליכסן אליו קוציק מבט פיקח ובו זיק של שותפות-לדבר-עבירה. "עוד דפיקה כזאת ואבדנו..."

ואך מיד: "מוטי-מוטי... שם!"

באחת בשפף מוטי אחרי הטיראסה.

"רועה!" המשיך קוציק בקול גבהל, נפסק, ומיד תיסתס לתרפ אזעקה, ותרפ לישראל, וכבר מצב-היכון. "איפה?" שאל מוטי כלאחר-פה.

"שם—שם", הצביע קוציק, חש שוב איך בעל-כרחו משפיעה עליו צרידות-הבס הזאת, "ארבע-מאות... בוואדי, משמאל... חרוב אתה רואה?... שם—שם..."

ואכן רועה ועדר עזים שחורות עברו שם תחת החרוב, יורדים במדרון ההר וקרבים אל הריץ הוואדי. אפשר היה להבחין בתוך הצלילות הפחולה והזוהרת של היום בעדר המקובץ בהליכה, בשתיים-שלוש עזים שנטו הצידה, ברועה ואפילו במטה שהרועה נשען עליו אגב הליכה... משונה. הנה הוא רץ הצדה ומתחיל להעיז את העזים הסוטות בהזרה לעדר... מוזר וזר ורחוק, לא חצי קילומטר—דורות... עולם שיש בו עוד רועים ועדרים.

"שום דבר", פסק מוטי, "רק חוצה את הוואדי".

ושניהם עקבו בשתיקה עד שהגיע העדר לעבר הוואדי השני והלך לאט-לאט לצד הנקי והתרחק אל מזלג ואדיות בדרום.

"תפסיק לרעוד לי, חרא", גער מוטי בקול גס ומרגיע, מחבב כמעט, "זה רק רועה". "גם רועה עלול ללחוש כמו צפעוני", העיר קוציק.

"איך לו מה ללחוש", השיב מוטי כשנעלם הרועה אחרי עדרו, "לא ראה כלום... תפסיק לרעוד".

"תודה, אלוהים!" שוב בירך ישראל בלי להאמין כאשר שמע את תיסתוס ההרגעה. מוטי התחיל לחזור ארבעתיים אל עמדתו, אך לפתע קוציק אחריו. כמו ממשך בקו שנשתכח: "...תדע, לא חטא לרעוד!"—"תפסיק, קוציק, בחייד", המשיך מוטי בהתקדמותו אף בלי הסב ראש. "לא חטא!" הטיח קוציק בטנור מצטווה, אף כי השתדל שלא יישמע, "לא אשם, אתה שומע?" מוטי נעצר. רגע פיקפק ואחר-כך חזר והתישב שוב על האבן. "בעוד רגע", אמר לו, בוחן כל הזמן את צדודיתו הרזה, "יעלו עליך אולי ערבושים עם רובים ופגיונות. יסתערו עליך ואתה תשתין לי במכנסיים ולא תירא בהם: חטא, לא מסוגל לרצוח—מלים מהספרים... שמע אותי

עכשיו, קוציק", והמשיך כאומר את התמצית, "אל"ף, הם ירצחו אותך. זה לא חטא – זה פשע כלפי עצמך. ביי"ת, הם ירצחו את כולנו כי תחשוף להם את הגיזרה. זה לא חטא – זה פשע כלפי שלשתנו". וסיים בלהט צרוד: "הנח עכשיו את כל החטאים – והילחם. פשוט לגמרי – עכשיו רק דם, זיעה, דמעות".

"פשוט מדי", השיב קוציק.

מוטי פרש ידיים איך-אונים: "לא מבין", אמר, "לא מבין..."

"צדק-צדק-תרדוף" – חזר משפט אל קוציק מעולם רחוק ותמים. "אני ארדוף, אתה תרדוף, הוא ירדוף – כולנו נרדוף, נשיג, נחלק..." שם – בראש ההר הקסום והמעורפל. עד אז, עד שנגיע, הכל עדיין רק תמונות של ראינוע בשחור-לבן, מהר-מהר, מצחיק, גרוטסקי. הנה הוא רץ... רץ-רץ... פתאום מגיע הביתה, פתאום זורק את הילקוט על המיטה שבחדרו – "אמא צהריים!" – הכל מהר, הכל פתאום, הכל חד... מתישב קפיצי כזה, קטנצ'יק, אוכל כמו צ'רלי צ'פלין ב"זמנים מודרניים" – ולצריף התנועה... רץ-רץ לקן... הספסלים לאורך הקירות שבאולם, השולחנות השבורים, הסיסמות, אפילו הליכלוך – הכל נושם "הננו ועלינו" – יושבים במעגל על כיסאות ו"חיי-חיי-חיי... שמעת – שמעת?... וחה-חה-חה, רינה – עם – יוסקה, רינה – עם – יוסקה, רינה – עם – יוסקה..." וכבר חגית שרה וכולם שרים אתה: "אל ראש ההר / אל זה מכבר / רומזת לנו ארץ-צבי". ראינוע. שרים בלי קול, רק הפיות נעים מהר. שירת אילמים. התוכן ניכר מתנועות הפה: "ה'פילו, ה'פילו, אל ראש ההר ה'פיי-איי-איי-לו..." והוא בשמו המפורש, טרם היות גואל קיצ'קו קוציק, מדבר מארקס בלי להשמיע צלילים: "הטבע – הוא – הגוף – הלא – אורגני – של – האדם – החברתי, טבע מאונש... עיבודו של הטבע הוא מימוש – של – האדם... לא – יפה, חברה, תפסיקו להפריע... על – האדם – להיות – המהות – העליונה – בשביל האדם, ובפעילותו בטבע הוא – מטיל את עצמו – ומוצא – את – עצמו – וזו – החירות... חירות... חירות... חירות... איפה חירות? איזו חירות?... הכל כפוי... גם מארקס כפוי. אין בחירה. בכבלים כולנו. מישהו מכוון מאחור את הריצה הזאת כמו בימאי אחרי הקלעים בתיאטרון-בובות. הוא מושך, ואנחנו רצים... רצים... רצים... רודפים... גם בדרך למחנה-העבודה רודפים: "אחינו הנהג, אחינו הנהג! סע מהר, סע מהר!" קבוצת מצווחים ומצווחות בלי קול, פיות נפערים ונסגרים – צורחים בלי קול שירים, צורחים בלי קול ויפוח... צדק צדק רודפים: המטרה מקדשת את האמצעים או לא? לסיים את השמינית או לצאת להגשמה אחרי שביעית? האחרים כבר גלחמים בבריטים – ואנחנו?... והוא... מטלטל ידיים בתנועות של מוקיון זרין, מנפנף אצבע באיזום, המלך גואל קיצ'קו: לצאת מיד! אחרי ששית אפילו! מיד! אני מיד! צדק! וצווחי-צווחות של פיות נפערים בלי קול, בלי הגה, בדומיה: "כ-ן!... ל-א!..." אין זמן. מהר. ממחנה-העבודה הביתה, מהבית לבית-ספר, מבית-ספר לתנועה: להגיע... לגדול, להתבגר... להגשים את נעורינו הרכים, לממש את החלום...

אך לפתע אנטי-תיזה בהילוך אטי ובצבעים טבעיים: מדורה. לשונות אש מלחכות

בלאט חלל ערפי פתוח, זורמות למעלה, לזהות ברוך חם ואדום כלפי שמיים. יושבים במעגל סביב—כולם ביחד, אך איש-איש לעצמו. שרים. ידלין (נהרג בליווי השיירה לראש-פינה) לוקח גזיר-עץ חום, מטיל אותו... נהירת העץ שלוה ואטית... צניחתו אט-אט ללהבה... גצים מתרוממים בהילוך אטי כמו רסיסי רקיטה, מתפזרים, נעלמים על רקע השמיים... חיריק (נהרג היום) מוציא "קרטושקס" מהאש ומחלקם. חגית מחייכת אל עצמה. והוא, גואל—לבד ועם כולם, מהפכן ציוני וסוציאליסטי, מלך ואוהב—לא את חגית, את כולם: את כל הקלסטרנים הצעירים האלה, שהנה מגלה אותם האש והנה היא מצילה עליהם ומעמעמת, וכל קלסטר ומבעו וכל קלסטר ושירתו; את היחד הוא אוהב שאינו כפוי ואינו כופה את עצמו—יחד של קולות בודדים מטיח את שירתו מול חלל השמיים; את כולם אהב וכל אחד מהם—אפילו השנואים. "רימו אותי, מוטי!" אמר קוציק בשקט, "פשוט רימו אותי". לפתע התרוקנו השמיים כמו באלון כחול וענקי שתקעו בו מחטים. לאט-לאט התנדף האוויר, והמלאות הכחולה התמרטטה לקרעי עננים אפרפרים, לערפל טחוב—הראינוע הפך קולנוע. נשאר אמנם אותו הילוך מהיר וקופצני, אותה ריצה גרוטסקית, אבל נוספו צווחות ממשיות מאד, צורמות-אזוניים, נוראות: "חול!" צועק כבר איציק בומבה בקיבוץ אליו, אל גואל קוציק. ראש מכונת הבטון מתגלגל על צירו, התערובת מתערבלת בתוכו, והעולם כולו שואג: המוטור מטרטר, המכונה מגררת, אפילו האבק בנחיריים צורח: "חול, קוציק, חול!" את-הברזל ננעצת בערימת חוליים ואל הדלי, בערימה ואל הדלי... מהר—מהר... אין זמן, הפעם באמת אין זמן—יש יציקה... "חול", מועבר הדלי לידיו של איציק בומבה. "חול!" שופכות ידיו את תוך הדלי ללוע המכונה. "חול!" קולט הלוע את התוכן המורק. "חול!" מסתובב הוא ורועם כמו לוע של שטן אפור, סזיפי... חול להאניש בו את הטבע, חול לעצב את המחר, חול כדי לבנות את הבנין על ראש ההר, חול כדי להגשים את נעורינו... חול—וזה—הכל... חול!... בעצם לא הכל—גם חצץ... וצחוקו של מוטי לפתע—טבעי ובריא ופתוח, צחוק של הנאה מעצמו, מעבודתו, מחייו. ממלא דליים בחצץ ומיקצב עבודתו גינוח ואטי, לגמרי לא טרוף של חול... "חול, קוציק—אל תחלוש שם", צועק שוב איציק בומבה, ונוטל דלי ושופך ונוטל ושופך... ואל דלי החול מוסיף גם דלי חצץ, מוסיף מיד גם דלי עם מכנסיים אל הלוע הסיזיפי—טיפ-טיפה של צדק. כי צדק הוא שוויון ושוויון הוא "לחלק"... נחלק אפוא הכל—אפילו מכנסיים. "צדק, קוציק, צדק", נוטל כבר איציק בומבה דלי עם מכנסיים ליפות את הבטון—הכל לתערובת: גם חול וגם חצץ, גם צדק-מכנסיים וגם... "הי!" צועק מוטי אל תרפ, "חסל אותו, חסל את האפרוח... זה יגדל מפלצת!" ואפרוח-ערבים קטן, בן שלש, חיור מפחד, נלחץ לקיר האבנים שבסימטת הכפר, וגופו מתחיל לרקוד לפתע את ריקוד-המוות, מרוסס בכדורי מקלע. דם, אמליה, דם ילד קטן... איציק בומבה שופך שם דלי עם דם לתוך התערובת... "עכשיו רק דם—זיעה-דמעות" אומר מוטי...

"רימו אותי, מוטי", תור קוציק ודיבר, "הבטיחו משהו ולא קיימו. אולי לא יכלו לקיים—לא יודע, אבל הבטיחו לשווא". בשקט דיבר, בלי זעם או ארס, כמציין עובדה.

"תודה, אלוהים!" בירך ישרוליק מרחוק, "תודה על הדקות הנוספות, על המרחב הזה—על ההרים והסלעים והנחלים, על השלנה והדממה, על כל ההווה האדירה שמקיפה אותי סביב—ארץ ושמיים ואדם. אולי אין לה שם, אולי גם טעם אין לה, אבל צבעיה קודש... וגם על זה שאין כאן איש אתי עכשו—לא אויב ולא ידיד ולא אוהב, שלבדי אני... על הבדידות הזאת תודה".

כך ישרוליק מרחוק. רק תרפ שתק. עדיין.

אחת-עשרה וחצי—ואנחנו חיים.

ג

תאר לך שהארץ שקטה—הפסקת-האש במשכת, או שביתת-נשק אפילו, אף כי... מי יודע?—על-כל-פנים אחר-צהריים פנוי ויוצאים לטייל, כמובן, אתה וכל המשפחה: אבא, אמא, מורדי—תמיד מגיע הבחור לחופשה בזמן, יודקה, ריקה—כולם בפולקס-וואגן ול"מגדל-שלום" בתל-אביב. אמא לא הניחה, מסתבר, אף כי... לא חשוב, נוסעים. עוברים את שדרות-רוטשילד וחוצים את אלבני, את נחלת-בנימין. לא גורא. שום פקק, רק עשן, ליכלוך ורעש. מגיעים לחניון, מחנים, עולים במעלית ויוצאים במצפה עם הקהל. מתחילים לסייר. יופי! אתה גשען על המעקה ומעיף מבט: מלמעלה הכל אחרת, מה יש לדבר? עיר של בניינים. ים במערב, וים-בתים בשאר הכיוונים. טבע מאונש: הבניינים בולעים את החולות, בולעים את החוף, פושטים על פני הארץ. רחובות-רחובות וביניהם כבישים בקווים גיאומטריים רצים אליך, מכוניות, אנשים... מאונש מאד. מאונש מדי... מכוער כשמביטים מקרוב, הנה כאן למטה, למשל, בהצטלבות של הרצל ואחד-העם: כתמי רפש על גגות שטוחים, טחב, זפת מתפוררת; או שם. הגגות האדומים העתיקים: האדום כבר כתום, הלבן אפור, האקליפטוס דהוי לגמרי, פיקוסים מצהיבים מהאבק ומדגישים את העכור והמוזהם... ושם שדרות-רוטשילד? משונה מלמעלה, לא? הנה גם התחנה המרכזית: רציפים מקורים בתקרות אפורות, אוטובוסים, בני-אדם קטנים, מטושטשים, געים-רצים... מבט מהיר לימין, חולף על-פני מגרש-החניה של שוק-הכרמל, על-פני מכוניות בכל צבעי הקשת—אל הים... מדבר אדיר, כחול ומרטיט-גלים, כמו רומז על מסות מים, על התהומות מכאן ועד האופק. קרוב יותר הוא עוד מרחב מי-תכלת שנמשך לו וגמשך לו, אך לפתע מסתיים ופס ארוך לכל הרוחב, אחריו כהים המים והולכים, כחולים מאד, כהים מאד, עד האופק המקווקו בענני-נוצה. והאופק, כדוע כבר, מתלכד עם שמיים. השמש מתחילה לשקוע, משלחת בים את כל כמות הזוהר של העולם הזה מבעד לצעיפים של מלמלות שקופות וזפות, ומסות האור החולפות בעד הצעיפים מתנגשות באופק בתהומות הכהים... ברק של מים ושל אש... יפה—אין מה לומר, אף כי מפחיד קצת, לא?

...והלאה לאורך גבול הים והאדם על-פני רצועת-החוף, עד יפו. כמו נדחקת לה יפו פנימה אל הים, שובר-הגלים הישן ננעץ ממנה הלאה לתוכו. מה יש לדבר?— כשמתרחקים הגוף שונה. הנה השדות של מקוה-ישראל—אי של אדמה חומה, קרקע

פתאומית, טבעית לגמרי, טובעת בתוך ים הבתים. וחולזן באור השמש השוקעת, ומבני יזור הלאה ולשמאל, ולוד רחוק-רחוק בערפילים המוארים... רגע, מה זה שם? ..ערפל? עשן? עננים? ..לא, עשן שם. בחיי, עשן. מה קרה שם? אלוהים, מה קורה פה? ... עשן! עשן! ... מחלקה מתקרבת באוכף מול מוטי ותרפ. הם פוסעים בשביל מול המקלע של תרפ, מול הרובה של מוטי. עדיין לא הבחינו... האויב עולה! בלי דעת הוא עולה! ושוב גבולות מתפוררים, ושוב לפתע אין גבולות. כאן ושם, תל-אביב והגליל, היום-אתמול-מחר, ראשית-אחרית-הכל אחד בבת-אחת. "עשן!" יצעק תרפ מיד. "מתרוצצים", חלף בקוציק, "משום מקום לשום מקום מתרוצצים, משום זמן לשום זמן". ולילה ו"אני אֶלך", יאמר ישרוליק, כלומר ברגע זה אומר הוא... עכשיו. הסרט מתחיל או יתחיל או התחיל—מזמן התחיל. גיצרה גפתחה פתאום ורימון מתנוצץ בשמש ומעלה-עשן התפתל באוויר אי-כאן למעלה ברהשת-אימים, הנה-הנה מתפוצץ...

רק מוטי שקט. כלומר, לא בדיוק, ובכל-זאת—דווקא עכשיו הוא שקט: קריאת הסכנה, הרפתקה מתקרבת והולכת... הרטט הזה והתחושה שהוא שולט בו, איננו יוצא מגדרו, צופה בדייקנות אפשרויות. "עדיין לא אבוד", שקל בצינה רוטטת, נעימה כמעט, "רק שלא יבחינו בנו לפני שיגיעו לסלעי הרקפות... מכת-אש, השרצצים יתקעו זנב בין הרגליים—ואנחנו נימלט, אין ברירה... אם יבחינו קודם...—"אבוד", חלף בקוציק, ורחש התסיסה של הרימון חדר בו פנימה, התלכד עם ההולם הפראי בבית-החזה, ואשיות הסלע בחזה של תרפ נעו באחת כאילו התערער בו הבסיס. "קוציק אמר", הלם בו קורנס משפט כבד. ואך ישרוליק מרחוק: "שום דבר אינו ברור..."—"הכל שקול", סיכם כבר מוטי.—"נדמה לכם! נדמה לכם!" התרגש ישרוליק מרחוק. "השולחן ערוך לארוחה", חייך מוטי לעצמו בקור וגילה לפתע שהרטט נעלם, נותרה רק הצינה המלופנת, דם שרתח וקפא תוך רתיחה. "בעצם לא איכפת כל-כך", חלף בו, "פחות אחד, יותר אחד..." והבריג את הרובה מעל סלע העמדה, בינות ענפי ההסוואה, "רק מוטב שזה יהיה הערבי". לאט-לאט משך את הקת אל הכתף, הרים קצת ראש... האויב התקרב והלך: שלושים בערך, מתנדבים בלבוש צבאי-למחצה, וכמה פלאחים מזדנבים אחריהם. ושם המפקד: אקדה ושרוך, צורת ההליכה הממושג-טרת, הצבאית כביכול. גם הוא מציג. משחקים במלחמה, שחורים מתורפנים. "נו כבר", נאק תרפ אחרי הסלע, קת הברן כבר בכתפו, "מחכה זה..."—"עוד רגע!" השיב לו מוטי בשתיקה קודרת ממקומו, "אמרתי לך: כשיגיעו לסלעי הרקפות... ואני יורה ראשון!" ובזמן שקוציק הלך לאיבוד ב"גילו אותנו", ב"ידעתי... כל הזמן ידעתי", חלף מבטו של מוטי רגע אל מעבר לאויב, אל האוכף ואל ההר ממנו באו: לבה שחיתה לפני אלפי-אלפי-שנים ונתפגרה לרקב-סלעים, לאדמה זונה ומסואבת, מוצצת דם בשביל קוציה. "אני רוצה לחיות!" נודעק בו קול ממעמקים שלא ידע כמותם, "אני צעיר, עוד לא חייתי!" מלב-הלב, מתחת מעטה הדם והאימים, התפוצץ—ולרגע, לשניה, לחלקיק שניה, לכלום... פתאום מבט מהעבר, או אולי מבט אל העתיד—מי מבחין, מי יכול... רצועות הסלעים כמו קשתות גלים בחוף, ביצבוצי העפר החום

והרווה, הערב-רב של הדי-שנתיים ורב-שנתיים שתססו מיץ וחיים—הכל, כל מדרון האוכף הזה נתפס פתאום כמו תלתלי שער של נקבה או ברק עיניה... והעיקר, חביבי, למטה: טונות קרקע בתולה, טונות סלעים שלא ראו אור עדיין... עשרות, מאות, אלפי טונות. שמתחשק לך—נאמר פשוט—לבעול! להביא שנים-שלושה טרקטורים, וכלים לטרקטורים האלה, למשוך אי-מאין חומר-נפץ—לעבוד! לקרוע את הסלעים, לפצפץ אותם, לסקל ולעזק ולישר, לערום לטירסות לפי קווי-הגובה, לרפך את הבתולה מאבניה, לחרוש אותה, להחליק ולצסקס, עד שתשתרע לפניך נקבה הררית מעובדת, מיושרת במקום שצריך, מורמת במקום שצריך—בעולת-בעל וזרועת-זרע. לא הר כי אם הרה ללדת, גושאת את זרעך! "אני צעיר!" התפוצץ משפט במוטי וקפא תוך כדי התפוצצות, "אני רוצה לחיות!" והאויב קפא בתוך ההתפוצצות וההרים קפאו בה—כל המרחביה הגלילית קפאה פתאם תוך כדי התפוצצות. תמונת קולנוע דוממת באמצע הסרט, עולם שלם מבהיק בתוך התפוצצות קופאת—אמריקה. והרי מתי היה זה? רק שלשום, רק אתמול, לפני שעה אפילו... רבע שעה—הכל נראה עוד אפשרי... לנסוע לארצות-הברית, לנסוע לאירופה... הכל... לא, לא אירופה המופה, ההרוסה—לארצות-הברית, לנסוע. משוחרר מכל חובה, בלי תפקיד ועול—חפשי, מופקר. מסע מחוץ אל חוץ: להגיע לניו-יורק, לעבוד שם בבנין, במסבאה, פועל-נמל, גנב—מה זה משנה כבר. להיפגש ברחוב עם חבורה. הם מתגרים בך, אתה נותן להם קצת ג'יאו פה-ושם—בשמחה, בהנאת תגרה, אחד כנגד עשרה—ומסתלק מהם לאט, מביט אחורה וקדימה... הולך, נופל לבית הרב מברוקלין—יהודי אתה או לא?—נפגש שם עם הבת, יפהפיה לאללה! מדיח, מזיין אותה—לילה ועוד לילה ועוד לילה—כל הלילה, עד שיימצא. משאיר אותה בבית לחסד אלוהיה הרחום, מסתלק, והלאה וקדימה לווינגטון! לפגוש שם ברחוב אמריקאית צפונית קרה, לחמם לה את הדם הקופא עד שילהט, לדפוק מעט ועוד מעט—ולהסתלק... למקסיקאית חמה בטקסאס, לכושיות קודחות באטלאנטה, רוזנת שבדית גאה וגבוהה—להשפיל קצת את הראש... כך... עוד קצת... ללמד את כל הנקבות תורה של רחליה מזווית-ראייה צברית, ללמוד מהן את תורתן—וקדימה הלאה. לחלוף במדבר-אריזונה במכונית, לבד, בלי נקבות וחברים. ללון שם בלילה עם השממה ועם השמיים ועם הגחשים הארסיים—והלאה לסן-דייגו, למסבאות-נמל, להתכתשויות מהממות עם מלחים, לפגישות חדשות עם בנות מכל צבעי הקשת. זה מסע! זה המסע!... מסע-דפיקות מחוץ אל חוץ; מסע שישאיר אלף צאצאים קטנים בכל רחבי אמריקה—שפרו וירבו וישרצו וימלאו את הארץ. מסע של מלחמות כשרוצים להילחם, מסע התבודדות כשרוצים להתבודד—וזהו. המסע! חפשי. פעם בחיים משוחרר מעול. אחר-כך באניה תחכה לך כבר רותי או אחת כמוה... העיקר שיהיה לה מבט חם וטהור—ובחזרה לארץ, בחזרה לאדמה. קיבוץ, מושב—מה זה משנה כבר: אדמה חוקית, אשה חוקית, ילד חוקי... ילדים, בעצם, המון ילדים חוקיים. בית בישראל... רק לפני רבע שעה, רק לפני... כלום—הסרט נמשך.

האויב מגיע ממש אל סלעי הרקפות. מוטי יורה ירייה בודדת. הדי-הדים בכל

המרחביה... "הכל אבוד"... "שום דבר אינו בטוח"... "קוציק אמר"... "הכל אבוד"... עשן... עשן בתל-אביב. לא רק הרחוק—גם הקרוב. מהגגות, מהקירות, מהפבישים עולה עשן. שום אש—עשן בלבד. מבחוץ הבעירו? מבפנים, מהתוך? ... שריפה בלי אש, שריפת עשן מסתורית... תל-אביב כולה—רחובותיה ובתיה ואנשיה—מתגלה ומסתתרת בסילסולי עשן. רק כאן על המצפה נקיי... עדיין? ... נורא... ט-ט-ט... טרח... צרורות מקלע של תרפ, יריות של מוטי... הערבים נופלים כמו דומינו—קוביה ראשונה ואחריה כולם... אש אנפילדית... הצגה יומית בקולנוע "תמר"... השחורים בורחים... קוציק מצטרף כבר ליורים. וט-ט-ט וטרח וט-ט-ט... "תפסיק להפליץ לי בשרשרת", כך מוטי על תרפ, "תשאיר משהו לעוד חרבון אחד". הוא עצמו מסתכל בעד הפונות וסוחט לאט-לאט את ההדק, יורה ירייה מכוונת, קרה, פוגעת. דורך—ועוד אחת ועוד אחת, "זין תחת זין"... קולנוע—מה יש לדבר? ט-ט-ט וטרח וט-ט-ט—רועדת אדמ-אָה... לא, כי ראינוע. הכל חוזר ושב: עכשיו היהודים רצים, היהודים מסתלקים... זה שבכפיה מסמן להוא במקלע—ורץ. הקטנצ'יק מצטרף בצעדים קטנים אצים-רצים. הנה עוד אחד שם... איך קם זה, לא מבין מה נעשה סביבו, כולם רצים—גם הוא. ראינוע: הערבים בורחים, היהודים בורחים, כולם אצים—רצים—מתרוצצים. היהודים יורדים במדרון התלול בדילוגים... נכשל... תרח! קם... כבד. רץ מתנדנד. רצים. מהר-מהר... טרח פתאום! ... פחד! קול! בתוך הראינוע קול! מאין יורים—מההר שממול? שוב ירייה. מה זה? האדמה רועדת. באמת רועדת. רעם אדמה כבר כאן, באולם-הקולנוע—הד להד הירייה... מה זה? מה פה?... אלוהים—עשן! מהרצפה, מהכיסאות, מהקירות, מהתקרה—עשן... לברוח... מהר... להימלט מפה—להימלט מהאולם, מהעשן... לעקוף את ההר, לרוץ אל הטיראסות... הלאה ולמטה אל הוואדי... לברוח... שוב ירייה ושוב ושוב... גם שם... עשן! עשן! ... אנחנו מוקפים... אנחנו נחנקים... לברוח... לרוץ... עצור נבלה! ... חוזרים... מתמק-מים בהר! נשאים באולם! לא זזים מהמצפה! ... התקוה היחידה... אחרי... לא להיהרג בדוחק, במחנק... אל תברח, אידיוט, אל תרוץ לוואדי... נפצע... חוזר—חוזר! ... לפשוט על הנבלות... לקחת מהם את הנשק... אל תדחק... אי... א... אמל'ה... אל תדחק... תקע בשחור המטונף... דם, אמל'ה... דם בתוך עשן... אנחנו נחנקים! אנחנו מוקפים! ... עשן דם ויריות...

ראינוע? קולנוע? ... דם ממשי מזרוף בין אצבעות ידיו של קוציק—מהמותן... כאן, מתחת לכף ידו. ראשו מורכן, מתעלף למחצה. ודממה לפתע—איש בעמדתו, איש אל מול הריו, סלעיו, אויביו... הכל חוזר בדומיית-הנצח; בתוך מיפגש הדם והעשן והמלים.

ההתקפה התחילה, ונמשכת. השמש שוקעת. בתל-אביב ובגליל באותו זמן. גלים-גלים על האופף. רק מוטי ותרפ בעזרת הנשק ותחמושת השלל עוצרים. עדיין. בגזרות של קוציק וישרוליק שקט יחסי. השמש יורדת והולכת, קרניים אחרונות תוך עשן ודם וערפל. גלים-גלים מתערבבים, נופלים, קמים, רצים בצעקות "עליהום", והלאה לאחור גלים על האוכף ועוד ועוד... "עליהום"—עד צווחת נשים

על גבנון-ההר ממול, בערפל... "עליהם!" פחד-אלוהים. תרפ יורה צרורות מאחרי הסלע. גלים במין גהר דרקוני זורמים ממנו ולקראתו—מלמטה ולמעלה ולמטה; מתקדמים, שטים ומאיימים לבלוע—ובחזרה. רק הסלע אחריו שוכב, אחריו יורה—הסלע והברן. צרור ומעצור. דורך ויורה—ומעצור. משחרר מחסנית מהר, מבחין ולא מבחין בגב-המים שם, בקופסת-סרדינים שורק... שורת נמלים הולכות להן במסלולי לקן... לוקח מחסנית מתוך מה שהיתה ערימת מחסניות בצד—האחרונה... נאנק... ושוב מעל הסלע, ושוב צרורות הברן. הריח הצורב של אבק-שריפה. ערפילי עשן מבחין בגב-המים שם, בקופסת-סרדינים שורק... שורת נמלים הולכות להן במסלולן עולה—דרקון-אימים-ופחד—מתקדם ומתפשט לבלוע... צרור ומעצור. דורך יורה, דורך יורה—ואין. חסל. מחסנית אחרונה. ואז...

לפתע... תמיד תמיד לפתע... עשן אמיתי ושחור... היכן כבישים? היכן רחובות? היכן בתים? היכן הוא כל הטבע המאונש? רק קצה רידינג בצפון, קומה עליזנה של הילטון, וכאן—מצפה-שלום—השאר עשן. כל המרחבים עד חולון, עד יאזור ולוד לשעבר, כמלוא העין והלאה כנראה—עשן. מדבר הים הכחול נעלם ואיננו. העולם כולו משתרע מתחתך—עדיין מתחתך—כמו ים גלי, שחור ומפוית, ורק שהגלים אינם זורמים לרוחב והצדה אל החוף—הם מתרוממים לתלים, לגבעות, להרי-גלים... מתנפצים למטה—הררי עשן על הררי עשן, ושוקעים-טובעים, סוחפים-ונסחפים למטה לתהומות ים העשן ועד גגות הבתים... מתערבלים על הגגות במערבלות סיוטיות אדירות—ושבים מתרוממים... הארץ כולה נשרפת ועולה כקטורת של אדי-צלמוות לשמיים.

ורעם מתפוצץ לפתע—כאן מתחת לרגליים... ממש מעל הראש... רימון? פצצה? רעידת-אדמה? סלע מזנק מתוך לבו של תרפ או מתוך לבך—מתפשט ומתרחב, וכבר הוא על כתפיד כמו בית בן חמש קומות... "להחזיק", נאנק תרפ או אתה או אני, "להחזיק... יפול... נופל..." כל הכוח... כל הכוחות שיש... נופל... נופל... על תרפ, עליך... עלי!... אבא, אמא... מוטי, קוציק... אלוהים!... נופל... מתמוטט... לרוץ—להילחץ אל מי מהם, להיצמד, להיבלע... אבא... שם... כאן... הנה... עדיין... ידו מאהילה על מצח, קפוא לגמרי, נציב-מלה—אבל עוד חי, הורד יד עכשיו... עוד יש עכשיו... אבל הוא מעלה עשן... אבא מעלה עשן! מבגדיו, מצדודית פניו—ערפילית דקה... אבליה!... לברוח... לא חשוב לאן... לקפוץ לים—שיבלע הים, לא העשן... אין ים... אלוהים! הסלע נופל... מתמוטט... רימונים קטנים מתפוצצים בו בשריקה, הוא מתפורר, הוא גל עשן, הוא הר עשן מתנפץ עלי... אין מקום... גם הרצפה מתחת כבר... עוצם עיניים, פוחד-פוחד לפקוח... אלוהים! שמיים!... אולי שמיים... השמיים הכחולים. כמה יפים היו הבוקר השמיים. לא יבגדו. "אלוהים שלי—עשה, הציל! אאמין בך! מהיום! מהרגע! עשה נס! אני נודר! אני נשבע! בכל מה שגשאר בי—נשבע!" מרים ראש... עוד יש לי, עוד לא מת... פוקח עיניים מבעד לעשן—והשמיים מאופק לאופק, השמיים הגדולים, הכחולים—עננים שחורים שֶׁ עשן, עננים מתערבלים בעננים, גלים מתנפצים בתוך גלים... כל השמיים, אין-סוף

שמיים—קטורת של עשן יורדת ארצה... שום מקום אינו מקום עוד, שום זמן אינו זמן... בשארית הכוח מרים יד, מקרב אותה... הזרוע, השרוול, כף היד—הכל שפך, ערפילית אל תוך עשן... ארץ ושמיים ואדם... הכל... עשן גואק תרכ ומתרומם עשן אדם בתוך עשן אתה צועק עשן אני שואג עשן כולנו שואגים... כלום... אָד שחור פרץ מהפיות. אין קול. אין כל...

מלים? קולנוע? ... כבר לא יודע... כלום... מה אפשר לדעת בעשן? רק זה: כותב. עדיין. משום-מה... יש לי עוד מלים. אולי אין בהם הגיון. אולי אין הגיון בהגיון עצמו. אולי כותב רק לעצמי: השד יודע אם ישף אי-שם—אבל כותב... מלים—מלים—מלים... בכל מחיר מלים... כותב... בורח או רודף, מנסה לצאת, להגיע אי-אן... רחוק רחוק, קרוב קרוב... מבצר-יחיעם עוד נישא על פסגתו... עוד רואים אותו. עדיין הוא מבצר-יחיעם שמאז, שמאז—מוצק, יציב, חזק ומתנשא... לחזור אליו... אנא... בתוך עשן, מתוך עשן, מעל עשן...

לחזור ולהגיע מהטיול סוף-סוף. להיכנס הביתה. עוד לא חלצת את הנעליים הגבוהות על הסחבה על סף, עוד לא תקעת את כפות הרגליים המגורבות לקפקפי-העץ שהכינה אמא, רק פתחת את הדלת, רק הדלקת את החשמל—וריח הבית הולם. החמימות הזאת: ניהוחות של תבשילים ושל חלב, ריח הספרים והפרחים, חום הפרימוס שרועש שם במטבח, פמוטי הנרות המופרים על המזנון ותמונתו של סבא—הכל מכה עליך, אופף אותך ומחבק. "...אמא?"—איננה, אין איש. אתה הולך דופק בקפקפי-העץ אל חדר-האורחים... לא, למקלחת. קודם-כל למקלחת, להתנקות מהליכלוך והזיעה... חורף, קר. נוגע: יופי, חם הדוד. "איפה אמא? לא חזרה מהחנות?"... מילא, אתה די גדול להתרחץ בעצמך... להתפשט, להיכנס לאמבט, לכוון את ברזי המים—כמה טוב להתקלח כשחוזרים מטיול... עוד מים, הלאה מים, יופי מים, יש עוד מים—כל הדוד. אחר-כך להתנגב, ללבוש את הלבנים הנקיים, את הבגדים הנקיים—הכל מוכן על השידה—ולפורסה של אבא. מה יש? מדוע לא? אני גדול אני—כבר בכתה זי"ן... כורסת העור הישנה. לבד מבצבץ מהמשענת, ספר שהשאיר כאן אבא—הכל מופר וטוב. גם הישן. דווקא הישן. לפשוט רגליים, להטיל את הראש על כפות-הידיים מאחור כמו אבא. לנוח! לשבת כך רחוק מרעש הילדים, לחוש בעייפות הגוף ולהתיר לו להתרפות, להתרופף, להירגע. מגיע לו, אחרי הכל: הטיול הכי גדול שהיה—מירושלים לגליל ובחזרה: יום אחד כמו שלושה ימים, כמו שבוע, כמו... אני יודע? ... לנוח קצת... להתנמנם—ראש נופל הצדה כמו אצל גדולים, ולקפוץ בבהלת-פתאום—אמא! ולרוץ—וכבר בורעותיה... מתבייש, גדול—אך טוב שם, חם שם, חיק שם—אמא. "ישרוליק", היא אומרת, רק זה—"ישרוליק", רק "ישרוליק" היא אומרת... כפות ידיה עמלניות, קשות, עצמות הידיים רזות וחזקות, וריח החלב החם... רק חזרה מהרפת: "קח פיג'אמה, מוטי, היכנס קצת למיטה ושן..." כך אומרת אמא. "אבא? קפץ להביא את החלב לצרכניה, תיכף הוא יבוא... בסדר-בסדר, אעיר אותך, נאכל ביחד, בן. לך לישון—אתה נופל"..." עדיין לא—רק להתנמנם קצת עד שאבא... הו, הנה

הוא—איזה גודל! אבא ענקי!... "תלך... תלך לישון, יוסף", מחליקה ידו, גדולו כבדה, גסה, חמה על ראשך שעל הכר. וזרימה שלוהה כזאת, חרישית וביישנות בעד קירוולי השער הילדותי הפרוע ופנימה עד הלב. עתה לישון... לבוה... לצלח לתוך הים, עמוק-עמוק, לאט-לאט, לרדת מטה-מטה עד מעמקים, עד הקרקעית.. לדבוק בקרקעית הים, להיאחו בה, להיות אחד עם חושך, עם החול ועם המים—לאסוף כוחות, להיות שוב סלע טהור ולבן ונקי ורך... להיות שוב ילד.

ולתעורר ולהריח את ריח הבשמים. "מה השעה כבר, אמא?"—"סוף-סוף קמח גואל? כבר אחת-וחצי"... אחת-וחצי, אלוהים! באחת-וחצי היו כבר מאות ערבי מסביב, בשתים-וחצי—אלפים. האדמה הפכה המונים-המונים עוינים, אשכולות אשכולות של בני-אדם תלויים בגלוי ובלי להסתתר כלל על הטיראסות שבהר מוז קוציק, שרצו-התרוצצו בקצה האופף, בחורשת הזיתים—אנשים שונאים, יורים צווחים ערבית. "שבעים מיליון", עלה משפט בראש המתעלה של קוציק, "ממש כמו שהבטיח ג'מאל חוסייני באו"ם"... "אל תלך לשם, גואל!" אמרה לו אמא, "אתה בן יחיד. רק אתה נשארת לי..."—"יהיה בסדר", השיב לה, "נעבור את זה. שלחי לי חבילות, שלחי סיגריות".—"אשלח", אמרה נכנעת, בולעת את בכיה, "אבל הבטח לי לא להסתכן"—"מבטיח, אמא!" הרים לה יד נשבעת... "שבעים מיליון כנגד ארבעה—לא להסתכן!"

...להתעורר וללכת במכנסיים הקצרים, השחורים, שהכריחה אמא, בחולצת-המלחם המפוספסת, להתגנב לאט-לאט אל הסאלון—גדול, עשיר, תל-אביבי כזה; שולחן נמוך, חדש, אגרטל-פרחים ענק בפינה, אוריגינל של אבל פן. ריפורודוקציות סיניות מעודנות; להתגנב מן הסלון אל הפרוזדור, להילחץ לקיר, להקשיב לשיחה בחדר-העבודה ולשמוע—

א ב א :... אני, גבירתי, נותן לך להוצאות, להוצאות, להוצאות—מהכנסה חדשית של... אמא : הכנסה ממשית יחידה שהכנסת לי אי-פעם בחייך—זה הבן. פלא איך מאפס כזה יצא גואל כזה.

א ב א : כדי לעשות את עצמה מאריה הקדושה היא מרוממת אותי למעלת רוח-הקודש, גבירתי? אני מאד גאה, גבירתי, מאד-מאד...

...ולשמוע כך ולעמוד—ולהיחנק: אין לאן לברוח. הילדות אבדה. הכל אבד. ערבי כל העולם התאחדו נגדנו. הארץ מעלה ערפל ועשן ודם... ממשי מאד, מזרוף כאן בין האצבעות, זורם, מכתים—הנה... כל החגורה וכל המכנסיים כבר...

האויב כבר התחיל להתכנס—מה זה חשוב מתי, קודם או אחר-כך—קבוצה של ערבים שם בין שריגי הגפן. זוחלים משום-מה, ורק המפקד עומד, צועק פקודות, שואג—קולו נשמע עד כאן. "מטורף לגמרי... גנרל", נוטה הראש הצדה, שח תחתיו כמתגמגם על הכורסה של אבא, "עולם של גנרלים ושל תרפים—גם שם, גם פה..." ולגחך גיחוך ארסי ואין-אונים ומטורף: "אני מרים ידיים"—ולנסות להרימן קצת. "כלום... אין כוח... ילד", הן צונחות. ולנסות שנית ולהתאמץ ועוד קצת ולמעלה: "מתבגר!... כולנו מתבגרים". ולהתחיל להתגנד כך קדימה ואחורה: "לא יודעים,

לא מבחינים—וכף היד כמו מאליה ימינה-שמאלה. "לחיות?—לכבוש! לבחור?—
לדפוק! לצדוק?—לזיין... כולם... כולנו... כבוש-דפיקה-זיון... הכל אהבה..."
ולהתעלף סוף-סוף... שקט! רגע שקט!...

חומות יחיעם שותקות, מתפוררות בערפל.

ככה זה היה, או יכול היה להיות, עם קוציק ועם מוטי, עם ארבעתם בעצם, ככה הם תמיד, כלומר עדיין, בעשן... והלאה יחד עם מוטי אל ישרוליק. מוטי רץ אליו. כדורים-כדורים... אך הוא רץ, עשן סביבו—הוא רץ. ההתקפה לא התחילה אז, כלומר עדיין לא התחילה... רץ, הגיע, השתטח ושכב נושף-נושם על-יד ישרוליק. רגע שתיקה. רגע יריות מחורשת הזיתים. כבר, או עדיין, או כבר עדיין—לא הרבה. לא עשן גדול. לא כל-כך. ואחר-כך... אחר-כך דיברו שניהם—מוטי וישרוליק—בענייני המלחמה: איך לעשות, מתי והיכן לעשות, ואם לעשות מה. בעניינים האלה, הזמן והמקום והדרכים ברורים לגמרי. ולבסוף, בשעת פרידה, אמר ישרוליק "שמע"—אמר, עודו לוחץ לו יד—"אם אני אלך... זאת אומרת... אתה מבין? מסור שלום לכולם... זאת אומרת..." והשתתק לרגע מפקפק. ובזמן שהשתתק העביר אליו מוטי את כל פריסות-השלום של תרפ ושל קוציק, אמר גם שאם הוא, שאם מוטי ילך להביא, כמו שאומרים הפורמנים, ימסור ישרוליק שלום לכל הבנות, ובעיקר לרותי, ושימסור למפקדים כך ולאמו ולאביו אחרת. ולבסוף, מסתכל לא בישרוליק אלא קדימה לעשן, הוסיף: "...וגם לרחלה תמסור"—"אני?" שאל ישרוליק בעיני-תכלת נפקחות לרווחה—"אני פוחד רק שהיא תלך לאיבוד בלעדי—זה הכל. שים אתה קצת עין, בחייך... אתה... כלומר אם יש עוד גיבורים בכלל—אתה גיבור אתה... שים קצת עין, היא תלך לאיבוד לבדה..." אמר ותקע בו מבט כזה בכחולותיו הפקוחות, עד שמוטי היררה: "השד יודע... דווקא זה עוד יישאר לי מכולנו—ככה בטעות, מסתכל בך ממרחבים כאלה של תכלת... לא ידע, לא ידע, לא ידע—תם-חוכם". וזהו-זה. מילות-פרידה אחרונות—נאמרו או עשויות היו להיאמר.

אחר-כך באה התקפה. גל ראשון, שני, שלישי. "אלוהים!" מילמל אז ישרוליק מאמין בו פחות ופחות. פצוע ורועד נלחץ קוציק אל טיראסת האבנים שמעלות כבר ערפילים. "עשן!" צעק תרפ בטירוף גמור—והתרומם.

"שכב!" צרח עליו מוטי, מרים ראש מעמדתו, "שכב, אידיוט! תרפ! נאפוף של השכן! מבית-המשוגעים!" שאג עליו מלוא הבס הממשי, בכל חזהו הצרוד, בכל הגוף, בכל מה שהיה לו עוד—"אי" הוריד ראשו פתאום, כדור פגע לו בזרוע, שמאלית, למזלו—זרם של חשמל ודם... הדם הזה חוזר. "אלוהים", מילמל ישרוליק שוב, ותרפ עודו עומד. כדורים—כדורים—כדורים... סביבו... עליו... דם נוזל כבר מבטנו ועל רגליו, ולרגליו אל גב-המים—הוא עומד. תאָר לך את הענק הזה, את תרפ: אדם כמוני וכמוך—ורק עומד בוהה אל מול הכדורים. פתאום רגליו מסתלסלות עשן. בבת-אחת הן שני גלילי עשן שחור, והגלילים האלה סובבים בהתפלגות מעגלית, מתגעשים ומתפשטים וכבר הם זה בזה, הופכים מעגל אחד סובב-הולך מתחת לגוף. וכל הגוף הענקי על גבי בסיס העשן מתחיל לזוז קדימה. עדיין גוף לתרפ מהמתנניים

ולמעלה. אפשר עוד להבחין בשירטוטיו: חולצת חאקי שצונחת ואובדת מטה, שתי ידי החשופות ומחזיקות בכרן מושטות כדי עיור המתחיל לרוץ קדימה ונאחו בבלימה. אפשר עוד להבחין אפילו בפלומות השער המסתלסל על אמות-הידיים המושטות... אך לא: התפרצות עשן כבדה מתרוממת באחת, והגוף כולו מתפורר לאד, לעב-עשן שחור שמתחיל אף הוא להסתובב סביב עצמו תוך ירידה, תוך ריצה קדימה—להתפשט כבר גם לעברים אל החלל הערפילי. רק עוד ראשו של תרפ כמו ראש אדם מעל לפיראמידה נעה של עשן—השער המקורזל, אף-האיל, עיניים קטנות מתרוצצות באימת חיה נצודה, ראש שמנסה להינתק, להתרומם מעל גופו שלו, מעל עשן חייו המתפורר תחתיו—מנסה בשארית כוחות, במאמץ עליון—ואי-אפשר. כי כבר הראש האנושי מתחיל אף הוא להתגלגל סביב עצמו, להתערבל, להתמוג עם מה שמתחתיו. ואך בטרם יהפוך כולו עשן הוא מגרגר עוד גירגור אחרון, גירגור גוסס, נמשך... ובניגוד לכל חוקי הטבע מתחזק לפתע והולך ומתעצם, נהפך לרעם של רעידת-אדמה, למעין התפוצצות גרעינית הנשמעת מרחוק: "ער-שן... ו..."

"אלוהים", מילמל ישרוליק והתחיל לזוז מעמדתו, ועשנו של תרפ החליק למטה: הר אדם הפך געש של עשן. וכל ההר שבסיפור הפך כמין פסגה אלפינית, ומתוך לועה התרוממה לבת עשן גועש והחליקה במדרון למטה. יריות ויריות—אך שום יריות לא תעצורנה מסך כבד של עשן שחור שמחליק במדרון של פסגה אלפינית. הן חודרות בו ועוברות ממגו והלאה. לבת-העשן מתפשטת מעלה מטה וקדימה, מתרחבת תוך סיבוב מעגלי מהיר, קודח, גדלה אל תוך ערפילים קלושים ממנה, נמוגה אט-אט כמו עשן דליקה שכבר כבתה, מתמוגת עם הקלישות הדקה של החלל, נסחפת עד אבדה כליל בתוך החוץ הריק. ולפתע אין. נמוג תרפ בערפל. הלך מהסיפור הזה ואי אפשר להיאחו בו עוד. איננו עוד כי מת...

ישרוליק לא ראה את תרפ, לא יכול היה כי הוא הופקד על הגיזרה התלולה שבשטח המת. כל ריצתו של תרפ והחלקתו למטה בענן-עשן והתפשטותו עד שנמוג נתפסו לו רק כרעם המלה "עשן". הוא שכב בעמדתו ושמע את שאון הקרב—את היריות והקריאות והצעקות מן הגיזרה של מוטי ושל תרפ. בהר ממול, בעד הערפל, ראה מאות של אנשים מתרוצצים בחורשת הזיתים, על המדרון עד הוואדי. פעם פעמיים ושלש הרים ראש וכתפיים, כיון מהר וירה אל דמויות שניסו להעפיל במדרונו התלול והמסולע, ומיד שב והסתתר אחרי ביצבוץ הסלע המוסווה. אחרי כל ירייה שלו הסתערו עליו מאות קליעים מתזתזים, רק שהיורים היו רחוקים ולמטה ממנו, ספק אם הבחינו בו בכלל. צללי העצים, האנשים וההרים התמוגו אחרי שקיעת השמש עם חשכת בין-הערביים, והכל נראה עטוי מעטה של ערפל. אפילו השמיים נשקפו בעד המעטה הזה, אפילו ענני הגשם שכיסו כבר את מחצית הרקיע.

כל הזמן ציפה ישרוליק והשתוקק בכל לבו שתינתן איזו פקודה... כלשהי—ובלבד שתינתן. ממוטי, מקוציק, יהיה מי שיהיה... שרק יאמרו, שיצעקו אפילו מרחוק, שיגידו לו מה לעשות. אך שום פקודה לא הגיעה—לא מרחוק ולא מקרוב. צרורות מקלע, שאגות "עליהום", יריות רובים שאי-אפשר כמעט כבר להבחין בינן לבין צרורות...

ולפתע, מתוך כל השאון הזה "שכב אידיוט, תרפ, נאפוף של השכן!" ומיד ה"ערשן" של תרפ כמו רעם חורבנה של ארץ, כמו התפוצצות עולם מלא—עליו, בתוך אזניה. הזדעזעז גדהם, התכווץ כולו. הסב ראשו וראה קצת סילסולי-עשן מתפשטים שם, וחש שהוא עצמו מתחיל להעלות עשן. ממש. גם הארץ סביבו מתחילה לבעור עשן. מילמל "אלוהים"—כבר לא כהשבעה, ודאי לא כברכה, רק סתם מילמול נפחד, מבולבל, לא מבין... והתחיל לזחול מעמדתו. עבר מהר על-פני סירות קוצניות, נדקר בכפותיו, מופה ארץ טרשית המעלה אדים, נושם לתוכו את עשנה, משתעל ומשיב לה מהחזה... מהגרונן, מוסיף לזחול גדהם. בטירוף-הזדעזע. שאון הקרב למעלה התרחק, נשאר ברקע, ורק הידהוד רעמו של תרפ, אף שנעלם למעשה, המה לו באזניים וחזר הדים-הדים והתפוצץ עליו. זה היה הקול היחיד אותו הבין ברגע זה—מילת ההגיון היחידה של הטירוף. זחל והגיע אינסטינקטיבית, בלי לחשוב כלל, אל הגומחה ההיא בהר, למערונת. התפתל ועבר את שיח האלון, נדחק-נכנס והסתובב מיד. הניח רגע את הרובה ושלף רימון מפיס, רימון מכיס, והניחם משני צדדיו. שב והרים את הרובה, השעין את הקת אל הקיר מאחוריו ובהה נכחו, רואה ולא רואה.

המדרון התגלה צונח מטה מטורש... נראה שוב מתפתל, מתקוקו למעין סלעים, למעין שיחים... אדי-קטורת רמזו-כיסו על כל-יכול. ההר ממול הפך לרגע גוש של חשיכה צורחת ויורה—ומיד נעלם אחר מסך הקטורת. ואין שמיים כבר, רק עננים כבדים זוחלים אי-שם מטושטשים בערפל. ושום פקודה מה לעשות, שום צו. לבד. לגמרי. רק המערה, רק שיח האלון—רק הם נותרו למסתור. ישב גלחץ לקיר מאחוריו, תקרת האבן כפוייה על ראשו, גופו נטוי קצת לפנים, קת הרובה שעונה על הקיר והקנה על ברפו... ועשן... מבגדיו, מידיו, מגופו—עם כל נשימה מנשימותיו.

עתה התחיל ישרוליק לחוש—לא פחד כי אם גזר-גורל, כבדו: כמו סלע, כמו תרפ שלם שמעלה עשן בפנים—מכביד, סותם, חונק, ורק ראשו עוד אי-כה... אי-כך למעלה. "מה זה שם למטה?... בחיי, הם... צלליות... ושם משמאל עוד שתיים—רחוקות יותר. ועוד אחת, שתיים, שלש... בשרשרת. מטפסות... להילחץ לקיר—ועוד ועוד, בכל הכח. הבחינו בי?... אולי לקום ולהרים ידיים ולגמור כבר עם הכל? לא... עוד מוטי שם... קוציק... גם לא כדאי—ממילא יהרגו... להכניס כבר אצבע לשמורת-ההדק? להתחיל לירות?... רחוק מדי. שיגיעו עד שם—לסלעים האלה... כבר חושך כמעט... לזוז לכאן אחרי השיח, קצת הנה, ככה". והלאה ושנית: "להתחיל לירות?... עוד לא... לא רואה לאן הם נעלמו שם. אולי יגיעו מהצד? לזרוק רימון על הקבוצה הזאת?—יגמור אותם!" ותנועה קלה של יד מהרובה לעבר הרימון—אך: "לא! חמור! אידיוט! אל תזוז עכשיו!" והוריד ניצרה בבוהן ימינו. עשה את זה, ידע את שעשה. מתוך בחירה עשה. כל כמה שיש בחירה בתוך גורל. כל כמה שהבחירה עצמה עדיין לא הפכה גורל.

כל נשימה, כל זיע, כל גיד קל של מחשבה הפכו מכריעים פתאום. אלא שעכשיו לא היתה זו הכרעה למען עם ישראל, למען הציונות והסוציאליזם. למען אלוהי שמיים—רק למען חיי חבריו שם למעלה וחיי הפרטיים שלו. הוא חש במלוא כבדן

של התנועות ברגע שעשה אותן—עכשיו ברגע זה... והלאה ועכשיו, ברגע זה... והלאה ועכשיו, ברגע זה... כובד העבר כמו שקע לתוך זרימת ההווה מרגע לרגע. לא חשב כלל מה היה קורה "אילו", ואך ההכרעות הקודמות—כגון: להצטרף ל"גורדוניה" או דווקא ל"מחנות-העולים"; ללכת אחר-הצהריים להפגנה נגד הבריטים או להתכונן לבחינה למחר; להתגייס לפלמ"ח כמו שחינכו בתנועה או להישאר בבית כמו שרצה אבא; ללכת לחדר-האוכל מיד או לחכות עוד קצת לרחל'ה בחדרה—כל ההכרעות האלו, כל הפסיעות, אם אפשר לומר כך, שהתרחשו בפנימו מיום שנולד, וכל הפסיעות הממשיות שפסע על הארץ מרגע שהתחיל לפסוע, כל שהתרחש בו עצמו ושפעל מחוצה לו מרגע שנולד ועד עצם הרגעים האלה, הכל ניצב עליו. שום פסיעה לא נעדרה, אף רגע מרגעי חייו לא אבד: הוא לא היה עכשיו לולא חי עבר. אבל עכשיו לא יכול כבר לשנות את העבר. גם לא היה זמן ולא היה טעם לשאלה "הכריע טוב?", "הכריע רע?"—הבל-הבלים עכשיו. לרגע, בתוך כל המהומה סביבו—גיחך פתאום: "רן?" גיחך, "מפתח-צינורות?... רחל'ה?—שכבתי, לא שכבתי... ח-ה-ה... דיאלקטיקה של בורוכוב ומארקס או תורת א.ד. גורדון דווקא? ...אמא אבא, כל ירושלים... אלוהים או לא?... גיחך ושב לענייניו: הבל-הבלים היה כל מה שנראה יפה כל-כך בשעת הדיונים בתנועה ובמועדון ובפלמ"ח: אילו פעלנו כך היה קורה כך, ולא היינו תקועים עכשו בבוץ; לולא פעל חבר-הלאומים כפי שפעל, לא היה היטלר עולה לשלטון; לולא התנהגתי כטיפש היתה רחל'ה... פיטפוט-סרק. כל האילואים, במידה שרק עלו בקצה-קצה של מחשבתו, נראו מגוחכים, גרוטסקיים ממש, לעומת ה"אם" האחד והנורא שבפניו ניצב; שהתגלה פתאום כתנאי, כאפשרות היחידה שבלעדיה אין שום אילו, אין שום דבר בעצם. עברו התיצב נגדו, הוטח עליו בחזרה, הפך טירוף שהצטרף אל כל השגעון העשן שמסביבו ובתוכו, לבש ממדים אמיתיים של גזר-דין-מוות. ואין להימלט. חייו הזורמים מרגע לרגע הפכו אשמת-אימים—ואין להתחמק. העולם סביבו והוא עצמו כבדו, כבדו. מלוא כבדם הממשי—כובד גורל.

בהלת-פתאום נפלה עליו. לא בהלה, בעצם, הרבה יותר מחרדה לגורל חייו בלבד. "סוס בעד כל הממלכת" זועק היה ודאי אילו תפס את מחשבתו לרגע, אילו יכול לזעוק; "מקום אחר תמורת כל הציונות, תמורת כל הסוציאליזם, תמורת כל האלו-הויות, כולל אלוהי השמיים בכבודו-ובעצמו. לא חשוב היכן—הר אחר ואפילו בגליל המערבי העוין, מוטב ליד ירושלים... מערה באמריקה... חדר קטן באיזו עיר נידחת באירופה... כוכב רחוק... כל המקומות האחרים שבעולם, שביקום כולו—תמורת המערה הזאת... אחר-כך נראה, אחר-כך נחזור... אחר-כך..."

אבל ה"אחר-כך" הרחוק נעלם בערפל עם כל המקומות הרחוקים, עם כל הערכים הרחוקים; לא היה מקום אחר ברגע זה בשביל ישראל. שום מקום אחר. כל מקומות היקום הצטמצמו כדי מערה מחורבנת, דוקרת-גב מסתור דחוק שכולו צחנת עשן—רק היא לאין מפלט. ולא היה מקום אחר גם לקוציק—רק אבני הטיראסה שאחריהן ניצב, שאחריהן ירה; ולא היה מקום אחר למוטי זולת עמדתו הממשית האחרונה.

מוטי הוא שהבחין יותר טוב מן השאר באש של יריות ממשיות מאד, ותפס מהר איך היריות האלו רוצחות בפועל את חבריו שנפלו על-ידו, לצדו, מסביבו—מכה אחת של אש, ואין, ודי, הלכו כולם. מוטי הוא שפקד פקודה ממשית להסתער, ופקודתו הצילה אז לפחות כמה שרידים, לפחות עלה עמה, עם אחרים, ורץ כנגד היורים, כנגד הקמים עליו, על חבריו, כדי להרגם. הנהיג, כמו שאומרים, את ההסתערות, ורק כשלא נותרו כבר לוחמים נמלט, בעל-כרחו בעצם, עם שרידי השרידים—ועד ההר הזה. קוציק רצה לרוץ והלאה, להגיע כבר ליחיעם, לנוח כבר סוף-סוף, אך מוטי לא. "כאן אנחנו תופסים עמדה", אמר בהווה שבעבר. אמר—גשאר. אמר—כפה בכוח, בזרוע ממשית, את קוציק שיישאר אף הוא. אחר-כך עלה עשן בארץ, אך מוטי לא ראה עשן. הוא רץ בתוך עשן, סביבו היה עשן, הוא הסתכל אל העשן—אך לא ראה. לעומת זאת ראה היטב ערבושים. כל-כך היה עסוק בהם עד שאולי לא היה לו פנאי לגלות עשן אחר. המחלקה שעלתה עליו היתה, מבחינתו של מוטי, מחלקה של ערבושים ממשיים מאד—לא צללים ולא קולנוע; המערכה שהוא ניהל נגדם לא היתה, מבחינתו, מערכת צלליות מצחיקה... לא עשן ממגדל-שלום, על מגדל-שלום... לא שמיים מעלים עשן... היתה זו מלחמה על-פני הארץ הברורה הזאת, על ההר שבגליל המערבי, קרוב ליחיעם, ברגע שנוכח שהוא מוקף פקד לחזור לתפוס עמדות, וחזר ורץ ופשט עם תרפ החי על הנפגעים הערבים, הרג פצועים, נטל מקלע שלל ומחסניות מלוא זרועותיו, החזיר את הרובה לישרוליק, רץ אל תרפ, עורר את קוציק, נתן את פקודותיו לישרוליק—ושב לעמדתו.

כל ה"עשן-עשן-עשן" הזה היה, מבחינתו של מוטי, "מלים מהספרים". אחרי הכל הוא חי בארבעים-ושמונה והוא נכתב בשבעים-ושלוש. איך יכול היה להבין עשן שמעבר לחייו? לגבי מוטי זמן הוא זמן ממשי, מקום הוא מקום ממשי, מוטי הוא "אני", ערבושים הם אנשים ערביים שמתנפלים עליו, על חבריו ועל עמו כדי להשמיד את חייהם הפרטיים והקיבוציים, כלומר כל הערבים באשר הם ערבים. אולם ברגע זה נותרה לו בממשותו, מכל האדמות שעליהן פסעו רגליו מראשית הסיפור—כלומר מנהריה—פיסת קרקע של מטר על שנים בערך. ומה שנשאר לו לעשות הרי זה בדיוק אותו מעשה, ורק קצת אחרת: להילחם עד טיפת הדם האחרונה! לא כמליצה—כפועל...

והוא נלחם. עוד איך נלחם! אחרי שתרפ נהרג בהסתערות מטורפת—כך על-כל-פנים נראה מותו של תרפ למוטי—והוא עצמו נפצע בזרוע, המשיך להתגונן במקלע השלל. שלא כמו תרפ הצליח מוטי לחסוך תחמושת ולשמור על קור-רוחו. הציץ רגע הצדה וראה את גבו של קוציק שפוף על הטיראסה—יורה "סוף-סוף". הציץ אחורה: ישרו-ליק הסתתר כבר במערה, אך מוטי לא ידע על כך, כי שטח מת; הבחין רק ששקט יחסי שם, שבינתיים לא מסתערים עליו מהכיוון הזה, והסיק נכונה שבגלל המדרון ותלול אין שם הרבה ערבים. לפניו—על האוכף ובבקעונת—רחשו מאות. הם עברו כבר על גופת תרפ, הגיעו כבר לסלע הגדול, לגב-המים. קוציק כבר נחשף כלפיהם זאהאגף. ורק מעמדתו שבפסגה הצליח מוטי להחניק במקלעו כל הסתערות בראשיתה,

כל התארגנות לקראת הסתערות. כמה צרורות קצרים, מכוונים היטב, היו גורמים תמיד מהומה, צעקות, ריצות שפופות, סחיבה של נפגעים אחורה. רעם הקרב המה סביבו ועליו. הערבוסים קרבו והלכו, זחלו ועלו. הוא ירה את כדורו האחרון כשהיתה כבר חשיכה כמעט. רימונים כבר הושלכו עליו—אך רחוק מדי עדיין. "לא אבוד", מילמל. "להתחיל לסגת... עוד זוחלים, שחורים מחורבנים..." גישש בחוד נעלי ההתעמלות אחורה, נעץ אותן בקרקע, בשיחים, משך עצמו לאט-לאט, בזהירות, שלא להתגלות. מכיון שהיה שקוע כל הזמן בקרב, חש רק עתה כי כל הזרוע ואמת-היד מגטפות דמים על-פני האדמה. משך עוד ועוד אחורה, נלחץ אל הקרקע, מרגיש אותה נוקשה, שורטת. נעצר רגע ומתוך ה"פאוץ" שלף שני רימונים והחזיקם, רימון בכל יד. "לפרוץ כבר אחורה למדרון של ישרוליק?" שקל. ואך הציץ הצדה—כמעט צעק, עצר עצמו בקושי: "אידיוט! קוציק מטומטם! מרים ידיים!"... "נגד!" שמע את צווחתו של קוציק בתוך תיזתוז הכדורים, צווחות טירוף גמור: "אני מרים ידיים נגד..."

קוציק ראה אמנם איך תרפ רץ למטה באופף בתוך מין מעטה שהסתלסל סביבו כמו כדור עשן; התפלא אפילו רגע בצלילות-הדעת איך זה העשן של תרפ אינו פושט עליו ועל מוטי; שמע גם את השאגה האחרונה של תרפ קודם שימוג—אך לא היה לו פנאי ולא היתה לו מערה להסתתר בה. המציאות הממשית של מוטי התעוותה כולה בבת-אחת אל מול עיניו: מהטיראסות, מן הוואדי, מההר ממול, התפרצו פתאום ערפילים לבנבנים כאלה כמו ערפילי-שחר בהרים. צחנת עשן נשבה על פניו כמו חמסין-שריפה—שנקה את גרונו, סתמה את גחיריו, חנקה אותו ממש. ממש מול עיניו הבהות ושפתיו המתקשות בבחילה ראה אנשים בוואדי נוזלים כשעונים של דאלי. גפיים צומחות להם מהגופים, כמו גוזלות מגוף בתוך חלל ריק והופכות עצמי עשן מוארכים, מעוגלים, כותרות פרחים; ובו-בזמן מצטמצמים הגופים כגופי שענה נמסה, ומתעגלים אף הם עשן. ואין הם בני-אדם עוד—צלליות פרחים, כלניות... גפי עלי-כותרת אפורים ועשנים מובדלים זה מזה רק בקווים שחורים, כאילו כל עלה נזהר עדיין לשמור גבול עשנו. אבקנים מנצנצים במרכזן, מהגוף לשעבר, כמו זיקים בוערים בשחור. הן הגיחו מלמטה, מתרוממות מעל ערפילי הוואדי ומתחילות לשוט לעברו—סיוט כלניות מעל סיוט של ערפילי עשן. אט-אט שטו, אט-אט גדלו מולן, באדישות גמורה, בסתמיות של כוח-טבע מאיים ונורא... קרבו, יורות כלפיו אבק אבקנים רועמים כמו לשונות ארוכות של שממיות שמבזיקות בתיזתוז מעורר-צמרמורת רסיסי אדים של רעל על חיו הנטרפים. רק אבני הטיראסה נותרו עוד אי-כה למשען. אמנם גם מהן הסתלסלו סלילים קל-קלים, אמנם פתאום נורא היה החום סביבו, ובכל-זאת אפשר היה לראות אבנים, אפשר היה עוד להשעין גבי ידיים: רובה, להילחץ אליהן, להתחבא מאחריהן, לירות מעליהן. הן עצמן היו עתה אפילו קרירות ונעימות למגע, ורק האדים שעלו מהן צרבו וליהטו אותו. קוציק עצמו נשאף עדיין הוא עצמו—הפנים והגוף הרזים, ידיו דורכות ויורות ושוב ושוב. העיניים רואות מה שרואות, הפצע זב דם מבעד לרטיית הפפיה, מכאיב ומחליש, אבל תוך-תוכו בער,

צרב, גשרף והתפורר. שירטוטי הרובה שבידיו עדיין השתמרו היטב, אך הוא לא ירה כבר כדורי רובה אלא כמין בויקי-ערפל רועמים. בלי כל תקוה ירה, מתוך ייאוש גמור, מתוך צמרמורת-רעדה, מתוך קדחת. ירה-פגע, ופרח-עשן אחד התערבל לפתע סביב עצמו... "קחי, כלנית קטנה—קחי מה שנשאר מגואל קיצ'קו", צווח וירה שוב ושוב אל עשנה שהתפשט והתרחב ושקע אט-אט בערפילים הלבנבנים.

ולפתע חדל. נותרו לו כדורים, אך הוא הפסיק לירות. "סתם", שמע בתוך בטנו מין בויק-משפט עשן, "כבד מההתרוצצות, כבד ממני..." גדמה לו רגע שהאבנים עצמן מתחילות להתפורר תחת לחץ גופו... "מתפורר", שוב בויק-עשן, "תיזה... אנטי-תיזה... שום סינתזיה". הודקף מעט כמו לקום, אך שב גלחץ אל אבני הטיראסה. "להרים ידיים ונגמר". כלניות העשן כבר קרבו כל-כך עד שהסתירו אחריהן את כל הנוף—את ההר מולו ואת הוואדי. ענקיות היו: קווים כהים הפרידו בין חמישה, ששה, שבעה עלי-כותרת והקיפו את קרקפת גוף הפרח. אבק הסתולל סביב גבולות, עלה ועלה. אחרי כל פרח, או לצדו, הציץ בולט כמו כידון עטיפי נוסף. זירי האבקנים שלוחים קדימה כמו סכינים שחודיהם עליים גוצצים כיהלומים שחורים. וכל הכלניות—רבות-מספור לפתע—התקדמו לאט-לאט, על הטיראסה. העליונה עלה-כותרת של אחת גוגע בעלה-כותרת של אחרת, וכולן בשורה חזיתית עליו, לבלוע את שרידי השרידים של חייו. "אני מרים ידיים... חה-חה... לסוף, לגעגוע"—והתרומם במאמץ, מותיר את הרובה על האבנים המעלות אָדים—צללית של קוציק אובד, מתפורר, נמוג, מרים ידיים בקושי, בשארית הכוח...

"קוציק מטומטם", מילמל מוטי, "מרים ידיים"..." "נגד!" צווח קוציק צוויחות מטורפות לגמרי, "אני מרים ידיים נגד... נגד... נגד..." והצוויחות הדקות יוצאות מפיו מעורבות באָד כמו אָדי חורף בשעת קרה, ורק כבד יותר, גפלט גושים-גושים יורדים לאט, שוקעים מתמסמסים ומתמזגים בערפילים למטה. ורימון פתאום—שלושה-ארבעה מטרים ממנו, לא יותר. בימפום מחריש-אזניים, תיזתו של נתזים וכמו מכת-אימים בשכמו הימנית, בעצם. ועוד רימון ושוב התפוצצות, אך רחוקה יותר—ופחד. זכר אפרוח-הערבושים הקטן שמרקד את ריקוד-המוות מרוסס בכדורי מקלע... "שחט אותו, זה יגדל מפלצת". ואימת-מוות מגואלת בדם... כל בגדיו, כל הקוצים והסלעים והקרקע סביבו. הכתף זרוע ימינו משותקות כליל, זעקת מעמקים כבדה: "לרוץ, לברוח, להסתתר". אך הוא גוגס אותה מיד, תוקע לפיו מה שבא מתחת—עפר מחוצץ באבנים ובקוצים—ומהדקם בכל כוחות הלסת. שן נשברת. שוב כאב, שוב דם. עכשיו מפיו המעופר. שנאה קרה כמו גיהנום שלם זורם קפוא בפנים: "אבוד... בואו בואו ערבושים, עלו על היהוד!"

והצלליות עלו. כחמישה-עשר מטר לשמאל ולמטה התגלה ראש מתרומם, ולפתע איש ניצב שם על הסלע—אדם ולא צללית. מושיט את הרובה לפניו, סוקר סביבו, מגסה לזוז קדימה—אך נעצר, מתכופף, מושך משהו בידיו, את הבגדים. נתפסו לו כנראה בשית. רגע נעלם אחרי מסך-אָדים—ושוב, אבל כבר עומד. ישרוליק התבונן בו מתוך המערה בשקט שמעבר לבהלה ולייאוש, בלי נוע. "פלאח", חייך אפילו לעצמו,

"סימפטי, בחיי". הפלאח התבונן ועשה תנועה כאומר להמשיך ולטפס לעברו. "אהרוג", הכניס ישראל אצבע לשמורת-ההדק, "מוכרח. אם לא אני אותך—אתה אותי. מוכרח. ככה זה". הוא לא שגא את הפלאח ולא ריחם עליו. ורק כמין עצבות גדולה, רפה, כמו רחישה אטית ועדינה של ערפילים קלים לטפה ברוך בתוך חוזהו: "אל תעלה אלי, חביבי, אל תתקרב יותר מדי—חבל עליך, חנה לך!"

...עלו והתקרבו. כבר לא זחלו, הלכו כבר בגלוי, צורחים איש אל רעהו מלים גרוניות כמעט בלי להיזהר... שלושה... קרובים כבר. "רוח לימין, יא חסין", הצביע האמצעי. אפשר היה להבחין בחשיכה בצללית זרועו המושטת לימין, בכפיה הלבנה הבלוטת, בשירטוטי פנים, אפלים תחתיה, במיתאר הגוף—זקוף, גבוה. "עוד לא הבחינו—לא לפתוח ניצרה... חכה שיתקרבו... שלשתם ביחד!" ותחושת הגוף הממשי—הכאב הזה בשכם, רטיבות החולצה הספוגה כולה דמים, החולשה המתגברת והולכת עד סף עלפון... דקירות הקוצים בחוזה, בבטן, מוצקותם של הסלעים, של הקרקע. "זונה זקנה! תן לה הכל, תן לה. אחרת, נא קוצים, נא ערבושים. תמיד היא המזוינת הסופית..." ורותי... והוא. עומד מציג לה בוויין—צוואר קצר, ראש משוקע בין הכתפיים, מבט בולט של פר יהיר: "דה ג'ואיש מאסט נוט אנטר לראש-התור..." משחק. הכל משחק. רק הדם הזה הוא אמיתי. וזכר כבוק-פתאום—רחוק אבל צלול—בהיר, חד יותר מכל המציאות הממשית סביבו: הנקבה הראשונה שלו בכפר. צמידותם בגומת עץ-התפוז בפרדס של אבא. מבעה לאור הכוכבים המסתנן מבעד לעפאים—"קח! את כולי קח! קח הכל!"—"עכשיו!" גרס בשיניו את ניצרת הרימון, ליחלחה בריר בוצי, מושך אותה ומרים באחת את אצבעותיו מהמנוף... תיסתוס הפתילה... קופץ ומתרומם. פסיעה ועוד פסיעה קדימה בריצה... עיניו צמודות לדמויות שלפניו... נעצר מולם... הרימון מתסתס צמוד לחוזה בכפו השמאלית... מתאמץ לקרב בזרועו הימנית המשותקת את הרימון השני אל הראשון. "ישראל אצבע שלי—", הספיק לשאוג... ורעם, וכאב-זוועות. כמו שוט של גיהנום לאורך כל גוו-מהצוואר ובאלכסון לאורך החוזה והבטן... וכלגיות העשן כבר עליו. קודם רק הפילוהו לתוך הערפילים הלבנבנים, רק חשב שסוף—אך לא: עוד חש את גופו המתפורר, את בטנו למטה, את כפות ידיו ואמותיו כמגינים מעל הראש—על הקרקע המעלה עשן תחתיו ובכל-זאת מחזיקה אותו עליה, בעל-כרחו מחזיקתו עליה. קודם רק הפילוהו כלגיות העשן, רק נגעו-ליטפו בידי-כותרת, רק השיבו עליו מין משב של רוח מעולם אחר. עתה שמע שאגה בבס מוכר, צרוד—של מי זה? לא שלו עצמו?—ותיכף מעולם אחר שמעליו צריחות זרות ומהומיית תנועה, ובעד ערפילי הסתם שבו-שכבו שרידיו ונחנקו, חלפו-עברו. ידי עלי-כותרת עשנות, מצאו גופן, חדרו ועברוהו הלאה אל האדמה—והוא צורח מר. רגלי-כותרת בעטו בצלעותיו, חדרו בהן, עברו את כל גופו ועד לעבר השני—והוא צווח פחד. מלמטה, מהקרקע, התרוממו אליו כלגיות אחרות— גדלות והולכות מולו, הולמות בכל גופן, חולפות דרכו, נעלמות מאחוריו, והוא צורח בשרידיו, בקול שכבר אינו מוכר לאוזן, צריחות הסבל בעצמו המעלה עשן, ציוצים של הבל מתפורר בתוך עשן, נחלש, הופך גניתות של כלום, אנקות של סתם... נמשך

ומיבב כואב, אומלל, אבוד. רגל של כותרת עשנה חדרה מבעד לידי המגינות, עברה את ראשו ויצאה מתוך פניו והלאה—ו"אמא" אחרון ומפורש כמין אנחת-רווחה: סוף-סוף הסוף האמיתי.

עכשיו, רק עכשיו, חש ישרוליק במלוא עצמתה הנוראה של בדידותו האנושית. ההוויה כולה נתפסה לו לפתע כמו שני פנים של קולנוע: רגע היא תמונות דוממות על סרט צלוליד, רגע היא תמונות חיות בהקרנה, רגע כמו הוקפא עשן המרחקים, רגע נע—ונעו מחדש עליו. רגע קודם הפך פתאום מקום: שרשרת צלליות שנעו קודם שם—עכשיו הן מתעכבות, עומדות, דוממות... מתגלות לרגע, מסתרות באדים, בקטורת, בצלמוות. גוש האפלה צורח עוד ממול. שמי-ענן מעבר לערפל, כוכב פתאום—ונעלם. אלוהים אם הוא ישנו רחוק מיליוני שנות-אור. הוא כבר סחט את הדק הרובה—לא אל מול דמויות אויב, אל מול כל הנורא הזה... ולפתע—"רוליק... של—"
 —והתפוצצות, וצווחות כאלה שכמותן לא שמע עוד מימיו. הצלליות מלמטה טיפסו—רצות... חולפות על פניו... עולות... "מוטי... קוציק... קורה להם..." הם נשמטים... הם אובדים בערפל—ואין. לפתע כלום דומם. רק הוא, ישרוליק. לבדו. מולו ההוויה כולה מתגלה לרגע—ומסתרת בעשן. הוא מתכווץ כולו והרובה נשמט ממנו. הוא מליט פניו בכפות הידיים—אך אין לו כבר ידיים, אין לו כבר פנים. המערה כולה עשן... הארץ... השמיים—הכל עשן סמיך, שחור-משחור, פיה... והוא צונח כך, אוד עשן לתוך חלל, לתוך הפיח...

ולפתע רחב חלל היקום וריק מהעשן, ועמוקה האדמה—הרחק מתחת ממשי של הרים ממשיים. ולפתע מרחב שונה לגמרי, בלתי-משוער עד כה, מעבר לכל אופק אפשרי: מעגלי חלל אפרפרים נפערים כמו אדוות גלים כשמטילים סלע ענקי במימי אגם שקט—מתפשטים והולכים, מתרחבים והולכים, והלאה והלאה, עד היותם גדולים כל-כך שהנשמה מתנפצת תוך דימוים. ובתוך האדוות נחשי צבעים מתפתלים סביב זנבותיהם באדום ובירוק ובחום ובכל גוני הקשת, ואף הם מתרחבים אדוות ומתפשטים ומתפשטים למלוא תהומות האדמה—ואין כבר ארץ ושמיים, רק הוויה אחת מתרחקת, מתרחקת, מתרחקת...

הערבי הגבוה, שעמד לפני רגע בתוך ממשות משותפת מול מוטי, זוחל עכשיו הבול ופצוע על-פני אותן סירות קוצניות. על-פני אותם סלעים—שוב אינו משחק: שובל דם נסרח מאחוריו, זוחל ומקלל, נואק מפיו דמים בערבית. הוא מגיע אל הגוף שהשתסע, אל אבריו המפרפרים של מוטי. תוקע שיניים בסובך רגל קרועה כמעט מהגוף, מעל נעל-התעמלות רוטטת רטיטות גוססות, מהדק בכוחותיו האחרונים את השיניים—וגופתו של מוטי וגופת הערבי דוממות שתיהן באחת. שתי גופות ממשיות לשעבר שכובות עתה קרועות וזבות זו לצד זו, שיני האחת בסובך רגל חברתה—מוטי ו"הערבוש הזה"... על-פני ההר הממשי שנותר אחריהם, שכבר איננו שלהם, שכבר מעבר לזמנם...

ד

בוא ננסה לנוח קצת עכשיו. לצורך הסיפור נסתלק מהר-הגברים הזה, מן המלחמה ומהאָדים ומהפּיח. בוא נביט סביב לראות אם יש אפשרויות אחרות בכל זאת. אמנם אסור לרוץ רחוק כדי שלא לאבד את העבר של המלים, כלומר את המלים עצמן, אבל אפשר אולי ללכת לגבולות, אל השוליים. אפשר לנסות לגשת, למשל, ולהציץ קצת בבחורות ובנשים, להתבונן בדמעותיהן—לנוח קצת אפילו בדמעות מהעשן. גם לבחורות ולנשים, אחרי הכל, מקום וזמן בסיפור הזה—זכותן, על כן זכותנו. בוא נעיף מבט—כאן, קרוב, בכפרי שעל כביש-יחיעם—במסעודה אם מחמוד. בנה נהרג בהסתערות-הבוקר של מוטי ושל חבריו. לכן אפשר להתבונן בה. אפשר לקפוץ משם למחנה הפלמ"ח, בקיבוץ דינור שבגליל המזרחי, להסתכל קצת בבנות של הכשרת 'עין השחר'. בוא. נלך קדימה ואחורה למקומות ולזמנים האחרים והדומים. על הרצפה בבקתת-חומר דלה ישבה מסעודה אם מחמוד לצד גופת בנה שפוסתה סדין, התנדנדה קדימה ואחורה במין נידוד אָבל ולחשה בקול בלתי-נשמע כמעט: "יא אַבני—אַבני, יא מחמוד, מחמוד"; ואך בנות ההכשרה ישבו עדיין בחדרם של רותי-דני-חיריק ושרו. כל הבנות—כמעט כולן, בעצם—התקבצו כאן יחד: שָרקה, רינה הקטנה, עדינה, ציפי, דליה. רותי ישבה על מיטתה שקועה עמוק בכסת הפרטית שלה בין חגית, חברתו של דני, הסורגת כרגיל, ובין רַמה. נעמי של רן, מכווצת משום-מה, קטנטונת ומדופאה, נחלצה אל רינה הגדולה על המיטה של חיריק. המון בנות צפופות בחדר קטן, על המיטות, על שמיכה צבאית שעל רצפת הבטון. ישבו דחוקות זו לזו, מתחממות זו בזו—שרות. חרש-חרש שרו. בלאט. כמו חוששות להרים קולן משום-מה. יחד. מקהלת נשים: "דוגית שטה על-פני המים, כל מלחיה נרדמו דומם. אם לא יעורו כל מלחיה—איכה תגיע הדוגית לחוף?" ושוב, בשני קולות, חוק יותר: "אם לא יעורו כל מלחיה—איכה תגיע הדוגית לחוף?"—והשתתקו, ובאחת דממה בחדר. חגית הראתה את הסריגה שלה לרותי, התיעצה בלחש. שָרקה ביקשה משהו בשקט מציפי, סדרנית-העבודה. אפילו האָלט של רינה הגדולה נלחש הערב, לא נשמע כמו בס רועם ביום רגיל: "יהיה בסדר, נעמי. תראי. הם ישבו בשלום". ואך הלחש נשמע היטב בתוך שתיקתן של הבנות. חגית, עיניה במסרגותיה, פתחה ב"סתיו מאפיר ציפרים נדמו"—ואחת-אחת הצטרפו אליה השאר. שוב מקהלה שקטה, מין פיאניסימו עדין שמתרחש כאילו במקום אחר ולא בחדר הרגיל הזה—מובדל משאר החדרים בצריף-הפח בבדי-יוטה; חדר שתורגל עד כה לכל היותר לשירה הצווחנית של דני בפתחו: "סוסים אצים רצים רצים כל עוד הם נשמה..." פתאום שירה מסוג אחר.

הואיל והגברים מפברי לא חזרו עדיין מן הקרב, התכנסו נשי הכפר ובאו כבר עכשיו לפנות ערב, עם רדת החשיכה, ולא לפני ההלוויה בלבד, כפי שמחייב המנהג את הנשים. אחת-אחת נכנסו לבקתה, מבוישות משום-מה, נכלמות. כל אחת התישבה בכניסתה על הרצפה אצל המת, וכאילו נדבקו אשה מרעותה: החלו מתנדנדות קדימה ואחורה, מקוננות בקול הולך ורם, הולך וגובר—וקולה של מסעודה על כולן: "יא

מחמוד, מחמוד... וכבר ביללות, בצריחות, בהכאה על החזה...
 "לא יודעת מה קרה היום לבחורות בקיבוץ הזה", אמרה שולה לרחל'ה. נפגשו במקרה
 ליד חדר-האוכל, הלכו יחד להצטרף אל הבנות. "חשבתי שהבנות הגיעו כבר לאכול:
 אני נכנסת לחדר-האוכל—יושבות שם כל הנשים מהמטבח את יודעת, עם בלה.
 פתאום, רק נכנסתי—סטופ, מפסיקות לקשקש וכולן תוקעות בי עיניים. אני רוצה
 להסתלק—איפה! בואי מותק, בואי שולקה, בואי הנה, בואי שמה. רוצה תפוז?"
 "בלה?" האיטה רחלה מבלי משים את פסיעותיה.
 "תארי לך! סוף-העולם: פתאום נהייתי שולקה לבלה", התעכבה גם שולה. "בואי
 שולקה, היא אומרת לי... 'שולקה!'... רוצה תפוז?"
 רחל'ה עצרה.

"קרה משהו לבנים!" אמרה בוודאות שעוררה צמרמורת בשולה, ועיניה השחירו מול
 עיניה והשיבו עליה רוח-אימים קודרת שמעבר לעולמה המופר.
 "מה פתאום?" ניסתה שולה להשתחרר מכובד העיניים, מן ההבעה היגלונית'
 שהפחידה אותה פתאום.

"את גם-כן...", התקוממה נגדה.

"הן יודעות שאנחנו ככה מסכנות קצת בלי הבנים—וזה הכל".

וסימה, במרי מפורש:

"כאן לא אושוויץ!"

והשתחררה, ומיהרה, פוסעת בצעדים נחפזים אל החדר ששירת הבנות בקעה ממנו.
 רחל'ה נגררה אחריה לאטה. נכנסו. שולה מיהרה להידחק בין הבנות. זורקת מבט
 גבוך ונעלב לאחור לעבר רחל'ה שנעצרה בפתח וסקרה סביב, מחפשת מקום, זרה
 קצת, לא קלוטה. לבסוף התישבה על השמיכה שעל הרצפה בפינה ליד הדלת, נשענת
 על שוקי חגית במכנסיה-החאקי... והמשיכו בשירים. שולה התלחשה אמנם עם רינה
 הגדולה ונעמי, מגניבות שלשתן מבטים בוחנים אל רחל'ה, אך השאר המשיכו
 בשירים. ידה של רותי הונחה על כתפה של רחל'ה, לטלטלה טילטול קל. כשהפנתה
 אליה ראש פתחה לה רותי פה שר ביתר-הדגשה—"מן הבית מן החוף, מהעצים יפי-
 צמרת וזהב-שלכת על החוף"—רומזת לה להצטרף גם היא אל השרות. רחל'ה חייכה
 אליה חיוך-שפתיים מעושה, טובבה ראשה והצטרפה ב"ל-ל-לה", כי לא הכירה את
 המלים. "לי נערה יש ושמה רותי המצפה באלה החופים", שרו הבנות. רחל'ה ליותה
 אותן ב"ל-ל-לה" שלה והתפללה בחשאי, בלי קול. "שתי עיניה כשמיים, מבטה
 כלהבה"—שרו הבנות קול אחד—"אם רק נשקת השפתיים או ידעת מה זאת אהבה".
 רחל'ה הוסיפה ללוותן, הגישה לשרקה קופסת סיגריות לבקשתה, חייכה אליה אותו
 חיוך מעושה, כבד, השתמטה מעיניה והמשיכה בתפילת-חשאי, לבה שוקע ושוקע.

הדלת נפתחה על רגליה הפשוטות קדימה והיא משכה אותן וקמה לאפשר לפא
 להיכנס: רוביק מרכז-הפלחה, רווק קשיש בן שלושים או יותר, אבל עדיין גבר-
 כהלכה בעיני עצמו, גבוה וזקוף, בעיקר לנוכח התכנסות כזאת של בנות, שפמו נמשך
 מעבר לשפתו העליונה ומתרומם בקצותיו, והוא עבות מאד ומסולסל. ורק שעיניו

רכות, בניגוד גמור לכל ההופעה. נדחק-נכנס, עמד לחוץ אל מזוזת-הפתח. ראשו נוגע במשקוף, נבוך רגע, אך דווקא בשל כך הזדקף, מבליט חזה. מחייך. "נעמיי", שאל מיד כשפסק השיר, "רן לא מסר לך במקרה מפתח-צינורות להעביר לי?... לקח אותו שלשום, העפרוט, הבטיח להחזיר, ונעלם לעשות לי מלחמה". ואחר-כך ועוד בטרם תספיק נעמי להשיב, פנה אל רותי:

"שמעתם משהו מהג'מאעה, רותי? איפה הם בכלל?"

"לא שמענו", השיבה לו רותי.

"לא נתן לי כלום", השיבה גם נעמי, מתבוננת בו במבט של "אני לא אשמה", "אני לא יודעת מזה, לא יודעת כלום".

"מפתח-צינורות כזה", פנתה אליו רחלה, מגמגמת קצת, מחפשת מלים, "עם ראש כזה... שפיצים כזה קצת?"

"בדיוק כך", הוריד אליה רוביק עיניים ממרומי קומתו, "ראית אולי במקרה?"

"כן", אמרה רחלה, "נדמה לי אצל ישרוליק".

שניהם יצאו החוצה על קרקע בוצית שהתייבשה, דרוכת-רגליים, מופרת משכבה. ריחות חציר מן המתבן, רחישת הנחל וקירקור של צפרדעים, לחש-רוח בקנים ובפטה. הדימדומים התחשכו לקראת הערב. מישור החולה כבר באפלה. אורות ביישובים. קבוצת עבים כבדה מעל הרי-נפתלי במערב שטה-קרבה: לחות מבשרת גשם. קה. החרמון התנשא במזרח כגוש שחור, כבד. עברו לצריף אחר ונכנסו לחדר דומה אך ריק מאדם. כל הצריף, בעצם, התגלה מבעד מחיצות היוטה ריק מאנשים. רוביק עמד בפתח. רחלה התכופפה אל מתחת למיטה של ישרוליק. המזוודה המוכרת, מכנסיי עבודה מלוכלכים זרוקים עליה ברישול, מכנס אחד כמו ברך שבולטת קצת למעלה, כמו חי. מפתח-הצינורות היה מוטל לצד המזוודה והיא נטלה אותו, ולקחה כבר גם את המכנסיים להביא לחדרה ולזרוק מחר לפביסה. התרוממה וצדה עוד את מבטו של רוביק אל ירכיה שנחשפו תחת החצאית בהתכופפה. רק הזדקפה והוא הגיח שתי כפות על שכמותיה—אצבעותיו ארוכות כאלה, קשות ממוט-ההיגוי של הטרקטור, אך מגען נבוך, מפקפק—וניסה למשוך אותה אליו רכות. היא התקשחה, מסתכלת בו ומבעה אטום, קודר.

"קח!" אמרה לו, מושיטה את המפתח ודוחקת באמצעותו את הזוהו לאחור. רוביק לא מיהר להיכנע אף לתרגולת מנוסה כרחלה... נלחץ אליה למרות ההתנגדות, הסמיק שפמו, שפתיו, דיגדג שפתיה וחטמה דיגדוג מפתה לדעתו, אם גם לא בטוח כל-כך, לא מוצק כל-כך כאצבעותיו, ולחש לה: "בואי ניגש אלי..."

"קח!" הסיטה ראשה הצדה, הודפת את גופו ביתר כוח במפתח, מוסיפה גם את היד השניה המחזיקה במכנסיו המלוכלכים של ישרוליק, "קח לפני שתקבל על הראש".

לא כוחן של ידיה דווקא אלא חיתוך-דיבורה גרם לו שיאסוף ידיו ויסוג מעט, מחייך כביכול. "מוטי ואיציק, בומבה והשאר", שאל אותה וחיוכו הופך מול עיניה מלגלג וקטנוני ומרושע, "יודעים משהו שאני לא יודע, את חושבת?!"

"אינן להם שפם!" השיבה לו, זורקת את מפתח-הצינורות על הרצפה לרגליו, מסתלקת

לה, משאירה אותו לבד.

חזרה ונדחקה לחדר-הבנות... רגע, מה עושה כאן... מה קרה... מה פתאום טאוויל האפסנאי?... מה זה כאן? "שמעו משהו?" שאלה בבהלת-תקוה ושבה-שאלה: "שמעו משהו, בנות? יודעים כבר?"... לא השיבו לה כלל. לפתע זללו שוקולד, מפטפות בקולות שמחים. בשורה נפלה עליהן: טאוויל מחלק שוקולד במחנה! אמנם לא אכלו עדיין ארוחת-ערב, אמנם אין ידיעות מהבנים, אמנם הלב מנבא רעה—ואולי דווקא בגלל כל אלה... בכעין חשש סתום, במין שמחה-לא-שמחה, ובכל-זאת: רינה הגדולה מקלפת שם עטיפת נייר מעל טבלה, מסירה את בדיל-הפספס, וכבר היא מחזיקה טבלה חומה, מחורצת קוביות, ומגישה לנעמי שתקת. שולה מצחקקת משהו אל דליה. "סוף האנושות", היא ממלמלת לה בפה מלא, "טאוויל מחלק שוקולד חינם!" רק רותי עודה יושבת בפינה, לועסת ומבטת מהורהר. רחלה נלחצה בגבה נפחדת אל הדלת, הסתכלה במחזה שלפניה, חשה איך פצע נפתח בלבה... מעיק עליה מכביד והולך, מכאיב והולך—ללא נשוא, לבלי הכיל.

"בנות!" צעקה פתאום, "קרה משהו לבנים... קרה להם... אני יודעת..."

ודממה לפתע. הס. הבחורות סביבה נסוגו, נעצו בה עיניים נבהלות. רק רותי קמה...

"קרה להם!" צעקה רחלה וקולה הפך כבר צריחה, "אני יודעת... אני יודעת... אני יודעת..." ורותי כבר ניצבה מולה.

"שתקי!" סטרה לה על לחיה, ומיד בגב היד על הלחי השנייה.

"מספיק!" צייתה.

רחל'ה נדהמה והשתתקה. הביטה בה בעיניים שחורות פקוחות לרווחה, דומעות, מלאות אימה, ואך לפתע נפלה עליה חיבקה את צווארה, נלחצה אליה, בוכה עליה, ממלמלת בתוך בכיה: "הם הלכו... אני יודעת... הם הלכו... הבנים הלכו..."

וממש ברגע זה פרצה לחדר רבקה הקשרית, דחפה את הדלת, את רחלה ורותי גם יחד, בסערה—לא רואה, לא שומעת, לא יודעת מה נעשה כאן.

"בנות!" קראה בקול נבהל, נפסק, "המחלקה... הבנים... לא יודעים איפה הם... שמעו יריות... הם לא הגיעו ליחיעם... בנות, הבנים נעלמו..."

"לא!" לחשה שולה ועיניה מתרוצצות מרבקל'ה אל רחל'ה וחזרה... נעמי התכווצה כמו ילדה קטנה אל רינה הגדולה... חגית לחצה את המסרגות בידיה בעווית... הבנות שישבו קמו ועמדו, כמו נתקעו פתאום במסמרים אל הרצפה... "ישרוליק... ישרוליק... ישרוליק!..." נלחצה רחל'ה אל רותי בכל כוחה בבכי צורח, היסטרי, פרוע, חסר-מעצורים...

"יא אַבני—אַבני", עדיין מקוננת אם מחמוד על בנה בקול צרוד, נסדק, עייף, מופה-גורל—"יא מחמוד מחמוד".

אין מגוס בתוך מסגרת הסיפור הזה, כמו שאין מגוס מלוח-השנה המשותף, מהשעה המשותפת, מהאדמה המשותפת... "ישרוליק—ישרוליק", צרחה רחלה משתוללת בהיסטריה: המקומות והזמנים האחרים מחזירים אותנו בהכרח להר. ישרוליק הסיר

שם במערה את כפות ידיו מעל פניו וראה מולו, סביבו, את עשן עולמו. "עיובו אותי... תנו לי למות..." באבקה רחלה עם רותי, עם רקה, עם רינה הגדולה, עם כל הבנות שהחזיקו בה, שגררו אותה בכוח, שהשכיבוה בעל-כרח על שמיכת-הצמר שמעל הכסת—והחזיקו בה ולשווא ניסו להרגיעה, והיא שבה-משתוללת, שבה וזועקת: "תנו לי למות... די... תנו לי כבר סוף-סוף למות..." וכבד העשן מאד אל מול עיני ישרוליק, כאילו ישב בלב דליקה שעתה-זה כבתה בה אש: ענני עשן התערבלו עליו, עלו מכל גופו, והוא אינו תופס אם חי אם מת, אם יש עוד משהו מלבד עשן; שומע צריחות וזעקות ויריות אי-שם... למעלה? למטה?... אבדו הכיוונים... חש דקירת חצץ בגב... לא כי דקירת זריקה בזרוע. מינה האחות מהקיבוץ הגיעה כבר לחדר. רינה הגדולה ורותי החזיקו את רחליה, ומינה הקפיצה את מחט המזרק בידיים זקנות, זריזות ומנוסות—ואל תוך זרועה, מרגיעתה בקול אטי, משקט בעייפותו הרפה: "שש... רחלה... שקט... תהיי ילדה טובה". ובאחת משכה את המזרק בימינה והידקה מיד באצבעות שמאלה פיסת צמר-גפן אל הזרוע הדקורה, לחצה, החליקה קצת, כמלטפת את העור הדקור בפיסת צמר-גפן: "די די... באמת רחליה, די כבר... שש..." ורחליה עוד מנסה להשתחרר, לקפוץ, לרוץ אי-לאן והבנות מחזיקות אותה מעברים ברגליים, בידיים, בשכמ... "די כבר!" פקדה לפתע האחות הזקנה בקול תקיף, "עוד לא ידוע כלום. עוד לא יודעים מה ומתי ואיפה..." עוד יש מקום: יש עוד חצץ דוקר שם את הגב, קיר המערה כולו ישנו עדיין—עשן אמנם, אך קיר. יש עוד 'אחור'—ואם 'אחור', יש גם "לפנים"... מוכרח להיות. וההשתוללות של רחליה נחלשה קצת. פחות בחריפות התפתל גופה תחת הידיים שהחזיקו בה, בכיה הפך יבבה כמו של תינוקת שאבדה ביער-עד.

וישרוליק טילטל את ראשו להתנער מתוך סיוט. החשיכה שלפני עיניו העלתה אדי-עשן שחורים, מתרוממים מלמטה אי-משם, מהמדרון לשעבר, עולים מתערבלים בעירבולי גלים צונחים בתוך גלים, מתרוממים, שטים למעלה אי-לשם, לתוך עבי-עשן קודמים. אדי גופו התערבבו בהם. אך יש כיוון לעשן—יש "למטה", יש "למעלה"... מבחינתו בלבד אמנם: רק עיניו הצופות מן המערה תופסות מה כאן למעלה. אילו נמצא במקום אחר היה אולי הלמטה למעלה בעיניו, או להיפך, אך זה רק "אילו", ולישרוליק לא היה כבר "אילו". הוא צפה מן המערה ולא משום מקום אחר, ברגע זה—לא ברגע אחר, ומכאן בעכשיו—נראָה לו כאילו מה שהיה פעם ארץ גשרף לעשן שמתרומם אל החלל הריק שמעליה... נדמה לו אמנם שמולו ריחפה לה צללית, אולי אפילו עוד אחת, מתרוממת עם העשן, עולה, שטה וכבר היא, או הן, חלפו מעליו ונעלמו... ושוב הצעקות למעלה, היריות. אך הבלים עכשו צלליות אויב. השאלה היא: יש עוד קרקע שם למטה? המדרון קיים עדיין? יש סלעים, שיחים, מתחת לשן הזה?... והוא עצמו, האם הוא חי? הוא שלח את נעל ימינו המסומרת קדימה, קצת מחוץ למערה... הרגל נשמעה לו, מסתבר... חש מבעד לעור הנעליים מין כדרור קפיצי, הניע את הרגל קדימה ואחורה, משפשף... יש!... מתחת לעשן, מתחת הגיהנום של חושך מתפורר—שיח!... סירה קוצנית!... והחזיר את רגלו: אם

יש שם שיח—יש גם אדמה. והתחיל לנוע. לפתע חש עצמו אסור, דחוק, לחוץ בסלע הקירות, נחנק בעשנם... קדימה קצת, והוא נדקר בזרועותיו ובחזהו בבדי שיח-זאלון. "על החיים ועל המוות"—עלו בו ראשונה מלים מפורשות—"מה יש להפסיד? אפול לתוך עשן ואפטר סוף-סוף מהעשן... ללכת!"

ורחליה, שענינה נעצמו אט-אט, קפצה פתאום בבהלה, התרוממה בוהה סביב. חגית, על שרפרף קטן לצדה, הרימה אליה ראש מהמסרגות, הניחה יד על כתפה להרגיע, קמה וניגשה אל מיטתו של רן, לקחה משם כר קטן והניחה למראשותיה. "הבנות הלכו כבר לאכול", אמרה לה, "יביאו לנו... שכבי נוח, רחליה—יהיה בסדר: הם עוד יגיעו תראיי". אך רחליה המשיכה לבהות לפנים בעיניים קרועות לרווחה רואה ולא רואה... ישרוליק... זוחל ומתפתל סביב שיח-האלון ויוצא מהגומחה המעורפלת, מושך אחריו את הרובה, פשוט מתוך הרגל, משאיר את הרימונים. "על החיים ועל המוות", אומר לעצמו שנית באדישות גמורה לכל מה שהיה איכפת לו פעם, כולל חייו עצמם, "ללה לעשן!" ומתחיל לרדת במדרון, מגשש בזהירות ברגליו, אינו נותן כלל את הדעת לשום דבר אחר, רק לאדמה מתחת; אינו שם לב אפילו לעובדה שנשימתו הוקלה קצת, שרגליו הפוסעות מגלות לו בעצם גבול חדש בין עשן ואדמה... יורד והולך.

רחליה שבה והניחה את ראשה על הכר הקטן—ונרדמה מיד, שכבה על הגב, ידיה פשוטות אין-אונים לשני צדי הגוף מעל השמיכה הצבאית האפורה שפרשו עליה. עיניה היו עצומות. חגית שהמשיכה לסרוג על השרפרף, זרקה בה מבט, החזירה עיניה לסריגה, אך מיד שבה להביט בה: בתווי-פניה היפים, הכבדים כלשהו, השחר-חרים, היה טבוע סבל עמוק ואמיתי, סבל משוחרר מהעמדת-פנים של שעות ערות. הביטה בה רגע ומיד ברחה, בפירוש ברחה מן הפנים האלה. "דני מת?" סיפרו לה הבנים, והיא סירבה להאמין להם. הוסיפה לסרוג בכוח, מהר, יותר מהר... הוא רץ. אך הגיע למטה אל הוואדי התחיל לרוץ בלי לחשוב כלל מדוע ולשם מה הוא רץ. הבחין-לא-הבחין שהעשן מתקלש-והולך סביבו, שגופו שלו אינו מעלה כבר אדים. "אולי היה זה ערפל בכלל?" חלפה בו מחשבה אפילו. טיפס במעלה של איזה הר. מהר. יותר מהר. ברח. לא כל-כך מהאויב, מן המתים. להתרחק מהם... חלף בצרימת מסמסרי נעליו על-פני רצפת-סלע, עבר, ממשיך ורץ ותוקע עצמו כמו איזה שור שמטיח ראש בכותל היישר אל סבך העלעלים של אלת-המסטיק, נתקע, מושך רגליים, מסתבך, נשרט-נדקר ונעצר פתאום תקוע כך. "מה אני עושה, לעזאזל? לשם מה כל זה? מה איכפת בכלל?" ומשך כתפיים, ואחר-כך אחז בזהירות בענפי האלה המעולעלים, הושיט רגל זהירה והשתחל ויצא. פסע הלאה בזהירות, הבחין שאמנם ערפל על-פני ההר—ושוב התחיל לרוץ. זיעתו ניגרה מפניו נחלים, החגור היטלטל על המתניים, המימיה ביקבקה בשרידי מימי הגב שבתוכה, הרובה הכביד בימינו... המשיך ורץ. תוך כדי ריצה הבחין בקו-הרכס של ההר על רקע של שמיים מעוננים—והאיט ונעצר. הקשיב מסב ראשו לעברים, נושף-נושם... שקט... רק על הר-הקרב עוד צועקים... ובאחת, ב"פיניש", בכל כוחו, פרץ ורץ עד הפסגה והלאה

ועליה ועוד והלאה עד לעבר ההר השני... "עשיתי!" הצטלצל בו משהו מפתיע, "עשיתי את זה... עשיתי!" והופ, וסלע, ונכשל נפל ו"אי" הקרסול, והתגלגל על סלע אחר, על שיחים קוצניים ו"אי" וחוח קוצני בזרוע—וכמו מעצמו נעצר על הגב. שכב נושף-נושם, מקרב אליו את הרובה ומחזיקו בכף-ידו המזיעה—ועוד ועוד אוויר למפוח הריאות המתפוצץ... מעורפל אולי אך לא עשן... לנשום. לנוח רגע ולנשום. עוד ועוד לנשום... לחוש את הלחות החרפית חודרת לגב מבעד לחולצה הרטובה מזיעה, את הרוח הקרירה והלחה על הפנים המזיעים... לנשום... להריח את ריח האזובים ותלתן-הבר... לנשום ולהריח ולהתבונן סביב ולהרגיש...

לאט-לאט נרגע. זו קצת והסתדר אי-ככה, מישר את הרגליים, מרים-מוריד את כף-הרגל. הקרסול כואב, אך לא נורא. שכב. נח. פתאום גפלה עליו עייפות. הכל סער בפנים עדיין: תרב שלם עוד העלה שם עשן, מוטי וקוציק התפתלו כנחשי-צבעים סביב זנבותיהם, דמה הדומם של מחלקה שלמה שהיתה ואיננה נמסך בדמו, משן אותו לארץ, לארץ—להיבלע בתוך סלעיה, או לשמיים, לשמיים—להתמזג שם עם חשפת ענניהם... כמו בוואקום, כמו בחלל פנימי עמוק בתוך הצנטריפוגה. ואך העייפות התגברה על החלל ועל הסער. יגע היה. עד מוות. פשוטו כמשמעו. שכב. אדמת-ההר הפראית לחצה בגבו, אך לא זו. התחיל לחוש קור, אך התעצל להתרומם ולהוריד את השרוולים המקופלים, התעצל אפילו להושיט יד ולסלק גבעול שהציק לו בצלעו. לאט-לאט חדל מהתבונן סביב, מלתת דעתו לריחות ולקולות הצעקה בה. ידע שצריך לשקול את המצב, להעריך מה לעשות וכיצד—כלום. חש רק שנשימתו קלה, שהנה השמיים המעוננים מתערפלים נגדו, מתנדנדנים להם אי-שם, נעלמים. רגע והאדמה סביבו ומתחתיו והעננים והרחשים והצעקות והריחות והוא עצמו, הכל הפך אחד: חלום רחוק, קדום, בראשיתי-חלום חלל, חלום של ריק גמור, שאי אפשר לדרוך עליו, ללכת בו, שאין במה להיאחז, שאין במי להטיח. והתעורר בבהלה, פקח עיניים קרועות, שהה מתוח רגע—והתרפה.

זרויקף-מטר החל לרדת... גשם... עכשיו כבר ממש טיפות שהולמות על הפנים, על הצוואר על הזרועות החשופות. התרומם והוריד את השרוולים שהיו כבר ספוגים ורוויים מים, ושב שכב. חש איך הוא נהפך לגוש בצקי רטוב ולח ומעורפל, איך הקור חודר לגוף, לנשמתו. "לך!" שמע מלה בתוכו, "קום כבר, לך!"—אך נשאר שכוב. העייפות הנוראה של כל הימים שביום הזה כמו התרכזה ברגע הזה. אין כוח. לא שום דבר אחר, לא שום תירוצ—פשוט לא היה לו כוח. גם חשק ללכת הוא כוח. לא היה לו, לא נותר דבר. רק מין אדישות אפאטית: "לעזאזל הכל!" בתוך הגשם היורד—פסק לרגע... שוב יורד—בתוך הבוץ והרטיבות והסלעים והקוצים שקע במין נימנום כבד, סיוטי. עיני רחליה גדולות, חומות-שחורות, צעקו אליו "הציל" מתוך הערפל שממולו. תרפ גשרף ועלה בעשן וקוציק רץ בעשן הזה בלי קרקע תחת הרגליים. מוטי התגלה פתאום מביט אליו באדישות, מושך כתפיים: "שתתפגר". וזעקת-פתאום הולמת: "לך ספר... לך דבר..." כמתוך שינה עשה איזו תנועה לקום, ושב והתרפה: "לא יכול, רחלה—אין לי כוח. אין תכלית". וחש עצמו שוקע כליל

בתוך הבוץ : שווא הכל. הבל-הבלים... בשמם של המתים?—הם מתים ממילא. בשביל החיים?—יחיו גם בלעדי ובלי פריסות-השלום. רח'לה? אמא אבא?... אין כוח. הכל אבד—החברים, החלומות, הערכים הישנים והטובים. הכל. אם זה כל מה שנשאר, אין לי כוח בשביל זה. ילך הכל לעזאזל... גם רח'לה. גם אמא-אבא.

גודם. ערפל ריפרף-לטף, התקרב מכיוון המצח, עוטה ומכסה את השמורות קליל-קליל. העולם התרחק והלך, התרחק והלך. הגשם פסק. רחש קל ולח של רוח עלה באזניו חרישי, עטוי כסות של חלום, מאיזה מרחקים אחרים. ההוויה כולה נעלמה לאט לאט לאט, נמוגה. רח'לה ישנה שנת-סיוטים על הפסת של רותי. הבנות הלכו כולן לישון. לוחמי כפרי חזרו מהקרב נושאים את מתיהם החדשים. מסעודה התנדדה על מצעה נאנחת, ממלמלת בגניחות: "מחמוד, מחמוד"... ישרוליק ישן.

אבל בתוך שנתו נשמע לו שוב קולו שלו בבחירות צלולה שכמותה לא שמע מעולם ובמעמקים שלא שיער כמותם בתוך עצמו: "קום לך!" שמע את קול עצמו דובר אליו, "אין כבר מוטי שיאמר לך שתתפגר, אין כבר קוציק שירוץ זריו לפני כולם, אין כבר תרפ מטומטם לרפואה, אין כבר רן שנתן לך פעם מפתח-צינורות למסור, אין כבר דני-נזל-גשפך החוצה. אין. מת. מתו כולם. נזלו וגשפכו החוצה... יש רק חוץ הררי וערפילי ומטונף... לך בחוץ—גם החוץ מקום, אין מקום אחר. קום לך-לך".

התעורר, לאט-לאט פקח עיניים מהאין אל היש. מעל פסגת ההר, כמו ממגדל או ממצפה גבוה, נגלו לו למטה, תחתיו, ערפילים כבדים שהתפתלו בתוך ואדי בלתי-מופר, ורך-רכים, ברגיעה שלווה, שטו להם זורמים מזרחה ופסגותיהם הלבנבנות התרוממו כגלים מעודנים, שקעו שבו והתרוממו מתמוססים וגמוגים בחלל. הלך עמהם מבחין בגושים החשכים והכבדים של ההרים לצד הוואדי, ובחלל האפור שהתנשא מעליהם. הרים מבט: פיסת שמי-תכלת עמוקה וצוננת בין קרעי העננים, וכוכבים. ולפתע תפס את מלוא פשטות ההוויה שהתחוללה ומתחוללת מול עיניו. בתוך הערפל תפס—בוואדי; עם הערפל תפס—בזרימתו הרכה והאטית; מעליו ומעבר לו תפס—בהרים ובחלל ובשמיים... שהיא פשוט ישנה. היא כלום לכאורה: "רק" ערפל והרים, "רק" אוויר בלתי-נראה וחלל ושמיים—פיסת התכלת בין העננים היתה ונעלמה, ושוב, קצת מערבה, כוכבים בתכלת אחרת... "רק" מקומות על רקע של חלל, אך יש עדיין מקומות. העשן עצמו הוא רק מקום. ואם יש מקומות מעבר לעשן, יש גם זמנים מעבר לו. "אני חי", מילמל כאילו עתה-זה גילה תגלית גדולה, "משונה".

בהיותו במערה חי רגע... עוד רגע—ואל הרגע האחר, הבא. תפס אז רק שחיו ברגע זה חורגים מתוך חיו ברגע הקודם; שהרגע הבא הוא אפשרות להיאחו בה בתוך-תוכו של הרגע הזה. הזמנים, הוא חש שם, הם תנועת המקומות בהתיחסות של זה אל זה. עכשיו—וכמו תמיד לפתע—חדל היקום מהיות לו סיוט והוא עצמו חדל מהיות סיוט: הוא היה כבר על-פני הר אחר, על-פני מקום אחר, והוא עצמו היה מקום אחר; הוא היה בזמן אחר, והוא עצמו היה כבר זמן אחר. מעבר לעולם שהתפורר בעשנו במערה יש עוד חלל וכוכבים... הכוכבים חיים ברגע זה מעבר לחייהם של חבריו, והם יימשכו גם מעבר לחייו שלו. הם היו ממשיים, זה לגבי זה, גם בעצם

הזמן שהוא שהה במערה. משמע שהם עשויים להיות תקוה ריאלית בעשן. לא אשליית-כזב. לא הוא נותן לכוכבים ולחלל את משמעותם. עצם היותם מוציא אותם מתוך סתמיותם. זהו שנשאר—כך חש עתה—חיים... חיי... חיי כל העולם הזה, כולל כל השמיים. אלה הגבולות, גבולות חיים... הכל חיים כל זמן שיש עוד זמן, שיש כיוון. "אם גורל, הרי זהו הגורל", שמע את קול עצמו דובר אליו שנית, "חייך—גורלך".

ודממה. גם רחישת הרוח בבתת ההר, גם קירקור הצפרדעים אי-שם, גם זימזום של מכונית רחוקה, אפילו פעימות לבו וכובד הגוף ולחץ האדמה ודקירותיה ותחושת הקור—הכל הצטרף לדומיית השגב. "אם יש רגע יש גם נצח", דיבר אליו קולו. וכאילו השתנתה ראייתו הפיזית: עד כאב, עד לעצירת הנשימה, תפס את ממדי המרחקים שבין שירטוט ההר ממול לבין פיסת הרקיע, שם, ואת קטנות עצמו לעומתם. ודווקא זה השקיט והרגיע, נתן לפתע טעם רוממות והוד שכמותם לא חש עוד מימיו. התודעה אינה מקנה שום עליונות אם אינה תופסת את מך-ערפה מול ארץ ושמיים. רק בתפסה, ככל שביכלתה לתפוס, את מלוא דלותה מול הממדים של החלל, של הזמנים—רק אז היא מתרוממת. אלא שאז בהכרח היא דלה כל-כך כמו גבול אפסות חותר לקראת אפסות שלמה: התכלית האחרונה של החיים—כולל תודעתם— היא רק המוות.

שלנה גדולה ירדה עליו. האדמה חדלה מהיות עוינת. דקירת הגבעול בצלעו לא הפריעה: לא הוא ברא את הגבעול הזה ולא למענו הוא מתקיים. אדרבה, הוא ישרוליק, רק מפריע לו למוץ את לשד האדמה ולהעביר את התמיסה אל התאים. גם קשיות הסלע לא דחקה עליו, לא גרמה לו אי-נוחות. מיהו שיבוא בטענות אל סלע הדבק בעקשנות בגושי-אבן מתחתיו? גם עם הקור, עם הלחות ועם החשכה השלים. הם לא חשים, לא מרגישים ולא חושבים—אז מה? זה גורלם. גם הם מתיחסים זה אל זה בדרכם שלהם. גם הם מקום וזמן. גם הם חלקי עולם... גם האויב. אפילו האויב... הכל. ההויה כולה כמו באה בו, והוא קלט אותה, חווה אותה, שמח בה חרישית. שלנה גדולה ירדה עליו—שלוות המוות.

"קום!" שמע את קול עצמו ממלא את גופו במין נועם אוורירי שלא מזה העולם, "לך! גם למלים יש גבול של זמן ושל מקום. מת כבר, עכשיו אתה צריך לחיות". ובאחת הוא קם. בהתלהבות קפץ-עמד על הרגליים, רקע קצת, התנער, תלה את הרובה על הכתף, ומיד, בלי לחשוב ולשקול הרבה, פסע שלש פסיעות גסות למטה במדרון, מהרהר: "הנה נולדתי מחדש... ברגע זה נולדתי מחדש"—והופ, מהמורה, שוב "איי", שוב נפל והתגלגל; כל הנצח הגדול התפורר עליו בזוטי קוצים, בחודי סלעים קשים על עצמותיו, ברצועת רובה שנמתחה וכמעט נקעה לו את השכם. "טינופת!" קילל כשנעצר, דמעות-חרון בעיניו. התישב בזעם, ממשש את הצלעות, את הכתף הכואבת. "להישאר!" הירהר בקדרות מבוגרת, "הרבה יותר פשוט, יותר שלו, יותר נעים מן ה... מהטינופת". אולם עתה כבר לא היה יכול להתחמק. עיני רחליה נגלו לו תובעניות וקשות במרחק הערפילי, ציוו עליו מפורשות: "לך כבר, לך כבר!"

דם רעיו חמר בו ותסס והאיץ ודחק: "אידיוט... יושב לו... לך כבר, טומטום—ערבים עליך!" רוח אבותיו הקדמונים זועפת ורועמת התנפצה בתוכו: "קום לך-לך!" והוא קם ועמד ממלמל "בסדר-בסדר", העביר את הרובה אל הכתף השניה, בהה לחשכה, מוסיף וממלמל בקוצר-רוח: "בסדר, אני אלך", אך לא הלך. עמד תוהה. במערה אמר "על החיים ועל המוות", משמע שבחר שם בחיים, ובחירתו מאז הפכה לו כבר גורל ברגע זה: הוא חי. עכשיו שוב הוא צריך לבחור. זכותו המלאה לצפצף על הקולות האלה הקוראים לו "לך". מי יצווה עליו? למי יש זכות? אבל חייו עכשיו—רק חייו עכשיו—הם טעם עברו. ארץ ושמיים ואדם—כולל אויביו שביקשו לרצוח את גפשו—כולם בחרו בו, בעצם היותם ופעילותם החיו אותו. האם הבחירה הזאת איננה מחייבת? הוא בחר-נבחר לחיות, לצאת מהעשן. האם אינו חייב לבחור עכשיו—אפילו בטינופת? והרי הטינופת כמוה כעשן, היא חלק מנס ההוויה המתחדש מרגע לרגע. לאין מפלט היא חלק. מי הוא, ישרוליק, שירים ידו כנגד גס ההוויה, כנגד גס חייו?

גשם עמוק. "אני אלך, אני אלך", חזר בקוצר-רוח כמו משיב לחשכה התובעת—מה סביבו, אך עוד עמד. החל לסקור את השטח. התום הרוגש שהיה בעיניו בראשית הסיפור שקע כליל במצולות עיניו. בשקט בתן את עולמו האפל. עדיין לילה. כל-כך לילה עד שקשה לתאר שבעבר השני של כדור-הארץ יום; שהיום זוחל לקראת הלילה. ואך פיסות התכול בין ענני השמיים התרחבו פה-ושם, קצת יותר אור כוכבים. זימוזם של מכונית—והוא הפנה מבט והשתופף בזהירות. הבחין באורותיה המגששים במערב. "הכביש ליחיעם", החליט. שהה רגע עד שחלפה ותיכנן לעצמו מסלול-הליכה לאורך הכביש כדי לא לתעות בשטח זר. "יחיעם אינה תכלית", הירהר, "אך היא כיוון". והתרומם. "כל עוד יש כיוון, אני אלך!" אמר כמעט בקול, והתחיל לפסוע. בזהירות, בוחן את המדרון שלפניו ויורד ומתקדם. הגיע אל הוואדי וכנס אל תוך הערפילים שמילאוהו ושטו, שטו. "אני אלך בערפל ובעשן ובענן", מילמל והמשיך בצעידתו. עבר את הוואדי והתקרב לכביש והתחיל לפסוע וללכת לצדו, שומר מרחק של זהירות. "אני אלך", מילמל מדי-פעם לעצמו מעין השבעה זועפת, "על חיי אני הולך... אל מעבר לדם ולזיעה ולדמעות", והיה מושך והולך בעקשנות קישחת. "אני אלך", חזר שוב ושוב, "אני אלך... אני הולך... אני מלים..."

על מוצא ארץ הגליל המערבי בישראל חלוקות דעות המדענים. יש אומרים: בראשית היו הים והפורמניפרים. והפורמניפרים היו חד-תאיים וקונכיות להם כלשבולולים, ורבים מאד היו וקטנים מאד מאד—והים גדול ואחד. נישרצו הפורמניפרים בים נימלאוהו, וכל אחד מהם חלקת ים קטנה מקיפה את קונכייתו. כי לא יבוא פורמניפר בחלקת פורמניפר, כי גבול הוצב להם, וביום בוא האחד בגבול רעהו וכלו לשניהם כל מימי הים, ומת האחד או גם שניהם... ורבים מאד מאד הפורמניפרים ומתיהם רבים, וכטיפות מטר זעירות, לבנבנות, ירדו מתיהם נישקעו במימי הים האפלים. והיה בשקעם על סלעי התהום והקליקו קונכיותיהם הזעירות בנפצוצים קל-קלים:

"כאן אנחנו מתמקמים... כאן אנחנו מתמקמים..." והתפשט קול הנפוצים בכל רחבי המצולות. ויום ולילה וקיץ וחורף לא יחדל מטר הפורמניפרים הלבן במצולות הדוממות ולא יחדלו קליקיהם בתחתיות הים. וזרח השמש על המים ושט ובא במים ושב השמש ועלה, יום ליום יצטרף ושנה לשנה ודורות ליובלות ולמאות ולאלפים ולמאות-אלפים—והשמש זרח על-פני המים ושט ובא בים, ומטר הפורמניפרים לא יחדל. והצטברו הקונכיות קונכיה אל רעותה ושכבה על שכבה תתרבד, ונחו במקומן גוש גדול, ארץ קונכיות. והיה בנוחן בתהומות הים וחדר בהן חול הנהרות ומלחי הים יבואו בתוכן. אז תתפרקנה קונכיות הפורמניפרים, סיד גופן יתערב בחול, החול במלחי הים והמלחים בסיד. ולחצו עליהם מימי הים והידקום והקשום, וחברו כולם להיותם אחד. וזרח השמש ובא השמש, ובסוג הים והתגלה סלע הארץ...

ויש אומרים :

לא כי בראשית היה תוהו-ובוהו, ומתוכו עלה הסלע. כי הנה שכבות-שכבות עשויה הארץ ואטומים כל שכבה ושכבה, כי זה דרך החומר. ולא תבוא שכבת ארץ בשכבת ארץ ואטום לא יבוא באטום וגרעין בגרעין וחלקיק גרעין בחלקיק אחר, כי גבול הוצב להם. ובעמקי הארץ רבדים ראדיו-אקטיביים. והיה בהתפרקם ועלה עשן הארץ. כי חלקיקי הגרעין בהיפרדם יעוטו על גרעינים זרים לנפצם, ובהתנפץ הזרים יעוטו אף חלקיקיהם להפגיו ולהכות... ובהכות אטומים את אטומים וגברו החום ומחנק התחתיות מאד. אז תעל צווחת האלקטרונים ושוועת הגרעינים המתפרקים, התחתיות תנהמנה והאדמה תיבקע תחתיה : כל דומם יהיה לחי, וכל מאובן יגעש וירתח. וזרמה הארץ לעברים : שכבה בשכבה תבוא ועולם ישקע בעולם, סדום בעמורה ועמורה בסדום, ולבה לזהטת תזנק ממעמקים, ונפרצו הגבולות ונופץ החוק והיה לרסיסי סתם. סלעי-תחתיות ילחצו וידחקו ויתקמטו, והיה מישורם להרים וקמרוניהם לעמקים ולוואדיות. כי רב החומר הראדיו-אקטיבי במעמקים, והחלקיקים מתרוצצים תמיד, וחלקיק אובד מפה חלקיק אובד כמוהו. וזרח השמש ובא השמש והארץ תשקוט, כי גם לתוהו חוקים וגם לחוקיו רזים ואחרית—והנה סלע חדש בארץ.

ויש אומרים : לא ים ולא תוהו—הארוזיה היא הראשית.

...וזרח השמש ובא השמש ושבו הימים והדממה. יום הולך ויום בא והנה סתיו וחורף, אביב וקיץ, ושלנה גדולה בהרים. והיה בזרות השמש והנה אור וחום, יבשקעו ובאו לילה וקור. חורף ומטרות—ועלו פרחים בין סלעי ההר, וקיץ ושרב, ויבולו. ותיפנע האדמה לגזר-גורל הגשם והרוח והאור והחושך והצמיחה והקמילה. היו ההרים לגבעות, ואין קול זולת רחש הזרימה. ואדם יהלך בתוך הרחש בערפל ובענן ובעשן. וזרח שמש בשמיים, והם כחולים ורחבים וגדול חללם ועמוק מאד—ויהי אור וזוהר, והנה ראשית ויש ומלים וחוק ואחרית ; ושקע השמש—והנה חלל וריק... אין סוף לחלל השמיים הריק, אין חוק, אין חקר...

ושב השמש וזרח.

ינואר—אוקטובר 1973

נויכאל נעימה: אחי

אחר המלחמה, אחי, עת יתהלל איש-מערב
עת ירומם את גבוריו, עת יקדש גופלי-בקרב -
אל-נא תבוז לגלפדים ואל תריע ללוכדם
כרע לצדי בדומיה, בלב ענו, שותת מדם
נספד נא למינו.

אם יחזר הביתה, אח, איש-מלחמה ממסעיו
ואת גופו התש ישליך אל חיק אחיו ומרעיו -
אל תבקש, אחי, רעים אם למולדת תחזר
הן הרעב פלה אותם, איש לא הותר המחסור
מלבד רוחות מתינו.

אם שב לאדמתו, אחי, אפר לזרע ולקצר,
לבנות בקתה שתותחים בתקוה בעתות מצור -
הלא יבשו תעלותינו, הפלמה הרסה בתינו
ולא הותרו צוררים אף גטע רך באדמתנו
מלבד פגרי מתינו.

ארע דבר, אחי, ושלם, אף לו חפצנו לא ארע,
הפגע בא, פרץ הרע, ולו חפצנו - אין כל רע;
אל תקוץ אפוא, אחי, את קינתה איש לא ישמע
טל את, מכוש, ובוא עמי, נחפר שוחות באדמה
לקבר שם את מתינו.

מי אנו, אח, באין מולדת לנו אין רעים ביקום,
כסותנו בשת וקלון עת נרדם ועת נקום,
תבל הבאישה מריחנו וריחות מתינו יחד
טל את, אחי, ובוא עמי, עוד בור נכרה, בור-שחת
לטמן בו את עצמנו.

1917

(מערבית: ש ש ו ז ס מ ד)

ברוך נאדל: חליל-הקסונים

בתחילה לא היה הדבר אלא שמועה מוזרה, שמועה מגוחכת. איש לא התיחס אליה ברצינות, כמובן. הרחוב מלא אז שמועות מוזרות, מפחידות ומגוחכות כאחד. הילכו, למשל, שמועות על מלחמות-ירושה אכזריות בצמרת המימשל. איש אינו עוסק שם בדבר אחר, לחשו מפה לאוזן. אבל, עובדה היא שהחיים נמשכו והרפבות הילכו ובאו, אף כי איש, כמעט, לא נסע בהן. אלא שתמיד מיעטו אצלנו לנסוע ברכבת. המשרדים ובתי-החרושת נפתחו מדי-בוקר, אנשים השתכרו יותר משהשתכרו אי-פעם, וגם היה על מה להוציא את הכסף. גם בשטחים החדשים השתרר שקט. מדיניות המימשל, לגבור על-הטרור על-ידי תפיסת כל השטחים ששימשו לו בסיס, נתגלתה כנבונה ויעילה. הרזרבואר האנושי הגדול, אשר שימש תמיד בגדנו, שירת עכשיו אותנו. תחילה נפוצו, אמנם, שמועות נוראות על מה שעלה בגורלם של אלה שהש-תייכו לארגוני המחבלים. אבל השמועות הוכחשו, ואנו בין כך ובין כך לא נתנו בהן אמון.

רבבות הפועלים, שחצו מדי-בוקר את גשרי הנהרות במזרח ובצפון, היו עדות נאמנה להצלחת שיטותינו המתונות בשטחים החדשים. גם הטרור בעולם דעך במהירות, באין לו בסיסים ומקורות לכוח-אדם. הצלחותיו המדהימות של המימשל היו תשובה ניצחת ללחישות שעברו מפה לאוזן. מעולם לא ניתנו לנו טעמים נכוחים יותר להישאר נינוחים ובוטחים.

אבל, השמועה החדשה, כל כמה שהיתה מגוחכת, עמדה בעינה. אנשים העבירוה בחשאי, בחרדת-מה. אחר-כך דיברו בה בפגישות-רעים מצומצמות, ובסופו של דבר הפכה נושא שיחה מקובל בכל מקום. דיברו בה בתאנה, בלעג, הפכו בה מצד אל צד ודשו בה עד לזרא. אולם, לאחר כל זאת, כאשר הגיעה שעתה לדעוך ולהימוג, לא ירדה מעל סדר-יומנו. בעקשנות, בהתמדה, חזרה שוב ושוב אל חיינו עד שהיתה לחלק מאתנו, כצל, כהד, כבת-קול בעלמה, ככתובת על הקיר.

מומחים הסבירו שהדבר אינו אפשרי. נתפרסמו אפילו מספר מאמרים בעתונות שהפריכו את השמועה בעקיפים, על-ידי סתירתה בדרך מדעית. איש לא הזכיר, אמנם, את הדבר עצמו, אך הכל הבינו למה כיונו הכותבים.

גם לי נראתה הפרשה כולה מגוחכת, והסיפורים על-אודותיה לא הטרידוני. היו אמנם שמועות על גל גובר של אי-רצון בין הצעירים, אלא שגל כזה עבר את הארץ לאחר כל אחת ממלחמותינו, עם בוא ימי השקט. סיפרו גם על הרבה צעירים שעזבו את הארץ, אך גם בזה לא היה חידוש. כולנו זכרנו את הצנחן, שצילמו הפך סמל של המלחמה הקודמת. גם הוא עזב את הארץ ברגע של חולשה. אבל הסמל שהשאיר אחריו היה כבר לנכס לאומי, גדול וחשוב מן הדמות שיצרה אותו.

מאז ומתמיד היו הצעירים רגישים יותר לדקויות מוסריות, וגם הפעם רטנו, הקהילו מקהלות ודנו בהן בנושאים שהשתיקה יפה להם. ככולם ציפיתי גם אני שיחלוף הלך-הרוח הנרגן. החיים עושים את שלהם, וחיינו היו, כאמור, טובים מאשר אי-פעם. אלא שהצעירים לא נרגעו. הפעם היה הדבר שונה כלשהו. השמועה המגוחכת הצמיחה כנפיים למחשבותיהם המוזרות של הצעירים, שימשה דבק מלפד למקהלו-תיים. וגרוע מכל—השמועה העקשנית נתנה כיוון ברור לרחשי נפש, שבלעדיה לא היה בהם כל רע.

אני עצמי הייתי שרוי אותו קיץ במעין רפיון מתוק, מעין אפאתיה שלאחר המיתח, המלחמה והנצחון. לאחרונה חדלתי גם מפתיבתי ואף הקריאה בספרים קשתה עלי. בני, לעומת זאת, גילה עתה ענין גובר בספרים מוזרים, שמעולם לא חשדתי כי ימצא בהם חפץ. מבלה היה שעות על שעות בקריאת ספרי היסטוריה עבי כרס, כתבי מוסר, ואפילו ספרים על תורת הנסתר שלגו. אמת היא שאותו עולם רחב-דיים של חכמת הנסתר היהודית היה זר לי כמעט כליל. דורנו נאלץ להיות מעשי יותר, ולא יכולנו להרשות לעצמנו את רפיון-הידיים וחוסר-הוודאות, שהם תוצאה בלתי-נמנעת מצלילה לתהומות אלה.

תחילה לא ראיתי כל רע בשקדנותו החדשה של בני. אדרבה. אלא שמקץ זמן קצר החל להשמיע רעיונות מפליאים ומפחידים, אותם שאב, כנראה, מספרים אלה. הוא דיבר על נצח העם מחוץ לארצו, על יתרון הרוח שאינה כפופה למיגבלות החומר, ועל שלמות המחשבה המנותקת מעולם העשייה.

היו אלה דברים מתמיהים בפיו של ביוכימאי מצליח. בני עסק במבנה החומר נושא התורשה, בשרשרות די. אֵנ. אֵיי, יצורים חסרי-גוף שלא היו אלא שרשרת זעירה של צופן תורשתי. שרשרת זו היתה חודרת לתוך יצורים אחרים, גדולים ממנה אלף מונים. הצופן התורשתי היה הופך את חומר התא של היצור הגדול לחלבונים המותאמים לצופן הזר. וכך, בכוחו של קוד מסתורי, התפורר הגוף הגדול למאות-מאות בעלי-חיים חדשים, שונים ממנו כליל.

אהבתי לשמוע אותו מספר על עבודתו. היה בו כל מה שחסר בי. הוא רכש השכלה מסודרת, היה מסוגל למחשבה מופשטת, והכיר עולמות גרחבים שאני אף את שמעם לא שמעתי. אך באחרונה התגנב אל לבי חשש שמשוה מפליא ומפחיד מתרחש בראשו. הוא היה תקוותי הגדולה. בתי הבכירה נישאה לפני שנים רבות לסטודנט לרפואה, צעיר מבריק ומבטיח. עכשיו, לאחר כתרסר שנים, היה מנהל מחלקת-הלב בבית-חולים גדול בפילאדלפיה. מובן, הם ראו עצמם ישראלים, אף רכשו לא מכבר דירה נאה בשכונה אופנתית. אלא שדירתם המהודרת והמצוידת בכל טוב עמדה ריקה. חתני היה זקוק לאי-אלו שנים נוספות, כדי שיתפרסם כל-כך עד שבבואו הנה לא יוכלו להתעלם ממנו. אם לא כך, אמר, תעבור עליו מחצית חייו במלחמה להשיג באן מה ששם היה בידיו מכבר.

בתי הצעירה נמצאה זה שנים-מספר עם בעלה בשליחויות עלייה שונות. הרזרבואר המסורתי הצטמק מאד, והיה צורך לחפש קיבוצי יהודים חדשים ולעודדם לעלייה.

ובינתיים החמירו הדברים והלכו. לראשונה בתולדותינו התלכדו קבוצות של צעירים תחת דגלים וסיסמות מפחידים. העתונים החלו לכתוב על הפרשה באורח גלוי יותר ויותר וטענו כי יד זרה בוחשת בהיסטריה ההמונית. ראש-הממשלה יצא בנאום מיוחד אל הנוער, הזכיר את האתגרים הרבים העומדים עדיין לפנינו וגינה את הפולחן החדש. אבל הופעתו לא עשתה את הרושם הדרוש. הכל ידעו כי הוא לא היה אלא מועמד של פשרה, שנבחר על-ידי היורשים האמיתיים, כדי למנוע את העימות הסופי ביניהם.

הצעירים רצו לשמוע דברים של ממש, מפי האנשים שבידיהם הכוח. מפה לאוזן החלו להתלחש על אפשרות של משבר בטחוני חמור. משבר כזה יטאטא כהרף-עין את כל ההיסוסים והספקות. אלא שקשה היה להגיע למשבר. הגבולות הרחוקים כל-כך, הרגיעה בשטחים החדשים, וכוחו הלא-מעורער של הצבא—כל אלה השרו תחושת בטחון אין-קץ שלא קל היה לערערה. מישהו אולי אף חשש לאפשרות שמא העמיקו הרעיונות החדשים לכרסם מפדי שיותן להעמידם במיבחן של אש. ואולי באמת היו האנשים למעלה שקועים כל-כולם במלחמת-הירושה.

לא ידעתי. אך הצעירים שבו והאזינו מדי-לילה לקולה הלא-נשמע של רונית ולצלילי-הקסם של חלילה. הם הקשיבו בעיניים גדולות ותוהות, ושמעו צלילים שאיש מאתנו לא יכול לשמעם. פעם ושתים האזנתי עם בני לתחנה המוזרה, אך פרט לקולות לא-מובנים, חדים מדי, או עמומים מדי, לא שמעתי דבר.

"רק אנשים צעירים מסוגלים לשמוע את קולה", אמר לי בני, "האוזן שלנו בנויה אחרת. כמו שיש צלילים שאינם נשמעים לנו אבל כלב-ציד קולט אותם על-נקלה, כך יש טונים שאתם לא תוכלו לשמעם ואנו מבינים כל גון ובת-גון שלהם. הנה היא באה", לחש בני וזקף אצבע להסותני.

שוב שמעתי רק הדי קולות חסרי-משמעות, בעוד בני יושב כפוף ועיניו היוקדות מרותקות אל המכשיר המצפצף וגונת.

בסופו של דבר פרצה הפרשה בגלוי אל כלי-התקשורת. היה זה לאחר שהחלו להופיע עלונים ובהם דבריה של רונית, הקריינית הקסומה של "תחנת-החליל", כפי שקראו לה מאזיניה. בסיומו של כל שידור, כך סיפר לי בני, וכן סיפרו בכל קרן-רחוב, נשמעו צלילי חליל נפלאים, רכים ורחוקים, כמו הגיעו מעולם אחר. לא היו אלה מנגינות ידועות, ורבים טענו כי אף סולם-הצלילים היה שונה מזה שלנו.

בעזרת מכשירי-איכון חדישים נתברר זה-כבר כי "התחנה המצפצפת", כפי שכינה בני-דורי, לא נמצאה על אניה בלב הים. המכשירים איתרו אותה, למרבה-התמהון, בעת-ובעונה-אחת במרכזי-ישוב שונים. היתה זו תחנה לא-חוקית, ופרס הוכרו על גילויה. אבל חרף השימוש במכשירים, המסוגלים לאתר אף את החדר שתחנת-שידור מצויה בו, לא נתגלה דבר.

התחנה הוסיפה להשמיע את קולותיה החנוקים, והצעירים שמעו בה דברים על הדם שפופר בדמים, על החזון ששכח את עצמו, ועל הצביעות המתעטפת במחלצות המלה. רונית סיפרה על התקוות שקמלו ולא תפרחנה עוד, על המחנק הגובר ועולה ועל

השותפות לחטא הקדמון. כל שגבזנו בלבנו זה שלושה דורות, כל שעשינו וכל שנמנענו מעשות, כל אלה בקעו עתה, דבר-יום-ביומו, מכל מקלט-ראדיו מיטלטל. והתוצאות היו מפליאות ומחרידות כאחת. אנשים צעירים באלפיהם חדלו מלקחת חלק. הם לא הלכו אל בתי-האולפן, הסדנות והמעבדות, ובערבים לא הציפו את הרחובות ובתי-השעשועים. דוממים, נעלמים, התכנסו בחדרים ובאולמות, התלכדו לקבוצות שנשאו סיסמות מפחידות, ואט-אט נמוגו-והלכו. הם נפוצו בכל מדינות העולם, ניהלו מחלקות בבתי-חולים ידועי-שם, שימשו במעבדות ואוניברסיטאות, ואף עבדו כמלצרים ופועלים. העולם הגדול אספם אל חיקו, ושם נעלמו מעינינו. רבים רבים אחרים, שעדיין לא יצאו למסע הארוך, הגיבו אף הם בדרכים מדהימות. תחילה הועלמו הדברים, אך לאחר זמן-מה שוב אי-אפשר היה להסתיר את המת-רחש. הצעירים חדלו מלהביא ילדים לעולם. בתי-החולים ליולדות עמדו ריקים, ותעשיות שלמות, המיצרות למען הדור הבא, שבתו. השפע הנפלא, שהציף אותנו מאז המלחמה, נתחלף בתחושת משבר מתקרב. בתי-שעשועים עמדו ריקים מאין מבקר. תעשיית מוצרי התינוקות, והחנויות לממכר מוצריה, נסגרו מאין דורש להן. גלגל-התנופה הגדול, המסובב את המכונה כולה, עצר אט-אט את מהלכו. שכונות חדשות התרוקנו-והלכו, עם צאת יושביהן אל מעבר-לים, ושכונות אחרות שעתה-זה הוקמו, עמדו בשממונן. בבתי-האולפן פיהקו האולמות המפוארים. המימשל הגיב באיחור, אך משהגיב היו מעשיו חרוצים. שורת חוקים והוראות הערימו מכשולים שאין לעקפם על כל צעיר המבקש לצאת מכאן, ומסים כבדים הקשו את חייהם של חשוכי-ילדים מנשוא. אך אגרופו הנוקשה של המימשל כמו הפה בחלל ריק. "רונית אומרת", אמר לי בערב, "שאפשר להביא את הסייח אל האבוס המלא, אך אי-אפשר לאלצו לאכול. רונית אומרת", אמר, ועיניו יוקדות, "לא מדובשך ולא מעוקצך".

ולמחרת חדל מלכת אל מעבדת המכון בה עבד. הצעירים לא עזבו עוד את הארץ בהמוניהם. הם רק יצאו לטיולי-קיץ בארצות הים, ולא חזרו משם.

בערב האחרון, לפני צאתו של בני לטיול הצעירים, אמר לי:

"אבא, נסה להאזין לקולה של רונית בלא מחיצות. רצה לשמוע!"

הוא הפעיל את מקלטי-הראדיו, שהיה מכוון תמיד אל אותה תחנה, והקולות העמו-מים בקעו ועלו. בני התכופף אל המכשיר, עיניו לזהטות ואוזניו קשובות.

"הקשב, אבא", אמר, כמעט בתוכחה, "הקשב!"

האזנתי, מרוכז כולי, והקולות המהמים נצטללו לרעם אדיר, רחוק וממושך, כקול מפולת בתים רבים. אחר נשמע רעש גלי הים, מכסים על המפולת.

"הקשב, אבא!", קרא בני ועיניו קודחות, "הקשב!"

אבל אני לא שמעתי דבר, רק קול המון בתים נופלים, ודכי הים המכסה עליהם.

גד אנוינגר: שני שירים

ל צ י ו נ ג ה

חלב לא אינק

כשמלים לובשות רק צוק של כורח,
ובלילות-כוכב כתב כמסומר,
עלי לצוד חלום חדש ומשופץ באורח
פשוט: אל העתיד בלא מחר.

לד

מלים
גשר של חבלים
בינינו.

בינתיים מתישבים בצד הפביש,
לבהות בפנסי כל משאית דורסת ועוברת.
כאילו עוד מסע עבר האיש,
חתך עוד גיד, השחיר עוד גוץ (רק בתחנה אחרת).

לולגן
אני מדדה כלפיך:
תהום.

בינתיים הוא יושב, ושוב כפסל
אשר יוצרו שכח אותו בלב חצר.
בין גרוטאות, ירק דומם,
כירסום קרני השמש: סתם, הלוך-קובר.

שם
צריחה איזמה, אפורה:
ללמוד, לאהוב,
ללמוד לאהוב.

והמלים קולחות שוטפות ידיים
אשר עיצבו מזמן, אשר עיצבו עצבות.
הוא עוד ישוב, ובינתיים
הכל נפסל, הכל חרוט.

פרחים
בלבד מתים בשקט,
בלא פירפורים
ובלי מאמץ.

ענוי ליבנה: תכרון בארץ רחוקה

בארץ רחוקה יש מטה כללי רציני ואחראי, וממשלה כנ"ל. כל-אימת שהאויב נערך ומתרכז לתמרונים, גם בארץ רחוקה נקרא הצבא לתמרונים מקבילים—פעם תמרוני התקפה ופעם תמרוני הגנה. אם האויב מתמרן אחת לשנה, הרי גם בארץ רחוקה מתמרנים אחת לשנה. אם האויב עורך את גיסותיו פעמיים בשנה, גם בארץ רחוקה נקרא הצבא לתמרונים פעמיים בשנה. וגם אם האויב נערך ומתמרן שלש וארבע פעמים בשנה—קִיץ, סתיו, חורף ואביב—גם אז נקרא הצבא לתמרונים מקבילים ולהיערכות מקבילה.

מובן שלא כל הצבא נקרא לתמרונים. אויביה של ארץ רחוקה גדולים וגדלים במספר חייליהם ובכלי-נשקם, וככל שהצבא גדול כך הוא מסתרבל והולך ולכן הכנותיו לתמרון גלויות יותר וממושכות יותר. כידוע, אין כיום צבא גדול ומודרני היכול להסתיר את הכנותיו וריכוזיו. לכן יכול הצבא של ארץ רחוקה לעמוד בדרישות על כמותם של כוחות האויב המתרכזים לתמרונים וכן על סוגי הנשק הלוקחים בהם חלק, ובהתאם לזה הוא קורא את כוחותיו לתמרונים מקבילים. פעם יותר חיילים, פעם פחות. פעם כלי-נשק כאלה, ופעם אחרים. גם מהותו ומטרתו של התמרון קובעות מה סוגי היחידות הנקראות לתמרון, אם אלה תמרוני התקפה או הגנה, אם הדגש הוא ביבשה, באוויר או בים וכו'. בארץ רחוקה אין חוסכים כסף לתמרונים. כי מטה כללי רציני ואחראי וממשלה כנ"ל יודעים גם להעריך את האלטרנטיבה לחוסר תמרון נגדי ולהיערכות בזמן שהאויב מרכז את כוחותיו. ובדיקת האלטרנטיבות בפגיעות ובממון מראה שכל סכום אשר יוצא על תמרונים מקבילים לאלה של האויב יהיה חסכוני יותר מאשר אם פעם אחת בדור לא ייקרא הצבא להיערכות מול היערכות ולתמרון מול תמרון. ובארץ רחוקה יש חוקי-ברזל וכללי-פלדה בנושא זה, שנבחן ולזבן על-ידי מיטב ומירב המדענים ושיטות החקר המודרניות ובעזרת המחשבים המשוכללים ביותר. ולאחר שנקבע הכלל ויצא החוק, אין מערערים ואין מהרהרים. ההיערכות והתמרון נעשים חלק בלתי-נפרד משיגרתם של חיי המדינה המוקפת אויבים גדולים השואפים להשמידה ונעזרות במעצמות-ענק המסייעות להן בציווד, באנשים, בהדרכה ובפיקוד.

בארץ רחוקה יש מטה כללי רציני ואחראי וממשלה כנ"ל, והם מתיחסים לאמון שהעם נותן בהם בכל כובד-הראש ואינם מניחים מקום אף לספק קל ביותר. תמיד הם מביאים בחשבון את האפשרות הטובה ביותר בשביל האויב, ואינם עוסקים בפילפול בנוסח "חיוב ההגיון של האויב" אלא מסתפקים באפשרויות הפתוחות הריאליות. בחינה הגיונית מלמדת שאין פתרון אחד לחיוב ההגיון של האויב אלא מספר רב של פתרונים ואפשרויות, שכולם בתחומים הרחוקים מאד זה מזה. לכן

בארץ רחוקה אין עוסקים בחיוב ההגיון של האויב. שם בוחנים את האפשרויות הפתוחות לפניו מבחינה מציאותית: פני השטח, הקרקע, הים, החופים, האוויר וכו'; כלי-הנשק שבידי האויב ודרכי הפעלתם האפקטיביות בתנאים שונים; גודל יחידותיו ומספרן בכוח-אדם, איך הן ערוכות ומה מידת אימוניהן ותירגוליהן לביצוע משימות שונות. מתוך תנאים ריאליים אלה גובע מספר מוגבל של אפשרויות שימוש מעשיות, ומתוכן ארץ רחוקה בוחרת מה שטוב ביותר בשביל האויב, ובהתאם לכך היא נערכת. אם לא ישפיל האויב למצוא את צירוף הגורמים הריאליים העומדים לרשותו בצורה שתתן לו את האפשרות הטובה ביותר, לא הפסידה ארץ רחוקה מאומה אלא פשוט ייקל עליה יותר ביום-פקודה. אולם אם ימצא האויב עם מדריכיו ממעצמת-העל את צירוף האפשרויות הטוב ביותר, הרי ארץ רחוקה ערוכה לקראתם במלוא יכולתה ובהתאם למצב המתהווה בשטח, בלי דמיונות ובלי הגיונות.

*

כאלה היו פני הדברים גם בשנה החולפת. האויב ריכז מספר פעמים את צבאותיו לתמרונים, וגם ארץ רחוקה נהגה בהתאם לפקודות-הקבע שלה וגייסה את חייליה לתמרונים נגדיים. מסיבות מדיניות נצטווה הצבא הפעם להתרכז בתמרונים הגנה בלבד, בלי לחצות כלל את גבולותיהן של ארצות האויב.

ואמנם משהחלו להגיע ידיעות על ריכוזי האויב ותמרונים, החל הצבא בארץ רחוקה להיערך. משלטי הקו הקדמי שממזרח לשדרה הועמדו בכוננות ובדריכות ובתצפית, כדי לדווח מה מתרחש. כלי-נשקם הוכנו ותחמושתם נתמלאה ותוגברה. לאחר שנמסרה אינפורמציה על גדלם ומהותם של כוחות האויב, ובהתאם להנחיות הדרג המדיני על תמרונים-הגנה בלבד, גויסו ונערכו הכוחות לשם תמרונים הגנה. והיה אם יסתפק האויב בתמרונים, יסתפק גם הצבא של ארץ רחוקה בתמרונים. ואם יעבור האויב מתמרון למיתקפה, הרי לא יוצרך צבא הארץ הרחוקה אלא לעבור מתמרון חד-צדדי לתמרון דו-צדדי ובאש חיה. זה כל ההבדל, ולא עוד.

ואמנם לאחר יומיים של תמרונים-הגנה "על יבש" נכנסו כוחות האויב לתוך התירגול של צבא ארץ רחוקה. הם פתחו בהפגזה על קו משלטי השדרה והחלו לחצות את השדרה במספר מקומות. המשלטים הקדמיים הנחו את הארטילריה בדייקנות כדי לפגוע בכל המעברים ובכל הריכוזים שממערב לשדרה. אש הארטילריה היתה מרוכזת, יעילה ודייקנית. תוך שהיא מכוונת מקו המשלטים הראשון ותוך שהיא מוסעת מגיזרה לגיזרה בהתאם לנסיגות הפריצה של האויב. בארץ רחוקה שמים דגש בגיסות הארטילריה מפיון שקשה מאד לבלום אש ארטילרית, ומה-גם שבסיסי האש הם ניידים. לכן טופחו הגייסות הארטילריים, כולל גיסות מרגמות, בכמויות גדולות, כדי להשיג עדיפות מוחלטת (ולא רק יחסית) בכוח-האש בכל גיזרה שתזדקק להם. עצמת כוח-האש היא מאבני-היסוד של כל מטה כללי רציני ואחראי שאינו סומך רק על אמונה, נסים, טכסיסים, ואפילו אומץ-לב עילאי. כמדינה קטנה באוכלוסייתה מול אויבים עדיפים, פיתחה ארץ רחוקה מערכות מאסיביות של כוח-אש המופעלות מרחוק על-ידי מספר קטן של אנשים ומכסות את כל נקודות-התורפה

האפשריות בגבולותיה הארוכים. אולם חרף כל זאת, ובחסות אש ארטילרית ואש טנקים ישירה שממערב לשדרה, הסתער חיל־הרגלים של האויב על משלטי הקו הראשון. אלא שהמגינים, המצוידים וערוכים בנשק אטומטי קל, פגעו בהם למאותיהם וכל גלי התקפותיהם נהדפו, וזאת מסיבה פשוטה: המגינים היו מחופרים, מבוצרים ומוגנים, ואילו חי"ר האויב המסתער היה חשוף לגמרי לאש המגינים ולמחסומי הגדרות והמוקשים. אז ניסה חי"ר האויב להתחפר ממרחק כדי, לפחות, להחזיק בשטח, אלא שהמרגמות נכנסו לפעולה ופגעו בכל מאחרי המחסות של חי"ר האויב.

האויב נסוג אל מאחרי הסוללה לבקש לו מחסה כלשהו מאש־התופת שהותכה עליו, אולם מרגמות מיוחדות, בעלות מסלול־אש תלול ביותר, כיסו כליל את המדרון המערבי של הסוללה שממזרח לשדרה. לא היתה ברירה לחי"ר האויב אלא לקרוא לעזרתו את שריוניו. ואכן שריוני האויב, המוגנים בפני נשק קל ורסיסי פגזים, חצו את השדרה ונכנסו להסתערות על המשלטים של הקו הראשון. אולם מגיני המשלטים היו מצוידים בנשק נ.ט., פשוט אמנם אבל יעיל לטווחים קצרים—באזוקות, תול"רים, רימונים בגד שריון וכו'. השריון התקרב ונפגע, התקרב ונפגע. הטווח הקצר והמטרות הגדולות איפשרו קליעות רבות ומדויקות, אגב חסכון בפגזים ובתחמושת. כך נראו עשרות כלי־רכב משוריינים פגועים מסביב לכל משלט, מלבד מאות נפגעים מחי"ר האויב. לא עברו שעות מעטות והאויב נוכח לראות שאין בכוחו לכבוש את קו המשלטים הקדמי בשום אמצעי מלחמתי העומד לרשותו, והחליט לשים מצור על המשלטים ממרחק־בטחון ולרכז את מאמציו ברווחים הגדולים שבין המשלטים.

כאן אמנם האירה לו ההצלחה פנים. הוא עבר את השדרה בכוחות רגלים ושריון גדולים, הרחק מן הטווח היעיל של המוצבים, ובתוך כך נתון היה להפגזה ארטילרית כבדה—אולם נסבלת בהשוואה למחיר שהיה מוכן לשלם—והחל לנוע מזרחה כדי להרחיב ולהבטיח את שליטתו וכדי לאפשר כניסה לכוחות נוספים משלו. בלי מרחב־שליטה מסוים היה כל כוחו נפתש על־ידי הארטילריה בשטחו הצר, לכן היתה פריצתו לשטח נרחב תנאי לכל המשך פעולותיו ולא איזו הרפתקה שאפשר אולי לוותר עליה מתוך שיקול טאקטי זה או אחר. לכן המשיך חי"ר של האויב בהתקדמותו ברווחים שבין משלטי הקו הראשון מזרחה. וכאן נתקל באש כבדה של מכוונות־יריה בינוניות שאילצו אותו לתפוס עמדות־מגן ולנסות להתחפר. כאשר אך החל בזאת, מיד ניתך עליו מטר פצצות של מרגמות מסוגים שונים שלא איפשרו לו כל מחסה אפילו מאחרי תוואי־קרקע כלשהו. חי"ר האויב היה תוקפני ועקשני וביקש דווקא להיאחז בקרקע, אולם אש המרגמות הצפופה גרמה לו פגיעות רבות ובשום־פנים לא איפשרה לו למלא את מבוקשו או את פקודת מפקדיו. וכאן לא היתה לו ברירה אלא לבקש את עזרת שריוניו, שאולי בתנופת הסתערות יצליחו לאגף את עמדות מכוונות־היריה והמרגמות העושות שמות בחי"ר.

ואמנם החלו הטנקים לנוע בהמוניהם בחזית רחבה, תוך שהם מחפשים את מקורות האש של מכוונות־היריה והמרגמות המחבלות קשה בחי"ר שלהם. אולם גם לשריון הרב של האויב הוכנה מבעוד מועד תשובה יעילה על־ידי מטה כללי רציני ואחראי

וממשלה כנ"ל: גייסות נגד טנקים המופרדים מגייסות השריון, אשר צוידו במאות קני-תותח, תול"רים, באזוקות וכני-שיגור של טילי נ.ט., ואשר התאמנו בקפידה כיצד לתפוס עמדות, כיצד להסתוות, כיצד לירות ולפגוע בפגז הראשון וכיצד להחליף עמדה לאחר כל גל הסתערות של האויב, כדי שלא יגלה אותם ולא יוכל לכוון את נשקו אליהם. גייסות אלה של נשק נ.ט. נכנסו לפעולה, ובקפידה ובשיטתיות החלו לכרסם בחודי הפירצה של שריוני האויב. השריון ניסה כוחו בהסתערות גלים-גלים, אולם הופה קשה. אחרי-כן ניסה לשנות כיוון, אולם לאורך כל הגיורה מן הדרום ועד הצפון היה השטח כולו מכוסה גיסות נ.ט. יעילים ומאומנים כהלכה למשימתם זו המיוחדת. הפגיעות בשריוני האויב רבו והלכו והוא ביקש הפעם מחי"ר שלו שיחסה בשריוניו ויתקדם יחד אתם כדי לחסל את גיסות הנ.ט. ואכן כאן החלה התקפה משולבת ומתואמת היטב בשילוב אורגאני של שריון וחי"ר, אך מול השילוב האורגאני היתה הגנה דיפרנציאלית: הנ.ט. פגעו בשריון ואילו הנשק הקל והמרגמות כיוונו ופגעו בחי"ר האויב. כל אחד כיוון אל המטרות שהיו לפי יכלתו ואיש לא התעסק במטרות שאינן לפי צרכיו. הנשק הקל לא ביזבז כדורים על דפנות הפלדה של השריון, והנ.ט. לא ביזבזו פגזים וטילים על החי"ר. ואכן גם התקפות משולבות אלו נהדפו באבידות כבדות לאויב.

בשעות אחרי-הצהריים החלו התקפות האויב לדעוך, ורק אז יצא השריון של ארץ רחוקה מחניוניו. עד לשלב זה לא ירה אפילו פגז אחד ונישאר רענן ובמלוא הכושר, ובתנופה יצא למוטט את האויב המזופה. הוא הסתער באגפים של טורי השריון המופים ממילא לאחר התקפותיהם הכושלות על-ידי גיסות הנ.ט., והשריון ערך פשוט מטוח בהשמידו מאות טנקים ובנקותו את השטח. כאשר נתקל בחי"ר נושא טילי נ.ט. של האויב לא מיהר להפתער עליו, אלא יחידות חי"ר מיוחדות עם נשק משוכלל הצטרפו אליו ותחת היפוי חזק וצמוד שלו חיסלו את קיני ההתנגדות של טילי נ.ט. שביד חי"ר האויב. השריון המשיך אפוא בטיהור השטח כולו, ועם ערב אכן היה כל השטח ממזרח לשדרה נקי מאויב. 500 טנקים נשארו פגועים בשטח ואלפי חי"ר הרוגים ופצועים. קו המשלטים הקדמיים קיבל את השריון בשעות הערב כדבר מובן-מאליו שתורגל לפני כן רבות בדקדקנות יסודית, אשר נשאה את פריה הצפוי. קו המשלטים צויד וחומש ככל הדרוש לו כדי להמשיך במערכה, אם בלילה ואם למחרת היום.

כך הסתיים היום הראשון של התמרון בהתערבותו של האויב. שום מפקד לא העלה בדעתו לפרוץ ולעבור אל הצד המערבי של השדרה הואיל ומלכתחילה ידוע היה שמטרת התמרון הגנתית מובהקת. נהפוך הוא: כל היחידות חזרו לעמדות-המוצא שלהן מן הבוקר, תוך שהן מתקנות, משפרות ומסוות את עמדותיהן החדשות, ועוסקות בתידלוק ותיחמוש ובכל שאר הדברים הדרושים להמשך יעיל ותקין של תמרון ההגנה.

במחנה האויב היו ספקות לגבי המשכם של "תמרוני-הסתיו" שלו, אלא שהמדריכים ממעצמת-העל עמדו על דעתם שהדוקטרינה מחייבת המשך רצוף של המיתקפה כמה

ימים לפחות. בלעדי כן אין לה כל ערך. אפשר היה לא להתחיל כלל, אולם משעה שהתחילו חייבים הם להמשיך ובאותה דרך ממש—כי אי-אפשר לשנות את השיטות בן-לילה לאחר שהגייסות התאמנו בהן משך שנים. האויב, כך טענו, סבל אבידות כבדות, חסרה לו תחמושת, חסר לו ציוד, הוא רחוק מבסיסיו ולכן יש להמשיך, להכותו ולפוררו, והוא ודאי יתמוטט בעוד יום-יומיים אם תהיה המיתקפה רצופה. אין גם לחשוש מחמת אבדנם של 500 טנקים ואלפי חיילים. יש מי שכבר מספק טנקים בדרך האוויר ובדרך הים עוד בטרם יתחיל התמרון—וגם חיילים יש די, ואם יהיה צורך יבואו "מתנדבים". האויב המקומי אכן שוכנע על-ידי מדריכיו והתארגן במשך הלילה, ולמחרת התחיל כל התרגיל מחדש, לפי הדוקטרינה, בדיוק כמו ביום אתמול. דוקטרינה היא דוקטרינה שאותה לומדים ומתרגלים משך שנים, וגם אם המצב מחייב זאת אי-אפשר לשנותה בלילה אחד. כך אפוא שוב הסתער חי"ר על מוצבי הקו הראשון, ואחריהם הטנקים. ולאחר שאלה ואלה נכשלו, באה פריצה ברווחים שבין המשלטים והסתערות חי"ר מזרחה לשם יצירת מרחב-כניסה לכוותות גדולים. ושוב אש מכונות-יריה ונסיגות התחפרות, ואש מרגמות, וכניסת שריון אויב חדש ורענון, ושוב פגיעות קטלניות של גיסות הנ"ט, ושוב מיתקפה משולבת של שריון וחי"ר, ושוב הדיפתה. ובשעות אחר-הצהריים שוב יצא השריון של ארץ רחוקה, אשר לא השתתף בכל השלבים המתקדמים, ובתמרונים שונים קצת נכנס עמוק עד השדרה ומשם תקף מאחור את שריוני האויב. גם ביום השני עם ערב השאיר האויב עוד 500 טנקים ועוד אלפי חי"ר. אולם גם ביום השני גזק השריון לעזרה משולבת עם חי"ר מיוחד המצויד בנשק המאפשר לו חיפוי צמוד של השריון כדי להשמיד את הקינים וכני-השיגור של הנ"ט. שבידי חי"ר האויב. ושוב נפגשו השריונאים עם מוצבי הקו הראשון בהתאם למתורגל. נסתיים יום שני של תמרון בהתערבות האויב. כל היחידות חוזרות לבסיס-המוצא שלהן. איש אינו מחפש מעפרים לצד המערבי של השדרה כי בתמרון הגנתי עוסקים ומתרגלים כאן, ובקפידה. בארץ רחוקה יש מטה כללי רציני ואחראי וממשלה כנ"ל.

במחנה האויב שממערב לשדרה שוב דיונים וויכוחים. המדריכים של מעצמת-העל עדיין עומדים על דעתם שהמיתקפה חייבת להימשך לפי הדוקטרינה. שהאויב עומד להישבר, שכוחותיו מידלדלים, ושום מעצמה לא באה לעזרתו. אין לו רכבת אווירית שתחליף את הציוד שאבד לו ואין רכבת ימית, ואין מי שיזעיק את מוסדות האו"ם. גם ידידיו הטובים ביותר של האויב הפקירו אותו, ועוד מעט-קט יישבר. יש רק להמשיך במיתקפה בכל מחיר, והגנצחון יהיה מכריע ומשכנע. וכדי להוציא כל ספק מלב המפקדים של הצבא המקומי, ביקשו המדריכים שעוד בן-לילה ישגרו את הציוד הזורם בדרך האוויר ממעצמת-העל, ואמנם הגיע מיד ציוד חדיש משוכלל והתקפי והוא שהכריע את הכף למען המשך המיתקפה.

ואכן עם בוקר פתח האויב ביום השלישי למיתקפה. דוקטרינה היא דוקטרינה, ואין לשנותה בכל שני וחמישי. לכן התגלגל ה"תסריט" בדיוק כמו בשני הימים הראשונים. במקום אויב שבור, מתמוטט, נטול ציוד ונטול תמיכה מדינית באו"ם נתקלו החי"ר

והשריון של האויב שוב, זו פעם שלישית, באש-תופת מכל הסוגים עד כדי כך ששריונו וחייליו הפגועים פשוט מגעו ממנו להתקרב אל מוצבי הקו הראשון. הוא המשיך בהתאם לדוקטרינה לפרוץ בין המוצבים מזרחה תוך שהוא מנסה רגלים, שריון, ארטילריה, טילים, מטוסים וכו'. חותר הוא הנה ושוב, דרומה וצפונה—ובכל מקום נתקל באש-תופת—כל סוג מכוון אל המטרה המיועדת לו, ולכל מטרה סוג האש היעיל והתכליתי שלה. האש—חסכונית, דייקנית ויעילה—עושה שמות באויב. ובשעות אחר-הצהריים שוב יצא השריון של ארץ רחוקה, אי-משם בעורף, הפעם מאגפי הצפון והדרום, ועשה שמות בשריון האויב המופתע, שעוד קודם-לכן הופה קשה על-ידי גיסות הנג. המיוחדים. ושוב נעזר השריון של ארץ רחוקה בחי"ר מיוחד כדי לחסל את הכנים של טילי הנג. ושוב עד ערב הושמדו עוד 500 טנקים ואלפי חי"ר והשריון התחבר עם מוצבי הקו הראשון והביא להם את כל צרכיהם. ושוב לא היה איש שפזל אפילו אל ממערב לשדרה אלא כל אחד חזר לעמדות-המוצא כדי להתכונן בקפידה ובסדר מופתי ליום התמרון הבא.

במהנה האויב ישבו המדריכים של מעצמת-העל על הסטאטיסטיקה. פשוט חישבו את קצב ההשמדה של אמצעי הליחמה עם קצב חידושם על-ידי הרפבת האווירית, ובחשבון פשוט מצאו שהשמדת הכוח גדולה לאין ערוך מחידושה. 1500 טנקים ב-3 ימים, ובהמשך של קצב כזה אי-אפשר לחדש ציוד לא באוויר וגם לא בים. אלפי חי"ר בכל יום, מן המאומנים והמתורגלים ביותר, אין להם תחליף מידי גם לא במתנדבים. בנוסף לזה אש הארטילריה של האויב כבר מטווחת היטב לכל המעברים ולכל מקומות הריכוז שהפגיעות המאסיביות בהם מוציאות מכלל פעולה אחוז גבוה והולך של הציוד עוד ממערב לשדרה בטרם יפנס לקרב. סיכמו המדריכים את החשבונות, מתחו את הקו ופסקו—מספיק! "תמרון-הסתיו" הסתיים בהצלחה! כוחות "האויב" אשר ניסו כל אשר ביכלתם כדי לעבור את השדרה מערבה הובסו, וזו עובדה נחרצת שאפשר להוכיחה לכל עתונאי שיבוא ולהראותו כי שום חייל "אויב" לא עבר אפילו מילימטר אחד מערבה לשדרה. לכן הרי זה נצחון כביר ללוחם המקומי ולנשק המעצמתי, והעיקר: התמרון נגמר ואפשר לחזור לבסיסים. הצבא המקומי שמח על הסיכום של המדריכים הזרים היודעים הכל!—גם לסכם כך "תמרונים"...—וחזר לבסיסו.

כאשר הראו התצפיות בשטח שאמנם התפזרו ריכוזי האויב, חזרו גם הגייסות של צבא ארץ רחוקה לבתים וגם בשבילם הסתיים עוד תמרון אחד, הפעם תמרון הגנתי ובהתערבות צבא אויב. אולם כשחזרו החיילים מהתמרון לבתיהם החלו רינונים שמשוהו לא היה כשורה. היו נפגעים מעל לכל המקובל בתמרונים קודמים באותה שנה, דעת-הקהל נסערה ודרשה להקור את פרשת התמרון. ואמנם במסיבת-כתבים נאלץ קצין בכיר של צבא ארץ רחוקה להודות שבתמרון-הסתיו הגוכחי היו לצבא יותר נפגעים מאשר בתמרונים קודמים. כאשר תבעו ממנו מספרים, אמר: היו 150 נפגעים בתמרון, רובם פצועים—100 נפגעים מתאונות (דרכים ואחרות), 50 נפגעים מאש האויב, שהפעם התערב בתמרון והפך אותו מתמרון חד-צדדי "על יבש" לדו-

צדדי "על אמת!" אולם, הוסיף הקצין הבכיר, התערבותו של האויב בתמרון אינה מצדיקה מספר הנפגעים כה גדול. תיערך חקירה, אמר, ויופקו לקחים כיצד להקטין עוד יותר את מספר הנפגעים, אם בשיכלול כלי-האש ואם בטכסיסי-הקרב ואם בתיאום בין היחידות.

בתשובה לשאלה אמר הקצין הבכיר שחילות האוויר והים לא השתתפו הפעם בתמרונים אלא המשיכו בתפקידם השיגרתי, לדאוג לשמיים ומים נקיים. באשר לשאלה אחרת אמר הקצין הבכיר שעוצבות הטילים גם הן לא השתתפו בתמרון-הסתיו אלא נשארו אף הן בכוננות שיגרתית: קצרי-הטווח מכוונים אל מטרות קרובות, הבינוניים—אל מטרות בארצות השכנות, ואילו ארוכי-הטווח אל ציי המעצמות בים ואל בסיסיהן של מעצמות-העל. גם הפעם לא ניתנה תשובה על השאלה בדבר חימוש גרעיני לטילים.

★

מיסטר קייס חוזר מפקין בתום מסעו המתוכנן מבעוד-מועד וממהר לפנטאגון. סיפרו לו בפקין שמתחולל משהו במזרח התיכון. במשרדי הפנטאגון לא מצא את השר ורק פקידה אחת אמרה לו שאין איש יודע מאומה על כל הסיפורים ש"מכרו" לו בפקין. קייס ביקש את תצלומי-הלוויינים, והם ניתנו לו. עיין בהם בקפידה ולא מצא מאומה, חוץ מערימות-ענק של גרוטאות ממזרח לשדרה. ציני היה האיש די-הצורך ולא היה איכפת לו של מי הגרוטאות האלו. שאל את הפקידה אם ביקשו עזרה, סיוע וציוד מארץ רחוקה. השיבה שלא שמעה דבר, איש לא התקשר ואיש לא ביקש. רצה לבדוק את הדברים אל-נכון ופנה לשגרירות של ארץ רחוקה. קול משועמם שאל מה רצונו. ביקש את השגריר או את הנספח הצבאי. אמרו לו שנסעו לטיול. שאל את הפקיד (בלוי להזדהות): מה נשמע בארצך? השיב: שום דבר מיוחד, הכל כרגיל. הרים את השפופרת וטילפן אל השגריר של מעצמת-העל השניה ושאלו לפשר השמועות מפקין שאצלם קדחת של טיסות וזה ימים אחדים רכבת אווירית מחישה ציוד ואספקה למדינות-חסותם. ענה השגריר: זו התחלופה הרגילה, אחת לשש שנים... והוסיף שוודאי גם הם נתבקשו לעשות משהו דומה. אמר מיסטר קייס שלא נתבקשו לעשות מאומה. אמר השגריר: "אולי נתחלף פעם...". הגיב מיסטר קייס: "ומה על שיחות-השלום המתוכננות?" אמר השגריר: "חיוביות בהחלט. אנחנו מעוניינים מאד. נשתדל לשכנע גם את ידידינו".

★

זה קרה בארץ רחוקה שם יש מטה כללי רציני ואחראי וממשלה כנ"ל, היהודים אחריות לאומית מהי ואמון העם ונבחריו מהו, ומה חובת הדין-וחשבון בפני העם ביום-חשבון, ויודעים לכבד את אלה שבזכותם הם מורמים מעם ותופסים עמדות-שלטון ונוחלים כבוד ופרסומת במציאות ובהיסטוריה, ושירים וספרים עליהם יספרו הדורות ילמדו על-אודותם בבתי-הספר.

שהו צריך פעם להשיב על שאלות בצורה ברורה וחד-משמעית: מדוע רק בארץ רחוקה יש מטה כללי רציני ואחראי וממשלה כנ"ל?

נוירה נואיר: שני שירי נוסחה

יותר מכל

יותר מכל אני אוהבת להיות
לבד יותר מכל אני אוהבת
את משפחתי אני יכולה לחשוב
בהמולה אני זקוקה לשפע
אהבת סביבי המפריעת לי
להתרכז אני יודעת
נוסחה המפרקת יסודות לאטומים
אבל שמעתי פעם על דו-קיום
בשלום.

נכון שהיתה בד

נכון שהיתה בה אהבה שאלתי
זה נכון שהיתה
לאן היא נעלמה, שאלתי, האהבה
שאלתי, לפי שאינה גוף כלה
מתפורר לאן.
לפי שאינה אנרגיה עצורה,
לפי שאין לה נוסחאות. לאן.
אם כן, אולי לא, שאלתי.
שאם לא כן – היכן היא
זה נכון, שאלתי.
שאם לא כן – היכן.

גבריאלה אלישע: שני שירים

נְקַשְׁרַת עֲכָשׁוּ. אֵינִי יוֹדֵעַת מָה עוֹשָׂה
נְקַשְׁרַת עֲכָשׁוּ. אוֹלֵי יוֹדֵעַת מָה עוֹשָׂה

נְקַשְׁרַת עֲכָשׁוּ. קְשׁוּרָה קְשָׁרִי מְשָׁבִים
נְקַשְׁרַת. מְשָׁבִים אֵינָם פּוֹסְקִים
עֲכָשׁוּ קְשׁוּרָה. הַמַּח מְחַבֵּר לְגוֹף
עוֹשִׂים קְשָׁרִים. אֵינִי יוֹדֵעַת מָה עוֹשָׂה
עוֹשִׂים קְשָׁרִים. אֵינִי יוֹדֵעַת לְמָה נוֹשֶׁבֶת

וּבַמְקוֹם הַהוּא קוֹרֵי עֲכָבִישׁ נְקַשְׁרִים
עֵתָה וְכֵן הָרֵאשׁ נְקַשֵּׁר לְדַבְרִים הָאֵלֶּה
נְקַשְׁרַת עֲכָשׁוּ. לֹא אוֹרִיד קוֹרִים
אֵינִי יוֹדֵעַת מָה עוֹשָׂה

וְלֹא יוֹדֵעַת שְׂאִין בִּי מַחְלָה נוֹשֶׁבֶת

מֵה הַקְּשֵׁר שֶׁל הַדְּבָרִים לְכָאֵב
כְּאֶשֶׁר מִיִּשְׁתּוֹ מְאֹזִין

מֵה הַקְּשֵׁר שֶׁל הַדְּבָרִים
לְאַחַר תְּכַאֵב לְנִקּוֹת
וְמָה עֵתָה אֵלֶיךָ כְּאֶדָם אֶכְזֹר לְכָאֵב
לֹא כִּיפִי הַדְּבָרִים
וְמָה עֵתָה אֵלֶיךָ לֹא כְּצַמִּיחָה וְנִשְׁכָּחוֹת
אֲבוֹא לְהֶאֱזִין

אֵת הַפְּצָעִים אֲנִקֶּה

לֹא קֶשֶׁר תִּי עֲצָמִי בְּדַבְרִים

גרשון ויילר: על הפרשנות

אם שותקות המוזות בעת מלחמה הרי פרשנים מדיניים אינם זקוקים להן. כמות המלים הנאמרות והנכתבות בכל כלי התקשורת השונים יש בה כשלעצמה כדי ליאש כל מי שמנסה לעקוב אחר המאורעות בעזרת דברי פרשנות. לא בתוכן הדברים מדובר אלא בכמותם, כי כמות זו כשלעצמה מיאשת: אם אמנם כה מסובכים הדברים עד שהבנתם מצריכה את כל ההסברים האלה הרי הדעת נותנת שיחשוב לו אדם מן היישוב כי הם נעלים על השגתו מכל-וכל.

והנה לפנינו מיד דבר-והיפוכו. אמרנו שעצם ריבויים של דברי פרשנות מפריע להשגת אותה מטרה אשר לה נועדה הפרשנות, כלומר הבנת המאורעות. מצד שני, ברור שחיבור פרשנות וצריכתה מספקים צרכים נפשיים עמוקים, מעין שיגיושי רגשי (pathic communion), שעליו דיבר מאלינובסקי. וזאת היתה כוונתו: החלפת דברי-ברכה בין איש לרעהו, או שיחת-סתם בין בריות שנקלעו יחד באקראי, משמי שות למטרה של זיהוי הדדי, לקביעה של עובדת ההשתייכות לאותה קבוצה חברתית. לא התוכן חשוב כאן כי אם העובדה הסתמית של חילופי מלים. לפי זה נוכל לומר שאין זה חשוב כלל מה הפרשן אומר כל עוד שומעיו יכולים להיתלות בדבריו בבחינת דבריו של בן-קבוצה. הפרשן רגיל להתבטא בפומבי וצורך לו לשמוע את קול עצמו ובכך הוא מספק את צרכם של שומעיו לשמוע קול מן הקבוצה. מבחינה זו הפרשנות היא פונקציונלית מאד—ממש כשריקתו של אדם נפחד בחושך.

עד כאן הגישה הפסיכרו-סוציולוגית. גישה זו מטבעה היא מוגבלת, ולענייננו אף מטעה. הטעות טמונה בכך שדיון במונחים של פונקציה ודיספונקציה מתעלם עקרונית מתוכן הדברים שמיחסים להם ערך פונקציונלי כלשהו. שהרי בסופו של דבר פרשנות, ככל עשייה אינטלקטואלית, נבחנת לפי האמת שבה. ואף אם קשה לקבוע מה היחס בין פונקציה חברתית-פסיכולוגית לבין אמת, אסתכן ואמר שככל שהענין נראה דחוף בה-במידה פוחתים-והולכים הסיכויים שתהיה הפרשנות באותו ענין נכונה ואמיתית. כבר העיר הרמב"ם שאין אדם עשוי להגיע למחשבה צלולה כשהוא גמלט מפני אויביו. אין צורך בראיות כדי להוכיח כי לחץ נפשי מביא למסקנות מוגזמות ואף בלתי-נכונות לגמרי.

איך אפשר אפוא לבחון את אמיתותה של פרשנות? הדעה הפשוטה ביותר אפשר לכנותה—בפישוט מסוים—דעה אפלטונית. אפלטון הבחין בין דעה לבין דעת וסבר שהבחנה זו כוחה יפה במידה שווה בכל תחום מתחומי הדיון האפשריים. תפיסה זו מבוססת על ראיית המדע כמישטח אחד שאין בו תחומי-גבול פנימיים. כמו שבמתימטיקה לכל שאלה תשובה אחת נכונה לעומת כל התשובות האחרות שאין נכונות. כך הדבר, לפי התיאוריה, במדעי-הטבע, בתורת-המידות, וגם בתורת-

המדינה. חשוב להעיר כאן שבין סוגי הדיון שאפלטון ייחד עליהם את הדיבור נעדר מקומה של ההיסטוריה, כי ליקוי זה חשיבות רבה לו לענייננו. בעולם בלתי-ההיסטורי של אפלטון, אם אדם עושה מה שאין טוב לו שיעשהו הריהו טועה טעות ממש כמו שטועה מי שסבור ש- $2+2=5$. כדי שתהיה אמרה כלשהי בגדר דעת ולא דעה בלבד אין די בכך שתהיה נכונה כשלעצמה אלא הכרח שהאומר אותה יידע גם שהיא נכונה, כלומר יידע את הוכחתה. הצודק במקרה, כלומר מי שאינו יודע את ההוכחה, אינו בעל-דעת אלא בעל-דעה סתם.

די לנו לנסח אפילו בקיצור כזה את הדעה האפלטונית כדי שנעמוד מיד על זרותה לדרך המחשבה המודרנית. שהרי זו מבוססת, דווקא מתוך דחייה מודעת של התורה האפלטונית, על ההבחנה בין עובדות וערכים—לשון אחרת: בין אמיתות ומטרות. כל העולם יודע שאין מיתודה שבעזרתה אפשר להוכיח מה על האדם לעשות ובאיזה מטרות עליו לדבוק, כמו שיש מיתודה של הוכחה במדעי-הטבע ומכל שכן במתימטיקה. שכן המחשבה המודרנית ניפרת, בתוך השאר, בהפרתה הברורה במעמדו העצמאי של הרצון. אפילו קאנט, שהרחיק לכת יותר מכל הוגה-דעות אחר בכיוון הראציונליזציה של הרצון, לא העלה בדעתו שאפשר להוכיח את חובותיו המוגדרות של האדם. ואף שהכריז על ערפיותו המוחלטת של האדם כמטרה בפני עצמה, נשארה הכרזה זו בגדר הכרזה בלבד וללא הוכחה. (כך הורתה ד"ר פפיטה האזרחי המנוחה).

הפרשנות המדינית מעורבים בה יסודות שונים בתכלית. יש בה עובדות—או, ליתר דיוק, תיאורי עובדות—ויש בה גם ביטוי לרצון, שהרי איכפת לו לפרשן איך יפול דבר. הפרשן ודאי שהוא בעל דעה ומבוקשו של צרכן-הפרשנות שיהיה הפרשן בעל דעה נכונה. שאלתנו, אפוא, איך נבחין בין הדעה הנכונה יותר לבין הדעה הנכונה פחות. שאלה זו אפשר לחלקה לכמה שאלות-משנה שאחת מהן היא: באיזה סוג של מומחיות חייב אדם הבא לעסוק בפרשנות? אוקש'ט, שייחד את הדיבור בנושא זה, גרס כי המומחיות העיקרית הנדרשת מן הפוליטיקאי—ובמידה שאין הפרשן חסר-אחריות דינו כדין פוליטיקאי—היא ידיעת ההיסטוריה הפוליטית, כלומר ידיעת תולדותיהם של מעשים פוליטיים.

כאן מתיצבת לפנינו בעיה שהיא אולי המרכזית ביותר בכל הסוגיה הזאת. אין אנו יכולים לשאוב דעת מן ההיסטוריה הפוליטית אלא אם כן יש בידינו כמה מושגים אשר ישמשו מונחי-היסוד של הדיון. בלי מושגים כאלה אין לנו אלא מכשיר הניתוח הרעוע הקרוי אנאלוגיה. חולשתו של מושג זה מן המפורסמות היא, לפחות מאז דוד יום. לא זו בלבד שאין האנאלוגיה מוליכה אל דעת אלא לעולם יש ספק אפילו בנכונות הדעה שנקבעה בעזרת אנאלוגיה. הקושי המרכזי טמון באותו היעדר של מונחי-יסוד שעתה-זה הזכרנוהו. על סמך איזה נתונים רשאים אנו לומר שמצב אחד דומה למשנהו? איזה גורמים עלינו לקבל כבסיסיים? למשל, מקובל לחשוב שבעניינים מדיניים המושג היסודי הוא זה של כוח או עצמה, ואין זו מחשבה טפלה כל-עיקר. ובכל-זאת נזקקים אנו למושגים אחרים שבלעדיהם חשיבה על כוח בלבד תישאר פרימיטיבית. כך הייבים אנו להעריך לא רק את הכוחות הפועלים והקיימים

אלא גם את כשרם של בעלי-הכוח להפעיל את כוחם ביעילות מסוימת. כן נדרשים אנו בפרשנות למעין ניבוי ביחס לכוונותיהן של הנפשות הפועלות. ואפשר עוד להמשיך בהדגמות. העיקר הוא שבכל אחת מן הפעולות המחשבתיות הללו אין לנו ברירה אלא להזדקק לאנאלוגיה. היוצא מזה שתחת שנוכל לומר "הואיל וכוונת שפך-וכך סוגו וגדלו ניצב מול כוח כזה-וכזה, הרי...", אין לנו ברירה אלא לומר משהו מסוג: "במקרים בעבר (וכאן מקור לטעות בבחירת המקרים שבעבר), כאשר כוח הדומה בגדלו לכוח כך-וכך היה ניצב מול כוח הדומה לכוח כזה-וכזה, אז... קרו דברים מן הסוג..." ועדיין אין זו אנאלוגיה שלמה כי חסרה כאן, למשל, השוואת כוונותיהן של הנפשות הפועלות. לאמיתו של דבר, חסרים הרבה מאוד חישובים שיכולים להיות רלבנטיים למסקנה נכונה. העובדה העיקרית היא שמצב על כל פרטיו מופיע רק פעם אחת בהיסטוריה, וכל השוואה בין שני מצבים מבוססת על סלקציה של תכונות המצבים המשווים.

בימי מלחמת-אוקטובר הירבו לומר כי טעות היא לחשוב על מלחמה זו כאילו היתה מלחמת-67. מצד שני, היו שטענו שמלחמה זו דומה למלחמת-48. היו גם שסברו כי לא במלחמות ישראל יש לחפש דוגמות היסטוריות. והיו גם שאמרו על מלחמה זו: ראה זה חדש שאין לו אח ודוגמה בהיסטוריה. כל הדעות הללו מחזירות אותנו לשאלה שכבר נתקלנו בה, היא השאלה של מונחי הדיון. באין מונחים מוסכמים, מי יצילנו משרירות-הלב?

גשוב אפוא אל בעיית המונחים. שמא נוכל "להסתדר" בלי מערכת-מושגים מוסכמת? בהקשר זה נודעת חשיבות גדולה למושג של אופן-הראיה (פרצפציה). מאז קאנט מקובל עקרון הסובייקטיביות כאחד הנתונים המכריעים בכל דיון אינטלקטואלי, אך דומה שעדיין לא מצינו את כל המסקנות התיאורטיות הטמונות במושג זה. אחד משימושי החשובים של עקרון זה, והוא חשוב מאד לענייננו, הוא קביעתו של הסוציולוג תומאס שמצב הנראה ממשי נעשה על-ידי כך ממשי. התיזה של תומאס קובעת כי השאלה איך מצב נראה בעיני הרואה יש לה תפקיד קונסטרוטיבי לגבי אותו מצב. כמובן, אין המדובר בראייה פרטית החורגת מן המקובל אלא בראייה המתקבלת על ציבור. אמור מכאן שאם ציבור שלם מקבל תיאור מסוים של מצב מסוים כתיאורו הנכון של אותו מצב או אז—במיגבלות שמיד נדון בהן—התיאור האמור הופך להיות נכון.

יש ציור החביב מאד על פילוסופים מאז הביאו ויטגנשטיין לתשומת-לבם. בציור זה מופיע מין יצור שמנקודת-מבט אחת הוא נראה אווה ואילו מנקודת-מבט אחרת הוא נראה שפן. נשאל אפוא: האם המציאות, או לפחות המציאות החברתית-המדינית, היא מעין אווה-שפן כזה? הדעת נותנת שמהו אינו כשורה כאן. יהיה בזה משום טירוף-הדעת לומר שהמציאות החברתית-המדינית תלויה כל-כולה באופן הראייה, שברצותך היא אווה וברצותך היא שפן. העקרון החזותי אין כוחו יפה כאן שהרי אם כן הוא נהיה שוגים באשליה שהמציאות תלויה ברצוננו. אך מי יעז לומר שאשליה זו אין לה מהלכים? ואין זה קשה כלל להבין איך אפשר להיתפס לאשליה

זו. איש איש וקבוצתו החברתית, וכן קבוצה וקבוצה ואופן-ראייתה המיוחד לה. ככל שהאיש מסוגר בתוך קבוצתו והקבוצה מסוגרת בתוך עצמה כך ייקל לקבל את נקודת-מבטה של הקבוצה כנכונה, וזאת מתוך התעלמות מנקודת-מבטן של קבוצות אחרות ועוינות מכל שכן. וברור שהמציאות מורכבת רצונות ואפני-ראייה של כל הקבוצות, ולכן כל הסבור שמנקודת-המבט המיוחדת לו או לקבוצתו המציאות נראית כהווייתה בהכרח לא יהיה אלא טועה. אין לך דוגמה טובה יותר לכך מן הסיכסוך בין ישראל לערבים בכלל, ומלחמת-אוקטובר בפרט.

עלינו לומר אפוא שעל אף עקרון הסובייקטיביות, ועל אף הקושי הגלוי במציאת מיתודה נאותה לתיאוריה יש ויש מציאות מדינית.

הפרשנות מקומה באותו קו דק-שבדקים המפריד בין עובדה לדמיון. כבר אמר שפינוזה על הגדולים שבפרשני המציאות בישראל הקדמון, הלא הם הנביאים, שהם הצטיינו בכוח דמיונם אך לא בשכלם. כידוע, אמר שפינוזה דברים אלה בהקשר של בקורת כללית על תורת הנבואה של הרמב"ם, לפיה נתברכו הנביאים במירב החכמה התיאורטית. טענותיו של הרמב"ם מופלאות ואין זה ברור לגמרי אם האמין בהן כלל, שהרי טענותיו בנושא זה פרצו פירצה גדולה במערכת המושגים שלו עצמו בהיותן מבוססות על ההנחה שכאשר מדובר בעם-ישראל יש להשתמש במונחי-יסוד סגוליים. לכך לעג שפינוזה באמרו שלפי מחשבה כזאת הנהיג אלוהים שתי מערכות של חוקי-טבע, אחת לעם-ישראל ותברתה לכל הגויים. יש להודות שעדיין לא נגמלו אצלנו מדרך-חשיבה זו.

נסכם סיכום-ביניים. בפרשנות אין אמת מדעית בת-השגה. יכולים אנו לשאוף, לכל היותר, לדעה נכונה פחות או יותר. הדרך אל הדעה הנכונה מצריכה את לימוד ההיסטוריה והבנתה בתוספת כשרון לראות אנאלוגיות ולהשתמש בהן. מצד שני, האנאלוגיה פותחת פתח לסובייקטיביות וגם לשרירות-הלב. כל עוד הפרשן רצון ושאילות לו בענין שהוא מפרשו יש יסוד נוסף לסובייקטיביות. נמצאנו למדים שהפרשנות היא סוג ספרות שרכיביה הם הרצון והכשרון ההיסטורי, אך בשינוי-מה, כי חסרה כאן הפרספקטיבה ההיסטורית. ובכל-זאת: על אף היסודות התיאורטיים הרעועים הללו, ברור מעל לכל ספק כי יש פרשנות טובה ויש גרועה.

במה אפוא זו נבדלת מזו? מן האמור עד כה יוצא בעליל שאין מלאכת הפרשנות מסוג המלאכות הנעשות לפי כללים קבועים מראש. המהלכים המותרים בשחמט נקבעים לפי כללים קבועים-ועומדים ואילו האסטרטגיה הדרושה לנצחון במשחק אינה ענין לכללים כאלה. בכללו של דבר, מדובר כאן במין יכולת או כשרון המופרים לכולנו אף אם הגדרתם קשה עלינו. אריסטו קרא לכשרון זה סגולת החכם ואילו קאנט כינהו בכינוי כוח-השיפוט. ברור שמצוי כשרון כזה וברור גם שאצל יחיד-סגולה הוא מצוי במידה גדושה. כאשר נאמר שהחכם רואה את הנולד היתה הפוונה זהה עם זו של אריסטו כשקבע שהחכם ניכר בעיניו המיטיבות לראות דברים כהווייתם. מה טיבה של סגולה זו? לא במקרה משייך קאנט את כוח השיפוט

לאסתטיקה. ראיית דבר כשלם ומושלם בתוך עצמו מצריכה כשרון המשלב חשיבה ודמיון. היכולת לקשר בין דברים שלכאורה הם רחוקים זה מזה מקורה בדמיון. התיאור המתבסס על קישור כזה יכול להיות מאיר-עיניים ויש בו משום הבאח הקורא או השומע אל נקודת-מבט חדשה. לוק קרא לכשרון הזה בשם wit ואמר שזהו כשרון ליצור קשרים מושגיים בקפיצות כביכול, ממש כמו שנעשה הדבר בבדיחה טובה.

הפרשנות הפוליטית נראית אולי רחוקה מן ההתעסקות האסתטית, אך חשוב הוא שנפיר בה את היסוד האסתטי ונהיה ערים לעובדה ששתי הפעולות זונות מאותו כשרון, הוא ה-wit. אחת התכונות החשובות הן בעבודת פרשנות הן בנייתוח אסתטי היא התכונה האסתטית עצמה. בשני התחומים נדמה לנו שלפנינו מערכת מושגים שלמה ומושלמת הבנויה נדבך על גבי נדבך בתיכנון כה מצוין עד שדומה כאילו אין להזיז דבר בלי להפיל את המערכת כולה. תיאור של אובייקט אסתטי או עשייה בפרשנות, כאשר נעשתה המלאכה כהלכה, יש בהם יופי משלהם. ואף רגילים אנו לבוא בדרישה כזאת אל הפרשן מתוך ציפייה לכך שישב על מערכת שלמה של שאלות. נאמר שאין אדם חוטא אלא אם כן נכנסה בו רוח-שטות, והיה מי שפירש ואמר: אל תקרא שטות אלא שיטות. ואכן במידה רבה אפשר ליחס את כוח-משיכתה של פרשנות למראית-העין של שיטתיות. מערכת-מושגים שיטתית יש סיפוק נפשי גדול בצדה. מצד שני, סיפוק זה עצמו עלול להיות מכשול להבנה.

השיטתיות בעניינים מדיניים לעולם היא בגדר מראית-עין מן הטעם הפשוט שאין סייג אחר לשאלות אפשרויות מלבד הכשרון לשאול שאלות: אין לדבר כלל על הסבר הנותן תשובה לכל השאלות האפשריות. קריאת פרשנות, ובעיקר חילוקי-דעות בין פרשנים, מלמדים שתמיד אפשר לשאול שאלה נוספת: "אבל מה אם...?" ובכל-זאת חייבות השאלות להיגמר באיזה מקום. חשבון ההסתברות נותן שפכל שמתרבים הנעלמים בחישוב כך גדלה גם אי-הוודאות של המסקנה. היכן אפוא חייבות השאלות להיגמר? שוב ניצב לפנינו השביל הצר של החכמה: לא לשאול פחות מדי אך גם לא יותר מדי שאלות, והחכם הוא אך הוא, יידע פשר דבר.

לאור מצב מיתודולוגי עגום זה, מה אפוא צריך הפרשן לעשות? מן הסתם עליו לנהוג בזהירות הראויה לענין, עליו לבדוק את הנתונים ככל האפשר, ועליו לחשוב בהגינות בטרם יוציא מסקנותיו. דין גם שיהיה ער לסכנותיה של השיטתיות, ועליו להתגבר על הפיתוי להסוות במלים על קשיים הידועים לו; וחשוב מכל: אסור שיחשוב עצמו חכם מכולם. אי-הוודאות שבמפעל הפרשני אינה צריכה לסתום את פיו של הפרשן, אבל חובה עליו לזכור שכאשר יטעה הוא מטעה גם את הבריות. לעניות-דעתי, חלק ניכר מן הפרשנות שנתפרסמה בארץ מאז ראשית המלחמה, שלא לדבר על המוסכמות הפרשניות שמלפני המלחמה, היה גם מוטעה וגם מזיק.

מי חכם ויתווה קו מנחה לחכמים אחרים? אזכיר כאן ויכוח שהתנהל במאה שעברה בפנסיה הקאתולית בדבר מעמדו של המצפון לעומת זה של הסמכות המוסדית של הפנסיה. כלל קבע החשמן ניומן באותו ויכוח לערך בזו הלשון: כדי שיהיה אדם

רשאי להמרות את פיהם של הממונים עליו אין די בכך שידמה בנפשו שהללו אינם צודקים; אף אין די בכך שיהיו לו נימוקים חותכים להוכחת טעותה של הסמכות הממוסדת; רשאי אדם לא לציית לרשויות אך-ורק כאשר יוכל לומר לעצמו בלב שלם: "בפני אל-אלוהים איני מעז לציית להוראה זו"—אז ורק אז אפשר לקבל את עמדתו הסרבנית כמבוססת על טעמי מצפון.

אין ספק שזו דרגה גבוהה מאד של אחריות מוסרית, ואולי אין היא מתאימה בדיוק לחברה דמוקרטית. אך בלי מידה מסוימת של אחריות כזאת אין הפרשנות בשעת-חירום אלא בבחינת אהד המשחקים האסורים.

אייסופוס:

השועל קצוץ-הזנב

שועל אחד נקצץ זנבו במלכודת. התבייש מאד בדבר זה וחשב שחיינו אינם חיים. מה עשה? החליט שיש להביא לידי כך גם את שאר השועלים כדי שיוכל לחפות על מומו בצרת הרבים. כינס את כל השועלים והציע להם לכרות את זנבותיהם, באמרו שלא זו בלבד שאין בהם נזי אלא שהם נטל מיותר לגמרי שנתלה בהם. נכנס אחד מן השועלים לתוך דבריו ואמר: "אילו לא היה הדבר לטובתך, ודאי לא היית משיא לנו עצה כזאת".

* משל זה מתאים לכל אלה שמשיאים עצות לחבריהם לא מתוך דרישת טובה להם אלא להנאת עצמם.

אריה זקס: 4 סונטות לוו. נאבוקוב

א. שיר המאהב המזדקן

פנייך, קטנים ונדירים, עוברים
כדהרת סוסים בלילה, בלאט;
ידך, בתי, פילגשי, אנושית
על רסן מוחי העייף ונשמט.

אני, שמלכתי בארץ גשומה,
ורד באור הלבן, רחוק,
זו זיעתי על הפר המקומט,
הקול באונך הוא קולי החנוק.

בקפל גופך, בסערה נמסה,
בצחוק מתעגל על כתם הדם,
אחגוג כאביר זקן, מאוים,

שטוף זירמת־שנותיו המאוסה—
אך לשוני הבוגרת בלב השושן
תעלה נעורים וזיקנה בעשן.

ב. תשובת הנערה למאהב המזדקן

— — — פתאום ציפור
רואה עין־טורף קורנת מולה:
פניך גלויים, הרקע אפור,
מעליך החזר־הניאון, הילה.

כך ליל עוני בורח רחוק
בחיוך ורוד לפני המראָה,
או תעודת־זהות נרשמת כחוק
במלון הזול לפני המראָה.

ובהידלק זיק הפציעה בעיני,
אור אדום בטרם צניחה,
גם פידך גם פי יבלמו אנחה,

אחוזי ציפרני הפקס הקנאי.
בינתיים נבטח בבשר הגזאל,
נמס, פורח, קשות, נובל.

ג. באותו ענין, מנקודת־מבט אחרת

המוזה שכבה עם חליל זהב
על מיטת מלון והיא עירומה,
וכשתנגן הצליל יוכתב
לחרב, קסדה, גלימה אדומה

על כתף מצעד פרשי־הבדיל
הנופלים וקמים, כוחם כי רב
עלי־בריקדה או בול־שני־מיל
ותותח אמיתי... הם! עכשיו

פיית החליל קרבה לשפתיה
ורעד עובר בקפל וילון
הפרוש לאורך גוזזטרת המלון,

צל ברוח כמעט נוגע
בעזר הלבן, בצליל המתון.
עכשיו, שהגיע, הכל כבר נתון.

ד. פראגמנט : המאהב המזדקן נזכר

צופה רגוע ב־"גראנד הוטל"
רואה היום (בין הרים) קצת ים

עכשיו ראי את גוזזטרת הרקיע
עומדת ריקה ופוחלץ השנים
מסיר אבק ממאובנים

שפעם היו לי המון מריע,
עדות אחרונה לתשוקה החולפת,
ארוכה ורפה, עטופה ועוטפת.

יורם ורטה: בלי אחרית

כִּינֹן שְׁדָרְךָ אֶת תְּלַמְלֵי חֲלוֹמוֹ
עַד בְּקִיעָה וְלֹא הִבְחִין בְּאוֹמֵר אֶת דִּינֹ
הַתְּעוֹרֵר וְשָׁקֵל אֶת הַמַּיִם.

מֵאַחַר שְׁלֹא הָיָה עוֹד צֶרֶךְ בִּיּוֹנָה
שָׁלַח אֶת הַדָּב וְאֶת הַקָּטָן הַנוֹהֵג בּוֹ
וְחָפָה לְרֵאוֹת מֵהַ יְקָרָה.

מִפְּנֵי הַדָּב הָאֵטִי לֹא יָדַע כְּלוּם
וְגִבַּב אֶת הָאֶסוֹר עַל הַמֶּתֶר
וְהַקָּטָן טָבַע עַד מֵעַבֵּר לְתַלְתְּלוֹ.

שְׂבִירוֹת קִלּוֹת
כָּל כֶּךָ קָל לְחַשֵּׁב שֶׁהִקְלַפָּה
עָלֶיךָ אֶתְּהָ דוֹגֵר
רִיקָה
וְשֶׁתְּחַרְךָ שְׁנוֹצֵק לְתַבְּנוּת
נְאֻפָה
בְּחֶצֶר הָעֲשָׂנָה

כָּל כֶּךָ רַךְ מִכְּסִיף הָעֶצֶב בְּרִקּוֹתַי
בְּמִקּוֹם קְטִיפָה שְׁלֹא בְּקִשְׁתִּי
מֵעֶצְמִי
וְהַעֲיִינִים סְמִיכוֹת עַד שְׁנַעֲצָמוֹת
וּמִי שֶׁתָּהָה חֲלוֹן שׁוֹב לֹא
יִהְיֶה

כָּל כֶּךָ הַתְּעַקֵּל לוֹ קוֹ יִשְׂרָאֵל
עַד שֶׁתִּטְפוֹת הַגְּדוּלוֹת אֵינָן
זְקוּקוֹת עוֹד לְהַסְבֵּר –

כָּל כֶּךָ קָל לְנַחֵשׁ שֶׁל מִי הוּא
הַחֵם שְׁלִי מִתַּחַת
וְנִבְקָעַת בּוֹשָׁה.

שולכנית לוי: התאבדות

אני מככה את גורת-שערותי
אני מקפלת את אנטנת-גבתי
אני שורפת אלחוט-מחתי
ומגיפה את דלת תחנת-גיפי.

אינני משדרת עוד.

הרבה

אמודאי –

צף לנשם אור

ושב

לצלל לדלות

פנינים –

לא כעלם

השואב ויונק

בלא –

נשם

פניני

קזי

נפתלי ה. טוקר: ראשי־פרקים לתולדות איש קטן נוסכו

איש קטן משתרך בחצרות ירושלים מוקפות בתי־האבן. מסתכל בשיפועי גגות משופצי רעפים אדומים. שם במרזבי קרנות יש רפידות־קש למצע יונים. בקלות הרגל טפס על צינור המים בשביל מלקוח הקן. בערמת הצייד להגניב יד אל הקן, להעלות בחפת האצבעות גוזלים לסחר הנערים.

פתאום נפל בכל אלו העליות משהו תמוה המצריך הסתר הטיפוס, לגנוב עינם של דרי הבתים. במקלות־חובלים באים הללו פתע על אלה המטפסים, כמרדפי פגעים רעים.

מה רעים הפגעים אצל אלה הנערים? על כך אין איש קטן יודע עד־מה. המבין לעת כזאת יודע כי קנאת יונים באלו החצרות אינה מרבה כלל חרון השכנים, משהו בלתי־מתפרש אחר נחשד בעליות־הגג של אלה הנערים, עד כי באים השכנים עליהם בלשון חורפת, מעין סורו סורו מזה ילדים.

איש קטן יוצא ובא מתחת לקימורי שערים, על קילופי טיחם פתילי אוזב מציצים. תוהה הוגה על עצמו ועל אלה מדוע יצווה לילך מן המקומות האלה. שוב ושוב להחזיר במדמה את מסכת עלילת היונים שעל גג אותו בית בשביל לבחון המעשה, שעל חומרותיו נתן את הדין בידיהם החובלות של דיירי הבית.

אפשר תאמרו גזירת הכוכבים במסילותם להיות הוא דווקא בצד מרזב זה של בית, נלכד ברדתו ברשת ידי השכנים, בעוד אברהמלה פלינקער, מצד בלתי־נודע של גג זה הבית, מחליק פחז־כמים, נקי מכל פגיעה וחבורה.

סתומות תמוהות עלילות ילד. זה הפעם, כפעמי עתים במעשים אחרים, איש קטן נופל דווקא בפח של איזה איש לתת דין על מעשה מופלא־פשר בעוד אברהמלה פלינקער חכם להחליק רגליו לשלל.

פני תם לאברהמלה לפשר פליאת העלילות, סבר־פניו תמה על חקירת פעולותיו בצד הלא־נודע של גג אותו בית. אף־על־פי־כן יש פיקפוק טעם הספק, בחתום לב כל ילד, להרהר אחר תום הדברים והסבר של פלינקער זה, מדוע יהיו אותם צדדים בלתי־נודעים של גג הבית מושכים על מעשים שאברהמלה עושה בהם חוט של חשד? מחשבה מחשידה ראויה לבחינה במעשה אברהמלה עכשיו, ליד בורות המים שבחצר אחרת זו. להתחקות בעין עקומה אחר מהלכיו, מה פעלים אחרים בצדדים סמוי־ראיה, נפעלים תחת ידיו, לבד מפועל דילוי ומשא הפחים לבתים.

פועל דילוי המים בחצרות שפועי־בורות. מלוא שכר הדילוי והמשא משולם בכף שואבי החזקה. אלה הגברתנים, מטועני האסל, אשר ליד בורות־המים ניצבים שומרים להיות הפחים רק תחת ידם, גישאים מזה ומזה על כתפם בשווה. יש לכל אחד אחר להישמר כראוי פן יפתה לבו להתחרות בחזקת אלה השואבים, להיות

מפחית משכר משא הפחים, כדרך נערים אלה עכשיו בחצרות שפועי הבורות, בשביל לשדל זקנות הדיוטה העליונה, לשפור אותם עצמם בשכר כסף פחות מן המקובל אצל הגדולים, מטועני האסל והחזקה. הישמר על כן מאד מפגע ידם החזקה. פקח עתה עיניך, נער, מתוך עמדת-תצפית סתורה, מאחורי מיגפה הבורות, להסתכל באלה מפוחי השרירים המגובעים בכל זרוע נטויה של אלה, והתירא בצעדך בצדי החצרות להוליך משא פחים במחתרת אל זקנות הדיוטה של מעלה, בדידות אלמנותן לוקחת לב אברהמלה שבי, להרעיף דווקא עליהן שידולים בשביל להיות מושכר על-ידן לפועל המשא והשאיבה. שוב ושוב אל זקנה שחוחה זו, על מעקה דיוטה נשענת, ולרטוטת אברים אחרת, יושבת בפתח מדורה, שידולי אברהמלה נדברים על לבן. גם מטעם זקיקותו לכסף המשא והשאיבה, ובעיקר כשלוח-מצוה לדחק הבית והמשפחה.

אל יהי טורח הנערים במים נחשב למאומה. הנה פומפה זו, לצד הבור עולה מתיצבת, מכבר ימים כאבן שהיו לה הרבה הופכים. עכשיו נדונים המים לדילוי בתשליך הדלי והחבל. אחר-כך יש פחד הגברתנים עליהם, המצריך נשיאת סחור-סחור של פחים במחתרת, להיות בלתי-נראה למטועני השרירים והאסל.

איש קטן נושא פחים מים שנים במעלות דיוטה עליונה. מסתכל בזקנות ניצבות פתח להורות דרך הפחים. עין עקומה נפזלת להליכות אברהמל במים, רגליים חמקמקות לו כאיילות להקדים מהלכי משאיו, להיות מובלע כחטף בצדדים סמויים. הנה הוא פה נבלע במבואי בית, נעלם מעין כל תצפית, כאיש המבקש לדבר עם עצמו בשלי. אחר-כך אין לדעת אורח צאתו מן הבית ודבר בואו שנית אל דיוטה אחרת במשא פחיו. הנפש התבונית לא תלך שולל אחר סתם היפלעות במבואי בית שאינה מרוקמת במהותה משהו מכל אותן סתומות שבחשד.

פלינקער אברהמל חכם להחליק רגליו לשלל. זה הפעם כפעמי עתים במעשים אחרים, איש קטן דווקא נלכד ברשת שכנים של דיוטה עליונה, לתת דין מעשה מופלא פשר. בדרך הפתאום הנה בא הדבר. בעוד הנער כך, על משא פחיו, במבואי מדור בית זקנה אחת, בא קול אשה ככרוכיה, להעביר את האוזן משלוות קשבונה. אפשר אכן כי טעם זיקנות לקול, זו הזיקנה המשוועת ממקום כלשהו את טבע שברה. ואגשר גם כאלה וכאלה בני טעמים משולים. מה שאין כן טעם הזעקה באמת, עניינה אינו עולה כלל על לב הילד. על כן לא נדחק להעיף תצפית עין אל מעבר לכל חלון מבואו חוצה, להתוודע להתקהלות אנשים קטנה ליד בית מדור זקנה אחת.

אכן בלתי-מתבארת המיית אנשי ארץ. היוסדותם יחד על איש קטן, במבואי מדור בית זקנה אחת, בלתי נודעת לילד עד כי נסבו על בית הימצאו ממש. ממש ממש בידיים שעירות, מיובלות שאיבה, עומד על הילד איש בריון מנושאי האסל להביא על ראשו הקטן טלטלת גבר. מי הוא זה ועל מה זה הוא, אין דעת הילד בטלטלתה צלולה להרהר. כאב השערות במריטתן טורף את לבו לחוג ולנוע כמי שנהפכו עליו ציריו. אחר באה נפילתו פרקדן בשלולית מי פח שפוכים, ומשלח יד האיש וביעוט הרגל להרבות על גוף הילד מכאוב.

מבחוץ צבא אנוש עלי-פתח, לוטש בשקט מבטיו מפחד אלימות הגבר נושא האסל. מכה האיש מכה בלי הרף לשבור אילמותו של ילד, בשלולית ארץ פרקדן שוכב. לשמוע מה דברי אמת לו לשאלת ה"איפה" וה"מדוע", הנזרקות בתוקף גברות לאוזן הקטן הדוויה. גם זקנה, אותה אחרת, ניצבת לנוכח פני המחזה לצוות על הלמעלה ועל הלמטה את הבלתי מוברר לאזני השומעים בקולות. אחר-כך יש סוף-סוף אמיץ אחד מני צובאי הבית, הנועז לפייס את קצף הגברתן המכה, מדאגת הפגעים העלולים ביותר להרע לשכוב אין-אונים זה, בשלולית מים מפורקד שתוק. אכן ראויים דברים רפים לשפך חמת המציק, המכה בלי הרף. אך בעיקר בזקקת התמצעות של גוף בממש, לחצוץ בין הנצים. גם יש אותה זקנה אחרת, מן הצד בפה תנים מיללת, כלפי מעלה וכלפי מטה מצווחת דברים על קשר, כי נמצא קשר בין זה הילד הנתפס, בחכמה ילביש עתה על פניו מסכנות, להכמיר לב כל רואיו, לבין ילד אחר נמלט. בדיוטה זו היו השנים שואבים במים ונושאים לזקנות פחים. אלה הדברים האחרונים המלבים רוח חדשה בגחלי חרונו של איש האסל, להוסיף מתנת רגל מזיקה, מזכרת לדבר אותה חזקת שאיבה הנתונה אך לנודעים בתצרות. גם התראת קללה שלא ליראות פני המקום שנית מפעם נושאי האסלים.

ב

מטוען פגעים איש קטן מהלך בצדי דרך. עיניו שולחות לגבהים בהייה דומעת לדרוש בעננים אחר חידת העלילות. נפשו בוחנת אחר סגולת אברהמל, מדוע דרכו בזריות צלחה להחליק רגליו לשלל. דין איש קטן להתכמס עמו כמנהג הפנים-אל-פנים, עין נוכח עין להתמיה לאזני אברהמל את פליאות ההוויה, מדוע תהא זו בוררת בשרירות מנהגה דווקא את הנער באופן קבוע להתנכל לו בפגעי בני-אדם על מעשים עלומי-פשר.

אזניים קשובות לאברמלה פלינקער לקול מדרשי-הפליאה מסופרים לפרטים פנים-אל-פנים. אחר-כך מגיד אברהמלה דברי הגיונותיו לאיש קטן, לפשר פליאת המכות, עשו כן אלה שואבי החצרות, אל-נכון מפאת חזקתם על בורות המים, שלא יפתה לב אנשים אחרים להתחרות ולהפחית משכר הפחים, כדרך שהם הנערים עשו אצל זקנות הדיוטה העליונה. מן הראוי היה אפוא לאוזן איש קטן שתהיה חדודה ביותר לרחשי הווית החצרות, כאופן שהיתה פקוחה וערוכה אצל אברהמלה, להקדים לשמוע כל אותה המיית השואבים בטרם נוסדו יחד, בשביל לקדם כל פן של רעה ברגלי מנוסה.

דברי הגיונות טובים לספר כל אוזן נתמהת, אף גותנים אחיזה לישר הדורי האירועים. אף-על-פי-כן תלויים בכל אלה ספקות מצריכי-עיון, בלב איש קטן עצורים למועד אירוע אחר, תרגש לבוא בקרב ימי המחרת.

מועד אירוע אחר הנה לנגד עינינו מתרגש-ובא. איש קטן בחבל מגידי תהלים מתחבר, להימנות על שכירי-לילה מגידי תהלים על משמרת מתים. הסכת דע מגידות מסכנה זו, הדורשת מאת הגמנים עליה סליקות מכל פחד נפטרים, במחשך

חצות שרועים כסויי סדינים על רצפת חדר קרה. גם נרות מרעידי כתלים למראשות המת ולמרגלותיו שתולים בתוך שלולית של אגלי שענה. אל אור הנרות הללו ראש המגיד נרכן להאיר כתובי התהלים. זו שמירת מתים, מיובבת בלחשי הזיזשבים בסתר. הגדול במגידי החבורה במשמרת כל הלילה יתלונן לבד, להיות נכון על מסכת תהלים עד לבוא המטהרים בבוקר. מה שאין כן מגידי התהלים הקטנים. פחד ליל-שימורים עליהם, פן תצודם תנומת עיניים. על דרך שכיבת-פרקדן לצדו של מת החדר בכיסויי תכריכיו. כנודע בשערי כל החצרות מעשה נער אחד. על כן יהיו הקטנים על משמרתם בזוגות ולחילופים.

באופן זה הנה לפנינו לילה איש קטן. על שרפרף של עץ, בבית אשר על רצפתו שרוע מת. עין עקומה בולשת אחר אברהמלה פלינקער, לבחון מה דברים אחרים לו מלבד מקרא התהלים. אמת כי אין לב השנים מסולק פחדי מתים ולילה. בבדידות זו האפלה, מהובהבת ארבעה נרות-גשמה, אפשר להם ליורדי-דומה שיטילו אימתם על החי המתחבר לקהלם. על כן עין הנער רודפת אחר כתובי התהלים, עד כי לא נשאר לכוח המדמה כל ריוח פנוי לדימויי מתים.

לילות חורף אפלים בבתים אשר על רצפתם שרוע מת. איש קטן על שרפרף של עץ, לצדו של אברהמלה פלינקער טורח בתהלים. אמת כי מחשבת הילדים נתונה לאשמורת-חצות, להיות אז קשוב ביותר לקול רגלי האיש, מן החוץ יבוא להחליף משמרת המגידיים.

הנה אכן בחצות לילה זה, כחצות כל הלילות, איש גדול פוסע אל הבית. הספת ושמע למצעדי גבר שאינם הולמים בנהת, כהישמעם בפעמים אחרות. אלה סממנים שיש להם הבחנה ושיעור באזניו החדודות של אברהמלה פלינקער. מה שאין כן אצל איש קטן. עיניו רצות אחר כתובי התהלים להשלים מכסת הפרקים עד לבוא המחליף אל הבית. גם בהיפנס הלה אל החדר עיני אברהמלה משכילות להכיר בפנים אחרות של האיש, כי יש בהן אותו משהו מפניו ייטיב לבוס. אך חלונות החדר מוגפים, ובפתח איש החברה-קדישא ניצב שוטר בחוזק-יד.

זאת הפעם לכודים השנים בין המצרים. איש קטן עדיין על תהליו אינו יודע דברי פורענויות שהכיר אברהמלה מכבר. על כן גם ידע פלינקער זה להקדים התיצבות נכנעת לפני תוקף איש החברה-קדישא. להיות מסור למישושי בדיקה, שידי הגדול עושות בו בדיקדוק גדול, בחיפוש אחר משהו נסתר. גם יודע אברהמלה בחכמתו להאיר את עיני הגדול לנקיון אותם כיסים שידי האיש לא ירדו לסוף הימצאם.

איש קטן על שרפרף של עץ סוף-סוף בנפש הומיה. עיניו מסתכלות אחר סגולת אברהמל, להחליק רגליו לשלל, באין לאיש גדול כל מציאה אסורה עליו. הלב רועד מפחד פליאות ההוויה, שמא תהי זו עכשיו מתנכלת להכותו בפגעי איש החברה-קדישא. מעטה זה הפחד הוא אשר נותן כר להחשדה בעיני התקיף, שוטר הפתח. בדיקדוק גדול יביא על איש קטן חיפושי ידיים האמונות אצלו ביותר בקיבורי מתים.

אכן, במהרה, את אשר יגור הנער מכיס מכנסיו בא לו: שטרות הקשורים בגמי נושרים ממטמוני כיסיו להתגלגל על הרצפה. שני הצדדים מדהימים עיניים על

שטרות חדשים אלה מקרוב נחשפו ממטמונם. אך בעוד אצל איש קטן מבולבלת ההוויה מטעם החזיון המשונה הנה אצל איש החברה-קדישא מתבררות דווקא הקורות, בנחשד בלבו מאותה שעה שנגלה לאזניו דבר הגניבות מכתים אשר מתי-לילה בהם.

איש קטן צופה ויודע פצעים וחבורות הנכונים אצל זה להכות. אף-על-פי-כן אין ראשו מתכנס מאחרי ידיים פרושות לגונן. עין-בעין מביט הילד על אגרופי האיש הבאים על פניו בעצמה. גם במעידתו ליד זה השרוע בתכריכים אין פגעים שעליו דוחקים בו להיות בהול אחר מוצא של מפלט. במהרה הנה שב הוא להתיצב בלי מורא של מכות-ידיים, ופניו כנגד הגדול משוות בנכונות לכל חבורה טריה.

איש גדול נבוך על זאת. אפשר זו מידת כניעות לגנב, הנתפס בבושתו על-חם. גם אפשר כי כל זה הוא עוז הגזלן המרהיב כנגד תופסיו כך. על כן מה-גדול הפלא בשמוע אזניו פתאום דברים אחרים, מדוברים בלחש מפני זה הילד. שוב שוב מגיד איש קטן על נקיון-נפשו, כי לא שולחה ידו מעולם בכסף רעהו. ודע ודע אמת אלה שטרי-הכסף כי ידיים אחרות במעלם, לא ידע הילד בבואם אל כיס בגדיו ובצאתם. אחר-כך מסופרים קורות אחרים, אשר משהו בעלילתם תמיד על ראש הילד בא: סיפור פרשת היונים שעל גג אותו בית, על מעשים מופלאי-פשר שבתם נתן הוא הדין בידיהם החובלות של דיירי הבית. אחר-כך בחצרות שפועי-הבורות תמיד היה פלינקער אברהמל חכם להחליק רגליו לשלל.

דברי איש קטן שקטים, חודרים אל לב איש החברה-קדישא. משהו בכל זה אכן אומר דרשני, מדוע דרכו של אברהמל בזריזות צלחה, להחליק תמיד רגליו לשלל? תחבולה כלשהי מרקמת והולכת בשביל להפיל את הגנב בפה. תחבולת-ערמה המצריכה שיתוף שבחשאי בין השנים. להיות איש גדול וקטן נכונים למועד לילה אחר, בבית אשר על רצפתו שרוע מת.

איש קטן שומר פתחי פיו גם אחר-כך בפגשו את אברהמל בחדר. זה תוהה תמה לקורות חיפושי חצות, מה העלו כיסי איש קטן בגורלות, והלה אינו מגיד מכל אותם שטרי כסף אשר נמצאו במטמוניו. כי איש החברה-קדישא ציוה עליו אשר לא יגיד. למען יהיו התולדות בעלמים מאברהמל. יהיה מאמין כאילו יגיעת כל החיפושים העלתה חרס ביד המחפש.

פני אברהמל בפליאה משונה. עיניו מדדות על כיסי איש קטן בשתיקת מבוכה. אחר-כך הוא שב לשאול במין גימגום של אינו יודע לשאול בשביל למשוך בלשון איש קטן דברים שהם אצלו בגדר פליאה. גם חידות חד אברהמל אחר-כך בערמה, לתהות מה כסף יש לאיש קטן במטמוניו.

סתומים דברי איש קטן לחידות אברהמל. בלתי-מתפרשים במכוון. יהיו אצל אברהמל חידה, מתפרשים לכאן ולכאן.

הנה בא מועד לילה אחר בבית אשר יש בו מת. איש קטן על שרפרף של עץ אינו מחטיף הפעם כל מבט גנוב לבחון מה דברים אחרים לאברהמלה מלבד מקרא התהלים. עיני הנער רודפות אחר הכתובים בשביל שלא יישאר כל ריוח פנוי

למחשבה על-אודות הרשת הפרושה בזה החדר לגנב. יש גם שעה יעודה, מדוברת מראש עם איש החברה-קדישא לתחבולה. איש קטן יוצא אז לצרכיו מן החדר כטבע כל אדם לנקביו. אברהמל פלינקער, כשהוא לעצמו בזה החדר, לא יחמיץ שעה יפה כל-כך למעלליו. בזריזות של שד הנה רצות כבר ידיו ממגירת ארון לדפופה אחרת, לקנות במשיכה מתוך אחת מהן כיס של כסף-שילומים.

איש קטן עדיין משתהה בחוץ לצרכיו. באמת ניצב הוא בהסתר מאחרי חלון החדר להציץ בהתרגש התחבולה על הגנב. אכן גדולים מעשי אברהמל בהתראות פנים. בחכמת מאחיו העיניים הנה שב אל שרפרפו להיות משוקע בתהלים. עין לאיש קטן, מאחרי חרך חלון, רואה משב קטן של רוח המתנשב על גר לכבותו. עיניים לאברהמלה פלינקער אינן רואות משב קטן אחר של רוח, המתנשב על גר שני לכבותו. עכשיו עת שני גרות למראשות המת כבויים מאחיו פחד של מת את אברהמל. משהו בגרות העשנים מבהיל לנוס.

פתאום פתאום, אכן לפתע הפתאום, בהינשא רגלי אברהמל לנוס, באה מין יד של מת, מבין התכריכים מושטת, לסגור על רגלו בצבת האצבעות. זהו פחד המתים הגדול הקורע מגרון אברהמל את קול החרדה, לחלץ כל-עוד-נפשו-בו את הרגל מכף המת.

עין איש קטן רואה את רגל אברהמל נתונה באזיקי האצבעות כבתוך סד. אחר-כך קול דברים הוא שומע, מבין לתכריכים בוקעים צרודים: "כיס הכסף אברהמל, כיס הכסף, גנב מתים".

אברהמלה פלינקער חכם להחליק את שלל הכסף מכיס מכנסיו. אחר-כך בהולות רגליו בבריחה גדולה לתוך הלילה, ואין נפשו יודעת כמה ירבה שם שחוק, בבית הפחד, איש החברה-קדישא, ולשון איש קטן רינה.

ג

איש קטן יודע כי אברהמלה פלינקער יודע ענין תחבולת המת. גם אברהמלה יודע כי ידיעתו נודעת לאיש קטן. אף-על-פי-כן אין דובר דבר בין השנים. מישהו ודאי נוטר את הדבר בלבו.

לעת כזאת איש קטן חכם לעשות מעשיו במפורד. באותם ימים של פגרה, בהיותו מתעסק בדרכים הומיות בממכר עתונים. אין איש קטן מביא בסוד סחרו את אברהמל. בגפו יתיצב בפתחי מבואות, להכריז קול עתוניו בצמתים. אלה עיסוקים שעוף-השמיים מוליך את שמעם אל אברהמל, להיות אף הוא מחזיק אחריו, לקרוא קול עתונים בראש-חוצות. בטמון כל זה מזימה כלשהי נחרשת.

הנה לא יקפיד אברהמל, בצעדו בחוצות קריה במשא עתוניו, להיקרות גם לאותם פתחי מבואות בהם יתיצב איש קטן. איש קטן מביט צופה, חכם לשאת רגליו מצרה. חומק מדרך זו אל האחרת, לשוב כחלוף רגלי העובר למקומו. מה יבקש אברהמל לכל זה? דעת אדם לא תשער במדויק. די לאיש קטן הגיון הלב, המלחש לו להסתלק מפני עילות שאברהמל מחפש לתעלוליו.

פעם ועוד פעם, חדות עיניו של איש קטן לראות את אברהמל מרחוק, בטרם יספיק ליקרב אל המקום. בפעם אחרת מחכים אברהמל לבוא עליו במרמה. מדרך צדדית, עוקפת, מתגנב אברהמל כשועל, להתיצב פתאום פנים-אל-פנים. איש קטן, בעמידה שבבין-המצרים, מהדק אחיזתו באגד עתוניו, מחשב בלבו כיצד לברוח. אברהמלה פלינקער משים דווקא אגד עתונים שלו על גדר, להעמיד כנגד זה פנים של נוצח במערכה. זוהי שעת-כושר חטופה לאיש קטן לחמוק בפשיטת רגל, מיד גם להשתטח אפיים ארצה מפני רגלו המזיקה של אברהמל. זריז אברהמל בטכססיו. כמה וכמה גסיונות התעמדות מנסה איש קטן על עצמו, כל פעם מפליאה רגל אברהמל לעשות בו מיני תקלות. אף אגד עתוניו, עכשיו לצד גדר דחוייה, אין יד איש קטן משגת מפני מכשלות שאברהמל מהפך על רגליו.

הנה עתה מופלא בעינינו "פתאום" זה של אברהמל, מדוע ישוב פתאום ללכת, אל מקום ממנו בא תחילה שם הוא שב עתה ללכת. איש קטן צופה תמה על פלא המראה הזה, דורש בודק גסתרות הסתלקותו של אברהמל ומערומיה. הנה לא עשה אברהמל כל פצע באיש קטן, אף לא חבורה טריה, גם כסף העתונים במטמוני איש קטן צרור, מדוע אפוא חלף-הלך אברהמל. רק אגד העתונים מאותה גדר לקח. שוב ושוב בחינה מדוקדקת של חידת האירועים, אחר-כך שב איש קטן לאגד עתוניו, לצד גדר זו דחוייה, להכריז קול סחרו בצמתים.

קול איש קטן מצוויח בראש-הומיות. דע כי בממכר אלה העתונים משהו אינו כשורה עכשיו. יש דבר נחשד ביותר אצל אלה הקונים, הנוטלים עתון איש קטן לידיהם. עתון, עתון, אפשר כי בטמון שלך משהו טמיר ונעלם, בלתי-מבורר לאיש זה קטן. מדוע יהי כל איש קונה, נפחד אחר-כך להשליך לצדי דרך? איש קטן מביט תוהה על פלא עתוניו, שומע קול איש לאזניו לוחש, למלט עצמו חיש ממקום זה הפחת, אל סמטאות בהן תהיה לו נפשו לשלל.

איש קטן ניצב מצוויח אינו-יודע-מה. מדוע סוגרו דלתיים בזה השוק? היו שערי המבואות פתאום שוממים, כלו רגלי כל עובר-אורח. רק בצדי דרכים, אשר עינו מסתכלות לפניו, יש עתונים פזורי רוח, אנשים נפחדים השליכום. מה כל זה למה, תמה, איש קטן שומע שאוני מנועים קרבים מצד כל דרך. היזהר, היזהר, מזה הבלתי-נראה-הזה. כמה עצוב שעדיין אינו משוער בנפש איש קטן. דע כי רכב האנגלים מקיף עתה ארץ, לסגור על איש קטן מוצא של בריחה. איפה האנשים כולם, תוהה סוף-סוף איש קטן בפחד. טוב כי תהייגה אזניו קשובות לקול עוד איש, ממעמקי בית קורא לברוח.

"אנגלים עליך ילד, כרוזי-מחתרת בטמון כל עתון". איש קטן אינו יודע מה כרוזים בטמון כל עתון-מחתרת. אבל הוית השקט מאיימת פתאום ביותר לשאת רגלי מנוסה לתוך עקמומי הסמטות. בקפיצה ובדליגה וברגליים קלות איש קטן חומק רץ, שומע שריקות כדורים. מצד סימטה זו לנוס אל האחרת, תריסי בתים בדרכים מוגפים, מאחור פעמי מרדפים מהדהדים. שמע ילד עצת נבונים טובים, ממחבוא חצרות מרמזים לך דרך מפלט מכדורי האנגלים. איש קטן רץ כשד, אינו קשוב למל

חצר מקלט, כי אם לדרך אשר יעדה לבו לצורך משהו המתופן אצלו לעשות. מקצה סימטה זו אל דרך המלך, למקום שער השוק. שם אברהמלה פלינקער ניצב מכריז קול עתוניו, על גדר בית ינוחו סדורים בתוך אוגדנם. הפעם איש קטן חכם ערום להתליק עתוני אברהמל מאחרי הגדר כשועל, לשים במקומם מהר העתונים האחרים, בטמון כל אחד מהם כרוזי-מחתרת מוגנבים. עכשיו אין לצאת ממחבוא אחורי הגדר. רק להציץ בעד לחרך-תצפית מה הווה ומתרגש במראות שמנגד, בשביל לדעת אימתי פנויה הדרך מכל זעם אנגלים.

אוזן ילד קשובה, שומעת מעבר לסימטה פעמי מירדפים קרבים. אחר-כך רואה העין את האנגלים בממש, הנה מבוהלים המה לתור אחר זה ואחר זה מבין היהודים הנקרים בשער השוק והלאה. נפש האנגלי נדרכת ביותר למראה אברהמלה פלינקער, על עמדו ניצב בלי חת, קורא קול עתוניו בשער. אלה העתונים אשר תחת זרועו לפותים המושכים על עצמם את ידי האנגלים, לתהות ולמשש מה כרוזים טמונים במחבוא קיפוליהם.

אברמהלה פלינקער משכיל להעמיד פנים תמוהים של מה ולמה. אינו יודע כי הכרוז אורב על הגדר. זה הטעם כי לא יקפיד על פעלו של איש מוכר היין, הרואה את טורח יגיעו של אברהמל בסידור עתונים שבידיו, על כן יסור מדעתו לצד אותה גדר בשביל עתון לבית-היין.

כך כך הנה איש מוכר היין פורש להציץ בעין ממוצמצה, רואה כרוזי-מחתרת נושרים מטמון העתון, להיות חשופים לכל עין תצפית.

והאנגלי עדיין בתחום זה השער, רואה חרדת-פתאום האוחזת אנשים לברוח. אחר-כך רואה בצדי דרך כרוזים משועשעי-רוח, מתרפקים על גליון עתון, כמבקשים לנפשם מחסה בחיק דפיו. אחר-כך שולח האנגלי ידו לעתונים שעל הגדר, למצוא כל אותם כרוזים, עתה נושרים לצדי דרך להיות משחק למשבי רוח. אבל אברהמל איננו, החליק רגליו לשלל, אל מבואות שאין ידיעת האנגלים משגת.

ד

אברמהלה פלינקער יודע כי איש קטן יודע ענין הכרוזים בעתונים. גם איש קטן יודע כי ידיעתו נודעת לאברהמל. אף-על-פי-כן אין דובר בין השנים דבר. מישהו ודאי נוטר איזה דבר בלבן.

בצדי דרכים עצוב איש קטן על כל אשר נעשה במחתרת הכרוזים האלה. הוא ענין רע לתת לאברהמלה פלינקער כרוזים לצחק בהם לשעשועיו. עם לבו מדבר איש קטן שכל זה הוא ודאי רעיון-רוח. כי יודע הוללות לא יובא בסוד מחתרת. משהו אחר מאחרי כרוזי אברהמל.

בוקר צהריים וערב. גם כי תתמהמה חפה לה, בוא תבוא הפעם מזימה כלשהי בחצר החדר. איש קטן כימים-ימימה שב לעת הצהריים מביתו לחדר, שומע קול עגוז איתלולים מבעד לחלון החדר פנימה. מסתכל בעין כמוסה, רואה חבורת עולזים

בנערים, לראשם אברהמלה, על בימת המורה ניצב על נס. שתי ידיים לאברהמל
 מנפנות אל-על כרוזים, קולו הגה לכל אוזן מכריו נאום כרוזים שבידיו. פה
 טמון דבר, איש קטן יודע. מסתיר עצמו מאחרי השער לראות פנימה לחצר הגה
 כרוזי-מחותרת על אבני כל קיר דבוקים. איש קטן בהסתר מארב, כשועל ערום
 אורב לצאת אברהמל מזה החדר. אחר-כך ימהר לדלג מבעד לחלון פנימה למצוא
 בטמון ילקוט ספריו, מטמון של כרוזי-מחותרת. איש קטן פעמונים לו בלב, הולמים
 דינג-דנג. מביט צופה לכל עבר מי יש רואה מה. חכם זריו להציל נפשו מפחת
 הכרוזים, לשימם, שקט שקט, בטמון תיקו של אברהמל. עכשיו יש לשוב לחמוק
 בעד לחלון חוצה, בשקט של אין-רואים. לבוא אחר-כך אל החדר בסבר פנים
 מזויפים, לא ידעו לא ראו, לדידם לא היו כל דברים מעולם. העין מקדימה כבר
 מרחוק לראות מהומה כלשהי מתהפכת על החצר ברעש. אלה כרוזי הקירות, שמעם
 מיהר להגיע אל אוזן המנהל להבהילו לעשות מעשה מפחד האנגלים. בהמולה
 ובצהלת-ענות הומים הנערים אחר המנהל בסכינים ובמיני מסמרים לגרד כל שריד
 וזכר מאלה הכרוזים. גם איש קטן ברצים אחר הקירות והאבנים, אינו מסתכל
 באברהמלה פלינקער, מן הצד ניצב בעין פזולה, אינו יודע מה דברים איש קטן
 יודע. אחר-כך חזקה על הנערים פקודת המנהל להתכנס דחופים לחדר הכיתה, כל
 איש על כס-גדונים יושב, להיות גחקר ידו של מי היתה בתעלולי הכרוזים. ודע כי
 אמת האיש שבמחותרת לא היה מקנדס כך לאור יום בכרוזים. מי עשה, מי ראה,
 מי שמע משהו מה ?

אכן הגה לנגד עינינו ידו של אברהמלה מצביעה, מבשרת אל עבר המנהל באצבע
 צרידה. איש קטן רואה, נחפו אף הוא להתזיק אחריו באצבע.
 אברהמלה פלינקער מלשין ראשון על איש קטן, אותו ראו עיניו מדביק כרוזים
 בחצר החדר. איש קטן אחריו במלשינות אחרת: לעת הצהריים מן החלון הציץ,
 ראה את אברהמל בכרוזים מתעסק בחצר. זה אומר כרוזים כולם שלך, וזה אומר
 כולם שלך. "אחד מהם שקרן", אומר המנהל. "אחד מהם שקרן", אומרים התלמידים.
 איש קטן חכם לא להגיד יותר מזה דבר. גם אברהמלה פלינקער חכם לא להגיד
 דברים שייאמנו יותר אם יגידום אחרים. אל-נכון תוכננו אצל אברהמל הדברים
 מראש, להיות נער אחד מגיד עצת התיקים למנהל: אפשר כי הותיר המדביק משהו
 מכל זה במחבואי ספרים שבתיק. מן הראוי לחפש בתיקי שני הנערים. להיות
 השנים עכשיו מהפכים סדר תיקיהם על שולחן לראוות כל המסובים.
 אברהמלה פלינקער נותן עיניו לתיק אידו של איש קטן, אינו רואה עד כמה כרוזי-
 מחותרת גולשים מתיק שלו לחוץ, להיות נפוצים על רצפת החדר לשתיקת כל
 הצופים. מה שאין כן המנהל הנתפס לבהלת מירוצים אחר אלה הכרוזים, ללקטם
 אחד לאחד מכל צד נפוצותיהם, בשביל ביעור של אש בתוך פח שבקצה החדר.
 בעבור זה לא היתה דעת המנהל פנויה לראות בפעלו של אברהמל, בגדול כעסו על
 אלה הכרוזים, קם לפרוע מפלתו מאיש קטן בבעיטות ובאגרוף-יד.
 איש קטן מתחת לשולחן ולספסל מתירא, רואה חדר מעלה עשן. אחר-כך במקלו

טוחן המנהל כל פיה שבפח עד־דק, מסתכל רואה את אברהמל על רגליו כי פרועות הן לבעט. את המקל יקח עתה, על כן לעשות שפטים באברהמל. אחת לעשר במקל על גב אברהמל, בשביל קונדס כרוזים שבחצר. אחת לחמש על פנים, עבור שקרי לשון ועלילות. אחת לארבע על רגליו, על שום פרעות רגליים של עכשיו ועוד כהנה אחת ואחת על כל צד של גוף, על דבר מיני קורות עתים משכבר. על כיסאו ישב אברהמל במכאוביו, חושב הוגה, כרוזים אלה שנשרו ממטמוניו, הן משהו בכל זה אינו כשורה, מבולבל. ודאי גם ודאי כי הערים איש קטן לעשות כל זה כך, בגלל זה וזה שהיה אצלו בתיק כך. ודאי יש משהו בכל אלה שקרי איש קטן שאינו חלק כל כך. למשל הכרוזים שנשרו ממטמוני ספריו. הספת ושמע, אילו באמת כך היו הדברים לא היה אברהמל מעמיד אותו נער להגיד עצת התיקים למנהל, להיות השנים מהפכים סדר תיקיהם על שולחן. טענה ראויה לסתור, מכה על אוזן המנהל לשמוע מה עוד השגות להפריך לאברהמל ולגברים הטוענים עליו זכאי. יש גם ודאי משהו מפוקפק במלשינות איש קטן, כאילו מן החלון הציץ, ראה כרוזים ביד אברהמל בחצר.

איש קטן נדרש שנית, נחקר על־ידי המנהל היטב. מה היה באותה שעה, איך קרה כל זה? איך מן החלון כרוזים שבחצר ראה?
איש קטן במצוקה נמצא משקר בעדותו. דע כי מצד החלון המדובר אין כלל דרך תצפית לחצר.

"לענות ברעף עד שקר", מנסר קול המנהל. שוב ושוב מכל צד של חלון מסתכלות עיניו, אינן רואות כל חצר. איש קטן ברשת זו טמן מגמגם. לא כי, אף כי, כי, כי, כי... שומע קול מקל מכה על רגל המנהל. שב לתת סדר כלשהו לדבריו איש קטן. וידוי־אמת על מראות החלון לעת הצהריים הציץ. לגמגם באמת כי הוא הילד אשר שם כרוזים בתיק אברהמל, מפני אברהמל אשר ודאי שם לפני כן כרוזים בתיק איש קטן, כדרך אשר עשה אברהמל בעתונים פעם אחת במקום אחר. ודאי וודאי שאברהמל הוא זה, אף־על־פי שבעצם לא ראה איש קטן מכל המראות הללו אלא את אברהמל ניצב על שולחן מורה וכורז באום־כרוזים אשר בידיו על נס. אוזן המנהל מלים "לפני" ו"מפני" תשמע. ידו כבר במקל אוחות לעשות לאיש קטן כאשר זמם לעשות לאברהמל גם עשה.

יחף וחשוף־שת איש קטן שרוע על שולחן, שומע קול "הושיעה את עמך", כך היה המנהל מונה ובמקלו מלקה. אחר־כך איש קטן שומע קול המקל למנין ה"והוא רחום" מלקה. אחר־כך אינו שומע כל קול מכה המונה. כי האדים המקל את בשרו מאד ואוזן אין לקולות.

איש קטן מופה עצוב בדרך לביתו. עיניו במזלות שמיים תוהות מדוע גורלו שלו כך, בעוד אברהמל במזל שועל, לפתות בני איש לתרמיותיו. בצדי דרכים מתעצב איש קטן עם לבו על כל הענין הרע הזה, שמא אין כל זה רעיון־רוח, ויודע הוללות אכן אפשר לו להיות מובא בסוד מחתרת. על משכבו בלילה מתהפך איש קטן, אינו מגיד דבר לבני הבית מסדר מלקותיו. מרה לו ביותר גפשו על משפט המנהל בחדר

כי מעוקל. על מקל-חובלים זה לב איש קטן דואב, זומם למצוא דרך השתמטות מבושת הנערים בחדר מחר. מה נסיבה תהיה מעמו עם בוקר למען יתפתה אביו להאמין בדבר הזה. איש קטן נועז בזה הלילה, יוצא אל המטבח חרש לתת שרט פצע על מצחו בלהב סכין. אחר-כך נותן לדם להיספג לתוך תחבושת שהוא עצמו עושה סביב ראשו כעטרה, להיות הדבר מבהיל את אמו בהשכמה להוליכו אל מרפאת "הדסה" הישנה.

איש קטן שמח על חופש זה היום עשה בשרט דם על מצח. בלבו יודע כי אלו אבקות-הצבעונים לא יעמדו לו לעת מחר בעמדו לפני אביו. איש קטן יוצא חרש-חרש למקום שאין בו רואים, לחתור בחוד מסמר בתוך הפצע, להביא על שרט הבשר וזהמת החלודה.

הפשה הפשה איש קטן הנגע בבשרו, פניו במין פריחה מצורעת. על משכבו בלילות נמסה ערשו בדמעתו, בגלל מצחו הנכאב עליו מאד. אף-על-פי-כן מתוקה שנת הנוקם גם אם גודדת היא. זו נקמת ילד קטן במנהל על משפטו כי מעוקל הוא.

כך-וכך ימים איש קטן דווי על משכבו. אחר-כך בא בוקר חדש איש קטן דורך בעוז דרכו אל החדר. ימי פצעו ומכאוביו עצורים בלבו מתוקים בטעם הנקמה שבהם. אל-נכון באו ימי חולי אלה אל נפש המנהל להחשישו שמא מפני מקל-חובלים הם.

שעה של טרם-צילצול. כלל הנערים במשחקי שחרית בחצר החדר. עיניים להם באיש קטן עתה בא, ודאי חומדות פצעים של מצח וכל אותם ימים טובים שיצאו נשפרים מהם. איש קטן עין גנובה לו לחזר אחר אברהמלה פלינקער מה פנים לו על כל זה. ודע כי אין לו כבר פנים בחצר החדר. גורש אברהמל מן החדר בבושת ובמקל נטוי, על כי בגניבתו נתפס ביד המנהל, ידו שלח במעילי מלמדים.

איש קטן הנה יושב בחבר הנערים בכיתה, מסכית לקול הרעבע הדורש חידושים בתורה. אינו יודע כי יש דבר המתרגש לבוא מאחרי הדלת. אחר-כך בבוא המנהל אל זה החדר אין איש יודע כי יש גם אורב מאחרי החלון בחוץ. איש קטן על כוננת נאום המנהל. דעו לכם שזה כך מפני תורת המצורע שדורש המנהל ברמז על אודות איש קטן: ודע ודע שאין הנגעים באים אלא על לשון הרע. נגעי מצח מפני שקרי כרוזים. אף על פי שאברהמל גנב. הנה מרים הצדקת דיברה לשון הרע במשה ונענשה בצרעת. סימן, סימן... אכן זאת תהיה תורת המצורע, זאת תהיה תורתו של ילד המשקר כרוזים על תיק רעהו.

איש קטן מחייך שותק, אינו מגיד סוד חוד המסמר ושכר ימי פגרה שלאחר-מכן. שומע שוב לקח המנהל לאזנו דורש: שומר פיו ולשונו שומר מצרעת נפשו. איש קטן מבקש סוף-סוף לצעוק כי שקר, שקר משפט המנהל. זו קריאת השקר היוצאת פתאום עכשיו מפני אברהמלה פלינקער, המטפס על אדן החלון החוצי, לעשות נקמת גירושו במנהל. "שקר משפט המנהל", מצחקק קול אברהמל לנאום תורת המצורע, "לא נגעי מצח כי לא שקרי כרוזים, איש קטן אמת דיבר, אני הילד הדביק כרוזים על קירות החדר". חי, חי, חי, על אדן החלון אברהמלה פלינקער שבע-רצון צוחק.

זהו רגע שאיש קטן אינו יודע מה. אך קולו אינו בוגד בו בקראו באדיר על עצמו שקרן. "אמת משפט המנהל", בא קול איש קטן אל נפש אברהמל כעקרב, "אני הילד טפלתי שקר על מדביק שלא הדביק".

"שקרן, שקרן", קמוץ אגרוף אברהמל אל עבר איש קטן, "אני הדבקתי, אני... בחוץ... אתר-כך..."

בחוץ אתר-כך, בין גדרות חצרות, אורב אברהמלה לאיש קטן לעשות בו משפט, להשכיבו פרקדן בחכמת הטכסיסים ולנענע כנגד פניו אגרופים.

"אני לא הדבקתי? ... אני...?" כך אברהמל באיום אגרוף על חוטם איש קטן, "אתה, אתה... הרי לא ראית בכלל".

"אתה, אתה לא מדביק כרוזים", כך איש קטן אמיץ כנגד אגרופי אברהמל הקמוצים, "אתה, גנב".

עכשיו מצמצם איש קטן-עפעפיים בשביל לא לראות את דרך האגרוף אל פניו. תוהה תמה על אגרוף קמוץ זה. מדוע יעשה פתאום רפוי. יתמהמה לעשות בפניו משפט. אתר-כך מתחמק איש קטן החוצה לדרך המלך, אינו רואה, אינו שומע, כי יש עיניים כלשהן המבריקות דמעה שם בין הגדרות.

פנחס יסעור: תריסר שירים קטנים

לזדה

1

בבוא היום לא אוסיף עוד לקשט המראות
אלא חפשי אהיה להסדיר את מיני הצער שורות שורות,
להקצות לכל מין את חלקתו ובעתיד אולי
אף לטרוח על טיפוח חלקות אלו כפי המקובל.

2

עלתה בי מחשבה, כי בעת אותה המלאכה
יותן לי אף להקצות חלקה מיוחדת לבני בכורי,
כשסוף-סוף ישוב מדרכי השפוטים
ואני אהיה כולי פנוי מכל ציפיה.

3

כבר עתה אני נבוך
לקראת אפשרות של פגישה כזו.

4

ההבדלה בין חלקות החי וחלקות המת
תדרוש ודאי עבודת נשים רבה
ומחייבת יציאה מתחום המשיכה של החדלון,
דבר שהצעירים אינם מצטיינים בו,

5

למרות המסעות האחרונים שתוכננו היטב
לפרוץ את טבעת הזכרונות
בדרך אל שמי הכוכבים
המתרחקים במהירות סופית.

6

במיוחד נתתי דעתי לשאלת הגדרות
ובחירתן ההולמת.
נראה היה לי כי במקרה זה
עשויה התפילה לקצר את הלבטים

7

ולרסן את תשוקת המגעים בין מיני הצער.
כשרם של אלה לחדור מבעד לחוטי התל
הדהים אותי והייתי חסר-אונים,
כשהתמזגו עם כלל השמיים ונותרו

8

כמוהם שקופים וללא בטחון
שמהירות התפילה עשויה להשיגם.
בכל זאת ראיתי את התפילה
כמציאות מוכחת מעל לכל ספק

9

והנחתי אותה כיסוד
להתקין בה גדרי כל החלקות :

10

"ברכי, נפשי, את יי"

11

עם בוקר בטרם אתעטף בעורי
לאחר שהייתי חשוף כל הלילה למתשכים.

12

האור מעלה בי חלומות בהקיץ
על בוא היום בו לא אוסיף עוד
לקשט המראות.
לא צמחה בי כל אמונה בתחיית המתים.

כונחם פניאס: בגידה

כאשר הלכתי בשביל הצר בין שתי שורות הבתים בני קומה אחת היתה השעה תשע בלילה וחשבתי לעצמי על כך שהדברים יכולים להתנהל מאליהם כמו במין מחזה- הפנינג שבו שום דבר אינו צפוי מראש באו לקראתי. היא חבשה שביס לראשה ואילו דוחפת עגלה, ובעלה המפסיע בראש באו לקראתי. היא חבשה שביס לראשה ואילו העגלה שבה היה התינוק אינה זכורה לי בדיוק. הבעל חבש מגבעת שחורה והיה עטוף מעיל שחור ארוך ופתוח, כנראה בגלל החום או כדי להראות את הציציות למי שמסופק ביהדותו. כאשר הביטה בי האשה חייכה, אולי לעצמה אולי לי, ושד קטן היה מקפץ בעיניה החומות-הפהות. חשבתי שאולי שפמי עורר את חיוכה. זכרתי מה שאמר שלמה המלך על הנשים, ובכל-זאת סירבתי להאמין שאמנם היה בחיוכה רמז כלשהו. אחר-כך זכרתי מה שסיפר לי פעם קומוניסט אחד, שהנשים הדתיות הן החמות ביותר, ולראיה הביא סיפור של חלבן שהיה שוכב אתן בחמש לפנות-בוקר אחרי שהבעלים יצאו להתפלל שחרית. האמנתי שהסיפור מצויץ מהאצבע.

היא היתה גבוהה וצנומה. בשביס שלראשה היתה אולי גבוהה ממני, ובעלה, שגם הוא גבה-קומה ובשרני, פסע לפניה לבל תסית נוכחותה חלילה את דעתו מענייני תורה. הוא נראה זחוח מעט: אשתו והתינוק העניקו לו תחושת יציבות, אך כשעברתי על-פניהם נחרד מעט-קט מבטחוננו כאותו שכוי שנוכחותו של תרנגול אחר מטרידה מעט את מנוחתו שעה שהוא מהדס להנאתו ופרגית לבנה הולכת אחריו ולוקטת זרעים. שוב אמרתי לעצמי כי שפמי הוא אשר בידח את דעתה שפן נראה כמודבק בין לחיי הגלוחות. כשהגעתי הביתה נטלתי נייר וניסיתי להעלות את דמותם על גביו. ביקשתי לבטא את זחיחות-דעתו של הבעל המזוקן והשד הקטן המרצד בעיני זוגתו. אמרתי לעצמי שאסור לי להרהר בה.

למחרת היום בשובי מן העיר מצאתיה עומדת ליד תחנת-האוטובוס. היא ראתה אותי והסבה פניה ממני, לרמוז כביכול שאינה מכירה אף אינה זוכרת. עייף הייתי ומיוזע ולא נתתי דעתי עליה. קשה היה לי אף לקבוע את גילה מחמת לבושה הצנוע, היא לבשה חולצה כחולה קצרת-שרוולים ותצאית ארוכה בצבע בהיר לא מוגדר. חשבתי שאולי מורה היא, לביולוגיה או לתנ"ך. פתאום חלף צל חיוך בעיניה והשד הקטן הרעיד את שפתה העליונה. לא רציתי לחשוב עליה. מה צורך יש לי באחת דתיה עם ילד ובעל מגודל-זקן שכל הפוגע בו כאילו הרהיב עוז לטנף את קצה גלימתה של השכינה. לבגוד עם אשה חילונית הרי זה דבר קל הרבה יותר מאשר עם דתיה. תיארתי לעצמי את חמוקי גופה והם רופסים ומצומקים וברגליה תופחים הוורידים. אבל האמת היתה אחרת—ארפנותה היתה מוצקת ורגליה יפות, ככל

שהעין רואה. עלה בדעתי שהיא שונאת את בעלה. היא בזה לזחיחותו, לבטחוננו הרפרפני, ועל הכל לאפיו הגס והרכרוכי כאחד. הוא מסוגל לזלול כשהוא מניע בגסות את שפתיו העבות כמו על-פי היתר ממעל, כמי שזה תחומו המותר, ועם זאת להתרגש מדברים אחרים כמו אשה. הוא מסוגל לגלגל בפיו דברי פילפול בטלים ולהצטדק על כך בגילווי אהבה כלפי בנם הקטן. אולי כמוני, אילו הייתי דתי. כשעלינו לאוטובוס היו רוב המושבים ריקים. היא התישבה בחלקו הקדמי של האוטובוס ואילו אני, מתעלם מנוכחותה, פניתי אל הספסלים האחוריים, במקום בו אני רגיל תמיד לשבת. כאשר התישבתי הפנתה ראשה לאחור ובעיניה שהביטו בי רגע קט ראיתי אכזבה.

למחרת היום היתה שבת ואני הלכתי לשכונת הדתיים בכוונה-תחילה לפגוש בה. עברתי בשבילים השוממים מאדם ושמעתי את זמרתם של המאמינים התמימים המיטיבים קולם בשיר. לא היתה לי שום סיבה אמיתית לקנא בהם. אותה לא ראיתי. מן הסתם צופה היתה בבעלה כשהוא מזמר זמירותיו והשד הקטן המשחק בעיניה אומר לה שאותו ברנש משמין ובעל-צורה אפשר אינו ראוי אפילו לגמול בחיי העולם הזה לפי שהוא שוטה ואוויל. בעיני אולי חיפשה את השד המסוגל להעניק לה את תענוגות העולם הזה במיטה גנובה. אבל אני עצמי לא הייתי אלא שוטה שרגליו לא על הארץ וראשו לא בשמיים.

בשלישית פגשתי בה בעת נסיעה במונית כאשר נכנסה לתוכה בתחנה שבשכונת הדתיים. היה זה באחד מימי-החול החמים והמיוזעים של אמצע קיץ. החזקתי בספרון קטן של אחד הסופרים הפופולאריים בארץ ותיכף עם חידוש הנסיעה פנתה אלי וביקשה להציץ בו. הושטתי לה והייתי מביט באצבעותיה, שלא הצטיינו במאומה במיוחד ואחת מהן ענודה טבעת-נישואים אופנתית. היא דיפדפה בספרון אך לא ניסתה לקרוא בו ונראה היה שראתה בספר רק תואנה לפתוח בשיחה. "ספר יפה", אמרה, ולא הבינותי אם התכוונה לתכנון, שאותו לא הכירה, או לצורתו. "את מתכוונת לתמונת-השער?" שאלתי בחיוך. "כן, התמונה יפה", אמרה. בתמונה שלט הצבע הירוק ונראו בו נערה יושבת חשופת-חזה כשמאחריה גצים שנים שאחד מהם מחזיק סכין. "את מתעניינת בציור?" שאלתי. היא דיברה בשמץ ביטול וביוהרה שנועדה לחפות על חוסר-ענין בנושאים שבהם לא הצטיינה. "לא במיוחד", אמרה, "אבל הספר נראה מעניין". הדברים משכו את תשומת-לבו של גברתן מבוגר אחד שישב במושב שלפנינו והוא הגניב אחרונית מבט לגלגני. היא עצמה הסיטה ראשה לעבר החלון לצורך אתנה, אך ידעתי שתמשיך בשיחה. "במה אתה מתעניין?" שאלה מקץ דקה. נוכחותם של הנהג והנוסע לא הרתיעוה מהמשיך בשיחה עם זר שאיננו בגיל התמימות. "גם בתוכן וגם בעטיפה", אמרתי. "אתה חובב אמנות?" שאלה. "אני גם מצייר", עניתי. היתה הפסקה קצרה. "אני מורה לספרות", אמרה. "את מכירה את ספריו האחרים של הסופר?" שאלתי. "רק אחד", ענתה מהורהרת. "ואתה?" "גם אני קראתי רק אחד". "אתה קורא הרבה?" "לא תמיד", הודיתי והוספתי בשמץ גאווה, "יש תקופות שבהן אני מעדיף יותר לכתוב". "אתה כותב?"

אמרה ובעיניה הופיע ליגלוג. "שירה? פרוזה?" – "פרוזה בעיקר", אמרתי. היא התחייכה לעצמה בהביטה בנוף החולף. פניה לבשו ארשת מהורהרת ולרגע ארוך כמו התעלמה משיחתנו. לפתע פנתה אלי ותקעה מבט אפל לתוך עיני, מבט שאין לטעות בכוונתו. נבוך הייתי אך לא יכולתי להשפיל עיני. מתוך הארה פתאומית העפתי עין במראה הקבועה מעל ראשו של הנהג ובה יכולתי לראות בבירור שהג-ברתן מסתכל בפרצופי המשתקף בה. היא קירבה רגלה אל רגלי ונגעה קלות בנעלי משל אותה לי בצופן מיוחד. רווח לי מקרב-המבטים, וכשאני מצמד את רגלי אל רגלה מחוץ לתחום ראייתו של הגברתן, שאלתי: "איזה ספר קראת משל הסופר הזה?" היא חשבה מעט וקראה בשמו של הספר כשהשד מרצד בין עיניה. עתה יכולתי לאמוד את גילה: בת-גילי היתה, אף שלגבי אשה אין זה גיל צעיר ביותר. דומה היה שאין דעתה נוחה מהשיחה בענייני ספרים ואף בתוכי לחש קול את המשל הערבי שאין למכור פרחים לגננים, אבל בינתיים היה זה הנושא היחיד המשותף לגילגול שיחה פשוטה. פתאום שאלה: "אתה עובד?" גימגמתי משהו שמשמעותו: אינני עובד, אף שמזומנת לי עבודה כלשהי. היא גילתה התעניינות-יתר בנושא זה ושאלה למקצועי. "אני פקיד מובטל", אמרתי. היא צחקה מעובדה זו בחשפה שיניים קטנות ומבהיקות שניביהן בולטים. היה משהו זר, מכל-מקום לא נעים, בחיוכה. ניסיתי לחשוב איך צומחות גשים כאלו ומה-גם בבית דתי, אבל מחשבתי ניטש-טשו. "היכן למדת ספרות?" שאלתי. "באוניברסיטה", אמרה, "בירושלים". "אני אוהב את ירושלים", אמרתי סתמית, אף שהדברים כשלעצמם היו נכונים. לשאלתה, סיפרתי לה שאין לי השכלה פורמלית רצינית. בתוך כך פנה הגברתן שלפנינו אל המושב השמאלי, הריק, ולחש לנהג דבר-מה. הנהג צחק, ובטוח הייתי שבנו הדברים אמורים. התבוננתי בתשומת-לב בפרטים שונים שבדרך: עצי אקליפטוס מרוחקים, שדה-בור רחב, גשר-ברזל עליו עברנו, המספנות, נמל-הקישון, המזבלה העירונית, נגריות, הגשר הגדול הקרוי גשר-"פז", חברת-החשמל, מפעל למחשבים ועוד. כשהגענו לשכונה הנקראת חליסה ביקשה את הנהג לעצור. היא שלחה בי מבט קר ולחשה "להתראות", וירדה. כאשר המשכנו בנסיעה פנה לעומתי הגברתן בחיוך ושיניו החשופות בין שפתיו הכהות קטנות ושבורות. "חתיכה לא רעה", אמר. הנהג-רומני צנום ששפם משולש מעטר את פניו, אמר: "הדתיות האלו, חביבי, זה משהו..." העמדת פני תם וכמתחנן אמרתי: "היא התעניינה בספר שאני מחזיק". הגברתן שלח בי מבט חודר בעיניו השחורות הקטנות ולא אמר דבר, ואילו הרומני הוסיף לגחך: "המדינה הזאת, זה לא פשוט..." הייתי במבוכה וחיפשתי את מקטרת. עד שאני מוציאה ומפטמה בטבק, הגעתי לתחנה בה רציתי לרדת. יצאתי את המונות, ובמבט אחרון ששלחתי לעברה ראיתי את הגברתן גוחן אל הנהג ושניהם צוחקים. כשלושה שבועות אחרי אותו מקרה נסעתי פעם באוטובוס אל אחת הקריות הסמוך-כות לפגוש את ידידי, ישראל. ישראל ידידי הוא ברנש בעל ייחוד מסוים: הוא מאמין כי אם ימות לא יתקיים העולם אפילו שעה אחת אחריו. אינני מאמין שאמנם כן הדבר, אבל כפעם-בפעם אני מוצא לנכון לקפוץ אליו ולגלגל אתו שיחה בענייני

דת ואמונה. ישראל איננו אדם דתי אף אינו מאמין גמור, אך על-פי דרכו יש לו עסקים עם הבורא כמו שיש להרבה אחרים, מן הסתם. ישראל איננו אמן אף אינו כותב, אבל הוא קורא בספרי פילוסופיה ומנסה להחדיר לתוך מוחי את הדברים העמוקים שהוא קורא שם ועוד דברים שהוא מוסיף עליהם. אינני בז לישראל אף אינני מוצא ללעוג לו כי בענייני מחשבה אין הוא קוטל קנים, ומאז ומתמיד היתה מציאותם של אנשים כמוהו חזיון נכבד, כל-שפן בימית-זווית אלה שבהם מחשבות ממחשבות שונות רודפות את האדם ויש אפילו הצופים את קצו של המין האנושי כתוצאה מזיהום אוויר או שואה אטומית וכדומה. כשעבר האוטובוס בשכונת הדתיים עלתה אליו הדתיה שלי. לא הופתעתי לראותה כי זה זמן-מה חשבתי לפגשה שוב ואך הבוקר לחש לי לבי שאַרְאָה אותה עוד היום. היא נכנסה לאוטובוס, מרפרפת במבטה על פני האנשים, וכשראתה אותי והמושב לידי פנוי באה והתישבה בו כמו על-פי אות מוסכם. הפעם לבשה חולצה ירקרקת וחצאית בהירה. היא פנתה אלי בחיוך לבבי ונראתה נאה משהיתה קודם. "מה נשמע, אדוני הסופר?" שאלה. חייכתי בעיני ואמרתי: "טוב תודה, גבירתי המורה."—"אתה נוסע הרבה בקו הזה?" שאלה.—"לפעמים", אמרתי, "אני מבקר פה חבר."—"איפה פה?" שאלה.—"בסביבה הזאת", אמרתי. פתאום התחייכה אלי והסבה פניה כבוחנת אותי מקרוב. "אתה קורא שירים?" שאלה.—"כן", אמרתי, "מדוע את שואלת?"—"לא, שום דבר", אמרה, "אני פשוט כתבתי שיר והייתי רוצה שמישהו יקרא אותו". היא צחקה וחשפה את שיניה הקטנות. "אשמח לקרוא אותו", אמרתי, "אם תמצאי לנכון להראות לי". היא פתחה את התיק בו החזיקה—ארנק אפרפר שלא נראה חדיש ביותר—והעלתה פיסת נייר דקה. הושיטה לי את הדף ואני קראתי בכתוב בכתב נאה ועגלגל, נוטה מאד שמאלה, את המלים הבאות:

אני צופה בקרבי תולעים,
 תולעים קטנות ולבנות.
 כאשר יהיו לי נכדים
 אהיה סבתא ואקנה להם ממתקים
 ואחוש בריחם את המוות.
 המוות הוא כהה כעיני אלו
 חבוש מצנפת לבנה.
 אני תועה על-פני ימים מתערבלים
 וקוראת את התולעים
 כאילו היו אותיות של כתב
 על קירות של עץ מטוחבים.
 תולעים קטנות לבנות
 כמו אותיות קדושות
 ואני בתוך בארות של עיני אלו
 חומות כמו עיני אלוהים.

"שיר יפה", אמרתי, "אבל מניין לך שענינו של אלוהים חומות?"—"ככה הרגשתי", אמרה, מישירה מבטה קדימה מתוך אישונים חומים ואפלים. הושטתי לה את הנייר

בחזרה והיא לקחה אותו מידי בהיסח-הדעת ותחבה אותו לתוך הארנק. "את כותבת באופן קבוע?" שאלתי. היא חייכה לעומתי: "זה השיר הראשון שכתבתי". "אפשר שיבואו עוד רבים", אמרתי. "אין לי הרבה צורך לכתוב", אמרה. דומה היה עלי שאני מסוגל להבין באיזה מצב-רוח כתבה את הדברים, אך לא היה לי בטחון בנכונות הרגשתי. הנשים, בשום-אופן אין לנחש את העובר עליהן בפנים. כמו גקבה עמוקה יש להן שמחשבות מנתרות בה ואין לתפסן ביד. "אני יורדת בתחנה הבאה", אמרה. "גם אני יורד כאן", אמרתי. כאשר נמצאנו למטה חיפתה לרגע של שקט אחרי שיסתלק האוטובוס ואמרה: "תוכל ללוות אותי". היא החלה לפסוע בסמטות ואני שיערתי דבר שלא הייתי בטוח בו כלל. הלכתי אחריה בין בתים בוהקים בני קומותיים שצמחיה מטופחת עוטרתם. חיפשתי סיגריה בקופסה שבתוך כיסי, אך הקופסה היתה ריקה משום-מה. אחרי פיתולים אחדים הגענו לחורשה בה עומדת תחנת-הרכבת. משאת-נפשה לא היתה הרפכת, כמובן, אלא החורשה עצמה. כאשר הגענו לשם אמרה: "אתה גראה קצת מבולבל". "קצת", הודיתי. "לא היו לך שום רומנים עם נשים נשואות?" "היו", אמרתי וזכרתי חוויה אומללה שפקדה אותי פעם בתל-אביב ונסתיימה במפח-נפש. "משום-מה נדמה לי שאתה לוקח דברים ללב", אמרה עם שהיינו פוסעים יחד, מדשדשים בשכבות של עלים יבשים בצמחיה לא סבוכה של קני-סוף שגדלו תחת עצי האקליפטוס, בכל גישה ריחם החריף של האקליפטוסים, ואני תלשתי עלה ונתתיו בין שיני. היא אחזה בידי והביטה לתוך עיני בעודנו פוסעים. "אינך מוצאת שום רע ביחסים כאלה?" שאלתי. "אתה חילוני, אמרה, "אתה מאמין באהבה חפשית, לא?" "איש לא אמר שחילוני הוא יצור מושחת", אמרתי. היא הביטה בי משתוממת ומשכה בכתפיה. הגענו לקרחת חולית בין העצים והתישבנו. ליטפתי את רגליה החלקות. הנחתי ידי על לחיה ונשק-תיה. פתאום התגפלה כחתול טורף והתנשקה עמי בכוח כמנסה לחדור אל תוך פי. כאשר הפסקנו היתה דממה ארוכה. שאלתי: "עיניו של אלוהים, העין החומה שתי-ארת, האם היא מתכוננת בנו?" "אני חושבת שכן", ענתה בעיניים צוחקות, שובבות. "אינך מפחדת ממנה?" "לא", אמרה, מתכוננת באצבעותיה הצרות עיגולים בחול. "את מוכנה לשרות עם האל?" שאלתי נדהם. היא התחייכה ובידה הפנויה ליטפה את שערי משל הייתי ילד, עובדה שהרגיזה אותי מאד. "את המטפחת אינך מסירה?" שאלתי. "לא", אמרה, "אחרת יכנס החול לשער, אבל אחלוץ את נעלי". היא חלצה את נעליה הלבנות ושמה אותן בזהירות כמטווחי-יד. אחר החלה לחכך את כפות רגליה בחול. "דקלם לי שיר", ביקשה. "שיר משלי?" "משלך". "ובכן", פתחתי, "אדקלם לך שיר".

וזה היה השיר:

הימים אינם ימים
והלילות אינם לילות
כאשר חושבים מחשבות לילות
בצהרי הימים,
ועושים בגניבה

מה שהשמש רואה, משתאה
 וקוראים לדברים בשמם
 כאילו לא היו אלים מעולם
 ורק הסטרא-אחרא רכוב על מטאטא
 מנתר מפה לשם
 משם לפה
 עסוק למעלה־ראש.

"מתי חיברת את השיר הזה?" שאלה.—"כרגע", אמרתי. היא זקפה גבתה. "לא מוצלח במיוחד", אמרה. "אני מסוגלת לחבר שירים יותר טובים".—"את כנראה משוררת", אמרתי.—"אינני משוררת", אמרה. היא נתהרהרה מעט: "אולי זה לא היה גרוע כל-כך", אמרה והסמיכה שפתיה אל פי לפייסני. אחר-כך אמרה: "אנו יושבים כאן כמו שני אידיוטים". נטלה פני בידה ואמרה: "אל תהיה עצוב כל-כך. לפעמים השירים אינם חשובים כמו מה שמסתתר מאחריהם".—"אינני עצוב", שיקרתי, "אבל מה שמסתתר מאחריהם אינו שווה פרוטה אם השירים אינם טובים". הירהרה מעט ואחר-כך החלה לפרום את כפתורי חולצתי ואני פרמתי את כפתורי חולצתה. לא היתה חזיה מתחת לחולצתה ושדיה נתגלו—קטנים אך נפולים. "אמור משהו", ביקשה.—"יש לך פנים נאים", אמרתי. "אתה מדבר כמו מודעת-שידוכים", אמרה. במודעת-השידוכים שפירסמו הורי היה כתוב: 'דתיה גאה 22/168 מעוניינת בדתי אשכנזי'.—"מדוע דווקא אשכנזי?" שאלתי.—"הורי דתיים מאד", אמרה, "ורצו מה שבטוח. אתה מרומניה?"—"לא", אמרתי. "אני ספרדי יליד מצרים".—"אני מקווה שלא נפגעת".—"לא", אמרתי בחיוך. "המודעות האלו פשוט מצחיקות אותי. כשאני קורא מודעה כמו זאת שלך אני חש מיד באטימות-המוח שמאחריה. לי תמיד נדמה שהנערה רוצה דווקא אחד ספרדי".—"הספרדים יותר חמים", אמרה בחיוך ועיניה בוחות. ליטפתי את שדיה ונשקתי את צווארה. "איזה מין יצור הוא בעלך?" שאלתי בחככי את לחיי בלחיה.—"הוא מסכן", אמרה. "הוא סובל מעצירות. בכל פעם הוא חושש שלא יילך לו".—"מה גורם לו?"—"אני מפחידה אותו", אמרה בחיוך שדוני. נטלתי בידי והשכבתי אותה על גבה. "בזהירות", ביקשה, "שהחול לא יפנס לי לפגדים".—"בפעם אחרת תדאגי לשמיכה", אמרתי, והיא, כאילו קראה את מחשבותי לבי, אמרה: "תדאג שתהיה פעם אחרת". פתאום נשמע רחש בין השיחים. הבטתי לאחור ולעיני נתגלו שני ילדים כבני עשר כשהם מביטים בנו גדהמים. הופעתם נראתה מקרית—כנראה ביקשו לשחק בחורשה. הם עמדו נבוכים ומחרישים. "הסתלקו מפה", צעקתי כשהיא רוכסת במהירות את חולצתה. משהתאוששו, נשאו רגליהם והחלו לברוח, חששתי פן יחזרו או יבקשו להציץ בנו בהסתר. הם גראו תמימים, אך ילדים לא תמיד מראיתם תואמת את אופן התנהגותם. במרחק כעשרים צעד מאתנו שמעתי אחד מהם אומר לרעהו תוך כדי ריצה: "אני מכיר אותה, זאת דתיה אחת!" הם נעצרו במרחק כחמישים צעד מאתנו, וכשלא גראו לעינינו החלו לצעוק יחד: "דתיה זו—נה, דתיה זו—נה!" פניה החווירו ודומה כי אף נצטהבו. קמתי ממקומי להרחיקם, אך הם הבחינו בי והחלו לברוח הלאה. חזרתי אליה והצעתי

שנסתלק מהמקום. "את מכירה אותם?" שאלתי. "לא זיהיתי אותם", אמרה, "אינני רואה טוב ממרחק". רגע ארוך היינו נבוכים. "מוטב שנסתלק", אמרתי, "הם עלו-לים להביא אחריהם צבא של דרדקים".—"כן", אמרה, "אתה צודק".—"מתי נפגש?" שאלתי.—"מחר", אמרה, "בתחנה, בעשר".—"לאן נלך?" שאלתי.—"לאן שתרצה", אמרה, "הגיע הזמן שתגלה יזמה". היא פנתה לכיוון הפביש הראשי שמעבר מזה ואני פניתי לסמטות לכיוון ביתו של ישראל.

למחרת היום מצאתיה מחכה בתחנה. איש מלבדה לא עמד שם אך חששנו לקירבה יתירה מפני עיניהם של עוברים-ושבים. כאשר הגיע האוטובוס המוליך לכיוון שפת-הים עלינו בו ונוהרנו לשבת בריחוק זה מזו. היום היה מואר ונאה, כמעט ללא עננים בשמיים, והיתה אווירת חולין קסומה של אמצע השבוע. נשים רבות נסעו עם ילדיהן לכיוון הים ואני טרחתי כל הדרך לחשוב איך נוכל להתיחד במופרש מן ההמון הנופש. כשהגיע האוטובוס לתחנתו האחרונה ירדה היא ראשונה ואני אחריה. ממרחק כמה צעדים שלחה בי מבט שואל ואני הוריתי לה באצבע לכיוון בו עליה ללכת. הלכנו בכביש המוליך לצד עפו במקום בו שיערתי כי אין מתרחצים, הרחק מסופתו של המציל. היא פסעה לאטה כשראשה מושפל, יגע ממחשבות, ואיכו אני הקדמתי אותה, מהלך בוריזות ומעלה עשן במקטרת. ההליכה בכביש נמשכה כרבע שעה. כל העת השתדלתי להאט את תנועתן המהירה של רגלי כדי שתימצא במרחק קבוע ממני. אחר היינו מבוססים בחולות. היא חלצה את געליה והסירה את מטפחת-הראש למרות השמש הקופחת. שיערה היה אסוף מאחור, ועתה גלש על כתפיה.

זכרתי שנשים דתיות גשואות חייבות לגלח את שער ראשן, אך ככל שהגיעה ידיעתי לא הרבה מהן נוהגות כן. שיערתי שבעלה לא הצליח לשכנעה לכך, ואולי אפילו חשש להעלות נושא כזה לפניה. שמא היא לילית? עלה הירהור במוחי. עיניה האפלות הנוצצות שמא הן עיני לילית? אפשר שברית כרותה לה, אף בהיעלם ממנה, עם כוחות געלמים.

הצמחיה בחולות היתה דלילה וכללה בעיקר גרות-לילה, אותם פרחים צהובים שתמיד נחרטו בזכרוני כגורמי צהבת. בילדותי, מכל מקום, החזקנו באמונה עיוורת שאין להביט הרבה בפרחים אלה, לבל יקרה משהו שאינני זוכרו כבר. החול שנרטב בטל-הלילה נתקשה מעט וכפות רגלינו פוררוהו ונטבעו בתוכו. כחול השמיים הילך עלי אווירה חלומית כאילו עמדו רגלי לפני מקדש יווני עתיק. עם זאת, היה משהו זר בתכלת זו משום שהזכירה אמונה אלילית, אולי עוננות. עמק-עכו, כמו ירושלים למשל, מצטיין בייחוד שקיעתו המדליקה אבוקות בענני-הים מעל צוקו הנישא של הכרמל. היום דימיתי לראות בשעת-בוקר זו שערי-שחק פתוחים שכל היכול גונב מתכלתם המופלאה בלי דעת לאיוו מטרה. האמנתי שקדמונינו עובדי-האלים מצאו בשמיים אלה כר נרחב להתבוננות ביופי השמימי, ואף ברי לי מה היה טיב הצורות שראו בעננים עד כדי להאמין שביצירה מופלאה זו של הטבע מבקשים האלים למסור להם אותות מיוחדים.

כאשר התרחקנו מאחרוני הבתים קרבנו זה אל זה. "תגידי משהו", אמרתי.—"יש לך

שפם יפה", אמרה, ובעיניה חיוך בוהה.—"זה הכל?" אמרתי.—"בינתיים", אמרה.—
 "מדוע אסור לדתיים לגלח את זקנם?" שאלתי.—"כדי להיות יותר גבריים", אמרה.
 אחר שאלה: "אתה מאמין באלוהים?"—"אינני יודע את מעשיו ומחשבותיו",
 אמרתי, "לפעמים נדמה לי שהסטרא-אחרא הוא השולט בעולם ומטרף את דעתם
 של האנשים".—"ואלוהים?"—"אלוהים מסתפק בתכלת השמיים, ביפי העננים,
 בנרות-הלילה הדולקים גם ביום כאש קטנה, בצורתם של העלים, בגלי הים, אבל
 אינני יודע אם הוא כועס על רוצחים או סרסורי-זונות, אם הוא תובע את נקמתו
 ממני על כל האיסורים שעברתי, ואם איכפת לו בכלל איזה ג'וק יש לי בראש".
 היא צחקה. "אם ככה", אמרה, "בחרת בחיי העולם הזה".—"ואת?" שאלתי.—"אצלי
 זה ענין אחר", אמרה ושתקה.—"היית רוצה לרחוץ בים?" שאלתי.—"כן", אמרה,
 "נרחץ בים למרות שלא הבאתי אתי בגד מתאים". צחקתי.—"מה בנוגע לבגד?"
 שאלתי.—"הוא נמצא אצל אמי, סיפרתי לה שאני נוסעת לעיר כדי לקנות תרנגולת
 בשוק".—"וכשתחזרי בלי תרנגולת?"—"הכנתי אחת מבעוד-יום", אמרה, "בפריג'י-
 דר". בינתיים הגענו לחולית אחת שבתחתיתה יכולנו לשבת מוסתרים מעיני אנשים
 משני הפיוונים, גם מכיוון הקריה וגם מכיוון הים. היא צנחה על החול עייפה. "אני
 צריכה לגוח מעט", אמרה ושיפלה את רגליה. נשענת בידה האחת אל החול. בידה
 הפנויה שיחקה בגזר-עץ אכול מלח. "מה אתה חושב עלי?" שאלה פתאום בעוד
 אני עומד, צופה מסביב.—"זו שאלה קשה", אמרתי בחיך.—"תגיד משהו עלי",
 ביקשה.—"את בחורה נאה", אמרתי ופרצתי בצחוק.—"האם אינני מושכת?"—"מן
 הסתם כן", אמרתי, "אחרת לא הייתי טורח לבוא לכאן".—"חשבת עלי הרבה
 בבית?"—"לא היה לי זמן לזה", שיקרתי.—"סיפרת עלי למישהו?"—"לא".—"יש
 לך הרבה חברים?"—"לא", אמרתי.—"איך היית מתאר אותי אילו סיפרת עלי
 לחבר?"—"הייתי מתאר אותך כדתייה נאה 24/168 מחפשת חיים". היא צחקה
 וצחוקה היה נעים כאילו גירשה משהו מן האפלולית שבעיניה. "מה אתה חש
 בקירבתי?" שאלה.—"משהו עמוק ואפל עם ארוחת-בוקר הכוללת ביצה ומצות",
 אמרתי. היא הביטה בי משתוממת. "עמוק כמו מה?" שאלה.—"כמו עיניך", אמרתי,
 "וגם אפל כמוהן". היא שיחקה ברגליה בחול. "ומה את חשה כלפי?"—"אינך שלם",
 "חבר שלי אומר שמשהו בקצה חוטי-השדרה שלי איננו עשוי".—"כן", אמרה. "זה
 תיאור נכון". שתקתי, ואחר אמרתי: "אני מרגיש כאילו אינני רוצה מאומה, כאילו
 אני מסופק עד גמר".—"מה גורם לך?" שאלה.—"אינני יודע", אמרתי, "אולי
 העמידה פה, מול הים, ומציצת המקטרת".—"ואני?" שאלה.—"אולי אזדקק לך בעוד
 חמש דקות. אני חושב שבסך-הכל מערכת-העיכול שלי פועלת בסדר".—"אין לך
 צורך באשה?"—"לא", אמרתי. "מה היית עושה בשעה כזאת לולא היית כאן?"—"הייתי
 כותב". צפיתי בנקודה לא נראית. "מדוע אינך יושב?" שאלה. התישבת
 באטיות רבה, מוסיף כביכול להביט באותה נקודה נעלמת. "על מה אתה חושב כל-
 כך?" שאלה.—"לא-כלום", אמרתי.—"אני מתחילה להרגיש מיותרת", אמרה.—
 "את יכולה לשוב הביתה", אמרתי ושירטטתי צורה בחול. היא הביטה בי ארוכות

ופניה הביעו תמיהה אילמת. אחר השפילה ראשה לאט והחלה לשרטט באצבעה בחול. "טוב לי אֶתך", אמרה, ודומה היה לי כאילו העברתי אליה חלק מהרגשתי. פניתי לשכב על גבי במדרון החולית, תומך ראשי בשתי ידי. באה והתישבה לצדי. "היית רוצה לצייר אותי?" שאלה.—"כן" אמרתי.—"ערומה?" שאלה.—"כן, אבל מאחור".—"מדוע מאחור?" התפלאה.—"אינני יודע. נראה לי שמאחור אֶת מבטאת עצמך יותר טוב מאשר מלפנים". היא נעצה בי עיניים מסוקרנות, ואני המשכתי: "מאחור אפשר לראות בך מה שאינך יודעת. האם ראית פעם את עצמך מאחור? נאמר, במקלחת?"—"אינני זוכרת", אמרה, "אבל גם אתה לא ראית". עיניה האפילו פתאום. "התפשטי", אמרתי, "אני רוצה לראות". היא הסבה ראשה ממני כאילו הוכחתי טיפשות או ילדותיות וחזרה לשכב על גבה, תומכת ראשה בידיה. חימה עלתה בי פתאום וללא כל אזהרה התנפלתי עליה לאנסה. היא נבהלה מעט וניסתה לדחות אותי מעליה, אך אני אחזתי בידיה והצמדתי לארץ. אחר התרתי בפראות את חולצתה וחצאיתה כשהיא נלחמת בי בכוח. "תפסיק", אמרה מבין שיניים חשוקות. שיערתי שהיא חוששת לבגדיה שייקרעו, אך לא. "תפסיק", רתחה, "אתה מקלקל את הכל". שיניה חרקו. "אני אסתלק", אמרה, בנסיון אחרון להדפני מעליה. "אתה טיפש. תפסיק!" חשתי את הגירוי העז בחלצי. היא החלה ללטף את גבי, משרבבת אצבעותיה מתחת לבגדי. עתה החלה לזרוז אותי בהשמיעה קולות חנוקים ובפרמה את כפתורי מכנסי. תאוותה היתה גדולה משלי, אך לא חששתי לכלום. הפתיעה שבה התנפלתי עליה גרמה שגם אני לא הייתי מוכן, וכך התארך המישגל יותר מכפי שהייתי מורגל בו לפעם ראשונה. היא צהלה בקול, וברגע שסיימנו היינו אחוזים בחזקה כאילו לא ניפרד כעבור דקותיים, תשושים ומרוקנים.

"טוב שאינך אשתי", אמרתי.—"מדוע?" שאלה.—"כשאני שוכב עם אשה שאני חש כלפיה אחריות כלשהי נדמה לי עם סיום כאילו שמו את ראשי בסד".—"אינך חושב להתחתן אף פעם?"—"אינני יודע. אשה כובלת מאד, ואני יש בי יצר־נדודים. אני אוהב לחזור הביתה אחרי ליל־האהבה כשאני מהלך לפנות־בוקר ברחובה של עיר ונושם את האֶד העולה מן הרחוב. נכנס לבית־קפה ומזמין לי ספל תורכי ומנסה למצות את מלוא הוויית־הוויית הבוקר. תמיד בחזירתי אני רואה את עצמי לבד, נהנה הנאה גמורה מן הבדידות".—"אז אתה סתם דון־ז'ואן", אמרה.—"לא", אמרתי, "אני צייר נודד עם כל היופי וכל הנדושות".—"מדוע אינך נודד?"—"מפני שרגלי כבולות, אחוזות באדמה באלף ואחד קישורים קטנים שאינני יכול לנתקם. אבל אני צופה ליום בו אקרע את כולם ואשמיע צהלת נצחון, צהלת נדודים, מלא אהבה ליפוי של העולם כפי שבראוהו אלוהים ואנשים. אני רוצה להיות בפירנצה, במדריד, ללגום ספל קפה בביסטרו קטן בפאריז, צופה במט־הבוקר הזק על המדרכה שממול...".—"אינך שונה מאחרים", אמרה, "יש לי הרושם שכולם כאלה עכשיו".—"אבל אני שונה", אמרתי. "אני אני. מה שאינך לתוכי לא ישתייך לאיש אחר פרט לי".—"מה אתה?" שאלה.—"אינני יודע", אמרתי, "אני מכיל בתוכי את כל הסודות, את כל הספירות. אילו רצייתי יכולתי לשחרר אותן. אינני רוצה".—"מדוע?"—"מפני שאינני

מוכן להקריב שום דבר". — "אני אינני מלאה את עצמי במחשבות־סרק", ננערה ואמרה. — "מה מעסיק את מוחך?" שאלתי. — "גברים", אמרה. — "הרבה?" — "כן". — "ואני?" היא משכה בכתפיה. "אין לי שום משמעות בשבילך?" — "אינני יודעת", אמרה. "אני רוצה הרבה מאהבים. אני כמו סופר שצריך לראות הרבה דברים כדי לכתוב עליהם". — "ומה את מתכוננת לעשות בחכמה שתצברי?" — "למיין אותה, להכניס אותה למגירות, ובכל פעם שארצה—להוציא אותה משם, להשתעשע בה מעט ואחר־כך להחזירה למקומה ולצאת לתור אחרי חכמה חדשה. החיים מלאים חכמה כזאת. צריך רק לקחת אותה". — "באיזה שהוא מקום, נדמה לי שאת מנסה לנקום בי את נקמת נישואיך לבעלך". שפתיה נמתחו אט־אט לקראת חיוך כשעינייה געוצות בחול הנגיר בין אצבעותיה. "אני רוצה לנצח אותך", אמרה. הייכתי. "טוב", אמרתי, "בואי נעשה תחרות". — "איזו תחרות?" קולה היה שקט ומסוקרן. — "נרוץ ערומים לאורך החוף בכיוון סופת המציל. מי שייעצר ראשון, יפסיד". היא פרצה בצחוק. "טוב", אמרה, "מוכנה". קמנו לאֲטֵנו, מתנערים מן החול, ופנינו אל החוף. היינו מחייכים במבוכה, ואולם אך יצאנו מאזור החוליות פתחנו לרוץ בחזרה. דייג היה עומד ופניו אל הים כשהוא אוהז בחכה. פרצנו בצחוק כשהגענו אל תחתית החולית והשתרענו על החול. "נרוץ לכיוון הבתים, בין הגבעות", אמרה. — "טוב", הסכמתי. "בואי". טיפסנו במעלה החוליות וירדנו במורדותיהם. הריצה ארכה כארבע דקות. רצנו לאֲטֵנו ורק מדי־פעם ניסינו להשיג זה את זה. כאשר הגענו אל החולית האחרונה בשרשרת הגבעות נעצרנו כאחד, מרוחקים כמאתיים מטר מאחרון הבתים. דומה היה כי איש לא הבחין בנו. "תיקו", אמרתי. היא צחקה. "תיקו", אמרה. חזרנו וידינו אחוזות זו בזו, מרעיפים בשיקות. "לא ניצחת אותי", אמרתי. — "גם אתה לא ניצחת אותי", אמרה. — "אבל אני לא ביקשתי לנצח, ביקשתי רק שוויון־זכויות". היא נשענה על כתפי עייפה, וכשהגענו לחולית שלנו כרענו אל החול באפיסת־כוחות. "אני רוצה לסחוט ממך משהו", אמרה כעבור דקותיים. — "מה?" — "וידוי". — "איזה?" — "וידוי־אהבה". — "אינך רוצה להיפרד ממני, לא כן?" — היא חייכה סתומות. — "זה מוקדם מדי", אמרתי. — "אל תהיה שוטה", אמרה, "אתה מוכרח לגלות לי אם אתה אוהב אותי." — "הכנת בשבילי דף מיוחד?" — צחקה. "אני זקוקה לזה, אבל אתה צריך להיות כן". — "אם להיות כן, מוקדם מדי לדבר על אהבה. צריך שנכיר לפחות את מעטפת הנשמה". — "אינך מכיר?" — "לא". היא צחקה. "בוא", אמרה. קרבתי אליה והעברתי שפתייה על לחיה, על פיה, בעוד היא מתנשמת ככלב צמא. אחר משכה אותי אליה בכוח. "עוד לא מצאת דלת להיכנס אלי?" — שאלה. — "בכל פעם אני מגלה שמצאתי בסך־הכל דלת צדדית. אינני מכיר אותך". — "ואני מכירה אותך. אני מסוגלת לנחש מה תגיד בעוד חמש דקות". — "מדוע אינך מסירה את המשקפיים?" — שאלתי ושלחתי ידי אליהם. היא הסירה אותם מעל אפה ועיניה גדלו פתאום ובלטו החוצה. הרחקתי פני כדי לראותה ופניה נראו מכוערים. אף לא תואמים. "הרכיבי אותם בחזרה", אמרתי. היא החזירה את המשקפיים למקומם. "אתה מרוצה?" — שאלה. — "אני מאמין שהיו לך פעם עיניים יפות". — "כן", אמרה,

"עכשיו אני רוצה לדעת אם אתה אוהב אותי".—"אל תשאלי שאלות מגוחכות", אמרתי בפני מרצינים. היא שתקה. "אמור!" דחקה בי פתאום.—"את יפה", שיקרתי.—"אתה מאמין בזה?"—"כן", אמרתי וקיללתי את עצמי גמרצות, "אני אוהב להיות אֶתך".—"זה עדיין לא אומר כלום. זה כאילו אמרת שאתה סובל אותי".—"אל תתבעי ממני יותר מדי", אמרתי, וכדי להמתיק את הדברים הוספתי: "תגי לזמן לעשות את שלו". היא הסבה ראשה הצדה, מהורהרת, ואני חשתי איך אני מתחיל טובע בחבית של שקרים.

לֵאטֵנו פתחנו מחדש במסכת גיפופים שבסופה בא מישגל חזק בעצמתו מן הקודם. "אילו היה כאן טראנזיסטור יכולנו לרקוד", אמרתי. היא צחקה.—"כבר עשית זאת פעם?"—"כן", אמרתי.—"היכן?"—"כאן, באיזור הזה".—"ומי היתה הנערה?"—"אחת", אמרתי, "ידידתו של חברי הטוב". פניה לבשו פליאה. חברך הטוב? איך עשית זאת?"—"אינני יודע", אמרתי—"בגידה שכזאת...". השתוממה.—"גם את בוגדת", אמרתי, "שנינו בוגדים". ראשה צנח הצדה. "במה את מהרהרת?" שאלתי.—"בך", אמרה. היה רגע שקט ארוך. "אפילו אינך אוהב אותי...", מילמלה.—"ואת? האם את אוהבת אותי?" היא לא ענתה. "מילא", אמרה, "לפחות אני יודעת עם מי יש לי עסק". שחף חלף-דאה מעלינו, ופתאום נשמעה גם קריאתו של עורב. "את רוצה ללכת?" שאלתי.—"נדמה לי שלא איכפת לך כלל אם אֶלך". זכרתי בחורה שקראה פעם לעברי "זנאי". זה היה סיפור רחוק ואני חשתי כאילו הייתי שוב זנאי. מה משמעות המלה לא ידעתי בדיוק. אבל חשתי שאני מתאים עכשיו להגדרה, לפחות בעיניה. "בוא", אמרה, "תשגול אותי".—"עכשיו?" גדהמתי, "הרי רק הרגע גמרנו".—"אני רוצה שוב", אמרה.—"תישארי ברצון", זעפתי. שעה ארוכה הייתי מפורר באצבעותי את גושי החול הקטנים ואחר ניסיתי להעמידם זה בצד זה וזה על-גבי זה כדי ליצור איזה מבנה שהייתי יכול לכנותו "פיסול סביבתי". "אני מתחילה לשנוא אותך", אמרה.—"נעים לשמוע", אמרתי, "מה קרה?"—"אתה פחדן", אמרה, "אתה אידיוט. אפילו שירים אינך יודע לחבר".—"אינני רואה שום תולעים", אמרתי. היא לא הגיבה. "אתה יצור ערמומי", אמרה. "הרי ברור שאתה סתם שקרן. אינך מסוגל לומר לי שבלי משקפיים אני מכוערת". צחקתי. "ואם הייתי אומר לך את האמת?"—"אינני יודעת", אמרה, "הייתי בוכה. הייתי מתחננת שלא תעזוב אותי".—"כלום זה היה יכול לשנות את העובדה שאת מכוערת?"—"לא!" קראה, וראיתי שעיניה התלחלו.—"בואי", ניגשתי ונגעתי בכתפה בעדינות. "נלך מפה". היא נשאה אלי את עיניה ופתאום התרוממה ממקומה וסטרה לי בכוח. נדהם נגעתי בלחיי. "מה לך?"—"הסתלק!"—"טוב", אמרתי, "חזרי אל בעלך". היא התכופפה אל בגדיה ופתאום הרימה נעל אחת והיכתה בה בכוח בחזי. נדהם קפצתי הצדה. התחלתי לחזר אחרי בגדי ולהתלבש. גם היא אספה את בגדיה והיתה מנערת מהם את החול. חיפיתי שתסיים, וכשהיתה לבושה פנינו לעבר הבתים. כשהיינו קרובים נעצרנו ליד מבנה קטן ששימש מכון למי-ביוב והתנשקנו. "שלום", אמרה בעיניים צוחקות. נופפתי בידי ופניתי אל הרחוב הראשי.

ענוס לוין: כדרך הכלבים

השנים בורחות מפנינו בנריות אפנית.
קשה לעצור.
כלבי הציד הנקנים עיפים מהשיג.
נחים בצדי דרכים מאבקות.
גושמים אור מלבן בשריקה
ומספרים זה לזה ספורי תהלה מישיג.

מרדפים תכופים מקצרים את חייהם.
קשה להתמיד.
להפסיק אי-אפשר (האצילות מחיבת?).
משהו דוחק בהם לרוץ –

השנים בורחות מפנינו בנריות אפנית.
לשתק או לבכות.
במלונות נוהמים הכלבים הנקנים.
רק בתלומות יוסיפו לרדף את השנים הבורחות
בדרך הכלבים.

עד בוקר

בַּלֵּילָה חֲזַר פִּיטֵר פֶּן מִן הָאֵי תִרְחֹק.
 צָחֻקְיוֹ הָיוּ רָצִים לְפָנָיו
 אֹר לְכֵן נִזְרַע בַּחֲלוֹנוֹת
 תֵּעִיר תִּיתֶה מְכַנְסֶת צֶאֱן בְּתִיהָ
 אֶל מְכַלְאוֹת הַשְּׂתִיקָה תִּיפֶה

וּפִיטֵר פֶּן תִּיהַ מְתַלֵּף בַּחֲצוֹת
 תִּצְלָלִים הַשְּׂבִיחוֹ קוֹמְתוֹ
 פְּתֹאֵם הָיָה עֲנֹק מֶרְקֵד
 שִׁינְצָא לְבִקֵּשׁ גַּמְדִּים לְמִשְׁחָק
 וְעוֹד הָיָה מַגְבִּיהַ וְתוֹלֵף
 וְכוֹכְבִים פּוֹרְחִים עַל כְּתָפָיו

שֶׁקֶט צְפוּי תֵלֵם בְּפָנָיו
 עֵינָיו רָאוּ אֶת הַיְלָדִים
 בְּהַמְרִיאָם
 צְפָרִים צְמֵאוֹת לְרוּחַ

וְכֵף הָיָה גּוֹסֵק עֲמָם
 פִּיו בְּשׁוֹרוֹת עֲתִיקוֹת
 וְהֵם מִתְחַיִּחִים יְלָדוֹתוֹ הַנִּקְנָה בְּשָׁחוֹקָם הָרֵטֵב

עד בקר -

יעקב שביט: האורחים

"היא לא בבית", אמר מרקוביץ'. "פתח את התריס".

זעירא היסס. "אתה בטוח שהוא לא סיפר סתם מעשיות?"

"אתה מתחיל עוד פעם? תרים את התריס ונחפש מהר".

הדירה היתה בקומה הראשונה. מרקוביץ' גירש בנעלו כלב קטן, שאפילו לא נבח. הם עברו את הגדר הנמוכה ובאו מאחרי הבית. לא היו סורגים סביב החלון הגדול של חדר-האורחים. מרקוביץ' הציץ פנימה וראה את הארון הכבד ואת התצלומים הממוסגרים העומדים עליו. למעלה היתה תלויה תמונת-שמן גדולה והצל כיסה אותה. זעירא הוציא את המברג מכיסו וחלץ את הברגים. שירבב את גופו פנימה והציב רגליו על הרצפה. הושיט ידו, ומרקוביץ' הגברתן השתחל פנימה ורבץ על הספה. "אל תדליק את האור", אמר. "נעשה את זה מהר. לפני שהיא תחזור".

"אתה זוכר איפה הוא אמר שהיא שמה את הקופסה?"

"במגירה התחתונה", אמר מרקוביץ'. "הוא סיפר את זה מספיק פעמים כדי שאני אזכור. במגירה התחתונה. זה נכנס לי יפה לראש ולא יצא משם במשך השנים שישבתי אֶתו".

"חמש".

"דווקא שש", אמר מרקוביץ', כעוס. "מה אתה מחכה? פתח את הארון. בזהירות, כדי שהיא לא תרגיש ברגע הראשון. שיקח קצת זמן עד שתגלה שהקופסה נעלמה. היא בטח לא מסתכלת בה כל יום".

"למה היא לא שומרת את זה בכספת. בבנק?"

"היא לא מאלה. זו מזכרת. היא אף פעם לא עונדת אותם. אתה לא מכיר את הזקנות האלו".

זעירא נד בראשו. "אף פעם לא היו לי עניינים עם זקנות. עושה רושם שאתה מכיר אותן".

"עבדתי הרבה בבתים של זקנות", הסכים מרקוביץ'. "זו עבודה יותר קלה. אם אתה מזדרז והן לא מתחילות לצווח. מצאת?"

זעירא חיטט במגירה התחתונה ולא מצא בה קופסה. היו שם כמה זוגות גרביים ותמונות ישנות. הוא ניסה במגרות האחרות. "לא יכול להיות". מרקוביץ' החל להתעצבן. היה הם בדירה הקטנה בקומה הראשונה. הוא הביט בשעון. "אמרתי לך, יכול להיות שהוא סתם סיפר סיפורים".

"אל תבלבל", רטן מרקוביץ' וקם מן הספה. הוא גרף את התמונות ופיזר אותן על הרצפה. "שטויות".

"אולי היא מכרה אותם", סבר זעירא. הוא מחה את מצחו במטפחת. "הוא השאיר

אותה בלי כסף והיא עוד היתה צריכה לשלם בשביל עורך־דין. בטח לא היתה לה ברירה והיא מכרה אותם או שמישפנה. גם זקנה צריכה לחיות ממשוהו".

"פתאום אתה יודע מה אלמנות זקנות עושות", מרקוביץ' זרק את החפצים לתוך המגירות ובמעין בולמוס החל מפשפש בין החולצות והשמלות התלויות על קולבים. "היא לא מכרה את זה, אני אומר לך. זה מוכרח להיות כאן. הוא אמר שהיא לא היתה מוכנה למכור גם בימים הכי קשים שלה. אפילו כשביקש ממנה ואפילו כשהתחנן שהוא מוכרח להחזיר את החובות. הוא בכה כל פעם שסיפר לי את הסיפור, וקילל אותה. היא לא הסכימה והיה זמן שהחביאה את הקופסה במקום אחר. הוא אמר שפעם היפש יום שלם ולא מצא אותה".

"זהו זה!" אמר זעירא.

"זהו זה, מה?" מרקוביץ' הסתכל בו בתמהון.

"אמרתי לך, זה לא כאן. זה במקום אחר בדירה".

"איפה?"

"הוא היה הבן שלה, והוא חיפש את הקופסה הארוחה הזאת יום שלם ולא מצא אותה. הוא היה יכול להחזיר בכסף את החובות ולא להיכנס לבית־סוהר ולהסתבר עד הצוואר. אז איך אתה רוצה שאני אמצא לך אותה בחצי שעה".

"מוכרחים", אמר מרקוביץ' "היא שווה הון. זה לא רק זהב, זה גם תכשיטים עתיקים. אנחנו מוכרחים למצוא אותה. זו עבודה קלה, זעירא. אנחנו מוכרחים למצוא אותה. תמיד ידעתי שזו תהיה העבודה הראשונה שנעשה אחרי שנצא משם. עבודה קלה ונקיה ונוכל להחזיר לנו את הזמן שביזבזנו שם".

"הדירה לא גדולה כל־כך", אמר זעירא. "יכול להיות שהיא החביאה את התכשיטים כשהבן שלה התחיל לחפש אותם והם נשארו באותו מקום עד היום".

"אני הייתי בטוח שתחזיר אותם למגירה הקבועה, אחרי שנכנס לבית־הסוהר".

"אולי היא שכחה מכל הענין. אולי פחדה שיחזור. לפעמים נותנים חופשה לאנשים כאלה, לא מסוכנים, שהסתבכו בגלל טיפשות. השופטים אוהבים אותם, לא כמו אותנו".

הדירה היתה קטנה ומלבד חדר־האורחים היו בו עוד חדר־שינה צר ומטבחון. הם חיפשו בכרים ובמזרון. מרקוביץ' הוציא את הכלים מארונות־המטבח ורוקן אותם. זעירא יצא מחדר־השינה ונשען על משקוף הדלת. "הזקנה שלך ערמומית מאד", אמר מתוך עייפות. "מה שנשאר לנו עכשיו זה לעקור את המרצפות. וזה יקח הרבה זמן".

מרקוביץ' התחיל לדרוך על המרצפות בתקוה לגלות מרצפת לא יציבה. הדירה היתה ישנה, מתחילת שנות־השלושים, והמרצפות היו גדולות וחלקות מקושטות אבני פסיפס צבעוניות. ליד האמבט גילה מרקוביץ' מרצפת שהתנועעה תחת נעלו. הוא ניסה להרים אותה אבל המלט החזיק שוליה. "עזוב את זה", אמר זעירא. "אם אתה לא יכול להרים אותה, הזקנה בטח לא יכולה".

"בטח", פלט מרקוביץ' בזעף. "בקיצור, אנחנו צריכים להסתלק מכאן בלי כלום.

הרי אין מה לקחת כאן”.

“אני לא הייתי לוקח דברים אחרים”, זעירא הירהר בקול.

“אתה רובין הוד”, לעג מרקוביץ. “בוא נסתלק החוצה ונחשוב שם באוויר הצח.

מחניק כאן. אתה יכול להרגיש בריח של זקנות תיכף כשאתה נכנס לבית שלהן”.

“נסדר הכל אחרינו”, הציע זעירא. הוא נעל את הארונות וסידר את הפר. מרקוביץ

השתלשל החוצה ודרך על הכלב. הכלב ייבב ונמלט מן החצר האחורנית. “לעזאזל”,

קילל מרקוביץ, “תברייג יותר מהר”. זעירא הינהן בראשו ונטל את הבורג מבין

שיניו. הוא הוריד את התריס ומחה את כף-ידו הרטובה במכנסיו. שניהם יצאו לרחוב

והתבוננו בבית. איש לא ראה אותם בצאתם מן החצר האחורית.

“מה עכשיו?” שאל זעירא.

“נחכה לה”, אמר מרקוביץ. הוא הדליק סיגריה והתיז את הגפרור הרחק.

“חשבתי שתרצה שננסה עוד פעם”. הוא הרים את עיניו כדי לבחון את פניו של

מרקוביץ. מרקוביץ’ בהה בבית. “לא”, אמר. “לא נצליח ככה. אני רוצה את התכ”

שיטים האלה, אתה שומע אותי, זעירא! אני רוצה אותם!” הוא תפס בכתפו של

זעירא וטילטל אותו. “בסדר, בסדר”, מילמל זעירא. “אני רוצה אותם בדיוק כמוך.

סוף-סוף, עשרים וחמישה אחוז זה גם-כן משהו”.

“אתה תשב בשקט ותתן לי לדבר”, אמר מרקוביץ. “בוא נלך לשותות משהו”. הם

הלכו לבית-קפה בפינה וישבו ליד שולחנו ממנו אפשר היה להשקיף על הרחוב

המוליך לביתה של הזקנה.

“יש לך רעיון?” שאל זעירא.

“ניפנס לדבר אֶתה”, אמר מרקוביץ. “סמוך עלי. אתה רק תגדנד בראש לפי הצורך.

איפה, לעזאזל, היא יכלה להחביא את הקופסה הזאת בבית הקטן הזה? הרי חיפשנו

בכל מקום, נכון?”

“נכון”, הסכים זעירא.

“אני לא מוכן שזקנה אחת תעשה ממני צחוק”.

“אולי זה לא היא, אולי זה הוא”.

“אתה מתחיל...”

זעירא השתתק. מרקוביץ’ קימט את מצחו. עכשיו לא היה מדובר עוד בפריצה אלא

בענין שונה לגמרי. הוא ידע שיצטרך לדבר בנימוס ולהיות סבלני. ומה יהיה אם

הזקנה לא תדבר עברית והוא יצטרך לדבר אֶתה פולנית או אידיש? ואם תהיה

זקנה פטפטנית שתרצה לספר לו על כל צרותיה ולבכות באזנו, ממש כמו שעשה

הבן שלה? מרקוביץ’ ישב אֶתו חמש שנים. האיש לא הסתגל למקומו, בכל בוקר

התעורר מחדש בהפתעה, בסלידה, בבכי. זקנה מנוולת, חשב מרקוביץ’, אם היתה

נותנת לו את התכשיטים היה יכול למכור אותם ולהחזיר את החוב לאנשים ולא

לשבת שם, לבכות בלי הרף ולעצבן את האנשים כמו תינוק. ובעצם מה איכפת

אֵי! היא שומרת את התכשיטים הארורים האלה באיזה מקום ואני אוציא אותם

ממנו. הוא לא הצליח, אבל אני אצליח. מרקוביץ’ כבר עשה דברים גדולים מאלה

ואם לא היו מלשינים לא היה יושב שם שבע שנים. הוא הדליק סיגריה נוספת ומזג לעצמו מבקבוק הגולדסטר.

"יש לך רעיון?" שאל זעירא בתקוה.

"זה יבוא. זה יבוא". הוא תופף על השולחן באצבעותיו.

בארבע ראה זעירא את הזקנה הולכת ברחוב. הוא טפח על זרועו של מרקוביץ. מרקוביץ השליך הצדה את המגזין הצבעוני. "זאת היא", אמר בשמחה. "סוף-סוף. ניתן לה להיכנס".

הוא סרק את שערו לאחור וכיפתר את הכפתור העליון של החולצה. "נלך", אמר. זעירא קם אחריו בצייטנות והשאיר שטר-כסף על השולחן. מרקוביץ דפק בדלת. הזקנה אמרה, רגע אחד, ואחר-כך פתחה להם את הדלת. גופו הגדול של מרקוביץ מילא את הפתח וזעירא עמד מאחרי גבו.

"אנחנו יכולים להיכנס רגע?" שאל מרקוביץ. זעירא הבחין שקולו היה רגוע מאד.

"בבקשה", אמרה הזקנה ופינתה להם את הדרך. "תשתו משהו?"

"תודה, כבר שתינו".

הם נכנסו לחדר-האורחים. זעירא הציץ סביב וראה שטביעת גופו של מרקוביץ עוד ישנה על הספה. הוא מיהר לשבת עליה. מרקוביץ משך לעצמו כיסא וניפנף בידו על פניו. "חם היום", אמר. "אנחנו רצינו לבוא אליך עוד לפני חודש, אבל התביישנו. הזקנה נשארה עומדת. "אני לא מבינה", אמרה.

"היא מדברת עברית", נשם מרקוביץ לרווחה. "אפשר יהיה לדבר אֶתה. איזה מזל!"

"רצינו להביא לך דרישת-שלום מצבי".

היא לא אמרה דבר, ומרקוביץ המשיך במהירות. "הייתי אֶתו שם, חמש שנים. את אף פעם לא ביקרת אצלו".

"שם?"

"מה יש?" מרקוביץ העמיד פניו נעלב. "חמש שנים ואפילו לא פעם אחת. כולם באים לבקר. הוא מספן שם, הוא לא מתאים למקום הזה. הוא לא כתב לך מכתבים". "כתב".

"אני יודע. את אף פעם לא ענית לו. זו ממש אכזריות. אפילו פעם אחת, הוא לא הבן היחיד שלך? בן-אדם גם בגיל ארבעים יכול לעשות שגיאה. אני הייתי אֶתו יחד בתא ושמעתי את כל הסיפור אלף פעמים. את לא תכירי אותו כשייצא. הוא השתנה".

"הוא אף פעם לא ישתנה", אמרה הזקנה.

"לא, לא, אני אומר לך שפן. הרי את לא ראתי אותו מאז".

"הוא דומה לאבא שלו", אמרה. "בעל-גאווה עד שהוא נופל, ואחר-כך בא על הברכיים".

"הוא הסתבך לא באשמתו", מרקוביץ אמר.

זעירא שילב את רגליו בלי להבין לאן מרקוביץ חותר. הזקנה ישבה עכשיו בקצה הכיסא. לפעמים הביטה סביב ולפניו של זעירא נותר בו. זקנות כאלו הן דייקניות

מאד והיא עשויה להרגיש בכל שינוי קל-שבקלים שנעשה בבית. יש להן עיני גץ. הוא גיסה ללכוד את מבטו של מרקוביץ' ולסמן לו שימהר ויגמור את הענין. מרקוביץ', לעומת זאת, התרווח בכיסאו ושלף סיגריה. הזקנה קמה להביא לו מאפרה. "טוב, חבל לבכות על חלב שנשפך", אמר מרקוביץ'. "מה שקרה קרה. אנחנו רק רצינו למסור לך דרישת-שלום. עכשיו גלך".

הוא נד בראשו לזעירא. זעירא התרומם מן הספה. "לא, אתם יכולים עוד להישאר", הרימה הזקנה את ידה בבקשה. "מה הוא עושה שם כל הזמן? חמש שנים בלי לעשות שום דבר— זה תמיד היה החלום שלי".

"שבע שנים", תיקן מרקוביץ'. "אולי זה טוב בטאהיטי או בריביירה, אבל לא שם". "בטח", פלט זעירא ומרקוביץ' העיף בו מבט נוזף. זעירא נשך את שפתיו. "הוא לומד מספרים. את תראי, הוא יהיה בן-אדם חדש לגמרי, אם רק יתנו לו להתחיל כמו שצריך".

"מי מפריע לו?"

"החברה", אמר מרקוביץ' פילוסופית. "המשפחה".

"אין לו משפחה. אבא שלו מת, מזמן. הוא היה בן יחיד. אני לא ראיתי את אבא שלו שנים, הוא היה מסתובב לו".

"אני יודע", אמר מרקוביץ'. "סוחר של חפצי-ערך".

"הוא מגיע, החלקלק", חשב זעירא. "סוחר של חפצי-ערך".

"זה היה מזמן", אמרה הזקנה. "אתם באמת לא רוצים לשתות משהו?"

מרקוביץ' הפנה מבט שואל לזעירא. זעירא גיענע בראשו, "כן, תודה".

מרקוביץ' הלך אחריה ועמד בפתח המטבחון. "הוא סיפר לי את כל הסיפור. אפשר היה לעשות ממנו סרט. הוא נסע ממש בכל העולם ונפגש עם מלכים ועם רוזנים".

"כשהיו".

"תמיד יש. אני קורא במגזינים".

היא הסירה את הקומקום מעל כירת-הגז ומזגה את המים החמים לכוסות זכוכית גבוהות. "תודה", אמר זעירא. "עכשיו כבר אפשר לשתות משהו חם. קודם אפשר היה למות מהחום". בריכוז רב בחש את הסוכר והניח את הכפית בצד הצלוחית. "הוא אמר שאת נוקמת בו בגלל אבא שלו".

"ככה הוא אמר?" זיק של ענין נדלק בעיניה. "ממזר", חשב זעירא. "אני שם מאה לירות שהוא אף פעם לא אמר לו דברים כאלה. הוא יודע מה להגיד. היה יכול להיות נוכל אמיתי, עם חליפה, ולא מה שהוא עכשיו".

"כן". מרקוביץ' הרגיש שעלה על הגל הנכון והוא גיעע עליו אל חופו של האוצר. "הוא סיפר שאביו נסע בכל העולם, בכל אירופה, כדי למכור ולקנות. אי-אפשר היה לעשות עסקים גדולים כאלה בארץ-ישראל. גם היום, בעצם, אי-אפשר. חפצי-ערך מוצאים רק באירופה. תמונות, חפצים עתיקים, רהיטים, תכשיטים".

זעירא הרים את ראשו בלהיטות ומיד שב ושיקע פניו בכוס התה. "ישבנו חמש שנים בתא אחד. בן-אדם שופך את הלב במשך זמן כזה עד שלא נשארת בתוכו

טיפה. גם אני סיפרתי לו הכל על החיים שלי. את יודעת איך זה. הוא סיפר לי הכל. על הנשים ועל התכשיטים. במיוחד על הענק שדומה לדבורה. הוא קנה אותו במיוחד בשבילך בפאריז. זה היה גם אז הון".

"הוא בחר בדבורה כדי שיזכיר את שמי".

"זה ענק יקר-ערך. הוא אהב לספר הרבה מעשיות עליו. אמר שענדה אותו מאדאם דה-פומפאדור".

"שטויות", ציחקקה הזקנה. "זה היה סתם תכשיט יפה. הוא רצה לפייס אותי. אבל אחר-כך המשיך במה שעשה לפני כן. הוא נסע הרבה לחוץ-לארץ, לפני המלחמה. היו לו נשים. אפילו בזמן המלחמה ניסה לעשות עסקים ופעם כמעט ירו בו. אחרי המלחמה, זה היה בשבילו גן-עדן. העולם היה אחר, לא כמו שהוא אהב לפני המלחמה, רצו סחורות אחרות לגמרי. צריך היה לחכות עד שהכל יחזור כמו שהיה. אבל הוא מת".

"בן-אדם הולך לפעמים למוזיאון כדי לראות הפצים כאלה שיש אחריהם סיפורים יפים".

"זה לא היה סיפור יפה".

היא לא שאלה לשמם והדבר עודד את זעירא. הוא ידע שמרקוביץ' מנסה לפתות את הזקנה בסיפורים על מאדאם דה-פומפאדור והתפלא מניין בטל מרקוביץ' את השם המצלצל הזה. הזקנה נהנתה מן האורחים. "שבו, שבו", אמרה כל-אימת שרמו מרקוביץ' לזעירא והשנים עשו עצמם קמים ללכת כדי לא להיות לטורח על הזקנה. "בדרך-כלל לא באים אלי אורחים. אני לבד".

"אפילו ששנאת אותו", אמר מרקוביץ', "אני בטוח שלא שנאת אותו עד הסוף בגלל הנשים האחרות שמצא בנסיעות שלו. עובדה, את לא היית מוכנה להיפטר מהתכשיטים שהביא לך אז מפאריז אפילו כדי להציל את הבן שלך משבע שנות מאסר".

"הוא הכניס את עצמו לבוץ. אמרתי לו לא להסתבך אתם. גם הוא רצה להיות סוחר גדול ולהרוויח כסף בקלות. בשביל זה צריך כשרון, צריך להיות חלקלק. אבא שלו היה כזה. הוא גידל שפם קטן והלך עם מגבעת ומקל. כמו אציל. לא יכלו להאמין שקראו לו ברלינסקי. היית צריך לראות את כרטיסי-הביקור הצבעוניים שלו עם אותיות זהב. 'מסייה וולטר ברלין, סוחר בהפצי-ערך'. היתה לו כתובת בתל-אביב, בווינה, ובפאריז. הוא באמת הצליח. היה לו כשרון מלידה. והוא אהב תכשיטים וחפצי-אמנות. הוא היה הראשון בארץ שהתחיל בעסקים האלה. וזה היה באמת כמו נזם-זהב באף חזיר. אני מתכוונת..."

"כן", מרקוביץ' הפסיק אותה. "אבל הוא הכניס את עצמו לבוץ מתוך שטות. הוא הסתבך. אם היית נותנת לו יד הוא היה יוצא נקי. הוא אמר לי פעם שרצית שיפנס לבית-סוחר בגלל שבעצם רצית שאבא שלו יפנס לשם. הוא נכנס במקום אבן, אם את מבינה למה הוא התכוון. את רצית ללמד אותו לקח".

"הוא כמעט הרג אותי בגלל התכשיטים האלה", הזקנה אמרה. הוא חיפש במה הבית. רצה למכור אותם כדי להחזיר את החובות".

"הוא לא מצא. ולכן לקח את הכסף כדי לתחזיר, עד שגילו שהכסף חסר ואסרו אותו. הוא אפילו לא הספיק להחזיר את כל החוב. הוא חייב לאנשים האלה עוד הרבה אלפים. הוא היה צריך לחפש בגלל שלא נתת לו את התכשיטים. אם היה מוכר אותם, היה ביצל".

"לא", התעקשה הזקנה.

"אני מכיר אותך, אני אומר לך!" מרקוביץ' הרים את קולו וזעירא חשב שהוא מאבד את השליטה על עצביו. "את בטח חשבת שאם יפנס לבית-סוהר זה יהיה בשבילו לקח טוב והוא ילמד לקח, בגללך. הכל בגלל תכשיט אחד שנתן לך בן-אדם ביום שחזר אליך, אחרי שחשבת שהוא הסתלק עם אריקה שלו ולא יחזור לעולם. בגלל תכשיט אחד בן-אדם מסכן יושב בבית-סוהר שבע שנים, בוכה כל בוקר ועולה על העצבים של השכנים שלו, בן-אדם מבוגר שמתנהג כמו תינוק. בגלל זה, תכשיט מסתורי שאי-אפשר אפילו לראות אותו. הנה תראי את החבר שלי, זה. הוא לא מאמין שהתכשיט הזה קיים בכלל. סתם סיפור".

"מעשיה", אמר זעירא. "אני אמרתי לו כל הזמן שהוא סתם מספר סיפורים. אי-אפשר להחביא בבית קופסה של תכשיטים. או שהתכשיטים לא היו אף פעם, או שמכרו אותם מזמן, והם אינם. סתם מעשיה".

הזקנה לא הגיבה. מרקוביץ' בלע את רוקו והדם הציף את לחייו. הוא פכר באצבעותיו והתבונן בשעון ואחר-כך בתמונת האיש בעל פני החרדון בתצלום שעל הארון, חבוש מגבעת ועונב עניבת-פרפר. "טוב, אנחנו הולכים", אמר לאחר שתיקה קצרה. "זה יהיה חבל מאד".

"מה?" מילמלה הזקנה.

"חבל שבן-אדם יושב שבע שנים בחינם ואחר-כך, רק יוצא, וכבר אנשים ממהרים לגמור את החשבונות".

"איזה חשבונות?"

"החוב", אמר מרקוביץ' בקרירות. "הוא נשאר חייב כסף לאנשים. את חושבת שאיכפת לנו אם יישב שבע שנים או עשר שנים. לנו איכפת הכסף. אנחנו נותנים לאנשים כסף כדי שיחזירו אותו ולא כדי שיתחבאו בבית-הסוהר. ויש לנו זמן לחפות, הן, כן. את רואה, חיפינו לו עד היום ונחפה לו עוד שנה. כשייצא, נגמור את החשבון".

"הוא יעבוד", אמרה הזקנה. רטט עבר בידיה.

"בטח!" זעירא הטיח בבוז.

"אתם לא החברים שלו?"

"אנחנו החברים שלו, ועוד איך! אחרת לא היינו מלווים לו את הכסף. חברים לחוד, וכסף לחוד. אנחנו לא חברים למי שלא מחזיר את הכסף. בסדר, מה אתה עוד יושב! קום, גמרנו את הביקור". זעירא התרומם מן הספה והבריח את מכנסיו באצבעותיו. הוא תלה בזקנה מבט קפוא והרגיש שהיא מתחלחלת. "גלך". היה נדמה לו שהזקנה חושבת שהוא בעצם האיש החשוב בין השניים, האיש שישב כל

העת ושק, מניח לבן-לוויתו לדבר בשמו, ועכשיו הוא יוצא כדי לתת את הפקודות. העפביש היושב על הספה בשקט מוחלט, מאזין, נחושה-החלטה. מבטיה של הזקנה מילאו אותו גאנה והוא לא הניח למרקוביץ' שיקלקל את התחושה הנעימה הזאת במילת גערה. בן-רגע היה ליד הדלת. גם מרקוביץ' עשה כמותו. הוא מעך את הסיגריה במאפרה וצעד שני צעדים גדולים לעבר הדלת. "ביזבזנו שעתיים על זכרונות", רטן לעצמו. "אין בכלל תכשיטים ואין ענק נהדר שדומה לדבורה גדולה, עשוי זהב טהור. עשרים-אלף לירות לכל הפחות. וכל השאר".

הוא לפת את הידית והתכוון לטרוק את הדלת בכוח. "רגע אחד", אמרה הזקנה. מרקוביץ' קפא במקומו ושמע היטב את נשימתו הכבדה של חברו מאחוריו. הם חזרו לתוך הדירה.

"הוא אצלך? בדירה? זה לא ייתכן, אנחנו...", הוא עצר בלשונו. "הוא סיפר לי שחיפש בכל פינה".

"הוצאתי אותם מהקופסה", הזקנה אמרה. "זו היתה תיבה מגולפת. שני רועים חיללו בחליל על המכסה ושלוש בחורות ערומות רקדו לאור הירח. התיבה איננה אבל התכשיטים כאן, גם הדבורה".

"את יכולה להיות מרגלת", אמר מרקוביץ' בהתפעלות. "אני סומך עליו שחיפש בכל מקום".

"לא בפריג'ידר. בתוך הקרח".

"אלוהים!" זעירא טפח בידו על מצחו. "מי היה יכול לחשוב על המקום הזה!" "ידעתי שהוא מחפש אותם. שמתי אותם בתוך קנקן-מים. המים קפאו. הדבורה בתוך הקרח".

היא הביאה את הקנקן. מרקוביץ' אחז בידו והרגיש את הקור עוטף אותו בתחושה נהדרת של התעלות. הוא קינח את ההבל בשרוולו. באמת, בלב המיקפא ראה חפץ דמוי-דבורה, דמוי חנוט או בועת-אוויר שנלכדה. הוא קם במהירות והלך לכיור-המטבח ופתח את ברז המים החמים. כעבור דקות אחדות חזר ובכף-ידו העדי דמוי-הדבורה טבעת-זהב ושני צמידים.

זעירא רכן והביט בהם. "שלושים-אלף לירות לכל הפחות", אמר בהתרגשות. "כמה?" נחנק קולה של הזקנה.

"שלושים-אלף לירות לפחות", חזר זעירא.

"זה מכסה בערך את החוב", אמר מרקוביץ' בקור-רוח. לבו הלם בחזקה. "את רואה, אם היית נותנת לו אותם לפני חמש שנים היה הכל נראה אחרת. החכמה באה תמיד מאוחר".

"אם תקחו את זה, הכל גמור".

"גמור, ועוד איד! את רק תצטרכי לשמור על הילד בן הארבעים-וחמש שלך שלא יסתבך בעסקים. שיהיה פקיד או משהו כזה". הוא הפך את התכשיטים בכף-ידו, פשק אותה רגע כדי להביט בהם באור נורת-החשמל. זעירא הבחין במבע החמדני בעיניו. אחר-כך הטמין אותם בכיס מכנסיו.

"תודה שבאתם", אמרה. מרקוביץ' הביט בה בתמהון. בצעדים ארוכים חצה את הכביש. זעירא הציע לו לשבת בבית-הקפה. "השתגעת", אמר מרקוביץ'. "היא יכולה להתחרט בכל רגע ולרוץ לשכנים או לקרוא למשטרה. נסתלק מכאן".

"שטויות", אמר זעירא. "אפילו תבוא המשטרה, לא יעשו לך כלום".
 "לקחנו ממנה שלושים-אלף לירות והם לא יעשו לי כלום. מתי ביקרת בבית-המשפט בפעם האחרונה!?"

"נדמה לך שהתכשיטים שווים שלושים-אלף", אמר זעירא. הוא הזמין בקבוק וישב בשלוחה גמורה. בתור מומחה לחפצי-ערך ולתכשיטים היה הוא עכשיו האיש החשוב, ולא מרקוביץ', השותף הבכיר עד כאן. "הם שווים לכל היותר מאה או מאתיים לירות. אחרי שיגרדו את החלודה".

"אתה השתגעת!" מרקוביץ' געץ בו עינים גדולות. "על מה אתה מדבר?"
 "על התכשיטים שבפיס שלך, מרקוביץ', אמר זעירא. "הם תכשיטים מזויפים. ציפוי-זהב ולא יותר. לא זהב טהור ולא-כלום".

"מה? אתה בטוח?"

"בטוח", אמר זעירא.

בקדחתנות שלה מרקוביץ' את התכשיטים מכיס מכנסיו ופיזר אותם על השולחן.
 "אלה מזויפים?"

"אתה לא סומך עלי. הבאת אותי בתור מומחה. אתה יודע שזעירא מומחה לדברים האלה".

"אז למה אמרת לה שם שהם שווים שלושים-אלף?"

"עזוב", בקש זעירא.

"למה!" מרקוביץ' אחז בכתפו וזעירא הרגיש שעצמותיו מתפוקקות.
 "למה שתחשוב שכל הזמן היו לו תכשיטים מזויפים ושהחביאה תכשיטים ששוים רק מאה-מאתיים לירות, כשכל הזמן חשבה שמדובר בתכשיטים אמיתיים של מאדאם דה-פומפאדור". הוא ביטא את השם בנעימה של לעג.

פניו של מרקוביץ' התלהטו. "אם אתה לא משקר לי, אתה אידיוט. מה איכפת לי מהזקנה הזאת והמעשיות על הבעל שלה. היית צריך להגיד תיכף שהתכשיטים לא שווים פרוטה. מאה לירות", פלט בתיעוב.

"זה לא היה עוזר לך. מה קרה לך עכשיו, כשאתה יודע את האמת חמש דקות מאוחר יותר. עזוב אותה וזהו-זה".

"היא סידרה אותנו", אמר מרקוביץ' וקם מכיסאו.

"לאן אתה הולך?"

"אליה".

"עזוב אותה, מרקוביץ', היא חושבת שנתנה לך שלושים-אלף לירות מיד. למה לך שתדע שהכל מזויף?"

"אני לא אוהב שעושים ממני צחוק", מרקוביץ' חצה את הרחוב וזעירא רדף אחריו:
 "בחיך, מרקוביץ', נמצא משהו אחר. עזוב אותה". הוא ניסה לעצור אותו. מרקוביץ'

הדף אותו מעליו ובעט בכלב שבא לקראתו. הוא דפק בדלת בחזקה. הזקנה פתחה את הדלת וראתה אותם. מרקוביץ' פתח את הדלת לרווחה. זעירא רץ אחריו. "שמע, מרקוביץ'...", ניסה באחרונה. מרקוביץ' פשק את ידו והשליך את התכשיטים על הרצפה. הדבורה המוזהבת נחה באמצע השטיח. "הם לא שווים פרוטה", נחר.

זעירא פשט את ידיו כמו להגן על הזקנה והביט בה בצער. "אני מצטער", אמר. בעצמו לא הבין מדוע נמלא חמלה על הזקנה הזאת שאינו מפירה כלל. הזקנה רכנה להרים את הדבורה. "הוא החליף אותה שלש שנים לפני שמת", אמרה. "זאת אומרת... את ידעת כל הזמן", אמר זעירא, נבוך. "זה לא זהב טהור. זה זיוף".

"רצית למכור לנו תכשיטים מזויפים", צעק מרקוביץ'. "מה אַתָּך", אמר זעירא. הוא רצה להזכיר למרקוביץ' שכל הסיפור שסיפר לא היה אלא שקר אחד גדול. שהוא בסך-הכל השתמש בדברים ששמע בבית הסוהר כדי לשדוד אשה זקנה, שהוא לא בעל-החוב, אם בכלל יש חוב כזה. אבל מרקוביץ' שכח הכל והיה משוכנע שהזקנה רימתה אותו.

"אתה רצית אותם", אמרה הזקנה. "אמרת שתגמור אֶתוּ את החשבון אחרי שייצא משם".

"בוא", ניסה זעירא לשכנע אותו לצאת.

"הוא החליף אותם שלש שנים לפני מותו. היה מוכרח כסף אבל פחד להגיד לי. הוא לקח את התכשיטים האמיתיים ועשה במקומם תכשיטים דומים, מזויפים. הרגשתי בוזה, אבל ממילא לא לבשתי אותם אף פעם. ידעתי שהם לא שווים כלום. מה היה לי לתת? החבאתי אותם ממנו. הוא לא היה צריך לדעת. הם באמת היו דומים, הוא והאבא שלו".

זעירא פתח את הדלת. לחינם ניסה למנוע ממרקוביץ' לחזור לזקנה ולספר לה את האמת על התכשיטים. "אם באמת נשארו לו חובות, כדאי לו להישאר שם", הירהר. מרקוביץ' גחן והרים את הדבורה. "חמש שנים ישבתי ושמעתי את הסיפור וחמש שנים החלטתי שדבר ראשון יפנס לכאן לחפש את התכשיטים. חמש שנים, אתה שומע, זעירא, הייתי צריך לסבול אותו ולשתוק". הוא פסע פסיעה לעבר הזקנה. "שלושים-אלף לירות. ואחר-כך ישבנו כאן שעתיים. היא ידעה בדיוק מה אנחנו מחפשים, אני אומר לך. אבל היא לא אמרה תיכף, התכשיטים שאתם מחפשים לא שווים פרוטה. היא שיחקה גם אֶתנו, ואתה אפילו ריחמת עליה".

זעירא ראה את מרקוביץ' הגברתן מרים את ידו. צעקה נמלטה מפיו. מרקוביץ' יידה את הדבורה בתצלומים שעל הארון. "נלך", אמר, ובטרם יסתובב אל הדלת הדף את הזקנה ברוגזה מעל דרכו. היא מעדה ונפלה. נשמע קול חבטה. זעירא הזדעזע. גולגלתה נחבטה ברצפה והיא שכבה בקיפול-רגליים וחירחרה בשקט. הוא עמד כמאובן ליד הדלת הפתוחה. מרקוביץ', רוגז כמו פר, הדף אותו מן הדלת בידי הגדולות. "מה אתה מחכה עכשיו?" אמר וטרק את הדלת.

שלונות כהן: חנושה שירים

שְׁמֵלֶה פְּרַחֻנִית מִתְנַדְנֶדֶת עַל כֶּסֶא נִצְרִים
רִיחֻנִית. וּפְעֻמוֹנִים בְּשִׁמְלֶה הָרוּחַ נִכְנָס בָּהֶם
וְהֵם מִצְלָצְלִים וּמִבְּלִבָּיִם אֶת הָאֲנָדוֹת בְּרֵאשָׁה
שֶׁל מְגִי.
חִלּוֹנוֹת הַלֵּילָה מְרוּחִים בְּסֶגֶל, בְּעִיר לְבָנָה.
עַל הַשְּׁלֶחַן תּוֹתֵן וְדַבְּדֵן.
עוֹד מְעַט הַשְּׁמֵלֶה תְּהִיָּה חֲמָה מְרַב צְבָעִים.

בְּלִי תְּפִלָּה בְּכוּן הָרוּחַ נוֹסֶעֶת מְגִי
סְפִינִים עֵינִיָּה. תְּקַרְתַּ חֲדָרָה פְּצוּעָה
יָרַח מְכַרְסֵם אֶת הַחֲלוֹחַ, תּוֹלֵה עֲצָמוֹ עַל קִיר.

פְּעַם רְאִיתִי אוֹתָהּ רְכוּנָה עַל חֲלוֹנָה
שְׁעוֹת אֲרָכוֹת.
רְאִיתִי אוֹתָהּ פְּרוּמָה בְּמִטָּתָהּ
בְּאֶצְבָּעָה עַל קִיר לְבָן כּוֹתֶבֶת.
עֲכָשׁוּ מְגִי נוֹסֶעֶת. פְּתֹאֲמִית כָּל־כָּךְ
סְגוֹר חֲלוֹנָה. וִילּוֹן מוֹסָט.

בין חמה לצל באו הספורים האחרים.
 גלגל של אתותי ערב מעשה-מרכבה
 עשה את השמים לעזרות צבאים.
 לילה, נחה אותה אל שרש התרים.
 לילה, ספר לה משלי אריות ונמרים.

בפעם ההיא ידעת מגי
 סכין חריפה
 רעש בין עשבי תמים.
 אומרים,
 אבן טובה אחת יש שם
 בין פצעי המים
 אבן פמו זכוכית לבנה.
 משבצות זהב לבן לה
 וראשה רמון אדם.
 פכה ירדה לשם
 ועזרה תפוך לבן.

תשמש בא, אולי
 תקיר הדדתי אינו קרוצ
 תקירות האלה אבנים פלם. אין מבדיל.
 עטופים בריח צהב. לפני נסיעה

באגריל עדעד צתבהב
 שעיר, שומר את לבן הקיר.

שלכוה בן־אלקנה: נוימוצאים חדשים לנוצאה של נושפחת אל־חוסייני הירושלכוית¹

גרסות שונות מהלכות בכל הנוגע למוצאה של משפחת אל־חוסייני הירושלמית, או ליתר דיוק: בכל הנוגע למוצאם של אבות־אבותיו של חאג' אמין אל־חוסייני הירושלמית.² מכאן החשיבות הנודעת לבדיקת החומר המסורתי והתעודי של משפחה זו, בדיקה שלא נעשתה עד כה ביסודיות.³

חשיבות מיוחדת לבדיקת חומר זה גם בשל העובדה שמשפחה זו טוענת, על־פי המסורה שבידיה, שהיא ענף מענפי בית מוחמד, נביא האסלאם, וקרובה על שם נכדו חוסיין. הואיל ובחברה הערבית המסורתית הודגשה (ומודגשת עדיין) חשיבות ההתייחסות השיוכית, והואיל ולייחוס המשפחתי היה (ועדיין יש) משקל מכריע, חשובה מאד טענתה של משפחת אל־חוסייני: הן משום שהמשפחות הקשורות באילן־היחש של צאצאי נביא האסלאם נחשבות "אשראף",⁴ כלומר מעין מעמד של אצולה דתית־חברתית; והן משום שההתייחסות אל משפחתו של נביא האסלאם מחזקת יומרות למנהיגות דתית וחילונית. מסיבות אלו מובן מדוע בני משפחת אל־חוסייני בכלל, וחאג' אמין בפרט, מדגישים את ייחוסה ה"שריפי" של המשפחה. מאותם טעמים תובן גם גירסת יריביו של חאג' אמין, הטוענת שמוצא אבותיו שונה מזה של משפחת אל־חוסייני והמערערת אפוא על זכותו להיקרא בכלל בשם אל־חוסייני. לעומת גרסות אלו מצויה אף גירסה המסתייגת לחלוטים מן המסורת המונה את משפחת אל־חוסייני עם צאצאי בית חוסיין, בן עלי ופאטמה, כפי שנראה להבא.

נוכח גרסות מגמתיות ומנוגדות אלו לגבי מוצאה של משפחת אל־חוסייני ומוצא אבותיו של חאג' אמין אל־חוסייני, נראה היה לכאורה שמוצאם לא הוברר כל צרכו, וזו היתה הדעה הרווחת בין החוקרים עד כה.⁵ אולם בדיקת תעודת־היחש של משפחת אל־חוסייני, אשר לה סימוכים רבים גם במקורות שאינם תלויים במשפחה זו, מלמדת כי יש יסוד איתן, ככל שניתן לצפות, לטענת המשפחה על מוצאה השריפי וכי אין כל מקום להטיל ספק בהשתייכות אבותיו של חאג' אמין אליה.

את גירסתה המקובלת של משפחת אל־חוסייני בדבר התייחסותה על ביתו של נביא האסלאם ועל מעמדה החשוב בחיים הדתיים והחילוניים של העדה המוסלמית בארץ ישראל מימים־ימימה אנו מוצאים בתזכיר הנמצא בין "מסמכי המופתי".⁶ בתזכיר זה שהוא מעין Curriculum Vitae של חאג' אמין, בו הועלו קורותיו בגוף שלישי,⁷ נאמר:

"משפחת אל־חוסייני בפלשתין, אשר בראשה עומד רום־מעלת המופתי הגדול, מתיחסת על נביא האסלאם ונקראת על שם חוסיין, נכד הנביא, שאביו עלי היה בן־דודו של הנביא ואמו פאטמה בתו. משפחת אל־חוסייני הגיעה מחג'אז לפלשתין,

לפני כשמונה-מאות שנה; הואיל ובעולם המוסלמי השתלבו מעשי המדיניות בדת, והמשפחה היתה בעלת השפעה דתית רבה, נשמר לה מקום נכבד גם בחיים החיי-לוגיים. נוסף על ייחוסה של המשפחה, נמצאת בידיה זמן רב גם משרת המופתי הגדול.⁸

גירסה זו של משפחת אל-חוסייני על מוצאה שימשה בשעת הצורך את המגמות והאינטרסים של חאג' אמין, אך היא היתה מקובלת גם על ה"עולמא" (הם חכמי-הדת המוסלמיים)⁹ ולא קמו עליה עוררים—לפחות לא בראשית שנות העשרים. זאת אפשר ללמוד מהעצומות והמכתבים, שנשלחו אמנם בהשראת משפחת אל-חוסייני, על-ידי מאות עולמא ונכבדים מוסלמיים מרוב ערי הארץ בחדשי מרס-מאי 1921 אל השלטונות הבריטיים, בדרישה למנות את חאג' אמין אל-חוסייני למשרת המופתי,¹⁰ שהתפנתה עם מות אחיו פאמל. בין הנימוקים העיקריים שהובאו בעצומות אלו שתבעו את מינויו הוזכר כי חאג' אמין אל-חוסייני הוא "נצר מבית הנביא", או "ענף מענפי אילן משפחת הנביא", או "צאצא של בית אל-אפתא מימים-ימימה".¹¹

הגירסה על מוצאה השריפי של משפחת אל-חוסייני מקובלת היתה, כנראה, גם על יריביה. אך במחצית השניה למאה הי"ט החלו אלה לערער על זכות אבותיו הישרים של השייך מוצטפא אל-חוסייני (סבו של חאג' אמין) להתיחס על ביתו של נביא האסלאם, בטענם שהיתלותם של אבות-אבותיו באילן-היחש של משפחת אל-חוסייני יסודה בקשרי חיתון ובאימוץ השם שלא כדין.¹² לפי גירסה זו—שצוטטה במאמרים ובמונוגרפיות אחדות על חאג' אמין אל-חוסייני¹³—מוצאם של אבות-אבותיו של חאג' אמין ממשפחה ערבית-תימנית, שבמאה הט"ז היגרה מתימן בדרך מצרים לארץ-ישראל והתישבה בדיר אל-סודאן, כפר קטן מצפון צפון-מערב לרמא-ללה. משמו של כפר זה בא למשפחה הכינוי "אל-אסנד" (השחור), הנזכר עד לשנות הששים למאה הי"ט.¹⁴

כעבור זמן-מה השתקעה המשפחה בירושלים וכאן עלתה חשיבותה בקרב העדה הערבית-המוסלמית, בעיקר בשל קשרי חיתון עם משפחות בעלות שם והשפעה בעיר ובסביבתה.¹⁵ לפי אותה גירסה אימצה לה משפחת אל-אסנד את השם אל-חוסייני כאשר אחד מבניה נשא לאשה את בתו של מוחמד פראמי אל-ופאי אל-חוסייני, מנכבדי החוסיינים, מן הכפר שעפאת שליד ירושלים. הלה הקדים לשם-משפחתו את שם-משפחת אשתו, אל-חוסייני.¹⁶ במשך הזמן עברו גם יתר בני המשפחה לשם אל-חוסייני—אל-אסודי, עד שסבו של חאג' אמין, מוצטפא אל-חוסייני—אל-אסודי, נתמנה מופתי של ירושלים, משרה שעד אז היתה בידי משפחת ג'ארא-ללה.¹⁷ לאחר מינויו השמיט מוצטפא אל-חוסייני את ה"תוספת" אל-אסודי והתקרא אל-חוסייני בלבד. השתלטותם של האסודים על השם אל-חוסייני עוררה תרעומת במשפחות היריבות.¹⁸ הגיעו הדברים עד כדי פנייה למושל התורכי בירושלים, רשיד ביי, בדרישה לאסור על האסודים לשאת את השם אל-חוסייני, אלא שהשפעתם של האסודים ב"שער העליון"¹⁹ סייעה להם לקבל את אישור השלטונות

לזכותם לשאת שם זה.²⁰

בעלי גירסה זו אינם מסתייגים מן המסורת לפיה משפחת אל-חוסייני המקורית מתיחסת על חוסיין, נכדו של נביא האסלאם. עם זאת מערערים הם במפורש על זכותם של אבות-אבותיו של חאג' אמין—ששם-משפחתם במקור היה, לדבריהם, "אלאסוד"²¹—לשאת את השם אל-חוסייני ולהתיחס על משפחה שריפית זו.

לעומת גירסתם של אלה יש גירסה נוספת, אותה הביא נשיא האוניברסיטה המוסלמית אל-אזהר בקאהיר, המסתייגת לגמרי מאמיתות המסורת על התיחסותה של משפחת אל-חוסייני הירושלמית על בית נביא האסלאם.²² הואיל ונשיא אל-אזהר לא הביא סימוכים לדבריו, אין כל אפשרות להתיחס לגירסתו, מה-גם שמסורות גינאלוגיות מוסלמיות בנות מאות-שנים, שתזכרנה בהמשך הדברים, סותרות אותה.

עם זאת, די היה בגרסות השונות לגבי מוצא אבותיו של חאג' אמין לעורר ספקות בדבר ייחוסם השריפי.²³ ספקות אלה הניעו את כותב השורות האלו לבדוק את היסוד לגרסות השונות. משפנתי אל המשפחות המחזיקות בגרסות אלו העלתה הבדיקה כי אין הוכחה לדבריהם של בני אותן משפחות—שנמנו במחצית השניה של המאה הקודמת על יריבי מוצטפא אל-חוסייני ומשנות העשרים של המאה הנוכחית והלאה על יריבי נכדו, חאג' אמין בן טאהר אל-חוסייני—שעירערו על זכות אבותיהם להיקרא בשם אל-חוסייני ולהתיחס על בית חוסיין, נכדו של נביא האסלאם.²⁴ מצד שני, התברר כי דברי משפחת אל-חוסייני ודברי חאג' אמין בנוגע למוצאה של המשפחה מבוססים על תעודת-יחש מוסמכת שבידי המשפחה, וכי המסורת על הייחוס המשפחתי השריפי, ופרטים רבים המובאים בתעודה זו על תולדות המשפחה, יש להם סימוכים גם בספרות הערבית מן המאה ה"ט"ו והלאה.

על קיומה של תעודת-היחש המשפחתית האמורה נודע לי לאחר חקירות-ודרישות מרובות. אחד מנכבדי משפחת אל-חוסייני, אל-סייד אבראהים תופיק אל-חוסייני, המתגורר בשכונת שייך-ג'ראח בירושלים, הציג בפני את תעודת-היחש המובאת כאן ואף התיר לי לצלמה (ראה תצלום בעמוד 125). לדבריו של בעל התעודה יש שני עתקים מתעודה זו: האחד שמור בבית-הדין השרעי המוסלמי העליון בירושלים ואילו השני הוא זה הנמצא בידי ונמסר לו למשמרת על-ידי אביו, תופיק בן ראע'ב אל-חוסייני. בתעודה זו, שנערכה על נייר-קלף מיוחד שזורבד בגודל 150×75 ס"מ, הועלה בכתב-יד אחד ובצורה הגראפית המקובלת אילן-היחש של משפחת אל-חוסייני מדורו של אבי בעל התעודה מהלך שלושים-וחמישה דורות לאחור—עד חוסיין, נכדו של נביא האסלאם.

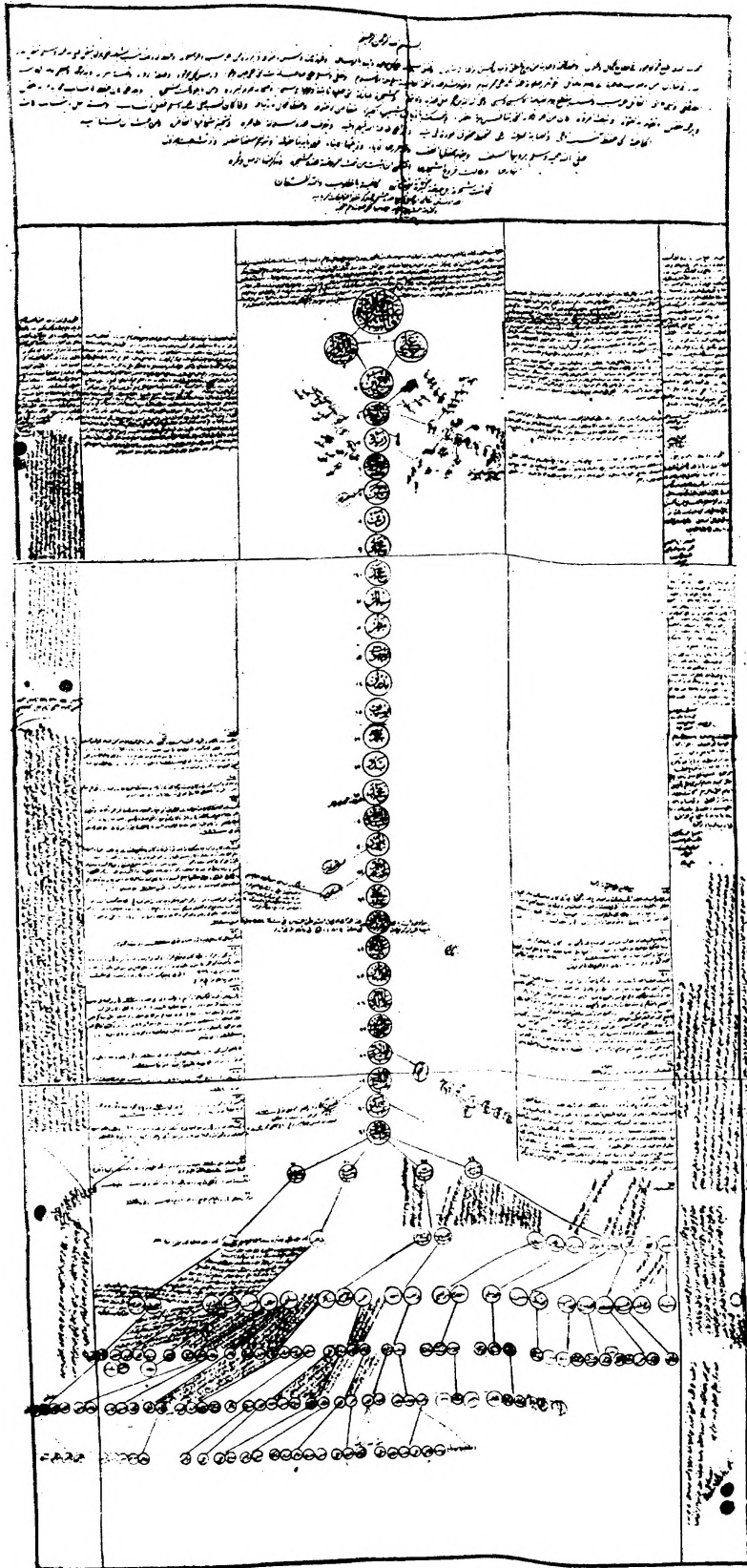
התעודה גופה נערכה, כנראה, רק בסוף המאה הי"ט או בראשית המאה הנוכחית,²⁵ והיא נושאת עדויות וחתימות של כמה עולמא מוסלמיים בני התקופה ההיא, המאשרים את תכנה ואת מהימנותה. בתעודה זו מובאות גם הערות רבות על חלק מהאישים שהוזכרו בה וכן ציטוטים הנוגעים להם, כפי שהובאו בספרות הערבית של מאות השנים האחרונות.

אילן-היחש של משפחת אל-חוסייני, כפי שהועלה בתעודה זו, מונה שלושים מאבות המשפחה (שלושים דורות) הרשומים זה תחת זה, מאז מוחמד נביא האסלאם ועד לדורו של עבד אל-לטיף אל-חוסייני, שחי בשנים 1105–1188 הג'ריה / 1694–1774 לספה"ג. מדורו של עבד אל-לטיף אל-חוסייני זה מובאת בתעודה הסתעפותם של ארבעת ענפי המשפחה, כפי שהם מתיחסים על בניו חסן, עבדאללה, עבד אל-צמד ומוצטפא במשך ששה דורות עד לדור אביו של מחזיק התעודה.

לצורך ענייגנו נביא את הפרטים הרשומים בתעודת-היחש על השתלשלותה הגיניא-לוגית של משפחת אל-חוסייני. תחילה נביא את סדר רישום שמותיהם של שלושים אבות-המשפחה ממוחמד נביא האסלאם ועד לעבד אל-לטיף אל-חוסייני הנזכר, הרשומים בתעודה זו, כל שם תחת קודמו (פרט לשמותיהם של עלי, בן-דוד הנביא, ופאטמה, בת הנביא, הרשומים בשורה אחת); ואלו מעבד אל-לטיף אל-חוסייני והלאה נביא בסדר כרונולוגי את הגיניאלוגיה המשפחתית במשך חמישה דורות עד לחאג' אמין בן טאהר אל-חוסייני. אשר להערות הרבות הנוגעות לאישים שונים ששמותיהם נרשמו בתעודה זו, נביא רק את ההערות הנראות לנו רלבנטיות לסקירת תולדותיה של המשפחה, מעמדה ותפקידיה בעדה הערבית-המוסלמית בירושלים וסביבותיה.

וזוה סדר רישומם של שלושים אבות המשפחה ממוחמד נביא האסלאם ועד עבד אל-לטיף אל-חוסייני: מוחמד;²⁶ עלי ופאטמה אל-זהרא; חוסיין;²⁷ עלי זין אל-עאבדין; זייד; עוצ' מרתצ'א אל-אפבר; חסן; זין; מוחמד; מוחמד;²⁸ סאלם; מטר; יעקוב; בדראן; יוסף; מוחמד; בדר (מת בשנת 650 הג'ריה / 1252 לסה"ג ונקבר בוואדי אל-נסור שממערב לירושלים); מוחמד, שנודע בשם מוחמד אל-סרור (מת 1265/663); עבד אלחאפט' (התישב בכפר שרפאת ומת ב-1297/696); דאוד (מת 1302/701); אחמד (מת 1323/723); עלי עלא אל-דין (מת 1356/757); תאג' אל-דין אבו אל-נפא²⁹ (הראשון מבני המשפחה שהתישב בשנת 1428/782 בירושלים, מת 1449/803 ונקבר בבית-הקברות אל-ממילא); עלי אל-דין אבו אל-חסן (790–844 הג'ריה / 1388–1440 ונקבר גם הוא בבית-הקברות אל-ממילא); מוחמד אמין (910–1505/840); עלי אל-דין (945–1538/880); כרים אל-דין אבו אל-נפא (1005–930 / 1524–1597, שהיה נקיב אל-אשראף);³⁰ עבד אל-קאדר (1052–980 / 1572–1642, שהיה שייך אל-חרם אל-שריף);³¹ עבד אל-לטיף³² (מת 1695/1106); היה גם נקיב אל-אשראף וגם שייך אל-חרם אל-שריף); עבד-אללה (1122–1058 / 1648–1710, שהיה שייך אל-חרם אל-שריף); עבד אל-לטיף (1105–1188 / 1694–1774, שהיה גם הוא נקיב אל-אשראף ושייך אל-חרם אל-שריף).

מעבד אל-לטיף אל-חוסייני והלאה מופיע בתעודה, כאמור, פירוט מלא של הסתעפות המשפחה לארבעת ענפיה מאז בניו של עבד אל-לטיף-חסן, עבד-אללה, עבד-אל-צמד ומוצטפא במשך ששה דורות עד לתקופה בה נערכה התעודה. לגבי חלק מן השמות שהוזכרו הובאו גם הערות על שנות חייהם, אדיקותם ותפקידיהם. לצורך

צילום : עמיקם שיב

ענייננו גביא כאן, כאמור, רק את הסתעפות הענף של עבד אל-צמד בן עבד אל-לטיף וצאצאיו הישרים עד חאג' אמין-שיריביו הפוליטיים עירערן, כפי שראינו, על התיחסות אבותיו אל משפחת אל-חוסייני.

לפי תעודה זו היה עבד אל-צמד בן עבד אל-לטיף אביו של טאהר; טאהר, אביהם של מוצטפא, מוסא, חסן, עבד אל-צמד ומוחי אל-דין; מוצטפא (בנו של טאהר) היה אביו של טאהר; טאהר, אביו של מוחמד כאמל, פח'רי ואמין (הוא חאג' אמין אל-חוסייני). כמו כן מוזכרים בתעודה בניו של מוחמד כאמל והם: טאהר, מוצטפא,

מוסא, חידר וחוסייני, ואילו צאצאיהם של פח'רי ואמין אל-חוסייני אינם מוזכרים.³³ גיניאלוגיה משפחתית זו נראית מוסמכת. נוסף לכך שתעודת-היחש המשפחתית מכילה, כאמור, אישורים של עולמא מוסלמיים למהימנותה, מצויה בספרות הערבית גירסה זהה כמעט של ייחוס ענף אחר מענפי משפחת אל-חוסייני הקרוי אל-מקדסי-אל-חוסייני, מאז המאה הי"ח ועד לחוסייני בן עלי אבי טאלב.³⁴ ועוד יש להוסיף כי אחדים מהשמות שהוזכרו בתעודת-היחש של משפחת אל-חוסייני הוזכרו גם בציון כהונותיהם ותפקידיהם בעדה הערבית-המוסלמית בירושלים בספרו של בן דורם מג'יר אל-דין אל-חנבלי, מי שהיה במאה הט"ו שופט עליון בבית-הדין המוסלמי השרעי בירושלים,³⁵ ואחרים הוזכרו במקורות אחרים שיפורטו להבא. נוסף לכך יכולה משפחת אל-חוסייני להסתייע לחיזוק מסורתה על ייחוסה השריפי גם בעדויות שבתעודה ובמקורות אחרים, וכן בעובדה שהחזיקה מאז אמצע המאה הט"ז ועד לראשית המאה הנוכחית במשרת נקיב אל-אשראף, משרה בה יכלו להחזיק רק בני משפחות שהוכח ייחוסן השריפי כצאצאי בית מוחמד, גביא האסלאם.

*

תעודת-היחש היא במידה רבה גם כרוניקה משפחתית, שכן מלמדת היא על תולדותיה של המשפחה ועל מעמדה בעדה הערבית-המוסלמית מאז המחצית הראשונה של המאה הי"ג באזור ירושלים. כך נמסר בה שכן הדור השבעה-עשר אחרי מוחמד גביא האסלאם, שנודע בשם אל-סייד בדר בן מוחמד בן יוסף (שמת בשנת 650 ה'ג'ריה/1252 לספה"ג ונקבר בוואדי אל-נסור שממערב לירושלים), היה ראשון ממשפחת אל-חוסייני באיזור זה (אליו היגר, כנראה, מחג'אז). סייד בדר זה נודע לפי התעודה גם בכינוי "אל-סלטאן אל-בדר", כי לפי אחת ההערות בתעודה היה "ראש" או "שליט אנשיו", שהתגוררו עמו בוואדי אל-נסור, מקום שם נמצא קברו, שלימים נעשה מקום עלייה-לרגל ("אל-מזאר"). נכדו, אל-סייד עבד אל-חאפט' בן מוחמד אל-סרור, היה הראשון שעבר להתגורר בכפר אל-תפראת, הוא כפר אל-שרפאת של היום, וחכר אדמות מנוצריי הכפר.³⁶ היות ופרט למשפחתו לא התגוררו אז מוסלמים בכפר זה, היה עליהם לערוך את תפילותיהם בסתה. במותו בשנת 1297/696 נקבר עבד אל-חאפט' בכפר זה ובנו דאוד הקים על קברו פינת-תפילה ("זאויה"). דאוד זה ובניו אחריו נקברו גם הם ליד קברו של עבד אל-חאפט' בן מוחמד סרור. גינו של דאוד, תאג' אל-דין אבו אל-נפא, התישב בשנת 1428/782 בירושלים והיה הראשון לבני המשפחה שבנה לו בית בעיר זו, בה

מת בשנת 1449/803 ונקבר בבית-הקברות אל-ממילא (קיצור שם-התואר "אל-מואמנין באללה").

אשר למעמדה של משפחת אל-חוסייני והכהונות שמילאו בניה בעדה הערבית-המוסלמית בירושלים נמסר בתעודת-היחש כי כרים אל-דין בן עלא אל-דין, בן הדור הרביעי אחרי תאג' אל-דין אבו אל-ופא (1005–930 / 1597–1524), היה הראשון מבני המשפחה שנעשה נקיב אל-אשראף, ואילו בנו עבד אל-קאדר (1052–980 / 1642–1572) כיהן כשייך אל-חרם אל-שריף (הר הבית) והחזיק במשרות נוספות במסגדים אל-אקצא ואל-צ'ח'רא אל-מושרפה (המסגד הקיצון ומסגד-הסלע המקודש, הוא מסגד כיפת-הסלע)³⁷—משרות אותן הוריש לבניו: הבכור, עבד אל-לטיף (שמת ב-1695/1106), כיהן הן כנקיב אל-אשראף והן כשייך אל-חרם אל-שריף ואילו שמונת אָחיו³⁸ כיהנו במשרות מכובדות אחרות בירושלים. בדור שלאחריהם כיהן בנו של שייך עבד אל-לטיף, השייך עבד-אללה (1122–1058 / 1710–1648), רק במשרת שייך אל-חרם אל-שריף,³⁹ בעוד שמשרת נקיב אל-אשראף היתה בידי בן-דודו, מוחיב אל-דין בן עבד אל-צמד בן אל-שייך עבד אל-קאדר, שלאחר מותו בשנת 1731–2/1144 הורשה לבנו, מוחמד אמין. הלה כיהן עד מותו בשנת 1742–3/1155 גם כנקיב אל-אשראף וגם כשייך אל-חרם אל-שריף.⁴⁰ אחרי מות שייך מוחמד אמין כיהן בשתי המשרות הללו בן-דודו בדור השני, שייך עבד אל-לטיף בן שייך עבד-אללה⁴¹ (שמת בשנת 1774/1188).

בתעודת-היחש נמסר, כאמור, גם על הסתעפות ארבעת הענפים של משפחת אל-חוסייני מאז שייך עבד אל-לטיף בן שייך עבדאללה. כן צוינו כהונותיהם מדור לדור עד לימיו של אל-סייד טאהר, אביו של תאג' אמין. הכהונות והמשרות הדתיות העיקריות בהן החזיקו צאצאי שייך עבד אל-לטיף בן שייך עבדאללה, לפי ענפי המשפחה, היו: בנו הבכור של שייך עבד אל-לטיף, אל-סייד חסן (1224–1156 / 1809–1743), כיהן הן כשייך אל-חרם הן כמופתי של ירושלים וזמן-מה אף כנקיב אל-אשראף.⁴² במותו הוריש אל-סייד חסן נכסים רבים לווקף (קדש) של אל-חרם אל-שריף, נכסים הנחשבים גדולי ההקדשים של העדה המוסלמית בירושלים. בנו, שייך מוחמד אמין (1285–1220 / 1868–1804–5), כיהן אחריו כשייך אל-חרם אל-שריף וכממונה על הקדשיו.

לגבי ענף המשפחה המתיחס על אל-סייד עבדאללה (1208–1145 / 1794–3–1732) הוזכר כי בניו, עבד אל-לטיף ועבד אל-סלאם, כיהנו בזה אחר זה (אחרי אל-סייד חסן) במשרת נקיב אל-אשראף. אחריהם כיהן עמר בן עבד אל-סלאם (שמת ב-1852/1268) במשרה זו, והוא הורשה לבנו עלי.⁴³

אשר לענף המשפחה המתיחס על אל-סייד עבד אל-צמד (אחרי אל-סייד חסן ואל-סייד עבדאללה), נמסר כי טאהר בן עבד אל-צמד כיהן כמופתי של ירושלים אך ויתר על כהונה זו לטובת בנו מוצטפא, כאשר ידיו עארף חכמת—בנו של שייך אל-אסלאם,⁴⁴ אותו ביקר בקושטא—הפציר בו להישאר שם. הוא מת בקושטא

ב-1282/6-1865. אשר לבנו מוצטפא, שנעשה מופתי של ירושלים בחיי אביו,⁴⁵ נמסר כי היה מן המלומדים הגדולים בדת האסלאם ומנכבדי העדה המוסלמית בירושלים, וכי השפעתו על המושלים התורכים בירושלים היתה כה רבה עד שאלה מינהו למלא את מקומם בהיעדרם. אחרי מותו ירש בנו טאהר (שנולד ב-1258/1842) בשנת 1311/4-1893 את כהונת המופתי של ירושלים—הוא שייך (מוחמד) טאהר אביהם של (מוחמד) כאמל ושל חאג' (מוחמד) אמין אל-חוסייני, אשר שימשו כידוע, בזה אחר זה, מופתים של ירושלים ובתפקידים מרכזיים אחרים במנגנון המוסלמי הדתי בשליש הראשון של המאה הנוכחית.⁴⁶

לסיכום: על-פי הפרטים שהובאו מתוך תעודת-היחש של משפחת אל-חוסייני, ועל-פי מקורות שצוינו מהספרות הערבית מן המאה ה"ו והלאה, נראה כי התעודה מהימנה ומוסמכת, כמו כן נראה שתעודה זו מבססת במידה מספקת את טענת מוצאה השריפי של משפחת אל-חוסייני ושל אבות-אבותיו של חאג' אמין אל-חוסייני המתיחסים על חוסיין נכדו של מוחמד, נביא האסלאם. מן הפרטים שהובאו מתעודת-היחש הזאת אנו למדים גם על ראשית תולדותיה של משפחה זו בארץ-ישראל. נראה כי בני המשפחה (משפחת אל-סייד בדר בן מוחמד בן יוסף אל-חוסייני) התישבו עוד במחצית הראשונה של המאה ה"ג באזור ואדי אל-נסור שמערב לירושלים, לאחר שהיגרו לשם, כנראה, מחג'אז. במחצית השניה של המאה ה"ג (השנים 1265–1297) עבר נכדו של אל-סייד בדר הנ"ל, הוא אל-סייד עבד אל-חאפט' בן מוחמד אל-סרור אל-חוסייני, אל הכפר אל-שרפאת שמדרום לירושלים והתישב בו. כעבור ארבעה דורות, בשנת 1428, התישב אל-סייד תאג' אל-דין אבו אל-נפא בן עלי עלא אל-דין בן אחמד בן דאוד בן אל-סייד עבד אל-חאפט' אל-חוסייני, כראשון מבני המשפחה, בירושלים העיר ובנה בה את ביתו. תעודת-יחש זו מציינת גם את שמותיהם של בני המשפחה שהחזיקו מאז אמצע המאה ה"ו ועד ראשית המאה הנוכחית במשרת נקיב אל-אשראף וב"שייכות" של אל-חרם אל-שריף, ומאז המחצית השניה של המאה ה"ח ועד לשנות השלושים למאה שלנו גם במשרת המופתי, כאשר נחשבו משרות אלו לגבוהות ביותר במוסדות המוסלמיים המקומיים שבעיר. מכאן גם למדים אנו כי משפחת אל-חוסייני תפסה מאז אמצע המאה ה"ו את המקום הראשון-במעלה בעדה הערבית-המוסלמית בירושלים והשפעתה על ניהול העניינים הדתיים והעדתיים בירושלים ובסביבתה היתה, כנראה, גדולה ביותר, אם לא מכרעת. מכאן נבעה השפעתה הגדולה גם בתחום החיים החילוניים ועמדותיה החשובות הן במינהל העות'מאני המקומי והן במינהל הממלכתי, כידוע לנו ממקורות נוספים,⁴⁷ ולימים גם השפעתה המכרעת הן בתחום הדתי-העדתי של העדה הערבית-המוסלמית בארץ-ישראל והן בתחום הפוליטי-המפלגתי של ערביי ארץ-ישראל בשנות המנדט הבריטי,⁴⁸ כשמור עדיין בזכרונו.

הערות ומקורות

¹ הרבה משפחות ערביות מוסלמיות בארצות ערביות שונות נושאות את השם אל-חוסייני כשם-משפחה וטוענות למוצאן מזרע חוסייני, נכדו של מוחמד נביא האסלאם. עיין עומר רד'א אל-פחאלה, מעגים קבאיל אל-ערב אל-קרימה ואל-חדית'ה, ביירות, 1968, כרך א, עמ' 276—278. בארץ-ישראל מצויה משפחה נוספת בשם זה והיא משפחת אל-חוסייני בעזה. אחד מנכבדי משפחה זו, עורך-הדין פייצל בן חמדי אל-חוסייני, הכחיש אמנם (בשיחתנו ב-5 בינואר 1969) את הקירבה במקור בין משפחתו למשפחת אל-חוסייני הירושלמית, אבל אחת ההערות שבתעודת-היחש של משפחת אל-חוסייני הירושלמית סותרת את דבריו אלה.

² איסוף התומר על מקור מוצאה של משפחת אל-חוסייני ועל תולדותיה נעשה לשם כתיבת הקדמה לדיסרטאציה על מאבקו-מלחמתו של חאג' אמין אל-חוסייני בציונות וביהדות בשנים 1920—1945.

³ במאמרי "עלייתו של חאג' אמין אל-חוסייני אל ראשות ההנהגה הדתית של העדה המוסלמית בארץ-ישראל", ספר-השנה למדעי-החברה של אוניברסיטת בר-אילן, ספר ח"מ שפירא, כרך ב, אוניברסיטת בר אילן, רמת-גן, תשל"ב, התייחסתי כבר אל הגרסות השונות בדבר מוצא אבותיו של חאג' אמין. בעת כתיבת המאמר לא היתה בידי תעודת-היחש של משפחת אל-חוסייני, המבהירה גם את מוצאם של אבותיו (שם, ע' 44).

⁴ על נושאי התואר "שריף" (ברבים: "אשראף") ועל מעמדם באסלאם—עיין ערך "שריף" Enzyklopaedie des Islams. Leiden—Leipzig, 1934 כרך ד' עמ' 354—349. שם, עמ' 351—350, נסקר גם מקור התואר "אל-סיד", ובע' 351 התואר והמשרה "נקיב אל-אשראף" (עיין הערה 30, למטה).

⁵ כך, למשל, אליהו אילת (אפשטיין) בסקירתו על חאג' מוחמד אמין אל-חוסייני משנת 1938, הנמצאת בתיק 525/3477 בארכיון הציוני בירושלים. הסקירה עובדה בשנת 1968 על-ידי אילת ופורסמה כספר, חאג' מוחמד אמין אל-חוסייני, מופתי ירושלים לשעבר, תל-אביב, 1968. אילת, בסקירתו עמ' 2—1, ובספרו עמ' 17—15, מביא בעיקר את מסורת יריביו של חאג' אמין, וכך נהגו גם שאר החוקרים והסופרים הנזכרים בהערה 13 למטה.

⁶ "מסמכי המופתי" זהו אוסף מסמכיו של חאג' אמין, המופתי הירושלמי לשעבר, אותו השאיר במקום מגוריו בבאד-גאסטיין שבאוסטריה, לאחר שברח משם לשווייץ במאי 1945. אנשי המודיעין האמריקאי, שמצאו אוסף מסמכים זה לאחר כיבוש באד-גאסטיין, העבירוהו אל הארכיון הלאומי של ארה"ב. בשעתו צולם אוסף מסמכים זה על-ידי אנשי המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית בשנים-עשר מיקרופילמים. הצילומים נעשו לאחר חלוקת המסמכים לפי מדורים (קטעים) ולפי נושאים. מיקרופילמים אלה נשמרים כיום בארכיון-תולדות-ההגנה בתל-אביב.

⁷ תזכיר זה, הכתוב ערבית במכונת-כתיבה, אמנם אינו חתום אך לפי סגנונו והפרטים הכלולים בו יש להניח כי חאג' אמין עצמו חיבר אותו או הכתיב אותו לאחד ממזכיריו באוקטובר 1941.

⁸ מסמכי המופתי, מיקרופילמים 5, קטע 400, "קורות חיים".

⁹ "עולמא" (ביחיד: "עאלם") הם חכמי-דת מוסלמים, המפרשים המוסמכים של השריעה ופוסקי-ההלכה. עיין אנציקלופדיה של האסלאם, כרך ד, עמ' 1077—1076 (ערך "עולמא").

¹⁰ מופתי-פוסק הפ'תווה (פסק-הלכה) בעניינים משפטיים ודהיים בעדה המוסלמית. המופתיים (פוסקי-ההלכה) תופסים עמדה מיוחדת בין העולמא. עיין אנציקלופדיה של האסלאם, ליידין-לייפציג 192, כרך ב, ע' 97 (ערך "פתווה").

¹¹ עצומות ומכתבים אלה נמצאים בגנוך-המדינה, בתיק שסימולו חטיבה 2, תיק 245. תיק זה הוא התיק המקורי של ארכיון המזכירות הראשית לממשלת ארץ-ישראל, סימולו

המקורי: POL/2287, "מינוי המופתי של ירושלים". על העובדה שעצומות ומכתבים אלה נשלחו בהשראתה של משפחת אל-חוסייני, עיין שם, מכתב המטה הראשי של ה-C.I.D. מ-22 למרס 1921.

¹² נראה כי גירסה זו, שנדחתה על-ידי השלטונות העות'מאניים עוד במאה הקודמת, תאמה את האינטרסים של עורד-הדין הירושלמי עמר צאלח אל-בע'רות'—פובליציסט, סופר וחוקר, שהעלה אותה מחדש ופירסמה ברבים במאמריו בשנת 1936 בעתון הירושלמי "מראת אל-שרק". אל-בע'רות' נמנה או על יריביו הפוליטיים של חאג' אמין והעתון היה שופרם של הנשאשיבים, שעמדו בראש האופוזיציה לחאג' אמין. היה להם, אפוא, ענין פוליטי רב להטיל דופי בייחוסו. בביקורי ברמאללה בבית ג'מיל, בנו של עומר אל-בע'רות', ב-8 במאי 1972, שמעתי מפי רעייתו של ג'מיל גירסה זו במלואה. כהוכחה עיקרית לאמיתותה צוינה העובדה שמשפחת חאג' אמין היתה ממונה על ההקדש על שם "אל-אסנד" ונהנתה מהכנסותיו. גירסת אל-בע'רות' נתקבלה כמהימנה על-ידי חוקרים וסופרים רבים. אילת, בסקירתו, ע' 2, וטוביה ארזי, בסקירתו על תולדותיו של חאג' אמין אל-חוסייני" (אנגלית), ירושלים, אפריל 1946 (הנמצאת בגנוך-המדינה), ע' 53, מסתמכים על עומר אל-בע'רות', וחוקרים אחרים הלכו בעקבותיו בלי לצטטו (עיין ההערה הבאה).

¹³ אילת, בסקירתו, עמ' 1—2 ובספרו, עמ' 15—17 (עיין גם הערה 5 למטלה); ועל יסוד המקור הנ"ל, שאר המחברים. ארזי, בסקירתו, ע' 53 (עיין ההערה הקודמת).
M. P. Waters, *Mufti Over the Middle East*, London 1942, p. 5 (וטרס הוא כינוי ספרותי של משה פרלמן); Maurice Pearlman, *Grossmufti Grossa-gent der Achse*, Salzburg-Wien, 1946, s. 3

Simon Wiesenthal, *Von Lawrence bis Canaris (Halbmond unter dem Hakenkreuz*, 1948, s. 20 (כתב-יד הנמצא בפקדון בארכיון "יד ושם", ירושלים); Joseph B. Schechtman, *The Mufti and the Fuehrer (The Rise and Fall of Haj Amin el-Husseini)*, New-York-London, 1965, pp. 15-16.

יעקב שמעוני, ערביי ארץ-ישראל, ירושלים 1947, עמ' 215; מיכאל אסף, תולדות התעוררות הערבים בארץ-ישראל ובריחתם, תל-אביב 1967, עמ' 187—188 (הערה 76) וע' 265 (הערה 1351). אסף מסתייג במידה מסוימת מגירסה זו של יריבי המשפחה ומציין שטענתם לא הוכחה.

¹⁴ גירסה זו מופרת היטב לזקני הכפר דיר אל-סודאן, כפי שהוברר לי בביקורי בכפר זה ב-1 במאי 1970. הם אישרו, עם זאת, כי נמנו בשנות המנדט הבריטי על ה"מעארצ'ון" ("המתנגדים", האופוזיציה למחנה החוסייני) ועל אוהדיו-תומכיו של עומר צאלח אל-בע'רות'.

¹⁵ בתוך השאר, עם משפחת אבו-ע'וש, שהיה לה מעמד של "תקיפים" באיזור שממערב לירושלים (עד לסביבות הכפרים שוקבה וקיביה), ועם משפחת אל-ח'אלדי, אחת המיוחסות והוותיקות בעיר. על מעמדן של משפחות אלו בעת ההיא עיין מיכאל אסף, הערבים תחת הצלבנים, הממלוכים והתורכים, תל-אביב, תש"א, עמ' 423 ו-426, לפי מפתח-השמות.

¹⁶ אימוץ שם האשה נוגד אמנם את המקובל בחברה הערבית-המוסלמית, בה עובר שם-המשפחה בקו פאטרליניארי בלבד, אך דבר זה אירע פעמים אחדות במשפחת אל-חוסייני, כנראה לשם שמירת שם-המשפחה והייחוס השריפי. על תקדימים לכך במשפחה זו הננו למדים מכתב-יד של מוחמד צאלח עבד אל-ע'אני אל-חוסייני, אל-נפחה אל-חביבה פי מערפת אל אוקאת אל-שרעיה (כ"י בספריה הלאומית בירושלים, 1, 80. A. AP), המנסה בדרך זו להוכיח את השתייכות אבותיו אל משפחת אל-חוסייני. לדבריו (ע' 3), אירע מעשה זה שלש פעמים במשפחתו בתוך ארבעה דורות במאות ה"ו ו"ח. לראשונה כאשר דוניא בתו של עבד אל-קאדר אפנדי אל-אופא אל-חוסייני, מי שהיה מופתי ירושלים,

נישאה לשייך מוחמד שמס אל-דין בנו של שייך יחיא שרף אל-דין, האמאם של מסגד אל-אקצא (מת 1631/1940). השם אל-חוסייני והייחוס השריפי נשמרו לבנם יחיא; בשניה אירע הדבר כשנעמה, בתו של יחיא האחרון, נישאה לצאלח אפנדי אל-עסלי, ובשלישית כשפתם, נסב, נישאה לשייך עבד אל-רחים (בן שייך מוחמד בן שייך עבד אל-רחמאן בן שייך יחיא שרף אל-דין שהוזכר למעלה). גם בשני המקרים האחרונים העבירו עמן הנשים את השם אל-חוסייני והוא נשמר לצאצאיהן. כך עבר השם למוחמד צאלח בנם של שייך עבד אל-רחים (שמת ב-1725/1137) ושל נסב (שמתה ב-1731-2/1144), ולאחר מות מוחמד צאלח (ב-1757/1170) אל בנו עבד אל-ע'אני וממנו אל בנו מוחמד צאלח, בעל כתב-היד "אל-נפחה אל-חביבה". תקדימים אלה הובאו על-פי מקור זה גם על-ידי יהושע פורת, צמיחת התנועה הלאומית הערבית הפלסטינאית, 1918—1929, ירושלים תשל"א/1971, עמ' 149—150.

¹⁷ לפי גירסה זו, נתאפשר מינויו של מוצטפא אל-חוסייני אל-אסודי למופתי של ירושלים הודות לפניית קרובו, סלים אפנדי אל-חוסייני אל-אסודי, אל ידידו, המושל התורכי בירושלים. את תמיכתה של משפחת ג'אראללה, שבידיה היתה אז משרת המופתי, השיג מוצטפא אל-חוסייני אל-אסודי משום שלאחר מות המופתי האחרון לבית ג'אראללה לא נמצא מועמד מתאים מבניה למשרה זו. מוצטפא אל-חוסייני נשא לאשה אחת מבנותיו של מופתי זה וכך נעשה גם מועמדה של משפחת ג'אראללה למשרת המופתי הפנויה.

¹⁸ אילת מעיר (בסקירתו, ע' 2, ובספרו, ע' 17), שיריביה של משפחת אל-חוסייני ראו בהחלפת השמות לא רק פגם אסתטי מצד האסוודים אלא גם צעד פוליטי, שכוונתו להציג את האסוודים בעיני הציבור הערבי כבעלי ייחוס שריפי. העתונאי חביב כנען, המתיחס לענין של חילוף השמות במאמרו בעתון 'הארץ' (14 לנובמבר 1969), מציין שבראש המתנגדים לחילופי השמות עמדה משפחת אל-נשאשיבי, מן היריבים העזים ביותר של משפחת אל-חוסייני.

¹⁹ לפי גירסה זו—בזכותו של שופרי ביי אל-חוסייני, פקיד במינסטריון-החינוך בקושטא ואיש בעל-השפעה בחצר הסולטן.

²⁰ פרטי גירסה זו הובאו כאן על-פי המונוגרפיות שהוזכרו בהערה 13 למעלה, ובעיקר לפי אילת, בסקירתו עמ' 2—1 ובספרו, עמ' 17—15.

²¹ אין כל הוכחה לגירסה שאבות-אבותיו של חאג' אמין נשאו בעבר את שם-המשפחה אל-אסווד, ועוד נשוב לנושא זה (הערה 24).

²² כך ניתן להסיק מדבריו של נשיא אוניברסיטת אל-אזהר בקאהיר, כפי שהובאו על-ידי העתונאי האמריקאי פייר נן-פאסן, בשיחתם על חאג' אמין. כשוון-פאסן העלה את טענתו של חאג' אמין שמוצאו ממשפחת נביא האסלאם, הגיב נשיא אל-אזהר בצורה חריפה ביותר: "הוא בנו של הנביא? הוא בן השטן, כך אני קורא לו בשל טענתו זו. בערב הסעודית יש עשרת-אלפים צאצאים של פאטמה ושמותיהם ידועים, אבל הם אינם נושאים תארים המבדילים בינם לבין שאר המוסלמים. דבר זה עשוי להיות בבחינת אריסטוקרטיה רוחנית. אין מקום באסלאם לדברים כאלה..." (לפי ארזי, בסקירתו, עמ' 52; גם וטרס-פרלמן, ע' 10, ושכטמן, ע' 15, המצטט את וטרס, מביאים דברים אלה של נשיא אל-אזהר לוון-פאסן).

²³ זו, כנראה גם הסיבה שהמחברים שהוזכרו בהערה 13 למעלה קיבלו את גירסת מתנגדיו של חאג' אמין. לעומתם הסתייג מכך, בנוסף לאסף (ראה הערה 13), גם פורת (ע' 150, הערה 8). אף-על-פי-כן אין במקור שמביא פורת (מוחמד צאלח עבד אל-ע'אני אל-חוסייני, "אל-נפחה אל-חביבה..."—ראה הערה 16 למעלה) כדי להבהיר את מוצאה של משפחת אל-חוסייני או את מוצא אבותיו של חאג' אמין.

²⁴ עיין הערות 12, 14 ו-21 למעלה. טענתם העיקרית של יריבי חאג' אמין, כי שם-

משפחתם היה אל-אסוד במקור, ומכאן שליטתם והנאתם מהכנסות ההקדש על שם אל-אסוד, לא רק שלא הוכחה אלא שלמשפחת אל-חוסייני יש הסבר אחר לסיבת החוקתם בווקף אל-אסוד. איש-שיחי (הערה 25 למטה) ואחרים מבני משפחת אל-חוסייני גורסים כי ההקדש על שם אל-אסוד, שהיה בפיקוחה של משפחת אל-חוסייני, קרוי על שם אל-אסוד מאנשיו של מוחמד נביא האסלאם, ואין לשם כל קשר למשפחה בשם אל-אסוד, שמוצאה כביכול מן הכפר דיר אל-סודאן. ואילו פיקוח וניהול ההקדש והנאת המשפחה ממנו, מקורם—כמו בהקדשים האחרים שבפיקוחם וניהולם—בתרומות המשפחה בדורות שעברו ובהקדשת נכסים מסוימים שלהם על שם אל-אסוד הנ"ל.

²⁵ בעל התעודה (אבראהים בן תופיק בן ראע'ב אל-חוסייני) לא היה יכול לומר דבר בקשר לעורך התעודה ובקשר לזמן עריכתה. אך לפי ההערה הרשומה ליד שמו של שייך טאהר בן מוצטפא אל-חוסייני (אביו של חאג' אמין), המאחלת לו אריכות-ימים בכהונתו כמופתי של ירושלים, מסתבר שתעודה זו נערכה בימי-חייו של שייך טאהר אל-חוסייני. על-פי הרשום בתעודה נעשה שייך טאהר אל-חוסייני בשנת 1893-4 (היא שנת 1311 ה'ג'ריה, כרשום בתעודה) מופתי של ירושלים, וככל הידוע מת בשנת 1908. (שנה זו למותו צוינה גם אצל אילת, בסקירתו, ע' 3, ובספרו, ע' 18). מעצם העובדה שבעת עריכת התעודה לא נרשם שם בנו, אמין, באותה שורה עם שמות שאר בניו של שייך טאהר אלא הוסף על-ידי עורך התעודה כעבור זמן-מה (ראה העיגול ובו השם אמין, קצת למטה משאר העיגולים בהם נרשמו שמותיהם של מוחמד, כאמל ופח'רי, בניו של שייך טאהר אל-חוסייני), אפשר אולי להסיק שהתעודה נערכה לפני הולדתו של אמין אל-חוסייני, שנולד ב-1896. (על שנת הולדתו, עיין התזכיר על קורות חייו, מסמכי המופתי, מיקרופילם 5, קטע 4; וכן בקשותיו לקבלת דרכון או היתר-יציאה מן הארץ שבגנזך המדינה, חטיבה ארכיונית 65, תיק 01820—הוא התיק המקורי H/582 של מחלקת-ההגירה והנסיעות של ממשלת ארץ-ישראל). אם נכונה הנחה זו, הרי נערכה התעודה המשפחתית בין השנים 4—1893 ו-1896. אפשר אפילו שהתעודה נערכה ואושרה כדין על-ידי עולמא שונים (ועותק ממנה אף הופקד בבית-הדין השרעי העליון בירושלים) בעקבות אותו פולמוס שעירער על זכותו של שייך מוצטפא אבי טאהר אל-חוסייני לשאת את השם אל-חוסייני, או כדי למנוע הישנותה של טענה זו.

²⁶ ליד שמו של נביא האסלאם נרשם גם הפסוק המקובל על המוסלמים בעת הזכרת שמו, "עליו התפילה והשלום".

²⁷ כמקובל על המוסלמים לגבי גדולי האסלאם, נרשם ליד שמו של עלי "יוזפהו האל בכבוד ובהדר וירצהו האל", ואילו ליד שמותיהם של פאטמה ושל חוסיין נרשם "וירצהו וירצהו האל".

²⁸ מוחמד זה נולד, כנראה, לאחר מות אביו ולכן נקרא בשם אביו (כמקובל גם במסורת של היהדות החרדית).

²⁹ בתעודה הוזכר כי לתאג' אל-דין אבו אל-ופא היו שני בני-בנים—הראשון עלא אל-דין אבו אל-חסן והשני אבו בכר תקיה אל-דין. לזה האחרון היה בן בשם תאג' אל-דין. בן-דורם, מג'יר אל-דין אל-חנבלי, מביא בספרו (אל-אונם אל-ג'ליל בתאריך אל-קורם ואל-ח'ליל, ג'ף 1968/1388, כרך ב) את שמות העולמא לפי האסכולות בעדה הסונית בירושלים. הוא מזכיר את אבו-בכר תקיה אל-דין ואת בנו תאג' אל-דין (שם, ע' 204) וגם את שהאב אל-דין, אחי תאג' אל-דין (עמ' 234—233), שלא הוזכר בתעודת-היחש של משפחת אל-חוסייני. לגבי שייך אבו-בכר תקיה אל-דין אבי אל-ופא אל-חוסייני מזכיר מג'יר אל-דין כי לימד לפי האסכולה השאפעית והיה שייך עניי אל-ופאיה; גם בנו, שייך תאג' אל-דין אבי אל-ופא מוחמד, שהיה "עאלם אל-עולמא", לימד לפי אותה אסכולה אף חיבר חיבורים "צופיים" אחדים; ואילו אחיו, שייך שהאב אל-דין אבו אל-עבאס אחמד,

נעשה עאלם מן האסכולה החנפית. שמות של עולמא אחרים מבני המשפחה הוא מביא בעמ' 194—193, 211—212, 220, 226—227, 249, 251—254.

³⁰ "נקיב אל-אשראף" הוא ראש ומנהיג ה"שריפים", כלומר הממונה והמפקח על בני המשפחות המתיחסות על ביתו של נביא האסלאם מבחינת ייחוסן, זכויותיהן, נישואיהן והתנהגותן (עיין הערה 4 למעלה).

³¹ "חרם אל-שריף"—הכינוי המוסלמי להר-הבית בירושלים. בתעודה הוזכרו מתחת לשמו של עבד אל-קאדר שם בנו, עבד אל-לטיף, ובצד גם שם הבן השני, עבד אל-צמד. כן הובאו צאצאיו של עבד אל-צמד. עבד אל-צמד הוא אבי מוחב אל-דין; מוחב אל-דין אבי ח'ליל; ח'ליל אבי חסן; חסן אבי חוסייני. צאצאיו של עבד אל-צמד הוזכרו כאן משום שאחדים מהם כיהנו במשרת נקיב אל-אשראף, כפי שיובא למטה.

³² אשר לעבד אל-לטיף הוזכר, בנוסף לבנו יורשו עבדאללה, גם בנו חסן (שמת ב'1131/1787).

³³ נראה כי תעודת-יחש זו היתה מוכרת היטב לחאג' אמין, ומכאן הדברים על מוצא משפחתו, כפי שהובאו ב"קורות חייו" שצוטטו למעלה (עיין הערות 7 ו-8). כך ניתן גם ללמוד ממאמרו של A. Boltho von Hohenbach, "Der Grossmufli als **Kaempfer** שפורסם בספטמבר 1942 בבטאון הנאצי בברלין—**Die Aktion Kampf-blatt fuer das Neue Europa, s. 441** — בסקירתו על תולדות משפחת אל-חוסייני הוא מזכיר אישים כמו בדר אל-דין במאה הי"ב (צ"ל: הי"ג—ש. בן-א.), אבו אל-ופא עבד אל-לטיף וטאהר אפנדי במאות הי"ז, י"ח, י"ט (צ"ל: במאות ט"ו—ט"ז, י"ח וי"ט—ש. בן-א.). פרטים אלה נמסרו לו, בלי ספק, על-ידי חאג' אמין, כשרואיין על-ידו—כיוצא מהמכתב של פון-ההנבאך אל חאג' אמין לאחר הראיון ב'24 לאוקטובר 1942 (מכתב זה נמצא בין מסמכי המופתי, מיקרופילם 5, קטע 200).

³⁴ עבד אל-רחמאן אל-ג'ברתי מביא בספרו, **עג'אייב אל-את'אר פי אל-תראג'ים ואל-אח'בר, בולאק, 1297 הג'ריה, חלק א', נתונים דומים על משפחת אל-חוסייני, המתיחסים בעיקר למאות הי"ז—הי"ח (עמ' 66, 84—85, 156—157, 264, 312, 372—371)**. בדבריו (עמ' 372—371) על שייך עלי בן מוסא אל-מקדסי אל-חוסייני, שמת בשנת 1186 הג'ריה (3—1772) והיה אחד העולמא הנודעים בחרם אל-שריף (שם, ע' 160), מביא אל-ג'ברתי את אילן-היחש שלו עד לחוסייני נכדו של מוחמד נביא האסלאם, בזו הלשון: "עלי בן מוסא בן מוצטפא בן מוחמד בן שמש אל-דין בן מוחב אל-דין בן פרים אל-דין בן בהא אל-דין דאוד בן סלימאן בן שמש אל-דין בן בהא אל-דין דאוד אל-פביר בן עבד אל-חאפט' בן אבי אל-ופא מוחמד אל-בדרי בן אבי אל-חסן עלי בן שהאב אל-דין אחמד בן בהא אל-דין דאוד בן עבד אל-חאפט' בן מוחמד בן בדר (שהתגורר בוואדי אל-נסור) בן יוסף בן בדראן בן יעקוב בן מטר בן זפי אל-דין סאלם בן מוחמד בן מוחמד בן זייד בן חסן בן אל-סייד עריץ' מורתצ'א אל-אפבר בן אל-אמאם זייד אל-שהיד בן אל-אמאם עלי זין אל-עאבדין בן אל-סייד אל-שהיד אל-אמאם אל-חוסייני בן אל-אמאם עלי בן אבי טאלב".

³⁵ עיין הערה 29 למעלה.

³⁶ שמעוני, ע' 215, ובעקבותיו אילת, בספרו, ע' 15 ואסף, התעוררות הערבים בארץ-ישראל ובריחתם, ע' 265 (הערה 1351), מזכירים שבכרוניקה ירושלמית מן המאה הי"ג מובא זכרה של משפחת אל-חוסייני, כאשר חכרה את אדמות הכפר אל-שרפאת. שמעוני והאחרים לא ציינו אמנם לאיזו כרוניקה כוונתם, אך נראה שכרוניקה זו מאשרת את האמור בתעודה, או שעורך התעודה גם הוא הכיר כרוניקה זו.

³⁷ בתעודת-היחש לא הוזכר כי כרים אל-דין אל-חוסייני ובנו עבד אל-קאדר כיהנו בכהונת המופתי בירושלים, כפי שנמסר בכתב-היד של מוחמד צאלח עבד אל-ע'אני

אל-חסייני, "אל-נפחה אל-חביבה..." ע' 3.

³⁸ האמור בתעודת-היחש כי לעבד אל-קאדר בן כרים אל-דין היו תשעה בנים סותר את דבריו של בעל כתב-היד "אל-נפחה אל-חביבה", שם, המציין כי עבד אל-קאדר לא הותיר אחריו בנים (כמצוטט גם אצל פורת, ע' 150, הערה 1). את דברי מוחמד צאלח עבד אל-ע'אני אל-חסייני סותר גם מוחמד ח'ליל אל-מראדי, בספרו סלפ אל-דרר פי אעיאן אל-קרן אלת'אני-עשר, חלק ג', בולאק 1301 הג'ריה, ע' 89—המזכיר את עבד אל-לטיף בנו של עבד אל-קאדר אל-קודסי הנ"ל.

³⁹ כך גם אל-מראדי, שם. אל-מראדי מציין כי לשייך עבדאללה בן עבד אל-לטיף בן עבד אל-קאדר היו שמונה אחים, ואילו בתעודת-היחש צוין כי אלה היו דודיו, אחי אביו עבד אל-לטיף בן עבד אל-קאדר.

⁴⁰ השווה הערה 31 למעלה.

⁴¹ כך גם אל-מראדי, שם, ע' 124.

⁴² האמור לגבי משרותיו של אל-סייד חסן בן עבד אל-לטיף סותר את השערתו של פורת, ע' 150, כי השלטונות העות'מאניים לא איפשרו למשפחה אחת להחזיק באותו זמן בשתי המשרות—משרת המופתי ומשרת נקיב אל-אשראף—שהיו בין המשרות הגבוהות ביותר במינהל העות'מאני המקומי. לפי התעודה החזיק אל-סייד חסן באותו זמן בשתי משרות אלו ואפילו במשרה שלישית, משרת שייך אל-חרם אל-שריף.

⁴³ לפי תעודה זו נראה כי משפחת אל-חסייני החזיקה במשרת נקיב אל-אשראף מאז אמצע המאה הט"ז ועד סוף המאה הי"ט ברציפות דור אחר דור. הדברים שבתעודה אינם מאשרים את דבריו של פורת, עמ' 150—149, הגורס כי המשפחה החזיקה במשרת נקיב אל-אשראף רק עד ראשית המאה הי"ח, שלדבריו נמסרה למשפחת אל-עלמי (פורת למד זאת מספרו של אחסאן אל-נמר, תאריך ג'בל נאבלס ואל-בלקא, חלק ב: אחואל עהד אל-אקמאע, שכס, 1961, ע' 405, אך כאמור, את דברי אל-נמר סותרים הפרטים המובאים בתעודה, הנראים מהימנים יותר).

⁴⁴ שייך אל-אסלאם נקרא בתקופת הממלכה העות'מאנית "הראש העליון של העולמא והמופתיים", שתפס אז מקום ראשון בחשיבות, מיד לאחר הוויזר הגדול, בהיותו שר לענייני-דת. בשנת 1924 ביטלה ממשלת מוצטפא כמאל את התפקיד הזה והחליפה אותו ב"מחלקה לענייני דת"—עייין אנציקלופדיה של האסלאם, כרך ד, עמ' 299—296.

⁴⁵ הוא אותו מוצטפא אל-חסייני שהוזכר למעלה, שלפי גירסתו של עומר צאלח אל-בע'רות'י והחוקרים שהלכו בעקבותיו (עייין הערות 12, 13 למעלה) נעשה כביכול מופתי של ירושלים הודות לנישואיו עם בתו של המופתי האחרון לבית ג'אראללה (עייין הערה 17 למעלה). תעודת-היחש של משפחת אל-חסייני סותרת, אפוא, את גירסת אל-בע'רות'י בכל פרט ופרט.

⁴⁶ שייך מוחמד כאמל בן טאהר אל-חסייני שימש מופתי של ירושלים מאז מת אביו בשנת 1908 (עייין הערה 25 למעלה) ועד מותו הוא ב-21 במרס 1921. הואיל ושיתף פעולה עם השלטונות הבריטיים, מונה בתקופת המימשל הצבאי גם נשיא בית-הדין השרעי לעירעורים בירושלים (כאשר התפנתה משרה זו) וכן הועמד בראש ועד-הווקף המרכזי, שקיבל לידו בתקופה ההיא את הפיקוח על ההקדשים בכל הארץ (עייין התפתבות בנדון בתיק 2/245 שבגנזך-המדינה שהוזכר בהערה 11 למעלה)—תזכיר בענין מעמד המופתי ללא מען, חתימה ותאריך, וכמו כן טיוטת מכתב אל משרד-המושבות מ-25 באוקטובר 1921; Ronald Storrs, *Orientalisms*, London 1945 ע' 279; פורת, ע' 151—152, הערה 16). אחרי מותו—עקב רצון השלטונות הבריטיים האזרחיים בארץ-ישראל להביא למיתון פעולתם של היסודות הקיצוניים במחנה הערבי הלאומני—מינה הניצב-העליון הראשון, סיר הרברט סמואל, את חאג' אמין אל-חסייני למספר כהונות שהפכוהו ל"ראש העדה

המוסלמית בפלשתיין". ב-8 במאי 1921 מינה אותו לכהונת מופתי ירושלים, על אף שחאג' אמין נכשל בבחירות שנערכו למשרה זו. עוד באותה שנה, ב-20 לדצמבר, על-פי סעיף 10 של הצו לכינון המועצה המוסלמית השרעית העליונה שהוציא הנציב-העליון, נעשה חאג' אמין יושב-הראש הארצי של ועד-ההקדשים הכללי, ובכך אף שליט על המוסד הכלכלי העיקרי של העדה המוסלמית בארץ-ישראל. בהכללת הסעיפים 2 ו-6 באותו צו סייע הנציב-העליון לבחירת חאג' אמין, ב-9 בינואר 1921, לכהונת הנשיא הקבוע של המועצה המוסלמית השרעית העליונה, שנשא את התואר "ראיס אל-עולמא" (ראש חכמי-הדת). מועצה זו היתה המוסד הדתי העליון של העדה המוסלמית בארץ-ישראל. כך ריכז בידי חאג' אמין את שלש המשרות החשובות ביותר בעת ההיא בעדה המוסלמית בארץ-ישראל: כמופתי של ירושלים היה בעל סמכות דתית הלכתית; כיו"ר הוועד-המנהל הארצי של ההקדשים המוסלמים ריכז בידי סמכויות וכוח כלכלי רב; וכנשיא המועצה המוסלמית השרעית העליונה נעשה בעל השפעה גדולה ביותר על העניינים הפוליטיים של ערביי הארץ. עקב פעולתו הפן-מוסלמית הפוליטית נבחר בקונגרס הפן-מוסלמי, שהתכנס בדצמבר 1931, יו"ר קונגרס זה ונשיא קבוע של הוועד-הפועל ושל לשכת הקונגרס הפן-מוסלמי. הודות למעמדו הציבורי וכוחו הפוליטי בזירה הערבית הכללית נבחר חאג' אמין ב-25 באפריל 1936 על-ידי מנהיגי המפלגות הערביות בארץ נשיא הוועד הערבי הראשי (שנקרא לאחר-מכן "הוועד הערבי העליון"), כלומר נשיא הגוף הפוליטי היחיד שייצג את ערביי ארץ-ישראל. בתפקיד זה יצא במאבק גלוי נגד השלטונות הבריטיים לשם השגת עצמאות מדינית לערביי ארץ-ישראל. במאבק זה נאלץ לברוח ללבנון ב-15 באוקטובר 1937, ומאז—פרט לביקור קצר במזרח-ירושלים ערב מלחמת-1967—לא ניתן לו לתזור עוד לארץ-ישראל (על המקורות—עיין המאמר שהוזכר בהערה 3 למעלה, עמ' 41—37).

⁴⁷ שם, עמ' 45—44, וכמו כן הניסוח שבתזכיר על "קורות חייו" של חאג' אמין שהובא על-פי מסמכי המופתי, מיקרופילם 5, קטע 400 (עיין הערות 6 ו-8 למעלה).

⁴⁸ עיין הערה 46 למעלה, וכמו כן שמעוני, עמ' 218—215. המקורות המצביעים על השפעתה הרבה של משפחת אל-חוסייני בימי המדנט הבריטי בארץ-ישראל הם רבים. נסתפק כאן נציון אחד החשובים שבהם—אסף, תולדות התעוררות הערבים בארץ ישראל ובריחתם, ע' 341, והיחסים בין ערבים ויהודים בארץ-ישראל 1960—1948, תל-אביב, 1970, עמ' 425—מפתח השמות האישיים.

ישראל זמורה: כנסכת "כתובים"

א. דרך-הסבר

מדרך הטבע וההגיון הוא שהאידיאולוגיה של יחיד, או של חבורת אנשים, קודמת למעשה ארגון של התנגדות למצב קיים-ועומד כלשהו, ולא כל שכן, בתחומה של תרבות ושל ספרות. כך, דרך משל, קדמה אידיאולוגיה לחבורת סופרים שהתרכזה ויסדה את הבמה "אלף", או לאחר זמן חבורת "עכשיו".

לא כן החבורה הספרותית האופוזיציונית שנודעה בשם חבורת-"כתובים", חבורה ראשונה במנין בתחומה של הספרות העברית, שכך נקראה בגין השבועון "כתובים", שתחילה נערך בידי א. שטיינמן וא. שלונסקי וצורפו אליהם בפועל, יותר מאשר באופן ארגוני-פורמלי, יעקב הורוביץ, ישראל זמורה, יצחק גורמן, ואהריהם נהו סופרים לא מעטים, מהם שחיו בארץ-ישראל, ומהם-בתקופה מאוחרת יותר-שחיו עדיין בחו"ל כגון לאה גולדברג, ש. גנס, א. ד. שפירא, ארי גלזמן ועוד, שהתארגנו והוציאו במה בשם "פתח", הלא היא חבורת "פתח" בקובנה.

למען האמת, לא א. שטיינמן ולא א. שלונסקי לא היתה להם מלכתחילה אידיאולוגיה ספרותית כלשהי; לא אידיאולוגיה של "חדש כנגד ישן", לא של "צעירים כנגד זקנים", לא של "ארצישראליות כנגד גלותיות" בספרות, לא של "מודרנה כנגד קלאסיקה". יתר על כן: לא א. שטיינמן, וכל שכן לא א. שלונסקי, לא יזמו את הוצאת השבועון "כתובים", ולא מטעמים-הם החל זה להופיע ביוני 1926, אלא ככתוב-על-ידי "אגודת הסופרים והספרות העברית בא"י".

"כתובים", הבמה שהיתה לאחר זמן הבמה האופוזיציונית לאגודת-הסופרים, נוסדה על-ידי האגודה עצמה. כלומר: מלכתחילה היתה כאן הופעה פאראדוקסלית.

אני עצמי השתתפתי בוועידת הסופרים שהתכנסה בנשיאותו של ח. ג. ביאליק ובה נתמנה אליעזר שטיינמן לעורך שבועון ספרותי חדש, אבל איני זוכר את פרטי המהלכים שהביאו לכך. אני משער ששטיינמן עשה משהו בנידון זה, שהרי קודם-לכן היה עורך ה"קולות" בוורשה והוא שאף לחלוש על במה ספרותית ולהשפיע שכן מטבע בריאתו נטה לפעלתנות ציבורית-ספרותית. איש בעל מזג היה, שואף לגילוי מקוריות ותמורות, ואף שהתפרסם ביציאת-דופן שלו בנעוריו באודיסה, ונודע כמי שפירסם בשעתו "מאניפסט קומוניסטי עברי" ואחר-כך נחפו והתחרט עליו, הרי בדרך-כלל היה א. שטיינמן מקובל על ציבור הסופרים, שכולם, גם מתחילים שבהם, היו בחינת "קלאסיקנים" והולכי-בתלם. איש לא חשד בו שיעשה מעשה-להכעיס נגד האגודה ופעיליה, וכך השפיל להתמנות עורכו של השבועון מטעם האגודה.

אכן, זמן ממושך למדי היה השבועון "כתובים", בעריכת א. שטיינמן, ערוך ככל

יתר הבמות הספרותיות של אותו זמן. לא היתה דחייה, חלילה, של סופר מן הסופרים הידועים בצבור; כל הדעות היו יפות בעיני העורך, כל הסגנונות היו מקובלים בלא התנגדות, חס-ושלום. השתתפו גם א. ברש, גם ג. שופמן, גם ד. א. פרידמן, גם המשוררת אלישבע ופ. לחובר, שלאחר-זמן נלחמו בהם בשצף-קצף ופסלו אותם (מכמה בחינות), גם גבריאל טלפיר (מתחיל) ועוד; הכל מתישב.

ומה ה"חידוש"?—פירסום פרקים מתוך ספרים עתיקים, פרקי "למדנים" שנשכחו— והלא גם זה היה, במידת-מה, ברוחו של ח. נ. ביאליק.

אבל פטור בלא-כלום אי-אפשר. א. שטיינמן חייב להבליט אי-פה אי-שם את ייחודו האופוזיציוני לשמו ולא עוד לשם אופוזיציה כללית—ניצנים בודדים של מרידה לשם מרידה ולא, חלילה, מרידה "במלכות". החל בגליון ב של "כתובים" פתח א. שטיינמן בפירסום רשימות-הגות, מתחת לקו, ובאותיות פטיט, בשם "ברשותי", ובהן הביע דעות חורגות, ממרות; כלומר—דעות-יחיד, מאופקות עדיין, מנומסות מאד. אם גם "אפיקורסיות", מנוגדות ל"מימסד" כביכול.

*

לאחר-מכן זורז מהלך העניינים. סופרים צעירים התלקטו סביב א. שלונסקי, התוסס והמתסיס, בעל המזג החם, הדרוך לפעילות נועזת יותר, למשהו שיש בו שינוי-ערכים ספרותי וחברתי כאחד. שטיינמן ראה עצמו תמיד "צעיר" בין צעירים וקומם את המצטרפים כנגד זקנים "דוגרי-על-שיגרה", כנגד "הקופאים-על-שמריהם". הצטרף אז יצחק נורמן, איש "בקי" בספרות רוסית ואנגלית ורוצה בהשפעתו, וכן ד"ר יעקב הורוביץ. בעל סגנון "וינאי" בסיפוריו, והחתום מטה, עושה נפשות ל"אירופאיזציה"; ועיקר-העיקרים—אברהם שלונסקי, מרקיע-שחקים בשאיפותיו הפיוטיות, דוחק במרפקיו הלשוניים המקוריים, בחריפות-שכלו, בצחצוחי-לשון כצחצוחי-חרבות, ובעל כושר ניסוח מדהים, ברוחו של א. שטיינמן.

התחילה מערכה, סמויה עדיין, אך מרגיזה ומקניטה; יותר ויותר התבלטה העובדה שכל הנ"ל מפקיעים והולכים את "כתובים" מהשפעתה ומרשותה של אגודת-הסופרים. התחילו בשלילת סופרים, סגנונות, דעות ספרותיות; הרבו בעקיצות, ברמזים מעליבים, וסמוך לתום השנה הראשונה, בגליון מח-מט, נשמט סוף-סוף הציון "ע"י אגודת הסופרים והספרות העברית בא"י" ותחתיו בא הציון—"שבועון בהוצאת סופרים עברים".

*

האופוזיציה של חבורת-"כתובים" היתה לעובדה מוגמרת, פורמלית ורשמית. ה"מאבקים" נוהלו בגלוי, במרירות, ביד רמה. שני המחנות התארגנו, מצד אחד אנשי-"מאזנים" ומצד שני חבורת-"כתובים". היחסים החריפו, אין כל מגעים בין הצדדים. אלה ואלה מגייסים אישים וקבוצות של אישים. ג. שופמן (שחי בגראץ, אוסטריה) נלחם ביד רמה בשם ה"מימסד" ויש לו "סוכן-מודיעין" בארץ-ישראל (מנחם פוזנסקי). ואילו "כתובים" מושכים את צעירי הסופרים בקובנה, וכו' וכו'. ואף על פי כן, מי שידפדף בגליונות "כתובים" לא ימצא בהם התבדלות ספרותית

חריפה או הסתגרות כיתתית, אף לא הקפדה בבחירת המשתתפים. נמשך והולך טישטוש-גבולים והאנדרלמוסיה שכיחה—נדפסו הרבה דברים של מה-בכך, פסולים מנקודת-ראות אמנותית.

*

ב. פרשת "לחי החמור"

שלש שנים של אופוזיציה מתרחבת-והולכת, מילולית בעיקרה, שלא הסתפקה עוד במאמרי בקורת חריפים, באו גם התקפות אישיות, תחילה מרמזות ומאופקות, ולאחר-כך שלילה מוחלטת ופגיעות לא מבוטלות, משני הצדדים. הגיעו הדברים עד להסתערות אפילו על שירים אחרונים של ח. נ. ביאליק, והצטרף לכך גם השבועון העברי בארה"ב, "הדואר"; לא נמנעו הצדדים גם מחרפות וגידופים. והיצרים השתלהבו והלכו.

חבורת "כתובים" יזמה אז עוד מעשה דראמתי, פנייה אל הקהל. כך גם קראה לנשף שנועד לגילויי אופוזיציה ולעשיית נפשות—"פנינו לקהל"—שעליו פירסמה את המודעה המועתקת בזה (העמוד ממול).

את הנשף פתח, כמובן, אליעזר שטיינמן, בנאום על הכוונות של פנייה לקהל. שטיינמן לא היה נואם בעל תנופה, אך הוא ניחן במקוריות רבה בביטוי ובמחשבה מבריקה, אף שלמעשה היה תמיד בנאומיו יסוד מובהק של דרשנות יהודית. זאת נמצא גם ב"פנינו לקהל". בתוך השאר אמר:

"...אנו קוראים תגר על הקדושה כולה. אנו אומרים: בכל מקום שאתם מוצאים קדושה יתירה שם יקנן הקיפאון. מהמלים 'ארץ קדושה' ו'לשון קדושה' יתקפנו המגור. הקדושה היא למעלה מכל בקורת, ואנו חושבים כי סוד כל התקדמות הוא הבקורת, והיא שאור כל מחשבה.

"...ואולם הבקורת האמיתית צריכה להיות אישית, בנוסח 'הרצחת וגם ירשת?'
 "... אני מעז לומר כי הולכת ומתהווה ביהדות קבוצה המתיחסת לאמנות כמו לגבורה בכל חומר הדין. אף לא חוט-השערה של קלות-ראש, של פלירט, של פשרנות.
 "...אנחנו הטרדנים והמרדנים והממרנים!"

מנקודת-הראות של היום, ראוי לציין, ואם גם בשולי הדברים, שבאותו נשף אופוזיציוני השתתפה אנדה פינקרפלד (עמיר) הצעירה, ואפייני הוא שם השירים שקראה באותו מעמד, "בת-בליעל":

— — בת חדנה, בת בליעל אנוכי — —

— — לזווית-חדרי אשליך כובעי,

ארוץ ברחובות לשחק

— — ושלמתי אדומה — —

באולם התא"י – ביום חמישי, ט' אדר ב'

פנינו לקהל!

נשף-תנופה לספרות שבעל-פה

*

בתכנית :

א. שיר ופרוזה

- (א) מפה לאוזן (מגמתנו) – א. שטיינמן
 (ב) אל עקרבים (שירים)
 – א. שלונסקי
 (ג) בת בליעל (שירים)
 – אנדה פינקרפלד
 (ד) בסוד העוז (ספור)
 – יעקב הורוביץ

*

ב. כבמחזה

- (ה) חזות הכל כבמחזה
 (מערכה אחת מהוי הסופרים ב"מרכז
 הרוחני") – א. שטיינמן

*

ג. "לחי החמור"

- (ו) לחי החמור (מניפסט בחרוזים)
 – א. שלונסקי
 (ז) ספרות ותיאטרוני על ספסל
 הנאשמים – יצחק גורמן
 (ח) צרור המור :
 עתונות בארץ, אישים, מוסדות, במות
 א. ברר, אשל, י. נורי, י. תמים
 (ט) מכתבים אל המערכת – הקהל
 (י) תשובות – המערכת

כרטיסים נמכרים: בהנהלת "כתובים", ת"א
 שדרות רוטשילד 13 משעה 10 עד 1
 ומשעה 4 עד 7 אחהצ"ה. ובמ"ס: "תרבות"
 רח' הרצל ו"למען הספר" רח' אלנבי,
 ובקופת התא"י ביום ההצגה משעה 6.

— — — — —

בשוק אשרוק, ציפצוף צורח —
אטומנה אזניכן, גבירות עדינות !

*

אכן, חידושו של הנשף, ה"מסמר" שבו, היה בלי ספק "המאניפסט בחרוזים" שקרא
אברהם שלונסקי בשם "לחי החמור" — מאניפסט הריף, שופע שנינות וסאטירה צולפת,
כיד החריזה הטובה על המשורר.

לחי החמור

מניפסט בחרוזים

ברשות אמנים וסופרים וכלי זמר,
ברשות הקהל המנומר בכל נמר, —
קצתו מבית שמאי, בני מרד וממר,
רובו מבית הלל הרך מני צמר
גפן סוררת מפרם החמר
מול יער שלכת, הסתיו והגמר, —
כי כן משפטו של עולם בכל דור
עתה יתפתח לפניכם המדור :
"לחי החמור !"

גוב בריונים הוא—ולא בית הוועד
לכל בן המורך וצנוע הצעד
הנס מן האש והמרד ברעד ;
מאורת כל פריץ, שהדם בו בזק,
שווא נא,
ויהיפך
ודגש חזק, —
הוא ורק הוא למאורה זו יוועק
קרב לקדש נגד מרד האור—
בלחי החמור !

אם הצגה או קונצרט ייערכו—
פה יישפט עליו : מהו ואיך הוא ?
פה ייסכל כל בוקר בקרון,
פה יימגר כל חדל כשרון,

חשוף ייחשף פה כל שקר וסלף
ולא יתנשא בר־בי־רב לשר אלף,
וכל המשחית את טוב טעם הדור
קבור ייקבר פה קבורת החמור.

כל אבן מקיר לי זועקת : רק מום בי !
ואת האמת אין מביע בפומבי.
רק להג, שפת־חונף, בוקה ומבוקה—
ואוי למבקר פה ואוי למבוקר !
הגנאי הוא כחץ המשוח בנופת,
והשבח—איום מכל עונש התופת ;
כתר יתנו לבן אט־אט ופחד,
ולענני סער יקשו פח ופחת.
וחד כי יפרוץ פה בסער ובטמפו—
מי את אוניו הצנועות לא אוטם פה ?!
מי לא מגיף פה מפחד כל תריס
כלפי השקר אחד אם יתריס ?!

שרי העדה פה יושבים בכל שער
בודקים כל איש־רוח : אולי את הסער
חלילה וחס לך הביא זה הנער.
—סיקלוהו !
—שימטוהו !
—הבוזוהו !
—עד תום !
אתה פה בן נכר, אתה פה יתום !
בזאת הממלכת, בזה המשטר—
אתה מיותר !
ככלב נובח, כיללת תן—
אתה הפייטן !
רוח גרדפת, בודדת, מורדת—
פה—במולדת.

הם לעזכר ישימוך ובטרם
תשלח אמיתך ינידוך בחרם,
בראש כל חוצות יארבו, ומקשת
חצים ישלחו—על אמת לא נדרשת.

וזה כל הסוד ! וזה כל הלקח !
 עם חסד-עליון—הם עומדים על המקח :
 —שירי החצר הבה לנו הב עוד—
 אנחנו נקטיר, לך קטורת כבוד !
 רק היה לנו עבד, רק עבד, רק עבד—
 או אז נרפיבך בחוצות במרפבת !
 נסתופף, נתופף, גרוץ רויץ וקרוא :
 כה ייעשה לפייטן שאנחנו רוצים ביקרו !
 ובהידד-בהידד נרפד ובתן-תן בחן-תן נקטר— —
 נו ?

לא !

אני מוותר ! מוותר ! מוותר !
 כי טוב לי לשמוע מפיכם :—הבוז !—
 מתשואות החן ומצלצלי זוו !
 מה טוב : מים צר ! מה נעמת, פת במלח !
 הה, רק לא יין-חונף משולחן המלך— —

על כן תבורך לי מדור ועד דור,
 לחי החמור !

את שדמותינו נקה מין השית,
 מן הבקורת גרש את העיט,
 מן השירה—את ספחת הפיט,
 מן החברה—את כל "שמן הזית" !
 קום וחזק פה את בדק הבית,
 נהצילנו ממוט וממיט—
 שמור ועקור ועדור ואמור :
 לחי החמור !

★

אותו זמן לא הייתי בארץ (עשיתי בשליחות של "קרן-היסוד" באירופה), אבל מן הדו"ח ששלחו לי עורכי "כתובים" ומתוך סיפורים ששמעתי בשובי ארצה היה זה מעמד רב-עם ורב-השפעה. ואכן היה זה צעד דראמתי חשוב, כי זו פעם ראשונה הוצאו לרחוב ענייני ספרות אינטימיים, דברי אמנות לשמם, ושיתפו את הקהל בנקיטת עמדה "בעד ונגד" בבעיות של הספרות העברית. זו פעם ראשונה נתלוה פומבי גדול לספרות, לשבועון ספרותי, באמצעים ובכלים ששגורים היו בימים ההם רק בספרויות של ארצות רוסיה וצרפת. הרושם בחוגי ה"מימסד" הספרותי של אותם ימים היה עצום, מזעזע.

במת קוראים

טובה רז: לגעת בספר

עם צאת ספרו החדש של עמוס עוז הופיעו בעתונות רשימות-בקורת אחדות ובהן מלות-שבח מועטות לסגנונו הפיוטי של הסופר והערכה לעצם הנסיון לתת מבע ספרותי מקורי, אך הנסיון עצמו הוגדר ככשלון חרוץ. אמנם בתגובות המבקרים מורגש כי הספר הטביע רישומו בהם ואין הם אדישים לגמרי לאלמנטים ספרותיים-אמנותיים נדירים שבו, אך הם מאוכזבים משום שכל הטוב הזה מתבזבז ואינו מגיע לסך-הכל ממש. מכאן התגובות הנרגזות.

ואכן, תגובתו הראשונה של הקורא היא התפעמות רגשית בלי יכולת להבין את מקורה. באינטואיציה אתה חש ביופי, אך בנסותך לבחון את הספר לפי בחנים ספרותיים מקובלים והנה אין בספר מתום, אין זה ספר "קריא". גורמים רבים מכבידים על הקריאה, ועלולות להיוצר תקלות חמורות לגבי הבנת מגמתו של הספר. מבחינת העלילה, זהו מבנה יוצא-דופן. הדמויות רבות, מהן תופסות מקום רב מדי ביחס לחשיבותן בספר, והדבר גורם קושי להבחין בין עיקר לטפל. כיוצא בזה מבחינת הנופים; כיוצא בזה רבדי הסגנון הרבים, שבכללם לשון סימבוליסטית שאינה מוליכה לכיוון אסוציאטיבי כלשהו והיא לקורא בבחינת אגוז אינטלקטואלי שאין לפצחו; כיוצא בזה הקשר בין המוזיקה, המתמטיקה וזרימת האנרגיה, ועוד. הוסף על אלה את הסמלים הפזורים בספר, הצצים לפתע על רקע סיטואציה ריאליסטית, כגון הזדווגותם של הזוג פומרנץ ברחבת בית-התרבות, או מעשי-הפלאים המתרחשים סביב דמותו המסתורית של פרופ' זייצק.

הקשיים שמנתי מסבירים אולי במשהו את יחסה הרגזני של הבקורת. פעמים נדמה אפילו כאילו בכוונה המחבר שת לנו בחידות ותעלומות. אך ודאי אין הדבר כך. נראה כי פשוט לא הצליח הסופר להעביר את המשמעויות של חלק מן התוך העשיר בכלים האמנותיים בהם השתמש. אני, מכל מקום, נוכחתי לדעת כי אפשר לעמוד על המשמעויות העיקריות של הספר גם בלי להבין את כולו.

הנושא העומד במרכז הספר הוא היהדות והציונות. נראה שהמחבר מכוון לתת כאן גיבוש ספרותי אמנותי לרעיון הציוני, להוכיח את השקפתו ההיסטוריוסופית לפיה לא ימצא יהודי באשר הוא את תיקונו אלא בארץ-ישראל. נושא כזה מצריך פיתוח יריעה רחבה של סיטואציות ודמויות וגם רצף היסטורי כדי שיוכל הקורא ללמוד את הלקחים ולהגיע למסקנות הרצויות למחבר. צורה קונוונציונלית של רומן לא תצלח לנושא עיוני מעין זה. ואכן, בגישה לפתרון הבעיה יש דמיון מסוים בין ברטולד ברכט (בדראמה) לעמוס עוז (בסיפורת). "ב"אמא קוראז" מבקש ברכט להאיר את הנושא של אי-הצדק החברתי בפרספקטיבה היסטורית אוניברסלית וגם מצד הפרט-אמא קוראז' וילדיה. לברכט יש כוונה דידיאקטית להחדיר את ההכרה המעמדית והוא עושה זאת בדרך אמוציונלית ותודעתית כאחת. לצורך כך הוא שובר את מוסכמות הדראמה הן במבנה האפיוודלי של העלילה והן בסגנונות, שהוא ממוזג-הריאליסטי, הסימבולי והפאתטי. ברכט יוצר אפוא טכניקה אמנותית המתאימה לצרכיו הדידיאקטיים. לולא כן עלול היה המחזה ליהפך לדמגוגיה זולה. סופרנו נשמר לנפשו מן הדידיאקטיקה ונראה לי כי מכאן נובעים במידה רבה

אי-הבהירות וחוסר הקומוניקציה עם הקורא. עמוס עוז כמוהו כברכת מבסה למצוא דפוסים צורניים-סגנוניים מתאימים לצרכיו, אף כי אין הוא מצליח באותה מידה. אצל ברכת הכל בר-משמעות, הכל פונקציונלי; לא כן אצל עמוס עוז. התבנית ברורה כאן למדי. אין כאן עלילה במובן המקובל. דמות-דמות ועלילתה במסלול נפרד, ונקודות-מגע מועטות ביניהן. אין כאן התקשרויות וקונפליקטים, ושיאים דראמטיים אינם נבנים. הנושא גופו מתגלם בעיקר בקורותיהם של הזוג פומרנץ. האיש והאשה מסמלים, בשני מסלולים מקבילים, את גילגוליהם וקורותיהם של היהודים ב"דור השואה והתקומה". פומרנץ מגלם את היהודי הער ליהדותו. הוא בורח מעירו עוד לפני כניסת הגרמנים. את שנות המלחמה הוא עושה בבריחה בלתי-פוסקת ביערות פולין ורוסיה, תוך מאבק יומיומי קשה על הקיום: "לומד לשבור צמאון בחופן שלג, לטרוף קישוא או דלעת בקליפתה, להתחמק מזאבים, גרמנים וחבורות פרטיזנים למיניהם". בתום המלחמה עדיין הוא משתהה תקופת-מה באירופה ושולח ידו במסחר. בשנת 1949 הוא בא לארץ-ישראל, לאחר שנוכח לדעת "כי אין ליהודי מקלט בטוח במשפט העמים אלא במדינתו וארץ-אבותיו". בארץ הוא מקווה לשקם את חייו בעבודת-אדמה. הוא משתכן תחילה בטבריה ומתפרנס ממקצוע אבותיו-תיקון שעונים-ושם עוברת עליו כעין תקופת הכשרה לקראת חייו-עמל. לאחר-מכן הוא עובר לחיות בקיבוץ בגליל אשר על הגבול הסורי. שם הוא רועה צאן, מתקן שעונים לחברים, עוזר לתלמידים חלשים, ובשעות-הפנאי הוא עוסק במחקריו בתחום הפיזיקה. (כאן אכן מובאת אפיזודה שלא ברור כלל מה תרומתה לנושא). נדמה כאילו כבר הגיע פומרנץ אל המנוחה ואל הנחלה, אך לפתע הכל מתגעש סביבו בגלל חידוש מדעי שחידש בשדה הפיזיקה לגבי תיאוריית האינסוף. הוא מתפרסם בעולם והכל מבקשים את קירבתו, אך לבסוף שוכך גל ההתלהבות כשנמצאו בקרב אנשי-מדע עוררים על חידושו. שוב הוא מתכנס בבדידותו ושלותו עד בואה של אשתו ועד למאורע הפלאי ששם קץ לחיי שניהם.

סטיפה, אשתו היפה והמשכילה של פומרנץ, אינה בורחת עם בעלה לפי שאינה משייכת עצמה ליהדות. אין היא דתית ואין לה שום קשר למסורת; מולדתה היא אירופה התרבותית. סטיפה ממשיכה לחיות בחממה הרוחנית של ביתה המטופח במחיצתו של פרופ' זייצ'ק. אינטלקטואל יהודי אותו אספה אל ביתה. אך המציאות האכזרית נדחקת לתוך חייהם ושוב אין מפלט. אלמוני מציל את סטיפה באורח מסתורי מציפני הגרמנים ומועברת לרוסיה. שם עוברים עליה גילגולים רבים. אתרי תקופת-שפל היא מצליחה להשתרבב למערכת השלטונית ונישאת לרבי-מרגלים פציסייב, המוצא אף הוא להורג על-ידי סטאלין. היא מוסיפה לטפס בסולם ההייררכיה השלטונית, אך בכל אלה לא נשתכח מלבבה לגמרי זכר בעלה הראשון. דומה כאילו לבה קשוב למתרחש בארץ-ישראל, הקמת המדינה וקיבוץ פזורי היהודים. רגש זה מתגבש בשורת אירועים, והמכריע בהם-התוודעותה אל קומין, אף הוא קומוניסט במשרה רמה אך ציוני נלהב בסתר-לבו. הרשת שבראשה עומדת סטיפה מגיעה גם לארץ-ישראל, במסגרת פעילות קומוניסטית עולמית, כביכול, אך באמצעותה מגיעות אליה ידיעות על בעלה והמתרחש בארץ, מתקם קשר בינה לבין איש-בילוש ישראלי, מתבצעת חטיפה דראמטית תחת חטמם של שומרי-ראשה הרוסים. הסוף טוב: סטיפה מגיעה אל "ביתה" ואל בעלה בקיבוץ ערב פרוץ מלחמת-יוני. כאן קורה המאורע המסתורי שהקורא מתקשה לפענחו.

בעיצומה של המלחמה, כאשר הפגזים הסורים מתפוצצים מכל עבר, פוערת האדמה את פיה והזוג נבלע חיים בתוכה (ע' 187).

"האיש ניגן, המוזיקה התבוללה בחושך. סדק קטן נפער לרגלו ולרגלי אשתו כאחד הסדקים הנפערים באדמות הכבדות בסוף עונת הקיץ. חריץ מעוקל צר ויבש והמוסיקה. ואינו יבש עוד, עכשיו סדק חמים מוארך ולח ועוד מוסיקה. היה חושך על הארץ ועל האנשים. אירעה התמסרות של קרומי העפר החיצון באפלולית הלחה בעוויתות מפעפעות בטחב השפתיים החמימות. ולאט פנימה כמו בעד שפתי בתולה נאספו. הבקע רטט עוד רגע ושקט וסגר על שניהם בדומיית רוח אשר לא תיאמן, נשיקת בדידות אילמת המנגינה דעכה והמדשאה חזרה אל קדמותה".

ברור שההתרחשות היא סמלית. אך מה היא מסמלת?—ודאי לא את קץ הציונות, כפירושה של גב' בושס במאמר בקרתי בעתון "הארץ" מיום 6.5.73, * שהרי קורות שניהם מצביעות בבירור שאין מקום ליהודי אלא בארץ-ישראל. אפילו בסטיפה רדום היה הזיק והוא התלקח עד שעזבה קריירה פוליטית מזהירה ושבה הביתה. אין ספק שקורות שניהם הן בבחינת ציון לגורל כלל היהודים. אבל תהיה משמעות ההתרחשות אשר תהיה, "אין היא מעניקה משמעות לספר כולו", כפי שסבורה גב' בושס. אפשר שמשמעות המאורע היא כעין ברית-דמים כרותה עם הארץ הזאת, וזאת על-פי הרוך והעדנה בהם הארץ סוגרת עליהם. התיאור המובא למעלה הוא תיאור ארוטי של התמסרות מינית, ואפשר שההתמזגות עם האדמה היא המשמעות הסמלית של המאורע. השערה זו מתקשרת גם למגמה הכללית של הספר. אך גם אם קלעתי לכוונתו של הסופר, ההתרחשות הסמלית משבשת מה שהובן יפה—וחבל.

בדמותם של אודרי ויתום רואה גב' בושס "ניצנים של משהו חדש, נבוך ולא ברור". הם כביכול הרוח החדשה העומדת לתפוס את מקומה של הציונות היורדת לטמיון. כוונה כזאת אצל הסופר היא בלתי-אפשרית. אודרי היא תיירת צעירה, גלהבת לכל רעיון יפה, ויש בה רעננות של אמונה תמה. היא משוטטת בארץ בחברת נודדים כמוה ומטיפה לשלום ותיקון החברה. היא מגלה אותו אי-שקט רוחני האפייני כל-כך לאינטלקטואלים יהודיים תלושים המבלים בעוריהם בתהייה וחיפושי-דרך. גם אודרי היא כאן צד נוסף של הנושא. תלישותה בולטת יותר משום שהיא סובבת בין אנשי-מעשה, "היא נוגעת ולא נוגעת ולא יודעת מה לעשות עם עצמה". סופה שמושכת את הנער יותם לעבר הקווים הסוריים בעיצומה של המלחמה "כדי לכבות את השנאה ולהביא את השלום".

יותם הוא נער בלתי-מאוון, בעל רגישות גבוהה וחוש מוסרי מפותח, אך חסר חוש-מידה. יש בהתנהגותו משום דון-קישוטיות. כך, למשל, כאשר בשרתו בקנטינה צבאית נתקל בתופעות שליליות בחברה, גמלה בו ההחלטה: "עלה אפוא בדעתו כי יש לפשוט את מדיו, ללכת לירושלים ולהרעיש עולם ומלואו, לפקוח כל לב, להשבית אחת לתמיד את המלחמה וגם את התאוות וגם את הטבע הרע". אפילו

* "המפתח להבנת הרומן החדש של עמוס עוז מצוי בעמוד האחרון של הספר. ואם להשתמש בשפה בוטה וחד-משמעית, בניגוד ללשונו רבת הרבדים והניואנסים של המספר, מלחמת ששת הימים היא המחסלת את היהדות ובד-בבד מגיעות בה לקצן חלוציות ישראלית מסוימת (בדמותו ובמותו של ארנסט מזכיר הקיבוץ) ויש בה ניצנים של מה שהוא חדש, נבוך ולא ברור (בדמותם של הנער יותם והנערה אודרי). סופה של היהדות מסתורי וסמלי ממש כמו ההיסטוריה רבת-התפוכות שלה. היא נעלמת כמו לא היתה באדמה הכבדה. כלומר שני ניציגיה בספר, אלישע פומרנץ ואשתו..."

מקטע זה בלבד למדים אנו שאין לראות ביותם דמות ייצוגית של הדור החדש. תרומתו של יותם בספר בכך שאישיותו יוצאת-הדופן מאירה צדדים שליליים בחברה, ובכך היא מאזנת את התמונה—שאם לא כן עלולה היתה להתקבל אידיאליזציה של המציאות בארץ.

לעומת זה ארנסט, מזכיר הקיבוץ, הוא דמות ייצוגית לגבי החברה הקבוצית. דמות חיובית ביסודה מבחינת הערכים שהוא מגשים: האחריות הציבורית, המסירות כלפי החברה הקיבוצית והמדינה. אך הוא גם מגלם את הצדדים השליליים של חיים על-פי קודקס-עקרונות קבוע, איזו מידה של אטימות-רגש וצרות-אפקים (כפי שהן מתגלות אצל ארנסט ביחסו אל פומרנץ). באמצעות ארנסט משכיל המחבר להציג את החיוב והשלילה בחברה הקיבוצית בצורה מאוזנת יותר. אגב, חשוב לציין כאן את העובדה שהדמויות בספר (גם אלו שלא נזכרו כאן), אף שהן ייצוגיות, אין הן סטריאוטיפיות. דבר זה עצמו הוא הישג אמנותי רב-ערך. תמיד מצליח הסופר לאזן בהן את החיוב ואת השלילה ולהציגן בחולשותיהן האנושיות. בזכות כך כל דמות בספר היא דמות חיה.

בסקירה על הספר כותב מר מרדכי אבישי ב"מעריב" מן ה-1.6.73: "שום דבר אינו מוגדר, אינו מתגבש ואיננו יוצר מצבים ברורים ומוגדרים". לעתים אמנם מתקבל רושם כזה, אך נראה שהמחבר מפור ערפילים בכוונה, כחלק מן הטכניקה של "כתיבה חווייתית". מעוניין הוא לא בקליטה תודעתית אלא בקליטה אמוציונלית—מעין יניקה ראשונית, חושית ולא-שכלית, ואילו הקורא יצרף את החוויות שספג אגב קריאה כדי סך-הכל אחד. המציאות בספר ערוכה באופן המאפשר כאילו לקורא להתנסות בחוויות בדרך בלתי-אמצעית, בלי התערבות המחבר וללא פירושים. שהרי כל חוויה מסוכמת מאבדת מן המיתח האמוציונלי ושוב אינה בגדר חוויה לגבי הקורא. להבא אתעכב על עיצוב אחדות מן החוויות האלו.

פליאה מרירה "כיצד הובלו לטבח" מתעוררת בנו כל-אימת שנוגעים בענין השואה. והנה כאן בפרקים הראשונים של הספר מתקבל על לבנו הסבר כלשהו לשאלה זו באמצעות דמותה של סטיפה. אמנם אין היא מגלמת את המשפיל היהודי "בגודל טבעי". היא מגוחכת ברוחניותה המופרזת, אך יש בה קווים המאפיינים את קו המחשבה של היהודי המתבולל, בפרט באשליותיו ביחס לאירופה התרבותית, ההומאנית. בהדרגה מעביר עוז לפנינו את המציאות המשתנה עם הכיבוש הגרמני באספקלריית תודעתה של סטיפה. תחילה רק דברים של מה-בכך. חשמלית מפוחמת, עץ-ערמון עקוד ברחוב הראשי, חיילים מתפרעים—כל אלה סימני מלחמה רגילים כביכול. עדיין סטיפה מאמינה שאירופה התרבותית תתנער ותשים קץ לבלהות. אך המצב מחמיר-והולך. המחסור גובר, שמועות-אימים פורחות אבל סטיפה עדיין מתאמצת לראות בהן "אמונות-הבל".

פומרנץ הוא הדמות המרכזית בספר, ובו מתגלמים התהליכים הנפשיים העוברים על הפליט העוקר לארץ-ישראל. נדמה לי שצד ההתקשרות הרגשית לארץ לא זכה עדיין להארה ולביטוי אמיתי כמו בפרק זה. תחילה מתרחשת בו מעין התמודדות פנימית בין הנופים החדשים והזרים עדיין לבין נופים מופרים שעודם קרובים, אבל בתהליך אטי, ב"מעין שיחות פיוס עם האור הלוחט ועם הנופים הזרים המפתיעים", נקלטים אלה והללו נסוגים ומתרחקים. לפנינו גם תיאור אימפרסיוניסטי של סיום התהליך: "לעתים רחוקות מנסה היה למשש מרחוק במחשבות כקרני רדיו את עירו מ. הרחוקה, צריחים, פעמונים, ויערות. ריח פרות הנשף של סטיפה, שדרות יארוסלב, אנדרטת קופרניקוס. עמודי הגשר וחשכת מי הנהר. הנסיון גידון להיכשל; הלא המקומות ההם אינם ולא היו מעולם מפני שאינם ולא היו באפשר".

או טול ענין זה של היקלטות התודעה של המציאות החדשה בארץ אצל פליטי שואה. מי שהתנסה בחוויות אלו אינו יכול שלא להתפעל מיכולת פיענוחן. "לאור השמש חיים איפוא בטבריה יהודים על יהודים, בגלוי, ללא בושה, ללא קו שני, ללא בונקרים או אפשרות של הסוואה כהרף-עין, ללא נתיב היעלמות כאילו הותרה הרצועה אחת ולתמיד". כמה אמיתי נראה תיאור זה למי שעוד חי בצלם של זכרונות האימה.

על פומרנץ העמיס המחבר את עיקר המטען הרעיוני, ובכל-זאת, בזכות הממד האנושי שבו, אין הוא אידיאה מהלכת אלא אדם חי. מאווייו של פומרנץ התגשמו בקיבוץ הוא מגיע סוף-סוף אל המנוחה ואל הנחלה ומכה שרשים. לכאורה חייו מסודרים ושלווים, אך אל השלנה הפנימית לא הגיע. נפשו מסוכסכת עליו, מוטרדת במאוויים רוחניים וצרכים גופניים, נפתלת במאבק אין-קץ בין השאיפה להדור אל סודות ההוויה (במחקריו המדעיים והחיפושים המיטאפיזיים) לבין קוצר היכולת. וכנגד זה, צרכי הגוף המשפילים: "רווקות ממושכת יחסי שעמום כבוש, בחילה קלה כלפי הגוף שאין להימלט ממנו, הוא וטירופיו הקטנים, תביעותיו הטורדניות. זה שנים היה לזרא. הצטרכויותיו העקשניות המאוסות, אין אופן להסתגר מפני הגוף זומגויד הזה, הקפריזי, כאילו נגזר עליך לבלות את שארית חיך בחדר קטן אחד עם איזה דוד מיוזע, מזדקן, בעל ורידים כחולים נפוחים וריח פה בלתי-נסבל. ותלונות וטורדניות וקיפוחים ותרעומת עד דכא". כמה נוגע-ללב הציור הלירי של הנפש המתיסרת! ועל כל אלה הבדידות, הגעגועים...

"אור החשמל הצהוב. השתנות פני העצמים הדוממים בחדר. פעם היה כאן כלב. אמנם עלוב אמנם מפוקפק, אמנם כלב שהדעת אינה סובלת. אבל עכשיו אין דבר וצל אצטבת הספרים משתנה או נע בלי שהאצטבה תשתנה או תנוע ומה יוכל לעזור לך או לתמוך בך ברגע מסוים זה".

הייסורים כאן הם חלק בלתי-נפרד מן ההוויה האנושית לא מותנים במצבים חיצוניים אלא נובעים מעצם מורכבותו של האדם.

לגבי הקורא זוהי כעין הארה פתאומית של אמת חדשה ומרה. לגבי המחבר—פתרון טכני אמנותי חשוב ביותר. אין הוא רוצה להביא את חייו של פומרנץ אל מי-מנוחות, אל מחוץ-הפצו האחרון. מכך עלול היה להשתמע לקח דיאקטי פשטני מדי בנוסח "עלו לארץ, הכו שרשים בה ותיגאלו". ארץ-ישראל גואלת את פומרנץ כיהודי, מעלה אותו משפלותו וזוקפת קומתו, אבל המאבקים והייסורים האנושיים יימשכו, והם טעם מטעמי החיים...

גיימס ג'ויס גרס כי תעודת הספרות לעצב את המציאוות באופן שהאמת שבחיים תתגלה לעיני הקורא ביתר בירור ותיקלט בלב בצורה העמוקה ביותר. לדעתי, ספר זה, לפחות בחלקו, מגשים תעודה זו, ואני מקווה שהדגמתי זאת במאמרי. על אף חוסר השלמות בספר זה ועם כל מגרעותיו, עדיף הוא על הרבה ספרים אחרים בספרותנו החדשה, המקיימים אמנם אי-אלה בחנים ספרותיים ואופנתיים אך אינם חורגים מן הבינוניות ואינם משאירים רישומם בנפש הקורא.

איתן איתן: נועין דו־קרב

"מעין דו־קרב של אמודאים בפגיונות שלופים עמוק מתחת למים" (ע' 146) הן מלים שמבטאות או מוסרות היטב את הכלול ב-188 העמודים של "לגעת במים, לגעת ברוח" לעמוס עוז. הקורא לתומו, כמו גם הקורא שלא לתומו, יעלה בנקל בדעתו מהם אמודאים ומהם פגיונות שלופים ומהו אותו "דו־קרב" שנערך ביניהם "עמוק מתחת למים". בלי ספק ראו—הקורא לתומו כמו גם הקורא שלא לתומו—קרבות אשר כאלה בסרט מן הסרטים או בספר מן הספרים. ואם לא ראו בסרט או בספר, בלי ספק יעלה בדעתם כי באחת מפינות עולמנו הגדול או הקטן עשוי להתרחש, או אף התרחש, דו־קרב אשר כזה. אמודאים יש בעולם, פגיונות יש בעולם, מים יש בעולם, ומדוע־זה לא יערכו אמודאים "דו־קרב עמוק מתחת למים"? אם לא ילחמו לאשה, כפי המתבקש מצלילי־הלוואי של המונח "דו־קרב" (ולא קרב סתם), חוקה עליהם שיימצאו מעורבים באיזו פרשה נמוכה או גבוהה, ארצית או רוחנית, רצונית או גורלית כפויה, יהודית או פולנית—הכל כפי צרכי המחבר וכשרונו במלאכת החיבור והמיזוג.

בעל ההתרשמות הקצרה הזאת לא שימש אמודאי מימיו, אך בשמשו צולל־קרב ובהיותו במסגרת המכשירה צולל־קרב, למד על בשרו אף שמע, אם הרבה ואם מעט, על אשר התרחש ועל העשוי להתרחש מתחת למים ואף "עמוק מתחת למים". ודאי אך מקרה הוא כי בעל ההתרשמות הזאת יכול להעיד נאמנה כי בעובדה, כפועל, מעולם לא התרחש, ולא יכול להתרחש, דו־קרב בין אמודאים מתחת למים. כל המכיר את המים ואת הצלילה, אפילו את הצלילה האזרחית בלבד, יודע־ועד כי דו־קרב כזה אינו בגדר האפשר. על צוללים מטילים פצצות־עומק. וזה מירב מה שאפשר לעשות נגדם כשהם צוללים באין להם אפשרות לראות הרבה יותר מידם השלוחה לפני משקפי־הצלילה שלהם. ומאחר שמכשירי־הצלילה שלהם פועלים כמערכת סגורה, אי־אפשר לגלותם ולשלה בהם צוללים שיחסמו את דרכם אפילו באיזור מוגדר של מטרתם.

אלא שהקוראים המבינים כמו גם המחבר המשכיל לא בנקל יוותרו על ריגושם בעקב "דו־קרב של אמודאים בפגיונות שלופים", כמו שאין הם מוותרים, מן הסתם, על ריגוש שמעוררים סרטים וספרים. ועובדה: סרטים מוסרטים וספרים נכתבים, ואנשים רואים וקוראים. פעמים פולשים הספרים לתחום הסרט ופעמים הסרטים פולשים לתחום הספרות, אבל זו הערה הנוגעת לכאן רק משום שלא פעם אחת בלבד יש שימוש ב"טכניקה קולנועית" מכוונת בדפי הספר שלפנינו. דו־קרב קולנועי, היכול להתרחש בסרט בלבד, דו־קרב מבויים בלי כל אחיזה ממשית במציאות, ישכנע וירגש את הצופה אם אמנם בויים והוסרט בכשרון או אם נכתב ונרשם בכשרון, אף כאשר יישאר קולנועי בלבד או בגדר סטריאוטיפ, כמו שאימרים. והרושם בעוונותיו את התרשמותו עשוי להוסיף כי קל, בעצם, לחבר ולביים סטריאוטיפ מאשר לחבר ולביים אמת, ולו רק בשל העובדה הפשוטה שסטריאוטיפ הוא דבר ידוע ומוגדר בעוד שהאמת אינה ידועה ואינה מוגדרת ומוארת אלא היא ערפל.

הארכנו מעט בענין זה של "דו־קרב" משום שיש בו דגימה נאה לכל הספר כולו. אם יש מדינה שרוב אוכלוסייה מחזיק בתעודות אזרחיות המגדירות אותם כיהודים, ואם אמנם היו ונותרו במדינות אחרות אוכלוסים שנושאים תעודות אזרחיות המגדירות

אותם כיהודים, כי אז עשוי להתרחש – לא דו־קרב, חלילה, אלא איזה קשר "סמוי" או "גלוי ומואר", "היטב" או לא "היטב", בין האוכלוסים הללו במדינות השונות. בעצם, ביקש המחבר "להאיר היטב" את "הקשר הסמוי" ואת "הקשרים הסמויים". פולנים פליטי־שואה נקלעים לישראל ונעלמים. יהודים מוכרים בשר לכל קצות חבל ומתעשרים, או מוכרים אידיאות וחיים כסמרטוטים. וכאן ב"לילפוט", כאן בישראל שהיא "לילפוט" אם לא "מלכות פולין החדשה בים האגאי" (עד כמה יש להרחיק עדות של ליגלוג על מלכות ישראל החדשה), כאן גיהלו מלחמה "מהירה ומוחצת" שעליה רוגן קמין "כביר האונים" שאזנו זבה ומעיו מתפוררים. הרי לנו אפוא "מיזוג בין הריאלי לבין הפנטסטי", ממש כדו־קרב אמודאים מתחת למים, ממש סטריאוטיפ שאינו בתחום הריאליה ואינו בתחום הדמיון השובב אלא הוא בתחום המיזוג שביניהם.

האמנם סטריאוטיפ? וכי מדוע לא נבחן את "לגעת במים, לגעת ברוח" באחד הכלים המצוינים שמואילים לגפנף לעינינו חכמינו המלומדים? מדוע לא נבחן אותו, למשל, ולכל המועט, כרומן או כסיפור־"מפתח". באמת, מדוע לא? הרי לנו פומרנץ, למשל. האין הוא דומה למחבר־ספרים בשעה שהוא יושב ומואס את גופו ומאלץ עצמו לשבת מול הנייר והעט בידו כשמעבר ל"קיר דק" גשמע קול נערה? וכי נגזים אם נניח כי אכן אירע למחבר לעשות יום ולילה ועוד יום ולילה עם נערה אמריקאית (או צרפתית או דרום־אפריקאית או אנגלית או אחת מן המתנדבות) צעירה־להכמיר? וכי נגזים אם נניח כי "עוליה־הרגל" הנוהרים אל פומרנץ, בתהילה שהם מעניקים לו ובאפנים השונים בהם הם מציעים לו "כסף וכבוד ונשים ותהילת־עולם" בגין פירסום שפירסם בכתב־עת מדעי, אינם זהים או דומים ל"עוליה־הרגל", לסופר יושב־קיבוץ הסובר, או מדמה לסבור, כי אכן מציעים לו "כסף נשים כבוד ותהילת־עולם" ואין לו אלא ליטול או לא ליטול? האם נגזים אם נניח כי יחס הקיבוץ ל"גאון המדע שנתגלה במפתיע", על עניויות שיבתו בקיבוץ וצניעות הליכתו אחר הצאן, אינו דומה ליחסו של הקיבוץ אל סופר צעיר שלא התגלה במפתיע ושאינו טורח, מן הסתם, ללכת אחר הצאן? האם תורנות המטבח הקיבוצי שעושה פומרנץ כמו גם הנקיון שהוא טורח בו בחדרו אינם דומים לתורנות של חבר־קיבוץ שאינו בדיוק "כמו כולם" משום שהוא מחבר ספרים. ועוד: האם לא העיד המחבר כי "אבות נוטים למות" ממשיכים לחיות בבניהם "כגידול... לכל ימי חייהם"? אכן העיד. אם כך, מדוע לא אִמזתיים? אכן גם אִמזתיים. ואם כך, נושא המחבר את אבותיו, שבלי ספק באו מאחת ארצות אירופה (ואם לא נולדו בה או לא חיו בה הרי קנו להם את תרבותה ומנהגיה וגינוניה), נושא אותם כגידול או לא כגידול אבל פורק אותם בדמות עצמו, בדמות פומרנץ שמחליף דמויות, שיש בו דמויות אחדות. וכדי להרבות העברות ולטשטש עקבות מופיעה דמות האב של המחבר גם באַרנסט, בחלק מאַרנסט, מובדלת לעצמה, כעצמה, על אהובותיה, כביכול בלא קשר לאם, לסטיפה.

אין בעל ההתרשמות הזאת מבקש "להוכיח" דבר אלא הוא מצביע על האפשרות שמחברו של "לגעת במים, לגעת ברוח" טרח להרחיק עדותו עד פולין וטרח לפצל עצמו ואישיותו ולהצניעם עד כדי סטריאוטיפ. רק כך מבין רושם הדברים האלה את המונח לעיניו. לו ביקש המחבר לחבר את הערפל שהוא האמת, לו ביקש והיה בכוחו לחבר את האמת שהיא ערפל, כי אז לא היה נזקק לסטריאוטיפ של "גורל העם היהודי" שעמד לעיניו כל משך החיבור, לא היה נזקק לכוחות נמוכים ולתנים ולשומן־חזירים מול, או עם, או מול ועם, אידיאות רוחניות או סמל זרות ודוב קופא מתפורר או יציב. הגיעו בנפשכם: הדוב הרוסי שתמונתו מן

המערב האמריקאי אינו סטריאוטיפי פחות מן הקיץ הטברייני שנמשך למחבר "בין תשעה לעשרה חדשים" בעוד כל טברייני יודע כי הקיץ אינו נמשך בטבריה למעלה משלושה חדשים.

אין בעל ההתרשמות הזאת יכול לפטור עצמו מחובת דיווח "ספרותי" או "אמנותי" אף בלא מרכאות. "לגעת במים, לגעת ברוח" שווה בהחלט בטורח קריאתו שכן חובר בכשרון ויסודותיו כמו גם בניין-העל שלו תפורים ומוכלבים כהלכה. ואם התפרים גלויים לעין המאומנת, אין הם גלויים לעין הקוראת לתומה. השפה נוחה לקריאה, רהוטה ושוטפת ו"מוארת היטב" אף בתארה—ודווקא בתארה—את ערפל ה"כוחות-הנמוכים" כמו את בניין-העל של האידיאות והכוחות הלוגיים והרוחניים. לא נעדרת האירוניה האמנותית ההכרחית: על הכל שורה האירוניה, על העליונים ועל התחתונים באמצעים קולנועיים, "ליליפוט" כמו "מלכות פולין החדשה" כמו "נבנה ארצנו ארץ מולדת", על הריחוק האובייקטיבי כביכול ועל האפקים הרחבים כביכול שלצרכם חוברו ונוצלו. לא נעדר גם המיזוג המוצלח בין השטף הסיפורי לבין מה שהוא גורל יהודי או אנושי בעיני המחבר.

אלא שעם כל האמור כאן על הצלחה "אמנותית" או "ספרותית", ובלי לגעת כלל בנטיית-לבו של המתרגם הרואה בכך הצלחה טכנית, ראוי גם להעיר כי הקורא לא יזכה כלל לנגיעה המופלאה של המים או של הרוח, ולו אך מחמת העובדה הפשוטה שהמים והרוח בספר שלפנינו אינם ממש אלא הם צל של עצמם. אין הם אפילו הצל הממשי של המים ושל הרוח אלא הצל אשר "צריך להיות" לפי סרטים ולפי ספרים ולפי דיבורי אנשים רבים, מעין אותו "דו-קרב" זכור-לטוב של אמודאים מתחת למים. היטב מכל תעיד על דברינו אלה השפה המוארת, המקלחת והשוטפת בה משתמש המחבר (או שכפתה עצמה על המחבר) החל בשורה הראשונה וכלה באחרונה.

בלי לפסוק אם צודקים הסוברים שכתבי עגנון הם "פרויד לעניים" בעוד שכתבי ברנר הם "קול החיים", ובלי לברר אם רואים הם סטריאוטיפ כהלכתו בכתבי עגנון, יש לקוות כי ספריו הבאים של המחבר יצטיינו ויתכבדו לא רק בטכניקה של חיבורם אלא גם במשקל האמת שבהם.

יוסף נוכח־נולקחון: שבעה נוספרים

"הכה את המימסד" הוא משחק אהוב, אבל מותר לדרוש שאפילו במשחק זה יישמרו כללים מסוימים של הגינות. אני קובע בתרעומת שאין הדבר כך במאמר־הבקורת על הספר "שבעה מספרים" שהופיע ב"קשת" מס' 60 והחתום בראשי־תיבות ב. ט.

מחבר המאמר מתפלמס עם המבוא שכתב כותב הדברים האלה לאנתולוגיה זו, המכילה סיפורים מאת שבעה מספרים שהתחילו בכתיבתם ערב קום המדינה. בהתייחסו לדברי פרופ' הלל ברזל, שהדגיש את ההתפתחות המאוחרת של סופרים אלה, כתבתי: "אבל בני התקופה שחונכו על ברכי העברית בגולה וקראו את פרי ביכוריהם של סופרי הקבוצה שצצה בתחילת שנות הארבעים, הופתעו יותר מהנוף האחר שמצא את ביטויו ומהקול החדש שנשמע, הן בלשון הן בנושא", ז. א. : הדגשתי את הייחוד שבקבוצה זו בראשית דרכה, לעומת התפתחות מאוחרת יותר של סופרים אלה (בלי להביע כל הערכה ספרותית אם היתה התפתחות זו בגדר שיפור או לא).

ומה שם ב. ט. בפי ? "מחברי שנות הארבעים", אומר הוא לנו (כלומר : אני—י. מ.), "השתפרו מאז הרבה". לא כתבתי זאת, ולפי הציטוט האמיתי מדברי ברור שהדגשתי בדיוק את ההיפך. לכן אין שחר למסקנות שמסיק ב. ט.

ב. ט. מטיל דופי בהופעת האנתולוגיה שהיא, לדבריו, "כרטיס ביקור—לא של ספרות אלא של פעילות תרבותית של המשרד הממשלתי הממונה על כך". לא זה בלבד שהוא מעלים מן הקורא את העבודה שהאנתולוגיה יוצאת גם מטעם התאחדות־המו"לים אלא כנראה אינו יודע שהציבור מעריך מאוד "כרטיס ביקור" זה. הקוראים, על־כל־פנים, מצביעים בכיסיהם, כי מדי שנה בשנה נמכרים מהאנתולוגיה 8,000 עד 12,000 עותקים, ודומה כי זה הישג לא מבוטל.

גם הערת ב. ט. שהאנתולוגיה היא מעין "פזוזה" של משרד־החינוך־והתרבות ליום־חג ושבימי־חול לא שמע שהמשרד עשה למען הפצת הספר העברי אין לה יסוד. דווקא בשנים האחרונות עזר המשרד בדרכים שונות להפצת הספר העברי כמו באמצעות הספריות הציבוריות (וגם בהפצת ספרות עברית מקורית במחיר מוזל בקרב תלמידי בתי־ספר תיכוניים), תמיכה בהוצאת ספרי שירים ופרוזה, וכו'. נראה כי לו באמת התעניין ב. ט. בנושא, ודאי היה שומע על פעולות אלו.

המחלקה לאמנות,

משרד החינוך והתרבות

רוחות מלחמה

"רוחות מלחמה" שייך, מן הסתם, לתבורת-המאסף של הספרות הנכתבת על מלחמת-העולם השנייה. הרמן ווק ודאי ער היה לעובדה זו, כשם שהושפע בוודאי מן האופנה של ספרות בדיונית על רקע פוליטי מעין-דוקומנטרי הנפוצה בשנים האחרונות. שני הכרכים הראשונים של הרומן רחבי-היריעה כמעט אינם מביאים סיפורי קרבות. אף שהדמויות הראשיות הן דמויות של אנשי-צבא, בני משפחת הנרי, האב, קצין-ים ותיק הנקלע לדיפלומטיה בינלאומית חשאית וב-ניו, קצין-הטיס וקצין-הצוללות, הרי רקעו של הרומן פוליטי ולא צבאי. מכאן שהיסודות העיקריים של רומן-מלחמה-הקרבות וסיפורו של האדם בקרב-שהם צירי רומנים ידועים כגון "הערומים והמתים", "מערתה ועד עולם", "כפירי אריות", "מילכוד 22" וכו', אינם מצויים בו. הרקע המדיני-הדיפלומטי מובטח קרקע צחיחה יותר, מעניינת פחות כנושא לרומן, מהרגם שסיפור-המעשה עצמו לובש אופי של מעין ריפורטאז'ה משולבת בקטעי מסה צבאית "אותנטית".

ככל הנראה ביקש הרמן ווק לא לנסות לחדור לנפשותיהם של אישים שפעלו מאחורי הקלעים ולפגי הקלעים של המלחמה, ש"בישולה" או היו נוכחים בעת בישולה, אלא יותר מכך ביקש להביע כמה דעות על מניעי המלחמה וגורמיה. אין זה מקרה ראשון בו סופר בא לעשות מלאכתו של היסטוריון מתוך איזה אי-אמון בסגולותיה של היסטוריוגרפיה. ויש לומר: אפילו היה

ממש או חדש בדעות שמביא הרמן ווק על גורמי המלחמה, ואפילו יש ענין בדעות השונות והנוגדות שהוא שם בפי אחדים מגיבוריו, התפלספות היסטוריוסופית או ויכוח פוליטי אין בהם כדי ספרות יפה; ומכל שכן ספרות יפה טובה.

ווק מתאר את גיבוריו כשחקנים במחזה גדול המפוזרים ברחבי כדור-הארץ. "כוכב-הלכת היה להם לבימה, שהסתובבה באלומת זרקור השמש שהאירה על מתצית המראה כל פעם, ושנעה כל העת ממזרח למערב" (ע' 609). ואמנם כן. הוא משגר או משהה את גיבוריו ממש במרכז ההתרחשויות הגורליות; פעם בברלין, פעם בווינגטון, ואחר-כך במוסקבה העומדת במצור, ובהוואי ערב "פרל הארבור". אין הוא מתימר לפרוש את כל יריעת המלחמה, אף שאינו פוסח אף על אחת מגיזרותיה. כתחליף הוא מביא את המסה הצבאית "אימפריה עולמית אבדה" מאת איש-הצבא הגרמני, "ארמין פון-רוון", המסכם את האירועים הצבאיים והפוליטיים מנקודת-מבטו ומוסיף להן הערות "פרי עט" של הגיבור המרכזי של הספר, איש הצי ויקטור הנרי. כל מי שמכיר את הנוסחות השונות של ההיסטוריוגרפיות האמריקאיות, האירופיות והרוסיות למיניהן, ימצא להן במסה זו, כמו בהערות המצורפות לה ובקטעי השיח הארוכים על נושאים פוליטיים הממלאים את הרומן, הדים רבים וברורים.

אך בסופו של דבר חסר העיקר בין הדפים הרבים הללו. אמת שהרמן ווק הוא סופר מיומן היודע את מלאכתו, וזו היתה אולי הסיבה היחידה בגללה המשכתי בקריאת הרומן עד סופו. כמה בקרות הבטיחו לי רומן "עשוי היטב", הבנוי במקצועיות מכל היסודות הנדרשים מסוג זה של ספרות. דומה כי בעלי בקרות אלו החטיאו את כוונתו של ווק: הוא לא התכוון לכתוב רומן "עשוי היטב" על המלחמה אלא רומן בעל משמעות היסטורית ופילוסופית, רומן כבד-משקל ומעורר הירהורים שאינם ספרותיים כל-עיקר. אולי משום כך חסרו ברומן יסודות חיוניים לרומן "עשוי היטב". הגיוון בדמויות ובמקומות ההתרחשות ועלילת הרקע

* הרמן ווק: רוחות מלחמה (שני כרכים); עברית: אריה ארד; הוצאת שקמונה, חיפה, 1973; 887 עמ'.

חה. / ויש לנו דוחק אחד גדול מאד שאנו תמיד אומרים שיר על לב רע, / אבל באנו לעירי לציפורי לומר המנון שאין לנו מקום אחר / לומר שירנו על לב רע. (ע' 34)

בכל הקובץ חוזרים בעקיבות ובטבעיות הר-עב, העוני והשיכחה. חוזרים נושאי השירה, חוזר הסגנון המשנתי, הזוכה לעיבוד "סר-טלי" חדש: סגנון משנתי בסיסי בתוספת שבירות ומעברים מודרניים בעלי-משמעות בתוספת חזרות כבדות-לב וריטוריות.

הקובץ עומד בסימן חודש תמוז—"שהקדירה לנו החמה כבתקופת תמוז ואש יצתה אל העולם לאכול את העולם" (ע' 34); ובמקום אחר: "היו לנו רוחות קשות וחמות באותו תמוז וראיתי שחודש אב ממשמש ובא וכמה צדיקים בעירנו שרויים בצער" (ע' 7).

העלילות עצמן (והשירים הם עלילות ממש) הולכות על-פני ימים וארצות שכולם בני תקופת המשנה והתלמוד, וגם הדמויות הנזכרות הן בנות התקופות ההן לערך.

יסוד נוסף הוא יסוד סוריאליסטי כבד-משמעות: "ושכר לו אותו אדם ספינה ופרש לים והלך על הים... מן העולם נטפה טיפה..."

שאלות-היסוד הן שאלות-הנצח: "היכן אני בעולם?" "ולמה יקח מתנת עניים?" "אימה יש בנו וגשם אין תחת ידך?"

ויש גם תשובות-חכמות, עמוקות, רוויות חכמת דורות וחכמת אדם—בלי להסתפק בזעקה משוררית, כי לא הזעקה היא נושא השירים. המבט רחב יותר, לשון המראות היא של מרחב היסטורי שאינו מתחיל ואינו מסתיים: "ואני כמין אדם שהמתין לו הזמן פעם והמתין לו הזמן פעמיים והמתין לו שלוש והלך הזמן ונותר הוא במקומו".

הנה קטע מתוך "המסע הגדול עם האדם הסרטן", בשיר "נכתב באצבע על הקיר":

והזרתי לביתי אחר שנים רבות, אל הנהר, אל אמא ואל אחי שחזרו מן הים. / וסיפרתי להם, גם אני, סוד אותם זיברים. סוד אותם אנשים בלשונו / של ציפורים. וסוד אותם צדיקים קבורים בלשונם של / תוכיים. וסוד הדרכים / בלשונם של קור פים. וסוד אריות גדולים בלשונם של

ההיסטורית אין בהם לחפות על הצחיחות וחוסר הדמיון בעלילת הספר, החסרה רגעי שיא והתרחשויות דראמטיות, חסרה מיתח והפתעה, ואפילו המילודרמה השגורה שבה יבשה ומשעממת למדי. בסיכומו של דבר מסתבר כי הרמן ווק טרח ויגע הרבה אך הקורא צריך לטרוח ולהתיגע לא פחות כדי להגיע לסימו של רומן משעמם ויומרני זה.

ש.י.

בשר על גבי גחלים

מכל ספרי השירה שקראתי בשנים האחרונות, והם רוב ספרי השירה שראו אור בארץ בשנים האחרונות, לא היה אחד שיכולתי לומר עליו בהתרגשות שהוא נכס, כליכול, על כל מה שיש בו ואפשר עוד למצוא בו.

ספרו החדש של משה סרטל הוא כזה. אחרי שקראתי בו שוב ושוב, רכשתי לי עולם חדש, אחר, הסתכלות נוספת, אחרת, מזווית מסוימת מאד ומוגדרת ביותר על אותם דברים בלבוש חדש.

זוהי יצירה אמיתית: עולם מלא נברא בידי סרטל ובו הנדבכים, הזכרונות, הערכים, הסמלים, הבשורות, הזמנים, התהיות, הל-שונות והמיקצבים—כולם שלו ומשלו. דומה כאילו גם את החמרים ברא בעצמו ולא רק הרכיב בנייני-שיר חדשים מן הזמרים הסטנ-דרטיים. קורא אתה עמוד או שנים ומהלך אתו על-פני הימים בלשונו שלו, במושגיו, למעשה, הרי אתה לוקח חלק בחוויה אותנ-טית אשר לה אוויר ואווירה משל עצמה, שונים כל-כך מכל שהתרגלת לקרוא.

שוורת השירים ארוכות ולכן יקשה עלי לצטט ולהבליט דברים כיאה להם. ובכל-זאת, על קצה המזלג:

היינו חבורת זמרים שמבקשים לומר המנון ובאנו לעירי לציפורי / לומר אחד המנון, מתוך הרעב ומהוך העניות ומתוך השיכ-

* משה סרטל: בשר על גבי גחלים; שירים אחרים; ספרית פועלים, 1973; 38 עמ'.

אריות... / וסוד שלי בלשונם של אנשים שהסרטן דבק במעלים.
 בקטע המצוטט בלבד מרוכזות משמעויות מרובות: החזרה הביתה לאחר שנים רבות (יסוד הזמן המעורפל והנצחי), הבית הוא הנהר (הזרימה, הנצחיות, וסכנת השטפון), אמא והאחים שחזרו מן הים (הים הוא סמל חוזר בשירים), סוד הדברים הוא עיינות המשמעות: סוד האנשים בלשון הציפורים, סוד הצדיקים בלשון התוכיים... רק לשון האריות היא לשון האריות (הארי מס' מל, גם בשירים אחרים, כליון). וסוד המשוך רר בלשון הסרטן: איש-איש ומחלתי ולשון המחלה שלו.
 תחיית המתים, אבנים, גפרית ומלח, אדמה ומים—לשון המשורר, לשון שלו בעולם שלם על כל פרטיו וזכרונותיו. שירה של אמת וחכמה.

צ.ג.

החשיבה הפראית

ספר זה שלפנינו פתח רשמית, עם הופעתו לראשונה בשנת 1962, את העידן הפילוסופי של הזרם הקרוי "סטרוקטוראליזם"; לאחר החיבור הזה נוצרה האפשרות לנסח עיונית את המכנה המשותף (ובאמצעותו—את השורש) בין עמדות חדשות שפותחו בנפרד בתחומי בלשנות, מתמטיקה, פסיכולוגיה ופיזיולוגיה של מדעים, ולהציבן כהשתמעויות מנקודת-מוצא מיתודית אחת, היא המיתודה הסטרוקטוראליסטית. (ניסוח ממצה ובהיר, אם גם לא קל, של מכנה משותף זה יכול הקורא העברי למצוא בספרו של ז'ן פיאז'ה, "הסטרוקטוראליזם", שיצא לאור לא מכבר בהוצאת "ספריית פועלים").

בעיקרו של דבר, ברמה המכלילה ביותר ובניסוח הגס ביותר, הסטרוקטוראליזם של לוי-שטרוס מציגו כמבנה הצפון ממש בכל יצירי החשיבה האנושית הוא, בעצם, שיבה

* קלוד לוי-שטרוס: החשיבה הפראית; עב' רית: אליהו גילדין; ספריית פועלים, תל-אביב, 1973.

אל רעיון פילוסופי ישן: הוא הרעיון כי כל טענה על סדרו של העולם היא ביסודה טענה על סדרו של השכל. פיתוחה של עמדה זו בתורתו של ראש האסכולה הסטרוקטוראליסטית מופנה קודם-כל לחשיפת המפורטת של התבניות בהן החשיבה מארגנת את החומר שלה, חשיפה שלעזרתה בא מכ"ל גדול של עובדות על יצירי-הרוח (ובאשר לוי-שטרוס הוא אנתרופולוג, יצירי-הרוח שהוא מגלה בהם ענין הם תרבויות בלתי-מתורבתות, אם לא למעשה לפחות להלכה, על-פי שמן השגור); את חשיפתן של התבניות הללו מדריכה הקביעה כי החיפוש האנושי אחר משמעות, המתבטא ברצון וביכולת להחיל סדר, מופעל תמיד על-פי צרכים מסיבתיים (משמע, מאטריאליים) ולא על-פי יכולת שכלית, תהיה משמעותה של זו אשר תהי. ההבדל בין חשיבה "פראית" ו"מתורבתת" אינו ניתן, אפוא, לניסוח במונחים של קידמה, או בכל מונח ערפי אחר. ברורה מאליה המשמעות המוסרית-ההומאניסטית של קביעה זו, המאששת כל הישג של ארגון-נתונים בפני עצמו: באמצעות ויתור על הנחת ההתקדמות ההיסטורית מגיע לוי-שטרוס לא רק להנהיג עניינית על טבע הפעילות האנושית בכלל אלא גם לתביעה לסובלנות, לשוויון ולעננה. המאגיה, אפוא, "איננה צורה הססנית ומגומגמת של המדע"; "המאגיה, פחות משהיא נבדלת מן המדע בגלל זלוזל בדטרמיניזם, או בכך שאין היא יודעת מהו, חשיבה זו שונה מן המדע באשר בייקושה שלה לדטרמיניזם כולל וחמור יותר". אין פירושו של דבר שכל יצירי-רוח שקול כנגד חברו בבחינת הישג סתם—אבל לוי-שטרוס טורח הרבה להציגם כשקולים מבחינת היותם גילוי של יכולת מתבנתת: "אם כן, במקום להציג מאגיה ומדע זה לעומת זה, כשני אופני הכרה, שאינם שקולים אהדדי באשר לתוצאות העיוניות והמעשיות (שכן מנקודת מבט זו, אין ספק שהמדע מצליח יותר מן המאגיה, בעוד שהיא משמשת לו כנבט, וכשאף היא עצמה זוכה לפרקים להצלחה), אך כנגד זה שקולים

הדעת נותנת שכל ראשית תשובה שכזו תצטט קודם-כל את "בקורת התבונה הטהור-רה" מראשיתה ועד תומה, שהרי במצבו הנוכחי דומה שהסטרוקטוראליזם הוא מקרה פרטי של עמדה קאנטיאנית. חלקו האחרון של הספר, מכל מקום, מבקש לטפל בבעיה באמצעות התפלמסות עם אסכולות-חשיבה היסטוריציסטיות, וקודם-כל—עם סארטר. שהרי סטרוקטוראליזם אדוק מתחייב להניח סינכרוניות ולא דיאכרוניות של הסטרוק-טורה החשיבתית, התבנית של מערכת-יחסים בין אברים, כאשר יחסים אלה הם טראנס-פורמאציוניים; איך יוסברו, אפוא, השי-נויים החלים במשך הזמן במערכים חבר-תיים ותרבותיים בהשפעתם של אירועים—כלומר, בהשפעתה של מקריות? הבעיה הניצבת לפני לוי-שטרוס היא אפוא איך לתת הסבר מספק לקיומו של דגם סטאטי. סינכרוני, של כל חשיבה ושל כל יציר-רוח, לצד הודאה בלתי-נמנעת במשותה של ההיסטוריה. מכיון שכך נזקק הוא לדיון מקיף במשמעותה של ההיסטוריה, וביז-תר—בטיב עבודתו של ההיסטוריון; פרקו האחרון של הספר, שתחילתו פולמוס עם סארטר, סופו שהוא נעשה מסה עמוקה ודקת-הבחנה על משמעותה של כל בחינה היסטורית—פרק שיש לו עמידה גם בפני עצמו, בלי קשר לתיוזה הסטרוקטוראליסטית ולחומר העובדות האֵתנולוגי הסומך אותה בכל הספר כולו.

ל.ר.

יעקב שטיינברג

אין ספק כי המונוגרפיה על יעקב שטיינברג שכתב ישראל כהן היא תרומה רבת-ערך למחקר הספרות העברית; בראש-וראשונה משום חסרונן הבולט והמורגש של מונו-גרפיות מעין אלה במחקר ספרותנו, ולא פחות מכך, ואולי אף יותר, מפני שיעקב שטיינברג אחד היוצרים הפוריים והרב-גוניים ביותר בספרות העברית החדשה, אף

בטיב הפעולות השכליות המונחות ביסוד שניהם, ויותר משהם נבדלים בטבעם, הרי הם שונים זה מזה באשר לטיפוסי התופעות שעליהם הם מוסבים" (ע' 26).

קביעתו של לוי-שטרוס בדבר התבנית המור-נחת ביסוד כל חשיבה מרחיקת-לכת יותר ממחקרי הסטרוקטורה של חוקרים אחרים, איש בתחמו (כגון נועם חומסקי הבלשן, או פיאז'ה במחקריו המוקדמים), באשר הוא מגדיר את עצמו כאנתרופולוג, משמע כאדם שתחמו הוא כל תרבות וכל יציר-רוח, ועל כן אינו יכול שלא לעסוק במחקר משווה, רחב-ממדים. כדי לבצע מחקר כזה יש צורך באופטימיות—ובהנחה ראשונה ומקדימה בדבר הטעם של עצם ההשוואה; מובן מאליו, מי שהשקפתו על החשיבה ועל כל פעילות-רוח היא סטרוקטוראלית, יניח מ-ראש את האפשרות והטעם של ההשוואה. לוי-שטרוס מבהיר זאת היטב בספרו "אנ-תרופולוגיה סטרוקטוראלית" שם הוא כותב: "ואולם אנו סבורים שהפעילות הבלתי-מודעת של הרוח עיקרה בכפיית צורות על תכנים, וצורות אלו זהות ביסודן לגבי כל אדם, בן ימי-קדם ובן ימינו, פרימיטיבי או מתורבת, כפי שמראה במובהק מחקר הטיפ-קוד הסימבולי כפי שהוא בא לידי ביטוי בשפה. לפיכך נחוץ ומספיק להגיע אל הס-טרוקטורה הבלתי-מודעת שביסודו של כל מוסד וכל מנהג כדי להשיג עקרון של הסבר שהוא תקף לגבי מוסדות ומנהגים אחרים—בתנאי, כמובן, שהניתוח מרחיק לכת פראוי" (הדגשה שלי).

אל שאלת תקפה של סטרוקטורת-החשיבה הנחשפת בדיעבד בתוך תבניתו של יציר-רוח חוזר ומגיע כל ספר-פילוסופיה, בין שכותבו ידע את לוי-שטרוס ובין שלא ידעו. הרי זה פרצופה האחר של השאלה אם המדען המגלה סדר בטבע חושף עובדה על הטבע או על האדם; ומבחינה זו אין חילוק בדבר אם הסדר המוחל הוא ממין המיון על-פי דמיון חושי (שהוא טיב ההקבצה המאפיינת חשיבה פראית) או שהוא מיון אחר. ספרו של לוי-שטרוס אינו מציב תשובה לשאלה והוא משאירה פתוחה בלי להודות בזה;

* ישראל כהן: יעקב שטיינברג/האיש ויציר-רתו; דביר, 1972; 471 עמ'.

כהן מפריך את הדעה ששטיינברג לא היה מקובל על בני דורו והוא מציין את ההתלבבות בה קיבלו ביאליק. למעלה מזאת, שטיינברג זוכה להערכה גדולה גם היום, אך יש להבחין בין הערכת הבקורת לבין מעמדם של הסופר והיצירה בקרב קהל קוראי הספרות ויודעי הספרות. כאן שמור היה לשטיינברג מקום לא בשורה הראשונה. כהן מרחיב גם את הדיבור על ההתעלמות מן הפרוזה של שטיינברג והוא מניח כי יש לדון בשירתו ובפרוזה שלו במשולב, שהרי יש קווים משותפים בין השתיים—אך אין הוא נזקק לדיון כזה. מתוך רצון לקרב את הקורא אל הסיפורת השכוחה של שטיינברג הוא מביא בהרחבה תמציות של יצירות שונות, ודומה כי מאמץ זה המרחיב הרבה את יריעת הספר, מיותר למדי: אם המורנוגרפיה טובה הרי די בה לעודד את הקורא לחזור אל שטיינברג או לפגוש בו לראשונה; התמציות לוקות בחסר, ובסקירת מחזור תיו של שטיינברג מורגש חסרונה של האינטרפרטציה.

כהן פותח בדברים על חסרונה של ביוגרפיה אצל שטיינברג. הוא "החביא איפוא את עברו תחת כנפי יצירתו ולא רצה לגלות את סודו לאיש" (ע' 9). כאן, בלי ספק, יש יסוד לנסינון מאומץ לחשוף את עברו של האיש ולחפש אחר מסמכים ועדויות, שיאפשרו לפחות קווים מרכזיים של ביוגרפיה. הסתגרותו של שטיינברג בעולם היחיד מנעה מפהן לגלות ולהביא עדויות ביוגרפיות, או שמא אי-הרצון לפלוש לחייו הפרטיים היה גורם מונע. מכל מקום, לא ברור לקורא מה עשה כהן כדי להשיג אינפורמציה ביוגרפית, ואין הוא מציין את מקורותיו שמחוץ ליצירת שטיינברג. חסרונו של חומר ביוגרפי מהימן מעיב אפוא על המונוגרפיה כולה. כהן עושה את הצפוי במקרה כזה ותר אחר פרטים ביוגרפיים ביצירות, אך אין לדעת אם לא היה שטיינברג צופן-סוד גם ביצירותיו ואם יצירותיו כולן אוטוביוגרפיות. נדרשת זהירות רבה בהסתמכות על היצירה האמנותית כמקור ביוגרפי, וכהן ודאי יודע כי אפשר מאד

שהיה מן הנחבאים בקרן-זווית שלה, ויציריותו אינן מקובלות כאותן של סופרים ומשוררים אחרים בני דורו. במובן זה עושה המונוגרפיה צדק רב עם סופר ייחודי בעל שיעור-קומה, ומכאן גם לשלמותה וגיוונה של דמות הספרות הארצישראלית. חסרים אנו מחקרים יסודיים הבודקים חליפות ותמורות בספרות, ובמיוחד בולט חסרון של מונוגרפיות המתארות חי יוצרים אגב הארת יצירתם ופירוש התפתחותו של היוצר בעזרת מעקב אחר תולדות-חייו והתפתחותו הרוחנית. יש אפוא לקוות כי בעקבות כהן יילכו אחרים ויוסיפו מונוגרפיות על יוצרים כגון גנסין, ואף על יוצרים שמהדורות מדעיות של כתביהם עתידות לראות אור. אך דומה כי המונוגרפיה של כהן, עם שהיא מסמנת אולי ראשית-דרך, צריכה להעמידנו על מספר מכשולים שצריך להימנע מהם כדי שלא תחטיא המונוגרפיה את מטרתה.

במונוגרפיה מספר חלקים. בראשיתה מתאר כהן את קורות חייו של שטיינברג, המרתקים כשלעצמם. מתגלה לנו דמות של אדם גאה ובטוח-בעצמו, הבודק בלי הרף את עולמו, אדם מורכב ולמראית-עין גם מלא סתירות. דמות זו נשקפת אף בשירתו, שהיא ביסודה שירת הבדידות. לניתוח השיירה עובר כהן בהמשך המונוגרפיה והוא מתאר את ראשית שירתו של שטיינברג ואת התפתחותה. ספר שיריו הראשון, "שירים", נתקבל בהתלהבות, אך לא כן ספריו הבאים, "ספר הסטירות" ו"ספר הבדידות". ספרי-שירה אלה תוארו כנסיגה ביכלתו השירית, אולם מיד אחריהם שב שטיינברג וזכה לבקורות אוהדות. שטיינברג אף הצליח ליצור בשתי השפות, אידיש ועברית, כמנהגם של יוצרים רבים עד ראשית המאה, אולם ברגע מסוים בחייו, עם בואו לארץ, נטש את ספרות אידיש. אגב כך עורר עליו את רוגזם של סופרי האידיש ועבר לכתוב עברית בלבד, ובקורת קשה מתח על השפה שנטש. נראה היה לו כי כתיבה "רצינית" ו"מעמיקה" אינה אפשרית בשפה שמילותיה ספוגות משמעויות של היתול ובדחנות.

נתלוותה אליו מראשית הופעותיו הספרותיות, והוויכוחים על מקומו בסיפורת ובהגות העברית שרירים וקיימים עד היום הזה. יצירותיו והוויכוחים עליהן ירדו כרוכים זה בזה. גרמה זאת אולי צורת כתיבתו יותר מתכנם של הדברים אשר חידש. סגנונו הלא-משוכלל ולשונו המתוספסת נתנו חומר רב למבקריו. ואל לנו לשכוח שהופעתו בש"מ הספרות חלה בימים בהם היה כוכב-השביט שלהם אחד-העם, אשר לשונו וסגנונו היו תכלית השלמות. גדולי הסופרים כאחד-העם, ביאליק, פרישמן ואחרים תבעו מברדיצ'בסקי לשפר את הבעתו ולהלביש את רעיונותיו, שהיו חדשים ומעוררים באותם הימים, בצורה יפה ומקובלת. ואילו י. ח. ברנר, שהיה תלמידו וחברו של ברדיצ'בסקי, דבק בדרכו הספרותית וקיבל ממנו השפעה מרובה בלשונו ובסגנונו ובחוסר-האיזון שבין הצורה לבין התוכן שכלל יצירותיו.

מן המבקרים הראשונים היה הנכבד ביותר יהודה לייב גורדון ("ל"ג), אשר קידם את פני ברדיצ'בסקי בברכה חמה ועם זאת מצא בסיפוריו ליקויים רבים. דומה לזה היה יחסם של דוד פרישמן ושל י. ל. פרץ. מאמריו הראשונים של מ"ב עוררו פולמוסים ציבוריים, שהעמידו את ברדיצ'בסקי כמנהיגה של קבוצת הסופרים, המורדים בשלטונו ובהשפעתו של אחד-העם. בויכוחים היו לברדיצ'בסקי חסידים ומתנגדים, והחלוקה ביניהם לא היתה בין צעירים לזקנים דווקא. מ. ז. פיאברג ראה בברדיצ'בסקי את אויבו הגדול ביותר של הדור הצעיר...

בהמשך כתיבתו הפך מ"ב אחד המספרים העבריים הפוריים, שהכניע מבקרים רבים וזכה לשבחים מפי ביאליק ופרישמן. סופרים צעירים כגנסין נמשכו אליו וראו בעיר-פול העלילה וב"כאוס" של הדמויות את בני דורם ואת מאבקם—אך בויכוחים קמו מבקרים אשר נקטו לשון קשה—ולפעמים גם תוכחה—בהערכת גיבוריו של מ"ב. החיוב והשלילה בבקורת נמשכו בכל שנות חייו של ברדיצ'בסקי ולאחר מותו, ולמעשה חזרו-ונשנו כל אותם המטבעות שטבעו המבק-

ששטיינברג עיצב את יצירתו כשהיא מעוגנת אמנם ביסודות אוטוביוגרפיים ואף על-פי-כן ה"תוצר" האמנותי שונה לגמרי מן החוויה האוטוביוגרפית האותנטית. לכן אין אנו יודעים עד כמה מוסמכת ומבוססת הביוגרפיה של שטיינברג, והמונוגרפיה המבקשת להאיר את היצירה מתוך חייו של היוצר הופכת מונוגרפיה המתארת את חייו של היוצר בהישען על יצירותיו בלבד.

אכן, מאמץ גדול וראוי לשבח עשה כהן, מתוך אהבה והוקרה ליוצר מיוחד ורבגוני. יש מקום לבקורת לא מעט על האינטרפרטציות שלו ליצירות שטיינברג ועל כמה מקביעותיו, אך יש לקוות כי המונוגרפיה תמלא קודם-כל את מטרתה הראשונה: החזרת קהל קוראים אל שטיינברג והחזרת שטיינברג עצמו למקום של כבוד בספרות העברית.

ז.ש.

בקורת ברדיצ'בסקי

החשוב ביותר בלקט הוא מסתה של נורית גוברין, הדנה בהתפתחות הבקורת על סיפוריו של מיכה יוסף ברדיצ'בסקי בשמונים השנים האחרונות. בקובץ נכללו מאמרים של זילברבוש, פאפירנא, קלוזנר, פייטלסון, ברנר, קבק, לחובר, אפשטיין, רחל כצנלסון, שור, פיכמן, מירון, אבן, פנואלי, אלשטיין, שקד, אלמגור, בן-גוריון וורסס. לא בכדי בחרה העורכת במבקרים מראשוני הראשונים ועד אחרוני האחרונים, ועלה בידה לתת קשת מגוונת של דעות והערכות השונות זו מזו ונוגדות זו את זו. חן מיוחד מוסיפים ללקט מאמריהם של זילברבוש ופאפירנא, שנמנו על אחרוני סופרי ההשכלה, וכל כתיבתם דומה לייני המשומר שטעמו קיים וריחו לא נדף שנים רבות. אפשר לומר על מ.י. ברדיצ'בסקי שהבקורת

* מיכה יוסף ברדיצ'בסקי (בן-גוריון): מבחר מאמרי בקורת על יצירתו הספרותית; ליקוט וצרפה מבוא וביבליוגרפיה: נורית גוברין; עם עובד, 1973; 262 עמ'.

עיר שאין בה מסתור

בסיפוריו של יצחק אורפז יש מעט עלילה והרבה סוריאליזם. מראשית דרכו בסיפורות העברית סמך אורפז יותר על האווירה ועל זרמי תודעה מאשר על התיאורים הריאליסטיים. העיקר בכתיבתו לא היה ה"מה" אלא ה"איך". אלא שכרגיל לא תמיד הקו אחיד וחד-משמעי. במבחר שלפנינו יש כמה סיפורים שהעלילה שבהם מספיקה לפרנס את כל החיבור. ראייה לכך הסיפור "עשב פרא", שגיבורו מומו הוא צעיר מגושם ומפגר המסתבך עם סביבתו ונע ונד ממקום למקום. אולי משום שהגיבור הראשי אדם פרימיטיבי, ואין ליחס לו זרמי תודעה ותת-תודעה, לא היתה לו למחבר ברירה אלא לתאר אותו ואת האנשים שסביבו כפי שהם במציאות. יצחק אורפז לא הפסיד בכך, והוכיח את יכלתו בסיפורי-עלילה.

רובם של הסיפורים רחוק מכך. בדרך-כלל תולה אורפז על עלילות זעירה תלית-תלים של סוריאליזם—זרמי-תודעה, מונולוגים פנימיים, סמלים, חלומות והזיות. כוחו של אורפז בכיבוש "הרגע", וכפי שהסביר פעם במאמר: "נמצא הרגע בכל אובייקט של התבוננות, כמו שהים כולו מצוי בטיפה אחת, בודדת, של מי-ים. מי שמאין את עיניו לראותו, מי שלומד לראות ולאהוב את כל הנוכח לחושי (וכי מה עוד יש לו לאיש חסר-אלוהים?), מדוע לא ילמד לחזות כל רגע כאילו היה הרגע היחיד של חייו. האמן, שרגישותו היא מכלי אומנותו, ייטיב אולי ללמוד זאת מאחרים (לעולם אין כי אם רגע אחד בינינו ובין האין—בוֹאֵאָה).

בדרך זו מבקש הסופר להשתלט על הרגע, רגע של חיים, של זמן ושל מקום, ובאמצעותו—להיות בוחן-לבבות ולהעמיד את גייבוריו לדין עצמם, תודעתם ומצפונם.

אורפז מעריך את הפרטים הרבים והקטנים הנתפסים בעינו ומשלבם באווירה וב-התרחשויות. הוא מדייק בפרטים בנטילתם

רים הראשונים, בתוספת גורמים חדשים שהופיעו בסיפורים. יותר מכל הרגיזה מבקרים רבים התערובת של מציאות ודמיון, שהיתה אחד מסממני כתיבתו של מי"ב. מזיגה זו לא נראתה לסופרים רבים וא. א. קבק בראשם, שטענו כי הסופר גותן דעתו להרבה פרטים בלתי-חשובים ואינו תופס את העיקר.

בצד המחייבים היה מ. מ. פייטלסון (1912-1870). אף הוא מנה חסרונות רביב במי"ב, שאינו "לא צייר ז'אנריסט ואף לא צייר פסיכולוג..." אך כל החסרונות בטלים לעומת הליריקה שלו, וכתוצאה מגישה זו חשובים לא הדברים המתוארים והמסופרים, גם לא אופן תיאורם, אלא "התרגשותו החזקה של המחבר מן המתואר והמסופר". מפייטלסון והלאה מונה נורית גוברין קו חיובי בבקורת על מי"ב, שהלכו בו ברנר, גנסי, לחובר, בעל-מחשבות, ורבים אחרים. אין ספק שברדיצ'בסקי היה "איש הניגודים", כהגדרתו של ישורון קשת, ומכאן הבקורת שהפכה ביסודות השונים שבאישיותו וניסתה להסביר את הניגודים והסתירות—"הקרעים", לפי ההגדרה החביבה על סופרי ההשכלה—בנפשו של ברדיצ'בסקי.

בשנים האחרונות יש מגמה של "שיבה" אל ברדיצ'בסקי, בעיקר אצל סופרים צעירים. פרופ' ש. הלקין כרה בהרצאותיו אזניים הרבה ליצירתו של ברדיצ'בסקי, ועמד על השפעתו בספרות החל מברנר, שופמן ושטיינמן ועד עגנון. השפעה זו עומדת על ארבעה עיקרים והם: "היאחזות בעבר היראלי המסורתי-עממי"; "היסוד האוטו-ביוגרפי חזק כל-כך, שיצירתו נעשית ממילא מעין מפתח אישי עמוק מאד להבנת המשבר בחיי הרוח של העם"; רציפות הבעיות המרות והצורות את קיום היהודי בזמננו היא רציפות היסטורית-גורלית של העם היהודי מראשיתו; תפיסה זו אינה בחינה מופשטת כי אם תפיסת המאבק האנושי ביהודי. בכך הטיל הלקין את הכרעה לצד החיוב, והבקורת הצעירה הורכת בעקבותיו.

* יצחק אורפז; עיר שאין בה מסתור (סיפורים); הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1973; 187 עמ'.

פז עודו מהלך בדרכים רבות וספק אם רצונו בדרך מיוחדת משלו. נסיונות חוזרים ונשנים כמין שיטה הם אצלו, ואפשר לראות בכך ביטוי לחיפוש־דרך כנים. י.פ.

העושה בנפשות

אל תוך ההס והאין נופלים קפואים / אודים לא־מוצלים כבויים / החכם חדל מחמתו / האוויל מפסילותו / אין נע / אין חי / אין הר / אין רע / אין טוב / אין יש / אין שיר. (מתוך "אין שיר", ע' 31, מחזור אינשירים "על הכלים ועל הנפשות").

שלילת המשמעויות, שלילת הסימנים, התכנינים והמעמד המתקיים (מלשון קיום) של האדם, שבירת האשליות, ההסברים, המערכות האנושיות—אף שהם עשויים להצטייר כיסוד השירים האלה—אינם אלא ביטוי למסקנה שכלתנית.

מסקנה זו באה לידי ביטוי בשיר אחר, במודע ובמכוון: "התבוסתנות היא חולי־נפש, / גם לבגידה אין ארוכה / וחוסר־אמונה היא חכמתו של המסכן. / רק לטפ־שות (שביודעים) הריעו רם! / היא חוסן־רפואה, / שריון־כפירה, כיס־אוויר / ואוהל של חמצן— —" (ע' 18, מתוך "ביודעים").

אמור מעתה: הנסיון להבין, לחיות חי־תוכן, להאמין במסלול או בכיוון—כל אלה מוליכים אל ניפוץ האשליות, ועל כן מוטב, ביודעים, לעטות מעטה של כסילות, שהרי אפילו במדבר אין חול, "רק אפס וכלום ובלימה" (ע' 7). ואכן, "רק הבכי עוד חי / וההתרגשות מהבילה / לקרוע שיר / לקרוע שיר" (ע' 31). זהו, כמובן, בכיון של החכם־ש־התפכח, והבין, ולא נותר לו אלא לזעוק: "אנו הולכים עם האור / עד מכת עינרון" (ע' 47). שליחותו של המשורר לשחק את המשחק עד תום. להיות כנביא, לחפש את הפתרונות הגם שאינם, לא להימלט מפני המאבק ("ח־גינה"), לכאוב ולפרוע את הגירעונות:

* יהושע טן פי: העושה בנפשות (שירים); עם עובד, 1973; 56 עמ'.

בלבד ומרחיב את משמעותם, כשהוא כוללם במסגרת הסיפורית. הסמליות תופסת מקום נרחב בסיטואציות וברבדים הפנימיים של התודעה, שהוא מוציאם מידי פשוטם. האב־סורד משתלט ומכניע את הגורמים הנארא־טיבים ומציג לראון את רעיונותיו של המחבר. לא כל סיפור זוכה לעיצוב אמנותי דוגמת "ציד הצביה". ודווקא בסיפור זה אין אנו יודעים מאומה על הדמויות. יש סיפורים שמשאירים כביכול את הקורא באמצע הדרך.

הרבה כותב אורפו על אנשים בודדים המהלכים בשולי החברה. תלושים הם מזו המציאות אך הם מלעיטים עצמם בתחושות רבות הנובעות מן הכיעור, הניווט וההשפלה־העצ־מית. הרבה מדמויותיו יודעות גילגולים ות־מורות שראשיתם בקיומן הממשי וסופן ב־דרכן לאבסורד. הסיפור האפייני לצורה זו הוא "אשה קטנה", שתוך זמן קצר היא גדלה והולכת כאשה וכאם, עד שהיא טורפת את בעלה. הסמליות ברורה ביותר, והאמצע־עים שבידי המחבר מצליחים להעלות את גילגוליה של נערה קטנה תמימה עד שהיא הופכת אלה התובעת קרבנות, ובראש־ורא־שונה את גופו ונשמתו של בעלה. שמה של הנערה־האשה־האלה ענת, שהיה כידוע שמה של אלת־המלחמה הכנענית, והמשמעות הישנה מתחדשת, כמו להוכיח שאין חדש תחת השמש...

חשיבות רבה לבלתי־מודע הקובע את גורלן של הדמויות. חי־הממש אינם אלא בבואה קלושה, חסרת־פשר. את הפשר מחפש אור־פז בשבילים הגלויים והסמויים של התודעה. שיחה של אדם עם עצמו חשובה יותר משיחתו עם חבריו. שיחה זו היא התוודעות פנימית והתיסרות עצמית, והיא מכאיבה יותר מן המונולוגים הפנימיים. באמצעותה גדון האדם בידי עצמו בכל רגע ובכל שעה, אלא ששעת־רצון זו היא גם השעה, בה המחבר מוסר לקורא את המפתח לחוויה או לסיטואציה של גיבוריו.

אין אחידות בסיפורי אורפו ורב בהם השוני. כמעט לכל סיפור מבנה מיוחד, שצורתו נקבעת לפי בעיותיה הפנימיות. נראה שאור־

כי אינו רואה נחת בעולמו, והפרה זו הוא מנחיל לקוראיו. איזה דפאון עולה מתוך סיפוריו, אף שמאחריו עבר גדול של יצירות בשירה ובפרוזה, באידיש ובפולנית. אפשר אירוועי-חיינו גרמו ואולי נוסח הוא אצלו הטבוע בהשקפת-עולמו. ואפילו כאשר סגל יעטה את סיפוריו בהומור המבקיע את הקדרות, נכבש ההומור לעצב. כי עולמו של הסופר לעצבות יולד.

בסיפור "האלמנה מהרובע הקסום", כב-סיפורים אחרים, יש קטעי וידוי של המחבר: "ניגשתי אל ארון הספרים—ספרי שלי ושל מחברים אחרים. בין הספרים הללו ביליתי—ואפשר לא רק ביליתי אלא גם עברתי—את כל חיי. בהם הטבעתי את תשוקת האהבה ואת השאיפה אל ההרים הגבוהים, הגבוהים. גובר הייתי ברומא-נים ובפואימות המופלאות של הסופרים הגדולים ואף אני ניסיתי לבדות עלילות וגיבורים ובעבורם—בעבור גיבורי—לא קימצתי מעולם. ברוחבי-יד הענקתי להם את כל הדברים הטובים שלא היו מנת-חלקי. להם נתתי הכל, לעצמי לא כלום. דבר לא חסכתי מהם: צער, אומץ-לב, כוח, לעתים קרובות תיארתי במדרגה העליונה של אָשרם. כה טוב וכה רחב-לב הייתי. חיברתי ספרים, ספרי נשאו חן מלפני הבריות..."

אולי תמה כל הרוח הנדיבה הזאת בספריו של קלמן סגל שהופיעו בפולין; בסיפורים שלפנינו נותרו שרידי-אפר בלבד. הדמויות ברובן הגדול בודדות ומתיסרות בגורלן שהמר להן. כל אחת מהן נושאת צלב משלה, והצלב כבד והתחנות שבדרך מכאיבות ומעיקות. לפעמים קרובות מספר סגל בגוף ראשון והתוגה זורמת ממנו וממלאה את כל האווירה. חוויותיו כ"עולה חדש" משמשות לו מקור ועדות לדכאונו, כפי שהוא מעלה בסיפור "לכרוע או לא לכרוע ברך?" אולי כרבים שפמותו, המלאים מרי, ייאוש ואכזבה בשבתם בארצנו, מבקש הוא להרוג את השר המטפל בעולים חדשים. ולאחר שוויתר על תכניות הרצח, ואינו שומע ראדיו ואינו קורא עתונים—טוב לו, אף שאינו

"המשורר—לא יברח איש כמוהו. / להיות. חוזה להיות. לרצות / את גזר-הדין עד תום. לא / חנינה. פשוטו להיות. גם / מש-מעו להיות" (ע' 50). הנביא הוא המשורר, הרואה, רואה רע, אינו יודע מאיין בא ולאן הוא הולך אלא עליו למלא את שליחו-תו: "לרעות ולהיטיב, / לרעות ולהיטיב..." (ע' 54).

שיריו של יהושע טן-פי בספרו החמישי (שרואה אור עשרים-ושתיים שנים לאחר קוד-מו) יונקים מן ההתנגשות שבין מסורת תר-בותית ערכית לבין שבירת-הכלים של המאה העשרים.

מן המקורות היהודיים לובשת השירה הזאת רוח של אמונה, נזונה מן הסמלים, התמונות והפילוסופיה של התלמוד וה"זוהר". מכאן גם, במישור הסגנוני, שפע של עיבוצים, ביטויים ארמיים, ומסגרת לשונית נמלצת. אולם, "הקורוניה אוכלת את הכסף" (ע' 22) והערכים ההיסטוריים מן המקורות שסועים מול המציאות: "לוחות שבורים, מידות וערכים... / גירסת-ינקות שלי מושל-כת, זכויות היסטוריות אין-תפץ-בן; ... / אא-סוף את גרוטאות הרוח שעניי העיר / הותירו לי בפח-האשפה / בשביל בני אי-שם בסיירת, / ... שאמונתו רחבה כגבולות הארץ הנותנת מחיה".

אלה הם שירים רוויים: רוויי דעת, רוויי מכאוב, רוויי מאמץ אחרון, נושא וכושל-מראש לאחוז בלוחות השבורים, למצוא את התכלת ברקיע.

צ.ג.

בית הקפה המכושף

עצובים ומשמימים סיפוריו של קלמן סגל, הסופר שזה-מקורב הגיענו מפולין. נראה

* קלמן סגל: בית הקפה המכושף (סיפורים); המתרגמים: שולמית הר-אבן, מ. וינקלר, דוד וינפלד, שמאי גולן, גרשון גבעוני, צפרירה גר, בתיה מיכאלי ויורם ברונובסקי; ספרית שבות, הוצאת הקיבוץ המאוחד ואגודת הסופרים העבריים, 1973; 191 עמ'.

חלץ מן החשכה. כאילו ביעד הדרך הזאת עתידות להבהיק קרניים בלתי־נודעות של כוכבים יפיי־מזג".

בתרגומי הסיפורים פגמים לא מעט, ומעטים מהם מוצלחים. ריבוי המתרגמים אינו לבר־כה, אף שאולי לא היה מנוס מכך.

י.פ.

על עצים ואבנים

שני חלקים בנובילה החדשה של אהרן מגד, הפורה מאד בתקופה האחרונה: בחלק הראשון מובא וידוי שמשמיע ישראלי טיפוסי (אף שאינו טיפוס נפוץ במיוחד בספרות העברית), יגאל רביב שכינויו ג'וליאן, דובר המחלקה לשימור הטבע, באזני המחבר; בחלק השני באה תגובתו־שובתו של המחבר שהואיל ואינו יכול לחשוף עצמו ב־ווידוי הוא משיב בצורת סיפור.

יגאל רביב מנסה לחשוף את אפיו כדי לגלות במונולוג הווידוי את האמת על עצמו. במהלך הדברים מתברר לו—ולקוראים—כי אין האמת מוחלטת וסופית אלא היא מור־כבת ואף סותרת את עצמה. לעומתה קיים תמיד השקר "אשר אינו ניתן לחלוקה" "אדם", אומר המתוודה, "שהשקר הוא בדמו, מסוגל לשקר בכל... אולי כל מה שסיפרתי לך בווידוי הזה שלי הוא שקר" (ע' 118). הווידוי גם מוליך לקראת פואנטה שאינה משנה במיוחד את ראשית הדברים ואינה מאירתם באור חדש אך היא חושפת את יחסו של המחבר אל המספר, "כוהן־הווידוי יים" שלו. מתברר שהמתוודה מכיר היטב את יחסו המזלזל של המספר אליו ואילו המספר גופו אינו יודע זאת כמעט עד סופו של הווידוי. המספר, הסבור שהוא מיטיב להכיר את המציאות יותר מיגאל, יודע לקראת סוף הווידוי כי אינו מספר "כל־יודע" וכי יגאל יודע על יחסו של המספר עם אשתו.

טכניקת הווידוי כשלעצמה מאפשרת למגד

יודע "מה טובה של ארץ זו". מאחרי המלים "חופש" ו"דמוקרטיה" יש איזו מלכודת, שהרי "תמיד שרוי אחך למעלה ורובה מתחת. תמיד מושם משהו לצחוק..." מכאן והלאה מונה המחבר את פגישותיו הכוש־לות עם מו"לים ועם סופרים, אשר גולת־הכותרת שלה היא פגישה שנערכה לכבודו אצל סופר "שלבנו לב־זהב". ואותו סופר תובע בנאום־הברכה כי סגל "יתודה על ברכיו ויבקש מחילה מכל אחד מאתנו! אני רוצה לשמוע את וידויו, על אשר חי בארץ שבה חי... שיכרע ויאמר וידויו..." על ברכה מוזרה זו עונה המחבר ומסיים בדברים הבאים: "אני מודה שחטאתי הרבה ועשיתי שגיאות רבות. מחלו לי על השגיאה הגרועה ביותר שעשיתי מימי; שאני נמצא עכשיו ביניכם..."

סיפוריו של קלמן סגל אווירתם עודפת על עלילתם. כל סיפור הוא אישי ביותר מבחינת המחבר, אפילו כשחסר בו האני המספר. האירוניה משמשת למחבר אמצעי להבעת משאלותיו הרעיוניות. לפעמים הוא נעזר גם בסאטירה עוקצת ודוקרת, ובמיוחד באירוניה מרה.

הטוב בסיפורים הוא הראשון, "ממזר" (ש־תורגם בידי שולמית הר־אבן). גורלו של ילד שנולד מגילוי־עריות של אח ואחות בכפר פולני מתואר בו בכשרון תיאורי רב. הטראגדיה של לידתו חופפת על אביו ועל אמו ורודפת אחר הילד כלבה המתפרצת ממעמקי־סתר. בדומה לכך עמוקה שנאתם של בני הכפר לבית המבודד על תושביו הטמאים. בשיאה של השנאה רוצחים בני הכפר את האב, והאם עם ילדה נודדים לעיר הסמוכה. אלא שהאשה אינה יכולה להיקלט בחיים העירוניים, למרות העבודה הקשה והמפרכת שהיא מקבלת על עצמה למען קיומה וקיום בנה. מנת־ייסוריו של הממזר לא נשלמה. ברחוב ובבית־הספר רודפת אחריו קללת לידתו, עד שאמו מחליטה לחזור לבית המבודד בכפר. אלא שהילד שגדל והיה לנער, קופץ מן העגלה והולך בדרך הגהר, "מוקף לילה וקור, נווד חפשי ובודד... רץ נכחו, כמבקש להי־

* אהרן מגד: על עצים ואבנים; עם עובד, 1973; 158 עמ'.

ב"מציאות" אלא היא מעלה מציאות בדויה לגמרי שנבראה על-ידי היצירה עצמה, דבר המאפשר לספרות לבנות עולם-בדיה שכולו אמת. המספר, המכיר את עצמו היטב, יודע שאינו מסוגל לענות בכנות לווידי של יגאל ולשחק אף הוא בתורו בתפקיד המתוודה. הדרך היחידה להשיב תשובה כנה ו"אמי-תית" היא באמצעות סיפור או תשובה ספרותית (דבר המזכיר במיוחד את הרומן האחרון של עמליה כהנא-כרמון, "וירח בעמק אילון").

חולשתה של הנובילה נובעת מרפיסותו של ה"יסוד" הספרותי, הכורע תחת משא הווידי והתיזות שלו. דומה כי מגד מעסיק עצמו הרבה בסוגיות מהותה של ספרות מול מהותה של מציאות, ובתוך כך הוא שוכח כי יסוד-יסודותיה של ספרות הוא "אמנות הסיפור". "מציאות" ספרותית אינה עולה מתוך קטעי מונולוג, ותכופות מאד הטכניקה של הווידי מכשילה ואינה "מעמיקה".

ש.ז.

אוטוביוגרפיה זמנית

כאוטוביוגרפיות רבות כך גם זו של אסף דיין יותר משהיא אוטוביוגרפית היא מצל-מת את דעתו של האדם על עצמו, בשעת הכתיבה עצמה. כלומר, יש פה הקפאה של תמונה רבת-ממדים בזמן-הווה ולא ס"ט נע של התרחשויות במבט לאחור.

זהו מונולוג פנימי שנודעת לו חשיבות בשל כמה וכמה מתכונותיו. נראה שאסף דיין הגיע בכתיבתו זו למידת שיחרור עצמי ושילוח-רסן שמאפשרים לקרוא את הדברים ברמה גבוהה של אמון. הוא ניחן בכשרון לדבר כעולה על רוחו ובתוך כך גם לאתר את מקור התחושה. הוא מגדיר את החוויות, שלמרות האינטימיות שבהן הריהן מורכבות חלקי-מציאות מופרים.

אפשר היה להתיחס לאוטוביוגרפיה הזמנית כאל מסמך. איש צעיר, שכל-כולו בן הארץ

לגולל ביוגרפיה שאינה מסעירה במיוחד ולמצוא פתרונות קלים בבניית העלילה והדמות. האמצעי הבולט הוא המונולוג הקטוע, המפוזר לעתים, הבנוי היטב-היטב והמוסר אינפורמציה "פנימית" ו"חיצונית". אמצעי זה גורם תכופות חד-גוניות ומכאן חוסר-ענין. טכניקת הווידי, זאת יש לזכור, מכוונת כולה למעקב אחר חיי הנפש של הגיבור, וסדר הדברים אף הוא מנומק בה על-פי האופן והסדר בו המספר מוכן למסרם. לפיכך צריך שיהיה הגיבור דמות בעלת "עומק" נפשי, שתהיה הביוגרפיה שלו בעלת-ענין ויהיו חיי-הנפש שלו בעלי מש-מעות שאינה מסתכמת במסירת אינפורמציה כרונולוגית פרטית, לבל יהפוך הווידי במהירות מונולוג משמים, ספוג חיבוטים פסיכולוגיים והירהורים פילוסופיים. דומה כי מגד לא יצר גיבור שממדיו הולמים את הסוגיות הפילוסופיות הגדולות שביקש לעיין בהן באמצעותו. המיתח הנוצר אגב קריאה על-ידי הציפיה למעשהו המחריד של הגיבור שוקע ומתמסמס, שפן חטאו אינו משכנע כלל וקשה להאמין שדובר המחלקה לשימור הטבע רואה בחטא כזה דווקא את חטאו הנורא. לי נדמה כי מגד בחר במעשה כדי לשרת את תומת הישראלי המתנכר שלו יותר משרצה למצוא חטא ההולם את דמותו של הגיבור.

וידויו של רביב, כאמור, מבקש להעלות כמה סוגיות פילוסופיות, ומשך כל הנובילה כולה דומה שלא יגאל רביב מעניין את מגד אלא הסוגיות הפילוסופיות "הגדולות", סוג-יות שמעסיקות את מגד מאד ברומנים האחרונים שלו. אך לא סוד הוא שהעלאתה של תיזה פילוסופית אין בה כשלעצמה משום יצירת ספרות מאוששת.

הסוגיות עצמן יש בהן ענין. מגד מבקש לדעת מהו יסוד "האמת" בדמותו של הישר-אלי ה"מסדר", מה עמדתו מול "הגויים" ומה יחסו אל ארצו שלו. מגד עושה מאמץ ניכר לשוות אותנטיות לדמות. מאחרי סוגיה זו חוזר מגד אל שאלת-מפתח: מהי האמת הספרותית? הספרות, משיב מגד, אינה מתימרת להציג "באמת" משהו שהתרחש

* אסף דיין: אוטוביוגרפיה זמנית (שירים); "עקד", 1973.

אישיים וחברתיים-לאומיים ולשונו וסגנונו כמו מחוץ לתחומי זמננו. דומה כאילו ישן המחבר שנת חוני המעגל ומשהקין לא ראה ולא הבין כי דורו נסע והלך. אפשר היה אולי-אולי!-לקרוא רומן זה לפני ארבעים או חמישים שנה. כתיבת רומן מסוג "לחם האוהבים" כיום מוזרה היא.

כל הדידאקטיקה של התוכן עבר זמנה. הגיבורים אינם מן העולם הזה וכל פיתולי העלילה וסבכיה לא יעמדו להם. צעירים כיוחנן, יליד כפר בגליל, המסתבך עם שלש צעירות, יכולים להיוולד אך ורק במציאות שבדה המחבר מדמיונו. והרי על העטיפה נאמר שאיתמר בן-חור נולד בשנת 1912 בירושלים, והוא מורה ומתנבך. ועוד נאמר שם כי חיבר פואימה, ארבעה מחזות, רומן, סיפורים ורשימות, וכי ייחודו במשא-אזעקה על השואה, אותו פירסם עוד בשנת 1938. נוכח "שלשלת היוחסין" הזאת יש להקשות על הסופר, שנסיונו הרב לא עמד לו ולא מנעו מלהוציא מתחת ידו כלי שאינו מתוקן.

העלילה יכלה להספיק חומר לכמה וכמה רומנים ואין הסיפור מסוגל לספוג לתוכו את שפע הנושאים שהמספר מרעיף עליו. וכי מה אין ב"לחם האוהבים"?-צעיר שנקלע למלכודת של שלש אהבות; יחסים שבין יהודים וערבים בגליל; רצח ורצח-שכנגד בבחינת גאולת-דם; מאורעות הערב-ים; ספר "הזוהר"; הכנסת ספר-תורה לבית-כנסת; ציור דיוקנה של בחורה יהודית בדמות המאדונה, ובחורה שנידרדרה לזנות; מגדת-עתידות ועלילות דמיוניות ביותר. הסגנון וההבעה שייכים לימי ההשכלה, אף שהלשון, בחלקה, לשון זמננו. לקוראים הזוכים רים עדיין את טעמו התפל של "התועה בדרכי החיים" מזכיר "לחם האוהבים" הרבה מאד מסממני כתיבתו של פרץ סמולנסקין, שעיקרה הטפת מוסר והפקת מוסר-השכל ממעשי גיבוריו וממחזליהם...

המעשים רודפים זה את זה בקדחתנות, ואין מלאך אשר יאמר הרף. גלגל המאורעות פועל במהירות והולם על ראש הקורא כפטיש, ובטרם יבחינו בפרטים כבר מגיח ובא הולם אחר. והכל כמו צריך להסתבר

הזאת ובן הדור הזה, המצוין ברגישויות, פתיחות וכושר-הגדרה. אתה קורא במלים הקצוצות ובמשפטים הנופלים זה אל זה, ועובר מן האוטוביוגרפיה האישית אל ביוגרפיה של דור.

בלי שגייעו לכלל פריחה, מופיעים באוטוביוגרפיה של אסף דיין כל הרכיבים המסוככים של "דור הבנים": המלחמה, המין, המעמדות, הנוף, המצב הפוליטי הבינלאומי, חיפוש הזהות והקשר בין דברים, הספרות, הטכנולוגיה, הכוח, ההיסטוריה וכו'. הם מופיעים בשמות פרטיים, בסמלים אישיים, בריחות ושברי זכרונות, ומתגלגלים בהם הדי החוויה השלמה: ארגזי-העץ על חוף טנטורה, גרגרי חיטה קנדיים, המחסן המר-כזי ביפו, הצי הששי, כושי רוקד ומחליף סוללות, כביש לטרון, קאליידוסקופ של שב-רייתמונות המצטרפים יחד לתמונה מורכבת ושלמה:

לעשות ביוגרפיה מפתקים בדרך הקשה /
בגן הסימולטני הצומח על פרקי היד
ועל / גדרות העץ היכן שהנחמה מאחרת
לבוא... / היכן שהנחמה מאחרת וכשלון
חרישי, דמוי / סוניטה חרישית, דמוי
צמיחה.

בשל הפנות, הזמניות, תכיפות האמירה, שילוח הרסן והפתיבה הספונטאנית של זרם-התודעה נראים "משגים ספרותיים", ופה-ושם גלישות לגבול ההתחכמות, משניים. הצורה הספרותית שלוחת-רסן כמו התוכן במסגרת הזאת, וגם השתלשלות האסוציאציות המספנת לפעמים עקיבה מושלמת אחר המונולוג אינה יכולה לעמוד לבקורת. "אוטוביוגרפיה זמנית" זו של דיין יש לראות בה מסמך, ולהתייחס אל תכנה בלבד.

צ.ג.

לחם האוהבים

קשה לקרוא את הרומן של איתמר בן-חור, שעלילתו דחוסה ביותר וכוללת רכיבים

* איתמר בן-חור: לחם האוהבים (רומן); הוצאת א. לוינ-אפשטיין, תל-אביב 1973; עמ' 260.

דוברות-אנגלית "ספרי שולחן-קפה", שהם כרכים נאים ולא-יקרים, עם תמונות טובות וטקסט מהימן על כל נושא שבעולם, ובייחוד על נושאים ציוריים כמו אמנות וחיות, כמעט אינם נוהגים אצלנו כלל. בשום חנות בתל-אביב לא תמצא מדריך לסוגיהם וזו ניהם של כלבים (ממש כמו שלא תמצא מדריך לציפרי הארץ, גם לא חומר על דגה ואלמוגים של ים-סוף). והרי אינפורמציה בנושאים דומים נחשבת בכל העולם תחום לגיטימי להתעניינותם של בני-אדם סהם, לא זואולוגים ולא ילדים, והם זוכים לקבלו באמצעות ספרים שהם יפים בעיצובם ומקיי-פיים—או שנונים וכתובים באופן מושך-לב.

ספרו של קונרד לורנץ בולט על הרקע הדל של המצוי בחנויות, ומובן שהוא גם ספר מצויין בפני עצמו. הוא מיועד למבוגרים האוהבים חיות ומכירים אותן; אחרים יראו בקשריו של לורנץ עם כלבים וחתולים ביזבוז-זמן הגובל במופרעות קלה. רק מי שמגדל חיות עשוי אולי להעריך נכונה את האינטואיציה הדקה של לורנץ ואת הבנתו, כמו גם את יכלתו לעמוד עמן בקשר אינטליגנטי שמצטרפים בו יחדיו כבוד, חיבה ויחס חברי בתכלית. הכותב, שהוא לא רק חוקר בעל-שם אלא גם מספר בעל-סגנון, משלב כאן ידע מדעי, יכולת סיפורית ונסיון מעשי בטיפול בחיות, לה-נאתם ולמשוש-לפם של הקוראים הנכונים. האניקדוטות של לורנץ מלאות חן; חסרונן הבולט בכך שמכוחן עלול כלבך שלך להי-ראות לך כיצור שתבונתו ונאמנותו לוקים בחסר. האפשרות שכשרונך שלך לטפח כלב מפואר נופל כנראה מכשרונו הפנטסטי של המחבר אף היא אינה מעודדת. (עד שלא נכנס לביתנו ספרו זה של לורנץ לא עלה שמץ של ספק בלבנו שמא רוזה שלנו, כלבה אלוזאסית יפהפיה, איננה החכמה בכל ברואיו של הבורא). לא קל לעמוד בפני סיפוריו של לורנץ, המסופרים במהימנות שאין להרהר אחריה. בין הסיפורים, הסקירה הקצרה על מוצא הכלב והעצות המעשיות כיצד לנהוג בו, שזורים אי-אלה עיקרי-אמונה של הומאניסט מובהק, מי שהבנתו

מן ההתיסרות העצמית של הדמויות, שאין בלב המחבר רחמים עליהן; לא די שהן מופות-גורל ולא די להן בטראגיות שאינה להן המחבר אלא שנוסף לכך באים ייסורי נפש ומוסר-כלליות, המוסיפים דווי על דווי.

והנה אחת ההתיסרויות של יוחנן, לאחר שהוא מודה במשטרה כי רצח את בן השייך כנקמה על רצח אביו. "אבל צדק!" צועק יוחנן. "צדק—זה לא מודרני—זה דבר פשוט. מי שם לב לדברים שיצאו מן המזדה? צריך להיות מודרני כמו בספרות, אקרו-בטיקה של מלים והתרחשויות, טישטוש ופליאה. האמנות—חדשה, המדע—היחסיות, ובעקבות זה הכל נמדד": "אבל הצדק הוא מוחלט", צועק יוחנן. "בכל מהפכה, עונים לי, בחיים, בחברה, באמנות, במדע, במוסר—התנערו מן המוסכמות. הכל מודרני. כבר לא זוהות קובעת—רק נפש הדברים—הנש-מה. לא הגלמי חשוב, אלא כיצד מפתחים אותו תוך סילוף ועיקום, העיקר שייראה בזה צל האמת".

י.פ.

איש איש וכלבו

העם היושב בציון אינו מרבה להחזיק כלבים וחתולים בביתו, אינו נוהג להתרועע עמם, אף אינו מגלה ענין אינטלקטואלי עמוק בחייהם, בסוגיהם ובזניהם. אולי עוצר בו השגעון הנודע של נקיון בד' אמות, ואולי יש כאן מורשה של תכלית מזה ומחסור מזה; מכל-מקום, מכיון שכך הוא גם אין זה מקובל בארץ לקרוא ספרים על חיות, וכמעט אין להשיג ספרים על חיות בכלל ועל חיות-בית בפרט, לא בעברית ולא בשפות אחרות, כמעט אין ספרים כאלה לילדים, ובוודאי לא למבוגרים. יש ספר-שימוש אחד בעברית על גידול כלבים (ספר לא-רע, אבל כתוב רע), ועוד אי-אלה קונטרסים בהוצאת אגודת-הפלפנים, שאינם מצויים בחנויות סתם. אלה הקרויים בארצות

* קונרד לורנץ: איש איש וכלבו; תרגום: יוסף כרוסט; הוצאת "הדר", תל-אביב, 1973; 172 עמ'.

הקיום האנושי לגילוייו: הבדידות, הנסיון הנואש לקיים קשר וליצור משמעויות—או לתפסן.

הטענה הבסיסית: "מישהו ברא אותי ויצא לגלות"—ההזנחה האלוהית, הפקרת האדם לגורלו וסופו הברור מראש.

חרף עצמת הביטוי והדימויים החזקים ("ב" תוך עיניה נדנדנות שכולן יער", "מצאתי ברחמה ציפור קטנה שהיא לב"), שעצמתם נתונה בשילובים מפתיעים ומעברים חדים ממישור למישור, מתקבל כעין רושם של התענגות מסוימת בייאוש. אולי אפילו התגדרות דקיקה בטירוף כמוצא.

אמנם אלה סממנים טבעיים לרוח ולסגנון ההפעה, אך בשלבים ידועים הם מושכים תשומת-לב, מאותתים כאומרים: "אני מטורף! אני מטורף!"—עד שלפתע מתגנבת מחשבה כי הטירוף, כשהוא קיים, אינו זקוק לאצבע מאשימה. למשל, בשיר "חתונה ב" בית-קברות", שבו נדלות כל האפשרויות למיזוג ההפכים הקיצוניים: "כורסא תהיה לי, כורסא מדם לבן. אהיה פינה קדושה לגמלים", וכו' (ע' 22), נראה כי עצם המיזוג של חתונה, על כל שהיא מסמלת, עם בית-הקברות הוא מוגזם וקישוטי מדי. הקשר בין מוות, דם וחתונה הוא קשר קיים—בתרבויות השונות, ובוודאי בשירה. נראה כי בשיר זה הוא נפרט לפירוטים טכניים מתגדרים כמעט.

לעומת זאת, בשיר "אותו לילה" (ע' 19) יש ביטוי כן וחזק, אחיד בצירוף הקטן שלו וחזק במשמעותו: "מישהו מצא אותי עם / הזיות, יושבת על שער / חלוד בגן מטורף. / כל מה שרציתי—/שייעצר / היה חשוך מאוד אותו לילה".

רכיבי העולם והקיום האנושי בודדים הם, בדומה לאמונה הקדומה. בכל השירים מופיעים רכיבים אלה כתכונות-יסוד של הקיום או כתיפקודים: כל הנראה לעין הוא מוצק, קשה, נוזל, רך, מתעופף או מטורף. יש גם השתנות מצבים, כאשר הקשה הופך נוזל או רך או מתעופף. כמעט כל היסודות שבשירים מכילים אחת מתכונות-יסוד אלו, ובהתאם לזה נקבעת ההתייחסות אליהם. לכן

את החי היא פועל-יוצא של הבנתו—ואה"בתו—את בני-האדם.

הנוסח העברי מקשה על הקריאה. המתרגם תירגם לעברית חלק משמות הכלבים הנהוגים באוסטריה, וחלקם השאיר כלשונם. לו טרח לצרף לספר תעתיק של השמות הנהוגים בארץ, לצד הנוסח הגרמני, היה מקל על הקורא, ובייחוד על הקורא הילד. ללא תעתיק כזה קשה לא פעם להבין במה דברים אמורים. כך, למשל, עוסק לורנץ הרבה בספרו בכלבים אלזאסיים ובכלבים סיניים ובהכלאותיהם. כלב אלזאסי הוא מה שקרוי בדרך-כלל בארה"ב ובארץ בשם "רועה גרמני". המתרגם משאיר את השם "אלזאסי" ללא הסבר, כדרך המינוח הבריטי, אבל בנספח המצורף לספר, ובו שירטוט של כלבים שונים על-פי מוצאם, מופיע התרשים של האלזאסי תחת הכותרת "רועה גרמני". מיהו, אפוא, האלזאסי של לורנץ? וכנ"ל לגבי הכלבים הסיניים. בארץ אין השם הזה מופר כלל וגם לא הגזע עצמו, ולא עוד אלא גם בלוח המשורטט בסוף הספר אין השם הזה מופיע. לא נותר לך אלא לסבור, על-פי האיורים הנחמדים המלווים את האינדקס, שהכלב הסיני הוא ממין סאמור-יידה או האסקי, שאינו מצוי כלל בקו-הרוחב שלנו. ובאותו ענין: הכופות מזכיר לורנץ קבוצה של כלבים שהוא קורא לה בשם "כלבי-זואב". הקורא עשוי להתבלבל כאן בנקל, כי בארץ זהו השם השגור לסוג האלזאסי—רועה גרמני; והרי לורנץ מתכוון בשם זה לכלבים שמוצאם מן הזאב הצפוני (כגון הכלב הסיני), להבדילם מכלבים שמוצאם מן התן הזהוב (כגון האלזאסיים, מה שאנו מכנים כלבי-זואב). מתרגם חדר עין והוצאה אחראית צריכים לדאוג להבהרתם במקרים כאלה.

יבשת שבורה

שלושים-ושבעה שירים מרוכזים, קצרים וחדי-ביטוי, שעניינם הכללי הטראגדיה של

* שולמית אפפל—קלדרון: יבשת שבורה (שירים); הוצאת "עכשיו", 1973; עמ' 44.

רות וגנות לכולם... אנחנו לא אוהבים מתים שבויים בבית". יסוד זה מתבטא בדרך-כלל במעבר לדיבור בגוף ראשון, הבר-חנה פילוסופית למראית-עין, אישית, מעוררת דנת: "בחלומות / אני אומר / איזה שדה רחב-חזה".

יסוד שלישי המשולב בקובץ הוא יסוד לשון-ני. נראה אמנם שהתכוון להיות יותר מכך, להוסיף ממד אקזוטי-לאטיני, אך לטעמי נשאר הוא בגדר ספרותיות-יתר, ולצערי אין עולם המושגים שלי מתרעד כולו למקרא "פאלקו טיבוקולוס על פאסר דומסטיקוס", או: "אגרטה אלבה, אורילוס, מנתה וירידיס, אלוסה, ארומיה מוסקטה". אפשר מאד—ואני מאמינה בכנותו של אסף בן-מנחם—כי אלה הם רפרנסים חיוניים ברקע שלו, בזכרונותיו, במסעותיו. אני, משום-מה, אי-ני יכולה להגיב על שירה כזו (והערתי על כך גם לגבי קבצי-שירה אחרים). היו כמה וכמה משוררים ממקומותינו שטילוהם ב-חוץ-לארץ—או בעולם הספרות הכללית—הטביעו בהם חותם כה עז שנשיהם בשירה נקראות בשמות ספרדיים, ארגנטינאיים, לא-טיניים, כושיים וכו'. קול תופי הטס-טס מהלך בשיריהם כאילו הוא קצב-החיים של-הם ממש. בקובץ שלפנינו אין הדבר מופיע בצורה קיצונית הואיל ואינו אלא אחד מן הרכיבים; אף-על-פי-כן מעורר הוא, כמדומה, תגובה של זרות ונכר—ולא עוד.

צ.ג.

כל הפרדות

קונטרס-השירים הקטן של יהודה ארצי מוקדש לזכר בנו עמוס, אשר נפל בשירות צה"ל. אלה הם שירי-קינה היוצאים מלבו של אב שפול, כדבריו: "לבי פתוח ומוצף גדות שירור". תוגה עמוקה מקננת בכל בית ובכל שורה, והצער בוקע ממלות השיר. "מי יתנני לב מאבן", מפלל המחבר, "למען לא

* יהודה ארצי: כל הפרדות (שירים); ריי-שומים: דניאל סנדרוביץ; ספרית פועלים, 1973; 41 עמ'.

יש הבדל יסודי בין גשם ושלג—בין רך ונוזל לבין מוצקות וקשיות. יש שמוצקים הופכים נוזלים או מתנדנדים בין מצב למצב. אחת הדוגמות, בשיר "אלזה לסקר-שילר". שיש בו מעבר מן הקטיפה והמשי אל יהלום ארגמן, מערת נטיפים, זית רך:

אני מוצאת אותך / יובל אחר לכתך מהקטיפה והמשי / שבורה בפנינו זכור-כית חומה / כוהנת. / אני מוצאת אותך / יהלום ארגמן מסוער / במערת נטיפים של קן אלוהי. / את נשאת / ענודה עגילי בית-לחם / זית רך מן היש האלוהי / לבדך. (ע' 41)

וכן בשיר האחרון בספר, בו שוב היסודות משחקים זה בזה והמעברים ביניהם ובמצביהם הם הדינאמיקה של השיר: "את מתקשה כלחם / ונסוגה כמו ענף מלא כנפיים / ליער שיכור המבקש אותך—/ עינב לייך". (ע' 42)

אורילוס אורילוס

קובץ זעיר ומעניין, כתוב ומצויר בידי אסף בן-מנחם. כשלושים שירים ומשהו, שבאחד-דים מהם מהלכת רוח של אגדה, ויש בהם אורך-רוח של אגדה. מלאכים, מקומות רחוקים, אוויר תכלכל או חום, אווירה בלתי-מציאותית ועם זאת בלא תלישותו של הסוריאליזם: "רכבת אדומה נוסעת / נוס-עים בה מלאכים בעמידה / שותקים רואים בחלונות / גשענים על ידיים עצובות / נוסעי הארץ הפנימית / נושאי משא החלומות / נושאי אגדות הכנפיים / מסמרי ארונות המתים / ומסע שקט למסך השער של אופליה על מים".

באווירה זו מתרפכים נושאים בוטים, מאב-דים מעוקצם, מתרוויים עצבות מילודרמא-תית כמעט. אך, דווקא בשלב בו עשוי היה המשורר לגלוש אל המילודרמאה, הוא מוסיף יסוד אחר, תמים כלשהו, למראית-עין, ובכל-זאת משכנע: "עם שדות וים ויע-

* אסף בן-מנחם: אורילוס אורילוס (שירים); הוצאת שירת ירושלים, 1973; 48 עמ'.

פנינו עניינה לא רק העולם הערבי המוסלמי אלא גם המזרח הקדמון, והמחקר הבלשני והפילולוגי בלשונות האיזור; מצד שני, אין עניינה במזרח התיכון המודרני. הכרך שלפנינו כולל שמונה-עשר מאמרים השונים זה מזה בהיקפם ובעניינם.

החוקרים שתרמו לקובץ הם: יהושע בלאו, גדעון גולדנברג, אנסון פ. רייני, המנוח יחזקאל קוטשר, יוסף נווה, מיכאל סטון, איתמר גרינוולד, שאול שקד, המנוח ד. צ. בנעט, מ. י. קיסטר, שלמה פינס, מיכאל שוורץ, חוה לצרוסי-יפה, יוחנן פרידמן, עמנואל סיון, א. אשתור, דוד איילון ואמנון שילוח. לא נוכל במסגרת סקירה קצרה זו לעמוד בפירוט על כל המאמרים שבקובץ, ותחת שנפטור כל אחד מהם בכמה מלים העדפנו להרחיב את הדיבור על שלושה מן המחקרים.

הקובץ פותח ב"הערות-שוליים שמיית" (Marginalia Semitica) מאת יהושע בלאו—סדרה של שבעה עיונים קצרים בשאלות שונות בבלשנות ופילולוגיה שמיית.

כמה מן השאלות שבלאו עוסק בהן עניינן בעיקר לבעלי-המקצוע, אך אנו מוצאים כאן גם שאלות שעניינן כללי יותר וכדאי להזכירן. בלאו נדרש לבעיות פרשניות-מילוליות בפסוק "והיה השרב לאגם וצמאון למבועי מים, בנווה תנים רבצה, חציר לקנה וגומא" (ישעיה, לה, 7). בלאו חולק על אורח תם מפרשים שסברו כי "חציר" בפסוק זה מציין צמח הגדל על מים, ואף פירשו "לקנה וגומא" כעין "וקנה וגומא". בלאו מציין שלא זו בלבד שאין יסוד לפרש "ל" כוונת החיבור אלא שמבחינה סגנונית יש לראות את חלק הפסוק "חציר לקנה וגומא" כמקביל ל"וצמאון למבועי מים". בהסתמך על הביטוי "חציר גגות" (ישעיהו לו, 27 ומלך כים ב יט, 26), מפרש בלאו חציר גם בפסוקנו כ"עשב דל" המתיבש במהירות. את המלה "רבצה" הוא קורא בלא מפיק ב"ה"א" (כרש"י וכתב-ייד רבים) ומפרש "אדמה מושקה", בדומה ל"תהום רובצת תחת" (בראשית מט, 25 ודברים לג, 13)—תהום השופעת מים במעמקים. וכן משווה

אגע בגורלי בחרדה". אך לבו רחוק מאבן, ובכל ט"ו השירים שבקובץ הזעיר הוא עומד בעימות עם הגורל אשר המר לו.

יש ליריקה רבה בשירה זו שכולה אלגית-ענוגה, ויש כוח לאב השפול לצקת את צערו בקנקני פיוט נפעם ורוגש "גם עתה בהידלק כוכבים". בלילה, עם גבור תחושת יתמות ושכול, באווירה הרוגעת של הערב והכוכבים, גחים הניחומים: "אטיל גחומי מן הבוהק הזך, / מלבנם החיור של פרחי מלפת לילה, / כי יש בהם תום של כיסוף, / ונצורים בהם ריחות של קיצים אחרים — / סיוונים שנשמו להטם". בלילה הזה פוקד האב את בית-הקברות של הקיבוץ, מתיחד עם זכרם של יקריו ומספר על המשך החיים בבתים אשר מנגד: "שחתי להם על צהלת הטף / ועל גילת דורות וצער גידולם, / כל זאת בדמי הלב למצבות אחי לחשתי — / עד אם רווייתי ניחומי".

בשעת קבורתו של הבן הספיד הסרן ואמר כי יש גבורה אשר תדלוק כאבוקה, כאות וכמופת בראש הדור במדברו. האב מוסיף את הגבורה האילמת והמוצנעת בענוה, "גבורת הדבקים במשימתם עד כלות, / עד כלות-נשמתם". והוא מוסיף והולך כי "זה דור אבות סופדים, / בקינתו ניאר ב-חטא גבהות-הלב; / לא ינהו העלומים בהי-נגפם לעד".

שירים המרעישים נימים שבלב.

י.פ.

ISRAEL ORIENTAL SOCIETY

הקובץ Israel Oriental Studies (מח"ס קרים מזרחיים ישראלים, בקצור IOS), היוצא לאור מטעם אוניברסיטת תל-אביב, משקף תחומים חשובים של המזרחנות ומציג את הישגי החוקרים הישראלים בשטח זה. המזרחנות כפי שהיא מיוצגת באסופה של-

Israel Oriental Studies, vol. I. *
Edited by M.J. Kister et al., Tel Aviv University, 1972, 315 pp.

ופשיטות שוד, וכן נהגו בו מנהגי-פולחן מיוחדים, קרבנות וצום. קיסטר חושף את הוויכוח בין חכמי האסלאם בדבר קדושתו של החודש, כפי שהוא משתקף במסורות המיוחדות לנביא מוחמד—מהן האוסרות על קיום מנהגי הפולחן והתסידות המיוחדים ברג'ב ומהן המתירות, או אף משבחות, מני הגים אלה. גולדציהר הוא שהראה כי מסורות החדית' (המסורות המיוחדות לנביא מוחמד) משקפות ויכוחים ומאבקים רעיוניים והלכיים בדורות שאחרי הנביא, ובכך קבע כללי-יסוד בחקר האסלאם. קיסטר מחזק במחקריו את היסוד שהניח גולדציהר ומוסיף עליו בדרך של עיונים מפורטים ומדוקדקים בנושאים ספציפיים. המאמר שלפנינו הוא דוגמה מובהקת לשיטתו המיוחדת של קיסטר בחקר דת האסלאם באמצעות ניתוח מדוקדק של מסורת החדית'. מתוך שליטה מדהימה בחומר העשיר של החדית'ים ממקורות שונים, מראה קיסטר כיצד נשתמרה המסורת בדבר קדושתו של רג'ב עד ימינו. בסיכום המאמר קובע קיסטר כי מאבקם של חכמי ההלכה המוסלמים נגד קדושת רג'ב ומנהגי הפולחן המיוחדים לו לא הוכתר בהצלחה מלאה: "כמה מחכמי האסלאם נכנעו ללחץ של האמונה העממית ונתנו את הסכמתם לאותם מנהגים... רק אדוקים קיצוניים מעטים מסוגו של אבן תימיה הוסיפו להתנגד בעקשנות למנהגי רג'ב. מנהגים אלה נתקיימו והינם מהווים עד היום חלק מהותי מן התסידות והאמונה העממית באסלאם".

הכרך הראשון של IOS הוא תרומה חשובה בשדה המזרחנות ופירסום המביא כבוד למזרחנות הישראלית. כבר הופיע כרך ב של IOS ובקרוב יופיעו הכרכים ג וד. ראוי לברך את העורך, מ. י. קיסטר, ואת חברי המערכת המסייעים עליידו, על פעולה חשובה זו.

מ"ם

הוא לכך את השורש "רבץ" בסורית, שפירושו להשקות. בהערה אחרת מפרש בלאו את הביטוי "ישראל לא תנשני" (ישעיהו מד, 21): "ישראל לא תשכחני", כלומר "נפעל" במשמעות של "קל". חידושו של בלאו בענין זה שאין הוא גורס כאן תיקון הקריאה אלא מסביר זאת כשימוש בהשפעת הארמית. ענין מיוחד יש במאמרו של פרופיסור ד. צ. בנעט, מחשובי המלומדים במדעי הערבית והאסלאם ומורם של רוב חוקרי השפה והספרות הערבית בישראל, שהלך לעולמו בשנה שעברה. שם המאמר: "למה התכוון מוחמד כשקרא לדתו אסלאם; המשמעות המקורית של הפועל 'אסלם' והצורות הנגזרות ממנו". כידוע מפרשים המוסלמים את המונח "אסלאם" כמצייין "הכנעה והתניסרות לאללה", אולם שאלה היא מה היתה המשמעות המקורית של המלה, מה היתה כוונתו של מוחמד ואיך הבינו אותה שומעיו. בנעט מצביע על הקשיים העולים מן הפירוש המקובל, המתאים לתקופות מאוחרות יותר אך לא לתקופת הראשית של שליחות מוחמד. בדרך של ניתוח פילולוגי יסודי ומשכנע מגיע בנעט לפירוש של הפועל "אסלם" כמצייין "לעמוד ברשותו הבלעדית של מיי-שהו". פירוש זה מבליט את הניגוד שבין "מסלם"—מי שעומד ברשותו של אללה ועובד אותו לבדו—לבין "משרפ" (פוליתי-איסט), העובד אלים אחרים נוסף לאללה. בנעט מציע לראות את הפועל "אסלם" כפועל דנומינאטיבי הגזור מן המלה "סלם" (קוראן, סורה לט, 29), שפירושה "קניין יחיד של אדם אחד בלא שותפים".

מ. י. קיסטר עוסק בגילגוליה של מסורת ערבית קדומה בדבר קדושתו של החודש רג'ב (החודש השביעי בשנה המוסלמית). בתקופת הג'אהליה היה החודש רג'ב חודש מקודש ומשום כך נמנעו בו ממלחמות

עם הספר

רח' ביאליק 9, טל. 53040, ת"א

עם חידוש הלימודים בבתה"ס הגבוהים
אנו מציעים את ספרי-העזר הבאים

מיכאל יזהר

ארצות-הברית והמזרח התיכון

ת. ה. קאר

יחסים בינלאומיים בין שתי מלחמות-העולם

ליאונרד שפירא

תולדות המפלגה הקומוניסטית

פאלוצי הורוואט

מאו צה-דון

דן אבני-סגרה

היבשת השחורה

יהודה גוטהלף

דעת הקהל והעתונות

שמואל אביצור

חיי יום-יום בארץ-ישראל במאה הי"ט

שמואל ספראי

העליה לרגל בימי הבית השני

י. משורר

מטבעות היהודים בימי הבית השני

הרולד האריס

האתלטיקה היוונית והיהודים

רולאן דה-וו

חיי יום-יום בישראל בימי המקרא (2 כרכים)

סדרת 6 ספרים: חיי יום-יום בעולם העתיק

מצרים, אשור ובבל, קרת-חדשת, יוון, רומא,

האטרוסקים

מ. רוסטון (עורך)

העולם השקספירי / שקספיר באספקלריה של ימינו

הפצה ראשית: א. ערמוני, רח' בלפור 4, טל. 612026, ת"א

המשתתפים בחוברת

משלו של אייסוףס המובא בחוברת זו לקוח מכרך "משלי אייסופוס" שהופיע בשעתו, בתרגומו של המנוח שלמה שפאן, בהוצאת מוסד ביאליק. שירו של איתן איתן נכתב בימי הקרבות בחודש אוקטובר. גבריאלה אלישע מפרסמת זו פעם ראשונה משיריה ב"קשת". היא ירושלמית בת 19, שספר שיריה הראשון קרוב להופיע בהוצאת "סימן קריאה". לפני כשנה קיבלה את הפרס לספרות על שם מתי כץ. גדאנוזינגר, שפירסם כבר כמה פעמים משיריו ב"קשת", נפגע בראשית הקרבות בסיני. שלמה בן-אלקנה הוא איש-בטחון ותיק, מעורה בהווי הערבי, וכיום עובד-מחקר עצמאי בתחום המזרחנות השוקד על מחקר מקיף בפעילותו המדינית של המופתי-לשעבר, חאג' אמין אל-חוסייני. ידוע כמי שגילה ב-1967 את מקום קבורתו של אבשלום פיינברג דרומית לרפיח וב-1963 את עצמותיו של קצין-המשטרה לייזרוביץ' שנחטף ונרצח במאורעות-הדמים ב-1938. הוא גם שהבהיר את פרשת שלושה-עשר אנשי הפלמ"ח שנפלו בהתקפה על גשר אכזיב ("גשר-הזיו") ב-1946, וזה-מקרום עסק בניתוח מחודש של משפט רצה ארלוזורוב. אבישי בן-צבי נולד ב-1928 בשכונת-בורוכוב (כיום גבעתיים) ובה גדל והתחנך. היה בפלמ"ח ב-47—1945, וחמש שנים היה חבר קיבוץ משגב-עם שבגבול הלבנון. בוגר האוניברסיטה העברית, ולמד פילוסופיה באוניברסיטת תל-אביב. סיפורו הנדפס בחוברת זו, אותו השלים ערב יום-הכיפורים האחרון ממש, הוא לו פירסום ראשון. גרשון ויילר משמש עתה מרצה בכיר בחוג לפילוסופיה באוניברסיטת תל-אביב והשנה השלים מחקר מקיף על "התיאוקרטיה היהודית". עד לא מכבר שימש, משך שנים אחדות, באוניברסיטאות באוס-טרליה. ב"קשת" הדפיס במרוצת השנים כמה מעיוניו. יורם ורטתה כבר הדפיס משיריו ב"קשת" נח. ישראל זמורה, הסופר, המבקר, העורך והמתרגם, הדפיס

בחוברתנו הקודמת פרקים מיומנו משלהי שנות ה־30. אריה זקס, ראש החוג לתיאטרון באוניברסיטה העברית, הידוע כאיש־תיאטרון מובהק, פירסם לא מכבר קובץ ראשון משיריו, "זה היה יופי", בהוצאת "עכשיו". ב"קשת" הוא משתתף זו פעם ראשונה. סיפור קודם של נפת ליה. טוקר, "הכרוזים והטיארה", נדפס ב"קשת" נה. פנחס יסעור מפרסם זו פעם ראשונה משיריו ב"קשת". על קובץ שיריו, "הלא בזרועותיך היה", הופיעה הערכה ב"קשת" נח. קובץ נוסף משיריו עומד להופיע בהוצאת "עקד". שלומית כהן מפרסמת זו פעם ראשונה ב"קשת". היא עתונאית תושבת חולון ובוגרת אוניברסיטת תל־אביב. מכינה עתה לדפוס קובץ ראשון משירה. שולמית לוי היא תושבת טירת־הכרמל, סטודנטית מתחילה באוניברסיטת חיפה, המפרסמת אף היא לראשונה ב"קשת". עמוס לוין פירסם כמה פעמים משיריו ב"קשת". עמי ליבנה הוא איש קיבוץ עין־חרוד (מאוחד), לשעבר ממפקדי הפלמ"ח. הקטע מטיטוס ליוויס, ההיסטוריון הרומאי הקלאסי, מובא ברשותו האדיבה של מוסד ביאליק. מירה מאיר ידועה היטב לקוראינו. סיפורו של ברוך נאדל נכתב חדשים אחדים לפני מלחמת־אוקטובר. מיכאל נעימה הוא מגדולי הסופרים בלשון הערבית בימינו. נולד ב־1889 בכפר בספנתא בלבנון, למד ברוסיה, ואחרי־כן היגר לארצות־הברית ושם יסד, יחד עם הסופר הנודע ח'ליל ג'ובראן, את האסכולה ה"מהגרית" שהביאה את הזרם הרומנטי לספרות הערבית. בשנות ה־30 חזר לכפר־מולדתו הלבנוני ובו הוא חי עד היום. השיר "אחי" נכתב ב־1917, כאשר שירת המשורר כחייל בצבא האמריקאי במלחמת־העולם הראשונה. סיפור קודם של מנחם פניאס, "הזונה והצייר הגיבור", נדפס ב"קשת" נה. סקירה על קובץ סיפורים ראשון של יעקב שביט, "משלחת ההצלה", נדפסה ב"קשת" ס. הוא הספיק להשלים מאז את כתיבת רומן־הביפורים שלו.

יורם קניוק סוסעץ

הסופר, מחברם של חומו מלך ירושלים, היורד לגולה, עורך מסע ספרותי מרתק אל מקורות חיו, אל אפשרויות האהבה שבין אב לבנו, בין גבר לאשה. רומאן מקורי שתחילתו בתל-אביב הקטנה והמשכו בתוך הזמן הכאוב שבו כולנו חיים.

חנה גרין מעולם לא הבטחתי לך גן של ורדים

סיפורה של נערה המבקשת מקלט מפני המציאות בתחומי ממלכת הדמיון, ועל מאבקה שנתמך בידי פסיכיאטר מחונן לזכות מחדש בעולם האמיתי. מגמתו של הספר להוכיח לאנשים רבים שאינם משערים, כי סוג זה של חיפוש יכול להיעשות וכי תוצאה מעין זו ניתנה להשיג.

דורה טייטלבוים מכמרות בטרם שחר

מבהר ראשון בעברית משירתה של אחת המצויינות בשירת יידיש של זמננו. שירה המצטיינת בתסיסה הלירית שבה, בדיוק הביטוי ותעופת הדמיון. תרגום-מופת של אברהם שלונסקי בשנת-חיי האחרונה.

קשת

חתימה לשנה

24 ל"י

ספרים חדשים

ספרי מופת

ענואל קאנט ביקורת התבונה הנועשית

תרגמו והוסיפו מבוא והערות
שמואל הוגו ברגמן
ונתן רוטנשטרייך

ספרו השיטתי העיקרי של קאנט בענייני תורת המוסר והמידות, הבא לא רק להשלים את מה שלא נידון ב"ביקורת" הראשונה אלא גם לברר את האפשרות של יישוב הסתירות בין העיון למוסר. 242 עמ'— 20 ל"י.

עם הופעתו של ספר זה הושלם מפעל תרגום ה"ביקורת" של קאנט: "ביקורת התבונה הטהורה", "ביקורת התבונה המעשית" ו"ביקורת כוח השיפוט". כל הקונה שלוש ה"ביקורות" יחד, בעטיפה מיוחדת, עד יום ח' בניסן (31 במארס) ש.ז. יקבל אותם במחיר מוזל מיוחד: 50 ל"י

סיפורת

נחום אריאלי אחרון הצוחקים

גלגוליו של אדם בן-ימינו, המבקש לחזור אל ביתו ואל עצמו מחיי הוללות וחיכוי, וסופו שהוא מגלה את היפה והטוב מבעד למעטה הכיעור. 380 עמ'— 16 ל"י

מונוגרפיות

נתן שפיגל סנקה, האיש ונושנתו

מונוגרפיה על הפילוסוף הרומי, שכתביו השופעים רעיונות הומאניים מושכים עד היום את לבם של קוראים, המוצאים בהם נחמה ועידוד. 224 עמ'— 18 ל"י

להשיג בבת-ימסחר לספרים ובמדור ההפצה של מוסד-ביאליק, ת.ד. 92 ירושלים

הופיעו מהדורות חדשות של רבייהמכר

מאה שנה של בדידות — ג. ג. מארקס

הלם העתיד — א. טופלר

העבד — יצחק בשביס

הסיירת יוליסס — אליסטר מק-לין

הברדלס — ג. די למפדוזה

הדָּבָר — א. קאמי

אני והשימפנזים — ג. לואיק-גודול

בעל זבוב — ו. גולדינג

וזרח השמש — א. המינגוי

גן פינצי קונטיני — ג. באסאני

במו ידיו — משה שמיר

ע ע ו ב ד

עם הספר

ספרים חדשים

ארצות הברית והמזרח התיכון

מאת ד"ר מיכאל יזהר, מרצה בכיר באוניב' חיפה ובטכניון המדיניות האמריקאית בשנים 1941-1973. כולל גם 74 עמ' מסמכים וביבליוגרפיה.

מכתבים אל השגריר

מאת אשר בן-נתן, שגריר ישראל בצרפת. מבוא מאת דוד בן גוריון. אחרית דבר: קרלו שמידט

עומדים להופיע בקרוב

ביאליק וסופרי דורו

אספקלריה של הספרות העברית בדורו של ביאליק בעריכת משה אונגרפלד

במבט מברלין

מאת אקסל שפרינגר. קובץ מאמרים על נושאים מדיניים וחברתיים, בהם תופס מקום מיוחד הנושא הישראלי. עשרות תצלומים.

ד"ר שמואל אלישיב

קובץ לזכרו של מי שהיה שגריר ישראל בברה"מ ומראשוני שירות-החוץ הישראלי. כולל מבחר מעזבונו הספרותי של המנוח וכן מאמרי הערכה על אישיותו.

מעדני חלב
בטעמי תות, מישמש, מוקה

קרמים
בטעמי שוקולד וקפה

תוצרת
טנא־נגה
להשיג יום-יום בסופרמרקטים, שופרסל וחנויות המכולת

ציון

חברה לבטוח בע"מ

כל עסקי ביטוח

תל-אביב, ירושלים, חיפה
ובכל ערי הארץ ומושבותיה

המשרד הראשי:

רח' אלנבי 120, טל. 614711, ת"א

רוכאים,

עורכי דין,

אמנים וגומר

כולם גמרו אומר:

אין כביטוח ב-

הסנה
חנה ישראלית לביטוח בע"מ

מבטח נאמן

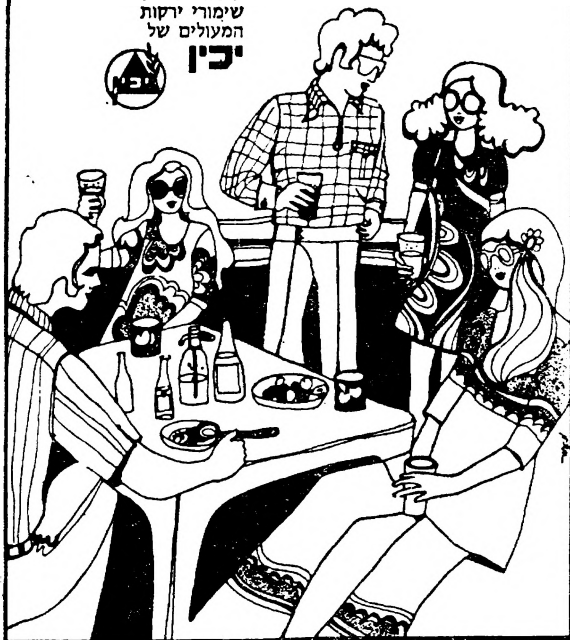
מפגעי הזמן

תמיד על שולחן

מיצים ממותקים
משקה קל מהדרים
שימורי פירות
שימורי ירקות
המעולים של

יכין

בנק ישראל אמריקה

לפתוח התעשייה בע"מ

נוסד בשנת 1956

ע"י בנק הפועלים ואמפל

המאזן ליום 13.12.1972 285.7 מיליון ל"י

הון המניות וקרנות 19.3 מיליון ל"י

יוקר המחיה עולה...

אבל עם תכנית

ע ת י ד

של מגדל-בנין

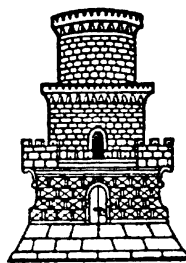
תוכל להנות מתשלום

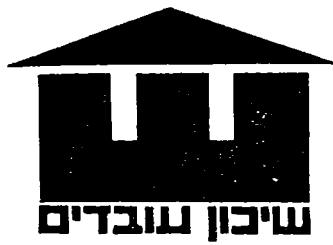
פרמיה מוקטן

מבלי להפחית מסכום הביטוח

(עד גיל 65)

מגדל-בנין

שיכון עובדים בע"מ

מיסודה של הסתדרות העובדים הכללית

- הותיקה והגדולה בין חברות השיכון הבלתי-ממשלתיות בישראל ובמזרח התיכון
- בונה בעיר ובכפר
- משכנת ותיקים ועולים, פועלים ופקידים, זוגות צעירים, אנשי צבא-הקבע ובעלי-מקצועות אקדמאיים
- בנתה עד כה 85,000 דירות
- שיכנה עד כה 450,000 תושבים
- הקימה 12 קריות עובדים ו-100 שכונות פועלים

*

המשרד הראשי:

תל-אביב, רחוב ליאונרדו דה-וינצ'י 21, טלפון
250211

סניפים:

ירושלים, חיפה, תל-אביב, באר-שבע, אשדוד

TELLER=כספר

כספר הוא פקיד הבנק שלך בדיסקונט מאחרי הדלפק אשר מקל עליך ומקצר את תהליכי עבודתך היומיומית עם הבנק. כספר הוא גם פקיד וגם קופאי. אתה גובה שיק, הכספר רושם ומשלם לך בו במקום. אתה מפקיד כסף, הכספר יקבלו ויאשר קבלתו. תשלומי חשמל, מים, מיסים לעיריות ולממשלה וכו', את כולם תוכל לבצע במהירות וביעילות אצל הכספר ללא צורך לגשת לקופה.

רוב סניפי בנק דיסקונט עובדים היום בשיטת הכספר. הכספר – עוד שפור בשרות ללקוח של בנק דיסקונט.

בנק דיסקונט

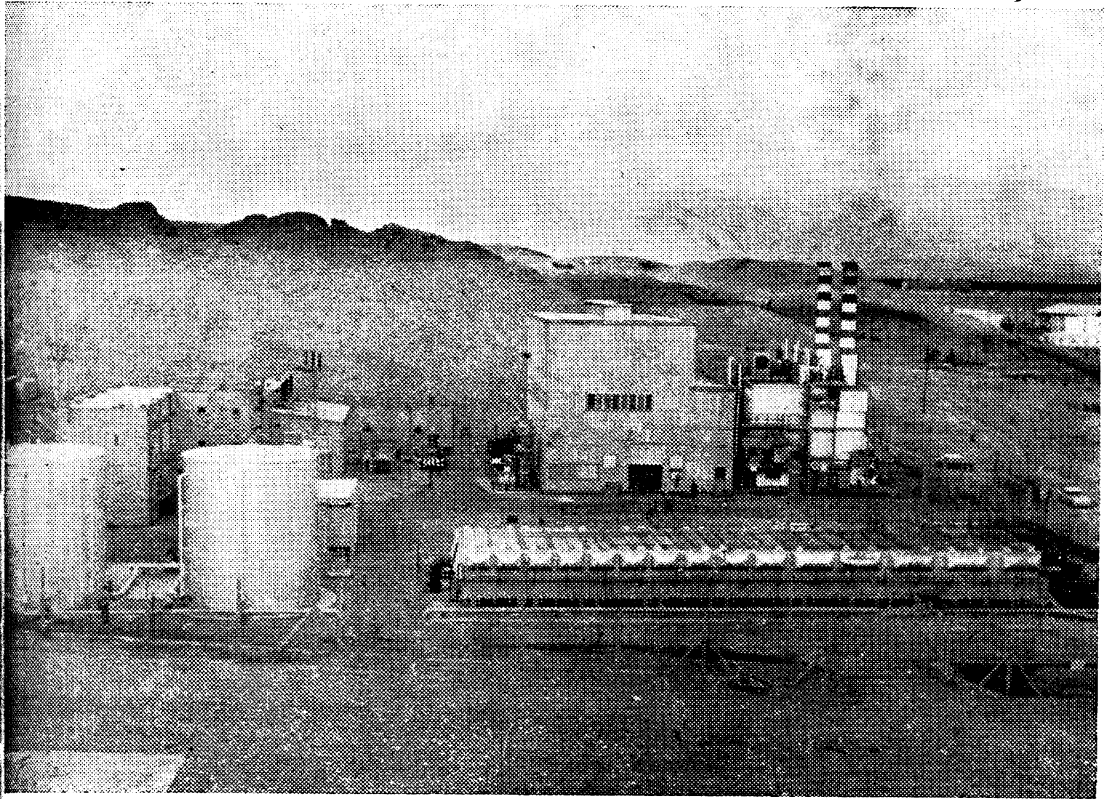
לשרות טוב יותר

דלק לשירותך!

המלצה
בינלאומית
לשמו
ישראלי

תחנת-הכוח המשולבת עם מתקן להמתקת מי-ים באילת

חברת החשמל לישראל